

83

múzeumcafé

múzeumcafé
83

múzeumcafé 83

2021/3. május-június

Kovács Imre

BÚCSÚ URBACH ZSUZSÁTÓL

Gréczi Emőke

LEGENDA A FRANCIA KÖNYVKIÁLLÍTÁSRÓL

Marosi Ágnes

LÁTÁSSÉRÜLT LÁTOGATÓK A MÚZEUMOK LÁTÓTERÉBEN

György Péter

A KOLONIALIZMUS UTÁN, A RASSZIZMUS IDEJÉN

Basics Beatrix

DEKOLONIZÁCIÓ ÉS RESTITÚCIÓ

Fejős Zoltán

„KINCSEK PUSZTULNAK EL AZ ÉVEK FOLYAMÁN
AZ AMERIKAI MAGYARSÁG KEZÉN”

Kövesdi Veronika

TESTETLEN ÖRÖKSÉG

Berényi Marianna

KOLONIALIZMUSKRITIKA GYARMAT NÉLKÜL?

Karácsony Ágnes

„MEGSZOKTAM A MENETÜTEMET”
– KOVÁCS VILMOS

Ára: 1390 forint

ISSN 1789-3291

9 771789 329002

múzeumcafé

83

múzeumcafé 83

birtokviszony
kolonializmuskritika

múzeumcafé
83

birtokviszony
kolonializmuskritika

MINDEN ELMŰLIK, A MŰLT KIVÉTELÉVEL

IA Berlinben 1885-ben Kongó Szabadállamnak nyilvánított ország II. Lipót magánbirtokaként lakosságának java részét – kegyetlenkedések által – elveszítve szolgálta az uralkodó üzleti céljait. A belga király egyik kastélyában, a Brüsszeltől keletre található Tervurenben az 1897-es világkiállításra létrehozott egy bemutatót, hogy a szélesebb közönség elé tárja az Afrikában elért gazdasági sikereket és a gyarmatosított közép-afrikai ország civilizációs fejlődésének eredményeit. A ma is mesés, ligetes-kiskastélyos útvonalon haladó villamosvonalat az uralkodó építtette, hogy a belvárosból könnyen megközelíthető legyen a gyarmati kiállítás. A látogató jobbára kitömtött állatokkal és gyarmati termékekkel találkozhatott, a kertben pedig az ideiglenes állatkert mellett egy afrikai falu is kiállításként szolgált, benne hatvan őslakossal. A hamarosan Kongói Múzeum néven nyílt állandó kiállítás újabb épületekkel bővült a századfordulón a már Brüsszelhez tartozó Tervurenben, 1960 óta a gyarmattartójától megszabadult ország nevét elhagyva Közép-afrikai Királyi Múzeum (Musée Royal de l’Afrique Centrale), 2018-ban újjászülötve, üveg fogadótérrel és sokadik új koncepcióval. A látogató ma – első műtárgyként – egy hatalmas csónakkal találkozik: a 22,5 méter hosszú egyszerű közlekedési eszköz száz embert volt képes szállítani. 1957-ben III. Lipót is utazott benne a Lualaba-folyón, Ubundu településen áthaladva. A tárgyfelirat szerint az eredeti kartonon úgy szerepel, Ubundu lakosai adták ajándékba az uralkodónak, ám ugyanez a tárgyfelirat fel is teszi a kérdést: vajon nem a gyarmati adminisztráció ajándéka volt-e valójában? A felvetés biztosít a felől, hogy az újranyitott intézmény nemcsak az épületeit és parkját renoválta, hanem a szemléletét, a saját műtárgyaihoz, ezzel együtt a gyarmatosító Belgiumhoz való viszonyát is újragondolta. A kenu hosszában négy nyelven az alábbi felirat (Luc Huysse belga szociológus könyvének címe) olvasható: *Minden elmúlik, a múlt kivételével.*

Gréczi Emőke

tartalom

- 7 *hírek* (Magyar Katalin)
- 18 Kovács Imre
BÚCSÚ URBACH ZSUZSÁTÓL
- 21 *szemle*
- 23 Gréczi Emőke
LEGENDA A FRANCIA KÖNYVKIÁLLÍTÁSRÓL
- 29 *módszertan*
- 31 Marosi Ágnes
LÁTÁSSÉRÜLT LÁTOGATÓK A MÚZEUMOK LÁTÓTERÉBEN
- 41 *birtokviszony*
- 43 György Péter
A KOLONIALIZMUS UTÁN, A RASSZIZMUS IDEJÉN
- 135 Basics Beatrix
DEKOLONIZÁCIÓ ÉS RESTITÚCIÓ
- 153 Fejős Zoltán
„KINCSEK PUSZTULNAK EL AZ ÉVEK FOLYAMÁN
AZ AMERIKAI MAGYARSÁG KEZÉN”
- 231 Kövesdi Veronika
TESTETLEN ÖRÖKSÉG
- 249 *disputa*
- 251 Berényi Marianna
KOLONIALIZMUSKRITIKA GYARMAT NÉLKÜL?
- 285 *múzeumőr*
- 287 Karácsony Ágnes
„MEGSZOKTAM A MENETÜTEMET”
– KOVÁCS VILMOS

hírek

Az egykori Szent István Patika berendezése
Fotó: Tokodi Gábor, Szabadtéri Néprajzi Múzeum

GYARAPODÓ KÖZGYŰJTEMÉNYEINK

¶ A Szentendrei Skanzen fogadja be a budapesti egykori Szent István Patika 130 éves berendezését, mely azon kevés (országosan csupán mintegy száz) régi patika-, bolt- és étteremberendezés egyike, amelyek megőrzését külön védetség biztosítja. A gyógyszerári belsőt restaurálás után az építés alatt álló Erdély épületegyüttes első kiállítási egységébe építik be, ahol egy székelykeresztúri patika másolatában találkozhatnak majd vele a látogatók.

¶ Két jelentős, tematikailag Kaposvárhoz, illetve a Somogy-sághoz kötődő Rippl-Rónai-alkotás – Hirsch Adolf portréja és a mester *Hóolvasás* című festménye – érkezik hamarosan a kaposvári Rippl-Rónai Megyei Hatókörű és Városi Múzeumba a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből. A festményekért cserébe Kaposvár Rippl-Rónai József Nemes Marcell műgyűjtőről készült portréját adja. A közgyűjtemények közötti műtárgycsere után mindhárom alkotás megtekinthető lesz.

¶ Kesztnér-bútor került a József Attila Múzeum birtokába, a hagyatékból megvásárolt tálalószekrény egy több részből álló garnitúra egyik darabja, a többi a múzeum pályázati támogatás segítségével szeretné megvásárolni. A mákói Kesztnér Zoltánnál, a villanytelep igazgatójánál sok időt töltött a fiatal József Attila.

¶ Két szolnoki vonatkozású papírrégiséget vásárolt a közelmúltban a szolnoki Damjanich Múzeum. Az egyik régiség Faragó Sándor szolnoki papíráruházának reklámkiadványa, a másik tárgy Vágó Pálnak, a Feszty-körkép születésében is közreműködő jázsági festőművésznek egy, a Szolnoki Művésztelep tagjaihoz 1925-ben kézzel írt levele.

¶ Ritka céhkanccsával gazdagodott a kalocsai Viski Károly múzeum. A helyi eredetű, csaknem 170 éves céhkanccsó egy örökre letűnt kor emléke, napjainkra ezekből rendkívül kevés maradt. (MC)

ELHUNYT MUZEOLÓGUSOKRA EMLÉKEZÜNK

¶ Életének 78. évében elhunyt Fodor István régész, a Magyar Nemzeti Múzeum egykori főigazgatója, majd címzetes főigazgatója. 1967-től dolgozott a múzeumban, 1978-tól megbízták a Középkori Osztály vezetésével, 1986-ban lett főigazgató. A terepmunka egész pályafutásának meghatározó tényezőjévé vált. Szenvédélyesen kutatta elődeink temetőit és településeit, összesen 43 helyszínen végzett leletmentést, helyszíni szemlét, megelőző feltárást vagy tervásatást. Őstörténeti szemléletmódjára jelentős hatást gyakoroltak a régészeti néprajz módszerei és látásmódja, valamint a nyelvészeti kutatások. A szélesebb

köztudatba a 75 ezer példányban kiadott *Verrecke híres útján...* című kötetével (1975, 1980) robbant be. Számos folyóirat szerkesztője, öt évig volt elnöke, illetve tagja az MTA Régészeti Bizottságának, 1986 óta az ICOM-nak. 1974 óta vállalt szerepet az egyetemi oktatásban is. Részt vett a Szovjetunióba hurcolt magyar műkincsek felkutatásában, ő készítette elő 1988-ban a nagysikerű kínai agyaghadzseregtárlatot, 1994-ben pedig *Őseink és rokonaink* címmel tizenegy oroszországi múzeum anyagával igyekezett szemléltetni az ősmagyarság kultúrájának széles körű kapcsolatait. Főigazgatói megbízatását 1993-ban visszavonták, ezt követően is lankadatlan szorgalommal írta tanulmányait, tartotta tudományos és népszerűsítő előadásait, és újabb kiállításokat rendezett. Munkáját számos díjjal, kitüntetéssel ismerték el (Móra Ferenc-díj, 1994; Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje, 1997; Pedagógus Szolgálati Emlékérem, 2008; Magyar Érdemrend tisztikeresztje, 2016).

¶ Hatvanhárom éves korában elhunyt Merkl Ottó entomológus, a Magyar Természettudományi Múzeum Bogárgyűjteményének főmuzeológusa, az Állattár frissen kinevezett igazgatója, a magyar Rovartani Társaság elnöke, nemzetközi hírű magyar tudós. 1981-ben, rögtön az egyetem befejeztével a múzeum munkatársa lett – ez volt első és utolsó munkahelye. 1985 óta a vezetése alatt álló, csaknem hárommillió példányt számláló Bogárgyűjteményt megőrizte, és szívós, fáradtságot nem ismerő tevékenységével jelentősen tovább is fejlesztette. Munkája mellett egyetemi doktori fokozatot és a biológiai tudomány kandidátusa címet szerzett. Számos

új fajt, revíziót, összefoglaló tanulmányt közölt a gyászbogarakról, és e bogárcsalád elismert nemzetközi szakértőjévé vált. Csaknem száz, a tudományban új faj leírása fűződik a nevéhez. Számára egyaránt szent ügy volt a múzeum, a gyűjtemény, a publikációk írása és lektorálása.

¶ Életének 75. évében elhunyt Papp László, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Széchenyi-díjas magyar biológus, zoológus, entomológus. Diplomájának megszerzése után a Magyar Természettudományi Múzeum Állattárának munkatársa lett. Itt több mint tíz évben keresztül dolgozott, 1982-től az Állatorvos-tudományi Egyetem munkatársa, majd 1986-ban visszatért a Magyar Természettudományi Múzeum Állattárába. Később az MTA és a múzeum közös Állatökológiai Kutatócsoportjának vezetésével bízták meg, majd kutatóprofesszori megbízást kapott. Múzeumi állása mellett több egyetemen tanított. Több mint hétszáz légyfajt írt le, Magyarország állatvilágában több mint kétezer légyfajt sikerült elsőként kimutatnia. Ez az eredménye nemzetközi figyelmet is keltett. Darvas Bélával és Soós Árpáddal több nemzetközileg elismert kézikönyvet írt, elsősorban rovar-tani területen. Darvas Bélával közösen megszervezte Budapesten az első dipterológiai világkonferenciát, és ezzel útjára indította ezt a négyévenkénti rendezvénysorozatot.

¶ Hatvanhárom évesen elhunyt Zsámbéky Monika művészettörténész, főmuzeológus, a művészettörténet doktora. 1982-ben, diploma után a Savaria Múzeum képzőművészeti osztályán kezdett dolgozni, 1985-ös

megalapításától a Szombathelyi Képtár munkatársa lett, később igazgatóhelyettesként az intézmény egyik vezetője. Közben több éven át tanított művészettörténetet a Művészeti Gimnáziumban és a Berzsenyi Dániel Főiskolán. Az utóbbi években a Szent Márton Intézetet vezette. Érdeklődése kezdetektől a középkori művészetek felé irányult, azon belül is az építészet és a kisművészetek története vonzotta. Hiánypótló munkát végzett Vas megye középkori és barokk művészetének feltérképezésében és a Szent Mártonhoz kapcsolódó kutatásokban. Legkedvesebb témái közé tartozott a művész és mecénásának kapcsolata, a műalkotások születésének társadalmi háttere. Számos nagyszabású és nagysikerű kiállítás fűződik a nevéhez, több könyvnek volt szerzője vagy szerkesztője. A Vas Megyei Kögyűlés Pável Ágoston Emlékplakettet (2005), szülővárosa a Szombathely Kultúrájáért Életműdíjat (2018) adományozta neki.

¶ Hetvenhárom éves korában elhunyt Siska József etnográfus-muzeológus, a szerencsi Zempléni Múzeum egykori vezetője, a miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzos munkatársa. Pályája első szakaszában a néprajz és a helytörténet iránti érdeklődése a honismereti mozgalomban bontakozott ki. Önkéntes gyűjtőként kutatta a Bodrogköz hagyományos népi kultúráját, és képezte magát szakavatott terepi kutatóvá, néprajzi gyűjtővé. 1987-ben a szerencsi Zempléni Múzeum vezetője lett, 1996-ban került a miskolci Herman Ottó Múzeumba. A néprajzi osztály muzeológus munkatársaként levelező képzésben lediplomázott a debreceni egyetem néprajz szakán. 2008-as nyugdíjba vonulásáig főként

a múzeum tudományos területén dolgozott, rendszeresen végzett terepmunkát, kutatott és publikált, gyarapította, leltározta és revideálta a néprajzi gyűjteményt. Főleg a Bodrogköz népi táplálkozása, népi gazdálkodása, kiemelten pedig a hagyományos textilkultúra tárgyi világa foglalkoztatta.

¶ Életének 78. évében meghalt Szentkirályi Miklós Béla Munkácsy-díjas restaurátorművész, érdemes művész, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja, a Magyar Nemzeti Galéria, majd a Szépművészeti Múzeum főrestaurátor-osztályvezetője. Pályája kezdetén festőművésznak készült, de érdeklődése fokozatosan a festmények restaurálása felé fordult, élethivatásának a festő-restaurátor művészi tevékenységet választotta. Ötven éven keresztül mentette elmúlt századok műremekeit – reneszánsz faliképeket, barokk szárnyasoltárokat, a magyar történeti festészet reprezentáns alkotásait – a következő nemzedékek számára. Több mint 120 képzőművészeti alkotást állított helyre rendkívül magas színvonalon, nevéhez fűződik például a Munkácsy-trilógia restaurálása is. A gyakorlati munka mellett elsősorban restaurátorelméleti, szervezési és etikai kérdésekkel foglalkozott. A restaurátorkamara (Magyar Restaurátorok Egyesülete) alapító elnöke és a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének elnökségi tagja volt. Kitüntetései között találjuk a Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztet, az M. S. Mester-díjat, a Magyarország Érdemes Művésze elismerést.

¶ Életének 93. évében elhunyt Gál Éva történész, aki több mint két évtizeden át volt a BTM

Kiscelli Múzeumának munkatársa. Történeusként elsősorban Óbuda és a Zichy család 18. századi történetével, valamint a budai hegyvidék betelepülésével foglalkozott, de neki köszönhetjük az újkori várostörténeti gyűjtemény kéziratos térképeinek katalógusát is, amely a mai napig alapműnek számít a kutatók számára. Legutolsó, 2013-ban megjelent tanulmánykötetében az 1950-es évek titkosrendőrségi jelentései alapján vizsgálta az értelmiségiek államvédelmi megfigyelését.

¶ Váratlanul és fiatalon hunyt el Gerő Szandra, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár munkatársa. Sokoldalúan képzett, angolul, héberül, jiddisül és németül egyaránt olvasó, páratlan szervezőképességű ember volt, a Héber Egyetemen, az OR-ZSE-n és a CEU-n egyaránt tanult. Sok szinten kapcsolódott az intézményhez, tárlatvezetőként is dolgozott a múzeumban és a zsinagógában, majd családkutatással kezdett foglalkozni.

¶ Nyolcvanéves korában elhunyt Vojnits András, a Magyar Természettudományi Múzeum lepkegyűjteményének egykori vezetője. 1965-ben érkezett a múzeumba, ahol a Növényvédelmi Kutatóintézet biológusaként tevékenykedett. 1972-től muzeológusi munkakörbe került, majd a lepkegyűjtemény vezetője volt 1994-ig. Az Araszolólepkék (Geometridae) szakértőjeként fontos tanulmányai jelentek meg, de neve elsősorban az Eupitheciini tribusz világspecialistájaként vált ismertté. 1986-ban megszervezte az európai lepkészek konferenciáját is Budapesten, nagy sikerrel. Számos könyve, fényképalbuma és úti beszámolója jelent meg. Élete utolsó évtizedében

a lepkegyűjtemény önkénteseként dolgozott. Szeretett Börzsöny hegysége lepkevilágának monográfiáját készítette elő, de a nagy mű bemutatóját nem érthette meg. Munkája elismeréseként megkapta a magyar Rovartani Társaság Frivaldszky-emlékdíját, Pest Megye Önkormányzatának Tudományos Díját és a Magyar Földrajzi Társaság Teleki Sámuel-díját.

¶ Hatvanhét évesen elhunyt Szollát György botanikus, aki csaknem harminc évig volt a Magyar Természettudományi Múzeum munkatársa, majd a Kaposvári Egyetem természetvédelmi mérnök hallgatóinak oktatója. Híres volt nyelvhasználati igényességéről, mind könyvszerkesztőként mind műfordítóként megmérette magát. Merkl Ottóval közösen szerkesztett *Az állatok és növények világa* című könyvük sok amatőr természetbúvár kedvence lett. Több idevágó témájú könyvet és természetfilmet fordított, szakcikkek sorát írta. Bekapcsolódott a Magyarország növényvilágát leíró munkába és a vegetációfelmérés elméleti és módszertani alapjairól szóló vizsgálatba is. Utóbbi időben kirándulások során tanított természetismeretet, illetve természetvédelmet.

¶ Hetvennyolc éves korában elhunyt Haszmann Pál Péter népművész, helytörténész, a csernátони Haszmann Pál Múzeum nyugalmazott vezetője. Mezőgazdasági tanulmányok után 1971-től a kézdivásárhelyi céhtörténeti múzeum alkalmazottja, 1973-tól nyugdíjba vonulásáig a Székely Nemzeti Múzeum részlegeként működő csernátони Haszmann Pál Múzeum vezetőjeként dolgozott.

A múzeumot édesapja alapította, az ő örökébe lépett. 2008-ban rövid ideig a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) színeiben parlamenti képviselő is volt. 2012-ben Orbán Balázs-díjjal, 2013-ban a Haszmann családot Magyar Örökség Díjjal tüntették ki. 2013-ban a Magyar Érdemrend lovagkeresztje kitüntetését adományozták részére munkája elismeréseként. Évtizedeken át tartó munkássága nemcsak a régió, hanem egész Erdély meghatározó múzeumává emelte az általa működtetett intézményt. (MC)

MÚZEUMI VONATKOZÁSÚ KITÜNTETÉSEK

- ¶ Széchenyi-nagydíjjal tüntették ki Dávid Katalin Széchenyi-díjas művészettörténészt, a Magyar Művészeti Akadémia tagját. Széchenyi-díjat kapott Prokopp Mária művészettörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzor emeritája.
- ¶ Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozata kitüntetésben részesült Bertók Gábor régész, a Janus Pannonius Múzeum főmuzeológusa, Domokos Zsuzsanna zenetörténész, muzeológus, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpontjának igazgatója; Makranczi Zsolt, az Örökség Kulturpolitikai Intézet igazgatója; Varga Szabolcs történész, az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa; valamint Evelio Acevedo Carrero, a madridi Thyssen-Bornemisza Nemzeti Múzeum ügyvezető igazgatója, Ernest Huska, a Szlovák Műszaki Múzeum – Pozsonyi Közlekedési Múzeum

igazgatója, Antonio Picukarić, a zágrábi Klovičevi dvori Galéria igazgatója, Guillermo Solana, a madridi Thyssen-Bornemisza Nemzeti Múzeum művészeti igazgatója és Petra Vugrinec művészettörténész, a zágrábi Klovičevi dvori Galéria főkurátora és programvezetője.

- ¶ A lengyel-magyar kapcsolatok és együttműködések érdekében tett kimagasló munkájuk elismeréseként Kovács Ákos, a RepTár Szolnoki Repülőmúzeum ügyvezető igazgatója, Tomasz Jaskólski, a múzeum operatív igazgatója, valamint Kovács Vilmos, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka miniszteri elismerést vehetett át a lengyel nemzetvédelmi minisztertől. (MC)

MÚZEUM-ÖSSZEVONÁSOK

- ¶ Strukturális átalakításról döntött a kormány: összevonják a Nemzeti Múzeumot és a Természettudományi Múzeumot, de megvizsgálják az Iparművészeti Múzeum integrálásának lehetőségét is. Az összevonás előkészítésére miniszteri biztosként L. Simon Lászlót neveztek ki, aki megvizsgálja a régészeti és műtárgyvédelmi feladatellátás az MNM feladat- és hatáskörébe történő utalását, előkészíti az új intézményi keretet, és javaslatot tesz a Magyar Természettudományi Múzeum és az Iparművészeti Múzeum gazdasági konszolidálására. Az MNM főigazgatójának határozott idejű megbízása június 30. napjával megszűnik, Varga Benedek mandátumának lejártát követően megbízott intézményvezetőként fogja a múzeumot segíteni. (KORMANY.HU)

FELTÁRÁSOK FÉLÁRON

¶ Váratlanul és jelentősen csökkent a régészeti feltárások hatósági ára: az eddigi nettó 4650 Ft-ról 2520 Ft-ra zuhant a négyzetméterenkénti ár, ami kevesebb a tíz éve hatályban volt összegnél – miközben az építőipari munkák sokat drágultak. A módosítás alapjaiban érinti a hazai régészet lehetőségeit és az ásatásokat végző múzeumok finanszírozását, szakmai tevékenységét és a potenciális új leletanyagot. Becslések szerint a most átírt alacsonyabb összeg lényegében csak a földmunkák díját fogja fedezni, szinte semmi nem maradna a leletek állapotmegőrzésére, restaurálására, tudományos feldolgozására, és így a nagyközönség is kisebb eséllyel találkozhatna az újonnan feltárt régészeti örökséggel. (TELEX.HU)

MÚZEUMI FEJLESZTÉSEK

¶ Befejeződött a makói József Attila Múzeum új, Aradi utcai külső raktárának kialakítása, berendezése. Az intézmény négy külső raktára közül az egyik, rossz körülmények között tárolt kollekciónak most a teljeskörűen felújított, elkerített és biztonsági berendezésekkel is felszerelt épületbe költöztették át. Az egykori jéggyár ma is impozáns, egyedi stílusú épületében levő másik raktár szintén megújul, mivel sikeresen pályáztak erre is.

¶ A Janus Pannonius Múzeum Természettörténeti Osztályának állandó kiállítása új helyszínre költözött volna, ám ez pénz hiányában megghiúsult. Ezért a régi, Szabadság utcai telephelyet építik át: az új tető után elkészült egy területnövelő galéria, s zajlik a gyűjtemény kicsomagolása, szekrényekbe történő

elhelyezése; emellett az épület folyamatos felújítását, az állandó kiállítás továbbépítését tervezik.

¶ Befejeződött a gyulai Almásy-kastély Stefánia-szárnyának felújítása, jelenleg az épületrész berendezése zajlik; amint a járványhelyzet engedi, meg is nyílik a látogatók előtt. A kiskastélyszárny európai uniós forrásból nettó 705 millió forintot nyert el a bálterem, történelmi látványkonyha és bemutatóter kivitelezésére, amit a megnövekedett építőipari költségek miatt további 250 millió saját forrással egészített ki az önkormányzat. (MC)

AZ EMKE MUZEOLÓGUS DÍJAZOTTJAI

¶ Átadták Kolozsváron az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület díjait, melyekkel a közművelődés különböző területein kiemelkedő tevékenységet folytató szakemberek munkáját ismerik el. Bányai János-díjat kapott Dimény Attila muzeológus (kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeum); Kőváry László-díjban részesült Jánosi Csaba geológus az ország első borvízmúzeumának létrehozásában kifejtett tevékenységéért. (MASZOL.RO)

CSILLAGÁSZAT HATÁROK NÉLKÜL

¶ Az ógyallai Szlovák Központi Csillagvizsgáló szorosabban fog együttműködni a tatai Posztóczky Károly Csillagvizsgáló és Múzeummal A csillagok összekötnek bennünket – csillagászat határok nélkül című projekt keretében. A két évig tartó szakmai és ismeretterjesztő

programok és a közös megfigyelések jórészt az Európai Regionális Fejlesztési Alap támogatásából valósulnak meg. (TASR)

AJÁNDÉK A MÚZEUMNAK

- ¶ Erkel Ferenc személyes használatában lévő tárgyakat (fényképalbumot, karmesteri pálcica elefántcsont fogantyúját, Liszt Ferenc korabeli fényképét és névjegykártyáját) adományozott a gyulai Erkel Ferenc Emlékháznak Szőnyi Márta, a zeneszerző ükunokájának, Szőnyi Zoltán zongoraművésznek az özvegye.
- ¶ Babosdöbrétén, egy ház padlásán gyönyörű természettudományos kötetet (Traugott Bromme: *Systematischer Atlas der Naturgeschichte für Schule und Haus*. Stuttgart Engelhorn Verlag, 1861.) talált az új tulajdonos, amit a Göcseji Múzeumnak ajándékozott. A hetvenoldalas kötet, amelyben 27 gyönyörű, kézzel festett oldal található rovarok, növények, állatok és különleges viseletű emberek ábráival, restaurálás után a múzeum történeti gyűjteményébe kerül.
- ¶ Hagyatékból 107 tárolófióknyi, 13 545 gyönyörűen preparált lepke, bogár és egyéb, egy apa és fia évtizedeken át épített és őrzött gyűjteménye került a Természettudományi Múzeumba.
- ¶ Huszonhét adathordozó és dokumentum érkezett egy San Franciscóban élő, Schöffner Miklóssal együtt dolgozó mérnök jóvoltából a kalocsai Nicolas Schöffner Gyűjteménybe. Számatalan fotó és terv került a birtokukba, köztük talán olyan alkotások tervei is, amelyek végül sosem valósultak meg.

¶ A romániai forradalom egyetlen magyarországi áldozata, Tóth Sándor segélyszállító teherautójával bővült a hódmezővásárhelyi Emlékpont kiállítása. A Vincze Gyula teherfuvarozó-vállalkozó által felújított és felajánlott Avia teherautó a kommunista diktatúra évtizedeit bemutató kiállítóhely Lehel utcai udvarára került. (MC)

KÁRPÁTALJA MEGÚJULÓ VÁRAI

¶ Kárpátalja különböző részein található négy vár maradványainak tulajdonjogát helyezték át a Kárpátaljai Megyei Tanácshoz. A szerednyei várrom (13. század), a nagyszőlősi Ugo-csa várrom (Kankó-vár, 15. század), a királyházai Nyalábvár (13. század) és a kovászói várrom (12–13. század) a helyi közösségek fennhatósága alá kerül, amelyek felvállalták a műemlékvárak maradványainak felújítását, állagmegóvását európai uniós költségvetési forrásokból. (KARPATINFO.NET)

ERDÉLYI DINÓK

¶ Egy évszázada senki nem kutatta a világszinten is jelentős, hátszegi dinoszaurusz-lelőhely legősibb rétegeit: a táj átalakult, a pontos helyet nem találták. Most a Magyar Természettudományi Múzeum és az ELTE TTK Őslénytani Tanszékének munkatársa által vezetett nemzetközi kutatócsoport régi térképek és modern térinformatikai eszközök alkalmazásával nemcsak megtalálta a Déli-Kárpátokban a lelőhelyet, de értékes, új leletekkel tért haza, és a már korábban begyűjtött fosszíliaírókról is értékes adatokat gyűjtött. (NHMUS.HU)

ÚJ FAJOK A MÚZEUMBAN

¶ A Magyar Természettudományi Múzeum (MTM) munkatársai 2020-ban 71, a tudomány számára ez idáig ismeretlen új fajt, hat alfajt és három nemzetséget írtak le a gyűjteményekben őrzött példányok tudományos feldolgozása során. A leírt új fajok között 65 rovar-, három csiga-, egy denevér- és két zuzmófajt találni 28 országból, Afrika déli csücskétől Eurázián át Új-Guinea szigetéig. (MTI)

BEPORZÓK NAPJA

¶ A sanyarú körülmények ellenére is megtartották a múzeumok a népszerű rendezvénné vált Beporzók napját (sőt hetét, de még hónapját is), bár csak online programokkal. De így is sorra nyíltak a rovarhotelek, zajlottak a foglalkozások, játékok, interaktív könyvbe-mutatók, ismeretterjesztő programok, itthon és a határon túl egyaránt. (MC)

VISSZAADJÁK A BENINI BRONZOT

¶ Hamarosan visszaad Nigériának egy obát (királyt) mintázó szobrot az Aberdeeni Egyetem. A brit hadsereg egy 19. századi invázió során több ezer műkincset hozott el a Dahomey királyságból, amely a mostani Nigéria és Benin területén létezett, ennek a hadiszákmánynak egy darabját birtokolta a skót egyetem. A mintegy négyezer bronz és elefántcsont műtárgyat a nigériai és a benini kormány az 1960-as évek óta követeli vissza. Számos darab a londoni British Múzeumban van, de más európai múzeumokba is kerültek a kincsekből (melyek közül a berlini Humboldt

Forum nemrégiben bejelentette, hogy visszaadja benini bronzállományát). Az Aberdeeni Egyetem az első brit intézmények közé tartozik, amelyek úgy döntöttek, hogy visszaszolgáltatják az eltulajdonított műkincseket, de a felajánláshoz több más múzeum is csatlakozni készül. (MUSEUMASSOCIATION.ORG)

MÚZEUM ÉS PANDÉMIA

¶ A 2020-ra vonatkozó látogatói lista minden korábbi adatnál pontosabban mutatja, milyen elképesztő méretű visszaesést okozott a koronavírus-járvány. A TOP 100-ban a látogatószám visszaesésének mértéke a 28 százalék (az új-zélandi Christchurch Art Gallery) és a valóban drámai 86 százalék között váltakozik (a Kreml Múzeumaiban Moszkvában és a glasgow-i Kelvingrove Art Galleryben). A száz múzeum együttesen 54 millió látogatót fogadott az előző évi 230 millióval szemben, ami 77 százalékos visszaesés. A legrövidebb zárvatartással, 44 nappal az oszakai National Museum of Art úszta meg, miközben jó néhány múzeumban, főként az Egyesült Államokban, ez a szám meghaladta a kétszázat is. Az utóbbi évek tízmillió körüli látogatószámával szemben 2,7 millióval is megőrizte első helyét a párizsi Louvre, a visszaesés a százötven napos bezárás ellenére „csak” 72 százalékos volt (hála az első negyedévben zajló Leonardo da Vinci-kiállításnak).

¶ Budapesten a Szépművészeti Múzeum 68 százalékos, a Magyar Nemzeti Galéria 83 százalékos visszaesést szenvedett el, a Ludwig Múzeumot 69 százalékkal kevesebben látogatták.

¶ Az Artnet News összesítése szerint nominálisan az Egyesült Államok költötte a legtöbb kulturális mentőcsomagra (15,71 milliárd dollár), Franciaország a második (8,3 milliárd dollár), Kanada (4,7), Egyesült Királyság (2,74), Németország (2,37) a sorrend. Az egy főre jutó támogatások listáját Franciaország vezeti csaknem 127 dollárral, utána Kanada (123,7), Norvégia (98,9), Svédország (55,7) és az Egyesült Államok (47,3) következik, Németország a hetedik. (ARTPORTAL.HU)

ÚJ ÉS MEGÚJULT MÚZEUMOK VILÁGSZERTE

¶ Felavatták Spanyolország legújabb kortárs művészeti múzeumát, a Helga de Alvear Múzeumot, amely Spanyolország déli részén, Cáceres történelmi városának szívében található. Az ingyenesen látogatható múzeum Spanyolország legjelentősebb nemzetközi kortárs művészeti magángyűjteményének ad otthont, több mint ötszáz művész nagyjából háromezer alkotása kapott itt helyet.

¶ Augustus császár évszázadokig elhanyagolt kolosszális mauzóleuma felújítás után teljes pompájában nyílt meg újra az olasz fővárosban. A 87 méter átmérőjű, 45 méter magas mauzóleumot a Tiberis folyó partján építették Kr. e. 28. és 23. között; a középkorban erődként használták, majd bikaviadalokat tartottak benne, az 1900-as évek elején pedig koncerttermet építettek fölé. Az átalakítások eredményeként az eredeti emlékműnek csak harminc százaléka maradt meg, márványait széthordták, Augustus és családjának szarkofágjai pedig rég eltűntek.

¶ Elkészült az új Isztambuli Festészeti és Szobrászati Múzeum, amely hat éven át épült, és hamarosan megnyitja kapuit. A két kontinens találkozási pontján emelt épület stílszerűen két korszakot kapcsol össze. A múzeum korábbi otthona egy történelmi múltú palota volt, benne több mint egy évszázadot átívelő műalkotásokkal. Az új épület egy elhagyott raktárépület átalakításával hozták létre, s tárlóiban 15 ezer tudományosan kategorizált műtárgyat rendeztek el.

¶ Megnyílt az Egyiptomi Civilizáció Nemzeti Múzeuma Kairó központjában. Az új épületben korszerűbb körülmények, többek között jobb hőmérséklet- és páratartalom-szabályozás várta az Egyiptomi Múzeumból nagy parádéval átkötöztetett 22 ókori egyiptomi király és királynő mumifikált maradványait. A látványos felvonuláson különlegesen kiképzett, ókori egyiptomi stílusban díszített, aranyozott kocsikokon szállították át új helyükre a 18 király és négy királynő maradványait.

¶ Felújítás után megnyílt a zsidó nép 6690 négyzetméteres múzeuma Tel-Avivban, ami a világ legnagyobb zsidó múzeuma lett. A tel-avivi egyetem területén található egykori Diaszpóra Múzeum helyén létrehozott új múzeumban a sokszínűségre és a kultúrára helyezik a hangsúlyt a zsidók történetének bemutatásakor. A régi narratíva, a „pogromtól pogromig” tartó tragédiaelbeszélések helyébe a zsidóság nemzetközi, többfókuszú és sokszínű sikertörténete lépett, „amelyben minden zsidó megtalálhatja a maga helyét”. (MTI, ARTDAILY.COM)

BÚCSÚ URBACH ZSUZSÁTÓL

¶ Urbach Zsuzsáról sokféleképpen lehet és kell is megemlékezni, hiszen kétségkívül színes egyéniség volt. A következő reflexiók az én Zsuzsámat állítják a középpontba, abban bízva, hogy néhányan felismerhetik benne őt. Mindenki tudja, aki ismerte, hogy a Pázmány Művészettörténeti Tanszéke – amelynek alapító tanszékvezetője volt – a szívügyei közé tartozott. Szépművészeti múzeumbeli nyugdíjazása után vállalkozott erre az úttörő feladatra. Igazi hídépítő volt gyakorlati és elméleti művészettörténet között, bár mindig is hátrította, hogy ő egyetemi ember lenne. A Pázmányon töltött évei arról tanúskodnak, hogyan volt képes egy műtárgyközelen szocializálódó, nemzetközi tekintélynek örvendő muzeológus szerteágazó tapasztalatait egyetemi közegbe átplántálni. Nyugdíjba vonulása óta a tanszékről az általa képviselt kompetencia mind a mai napig fájón hiányzik. Ugyanúgy pótolhatatlan, mint nagymamásan szeretetteli egyénisége.

¶ Az egyetemen töltött évei egybeestek a piliscsabai campus virágkorával. Ezért is sorsszerű, hogy az az időpillanat, amikor Piliscsabát néhány hete immár végérvényesen elhagytuk, egybeesett Zsuzsa kórházba szállításának szomorú napjával. Utólag rekonstruáltuk: az általa nagy erőfeszítéssel megszerzett Vayer-könyvtár könyveit éppen azon a napon dobozoltuk be, amikor agóniája elkezdődött.

¶ Amikor az autóban, kifelé tartva, a „hőskort” és benne az ő alakját felidéztük, ott volt közöttünk. Tragikus, hogy ezt a néhány héttel ezelőtti múltidézést egy gyászbeszédben tudom már csak folytatni. Emlékeimben felbukkannak a jókedvű utazások, közös ebédek, melyeknek ő volt a motorja. Nyitott személyisége, kommunikációs-társasági igénye piliscsabai éveinkben áldásos, közösségteremtő erőnek bizonyult.

¶ A személyesség mindig is a lényegéhez tartozott. Képzőművészeti ízlését soha nem rejtette véka alá. Láttam megrendülni műalkotások előtt, mindig is mert különbséget tenni jó és rossz művek között. De milyen is volt a hallgatókkal? Mi csak azt láttuk, hogy szeretetteljes gondoskodással viszonyult mindig is kedvenc tanítványaihoz, őket az egyetem után is támogatta, de az is kétségtelen, hogy negatív véleményének is nyíltan hangot adott a pályára alkalmatlanokkal kapcsolatban.

¶ De hogyan is látták egykori tanítványai? Egyikük így emlékezett rá a Facebookon: „Elment a mi Urbach mamink, a pázmányos művtörténet tanszék alapítója, a legtöbbet idézett oktatói aforizmák megálmodója, a németalföldi művészet hazai nagykövete, a szakma egyik legnagyobb doyenje. Keresetlen őszinteségét és humorérzékét csak szaktudása múlta felül. Bárcsak még többet tanulhattam volna tőle. Isten ültesse jobbára a Bruegel családnak.”

¶ Mi mást, mint a tanítványi szeretet háláját kell abban látnunk, hogy volt tanítványai nyolcvanadik születésnapján *Festschrift*tel lepték meg. Ott volt akkor közöttünk, s akkor is, amikor hetvenedik születésnapján egy álkonferenciát rögtönöztünk, aminek elnöki szerepét szántuk neki. Jól ismert

– de az emberi arcokat macskafejjel helyettesítő – festményekhez írtunk ekkor a tudományosság álcájában fogant interpretációkat. Felidézve az eseményt, számomra felejthetetlen most is feltörő, jellegzetes nevetése. Az a pillanat, amikor az első dia levetítése után rájött: csőbe húzták. Én leginkább ezt az arcát őrzöm, s szeretném megőrizni továbbra is.

¶ Hálás vagyok azért, hogy ismerhettem, s nemcsak az írásain keresztül. Hallgatóinknak és a következő nemzedéknek viszont nem marad más, mint ez. Szelleme így él tovább. S hogy ez nem holmi üres fázis, arra hadd szolgáljak egy friss, eleven példával. Zsuzsa halálának napján az egyik hallgatóunktól szakdolgozati bibliográfiajegyzéket kaptam. Nehezen leírható érzés fogott el, amikor benne az Urbach Zsuzsa nevet szakirodalmi adatként olvastam; szinte kimerevedtek-kivilágosodtak a név betűi. Nem tudtam megállni, hogy a válaszlevélben ne utaljak arra, hogy ő már nincs közöttünk. A viszonylás ez volt: én sajnos nem ismerhettem, de nagy tisztelője vagyok, és szeretném a szakdolgozatomat az ő emlékének ajánlani.

¶ *Als ich can*: legjobb tudásom szerint. Ez volt Jan van Eyck mottója, s ez volt a Zsuzsa nyolcvanadik születésnapjára összeállított ünnepi kötet címe is. Ő megtette, amit megtehetett, mégpedig a legmagasabb színvonalon; kutatói életművét a Szépművészeti Múzeum németalföldi szakkatalógusával koronázva meg. Semmit sem bízott a véletlenre, még gyászjelentését is ő maga tervezte meg.

¶ Bosch Mennyország-víziója, az *Ars longa, vita brevis* felirattal, az ő utolsó üzenete számunkra, immár odaátrol, még egyszer, utoljára. Ebben is *Als ich can*, mondhatnánk. Ugyanakkor

egy ikonográfiai rejtvény is ez. Gondolta-e vajon a nagy ikonográfus, hogy mi is hasonló feladványt fogunk ebben látni, mint hajdan ő látott, mondjuk, MS mester *Vizitációjában*. Szerette-e volna, hogy életről-halálról az ő személyes hitvallását felidézve emlékezzünk rá?

¶ Talán igen, talán ez lehetett a célja ezzel a gondos választással. Zsuzsa azok közé a művészettörténészek közé tartozott, akik a középkori ikonográfián keresztül mintegy szublimálták-esztétizálták a vallásos érzület megélését. Egy Bosch-képen keresztül, annak közvetítésével megélni a földi test elmúlását, és hinni a léleknek az örökkévaló fényben való feloldódásában: ez művészetvallás, ha nem is 19. századi értelemben.

¶ A művészet öröklétbe való transzponálásának klasszikus jelmondata a – művészet örök, az élet rövid – jól illik ehhez a szemlélethez. Az örök művészet eszméjében való hit egyben a reményt is jelenti. Azzal kecsegteti a benne hívőt, hogy a műalkotás olyan közvetítő, amelynek segítségével az ember képes lehet az evilági keretek elhagyására, s találkozhat valódi önmagának időtlen szubsztanciájával.

¶ A Bosch-képen az elhunytat angyalok kísérik egészen a legvégső stádiumig. Itt azonban már egyedül lép be, nekünk háttal, a mindent elárasztó fénybe. Amit érzékel, az a teljes feloldódás, a *Visio Beatifica*, az üdvözültek teljes istenlátása. Ennek reményével üzent nekünk Zsuzsa. Nem lehet más dolgunk ezután, mint hogy szavak nélkül rábólintsunk: úgy legyen. Nyugodj békében!

Kovács Imre

*Elhangzott Urbach Zsuzsa temetésén
2020. december 21-én, Farkasréten.*

szemle

A nagy könyvlopás
Ferenczy Múzeumi Centrum

GRÉCZI EMÓKE

LEGENDA A FRANCIA KÖNYVKIÁLLÍTÁSRÓL

Árvai Mária, Véri Dániel: *A nagy könyvlopás. Francia könyvkiállítás a vasfüggöny mögött.* Ferenczy Múzeumi Centrum, 2020

TA francia könyvkiállítás 1959-ben, a Múcsarnokban sok szempontból kora szimbólumaként is értelmezhető: a kádári konszolidáció, a nyugati nyitásra törekvés terméke, a levegőhöz jutni vágyó művészvilág és értelmiség spontán akciója, billegés a legális és az illegális határán. Az erről írott kötet pedig azt jelképezi, hogyan lehet a kevés – lényegében egyfüzetnyi – rendelkezésre álló információból vastkos kiadványt készíteni.

¶ Egy középkorú vagy annál fiatalabb ember számára nehezen felfogható, hogyan kerülhettek bolti forgalomban lévő kötetek egy patinás kiállítóterbe, lényegében műtárgyként. Az pedig főleg pikáns, hogy egyszerűen el is hordták a látogatók. Szabályt szegve, mégis a tulajdonosok hallgatólagos jóváhagyásával. A francia kultúrpolitika egyfajta kelet-európai segély- vagy mentőakciójaként könyveket küldött kiállítani az akkori szocialista országokba, tudván, hogy ott azokra nagy szükség van, így nem is várták vissza a szállítmányt. Onnan nézve egyszerű, hétköznapi, a kultúra különböző területeit (képzőművészet, építészet, etnográfia, esztétika) érintő könyvekről volt szó, amelyeket egy francia (vagy nyugat-európai) állampolgár az első ottani boltban megvehetett a pénztárcájában nyilvánvalóan megtalálható összegből. Ezzel szemben Budapesten ilyen minőségű kiadványok ezekről a témákról legfeljebb egy-két boltban voltak fellelhetők, természetesen idegen nyelven, a művészek, átlag értelmiségiek számára horribilis összegekért. Igazi kultkiállítás lett, a sor a Dózsa György útig állt, a benti terek zsúfolásig teltek az érdeklődőkkel.

¶ Mi erre a magyarázat? Miért ment el két hét alatt több ezer ember megnézni a könyveket? Miért érte meg kivárni a sort, miért volt különleges élmény kézbe venni egy, alig valaki által értett nyelven írt kiadványt?

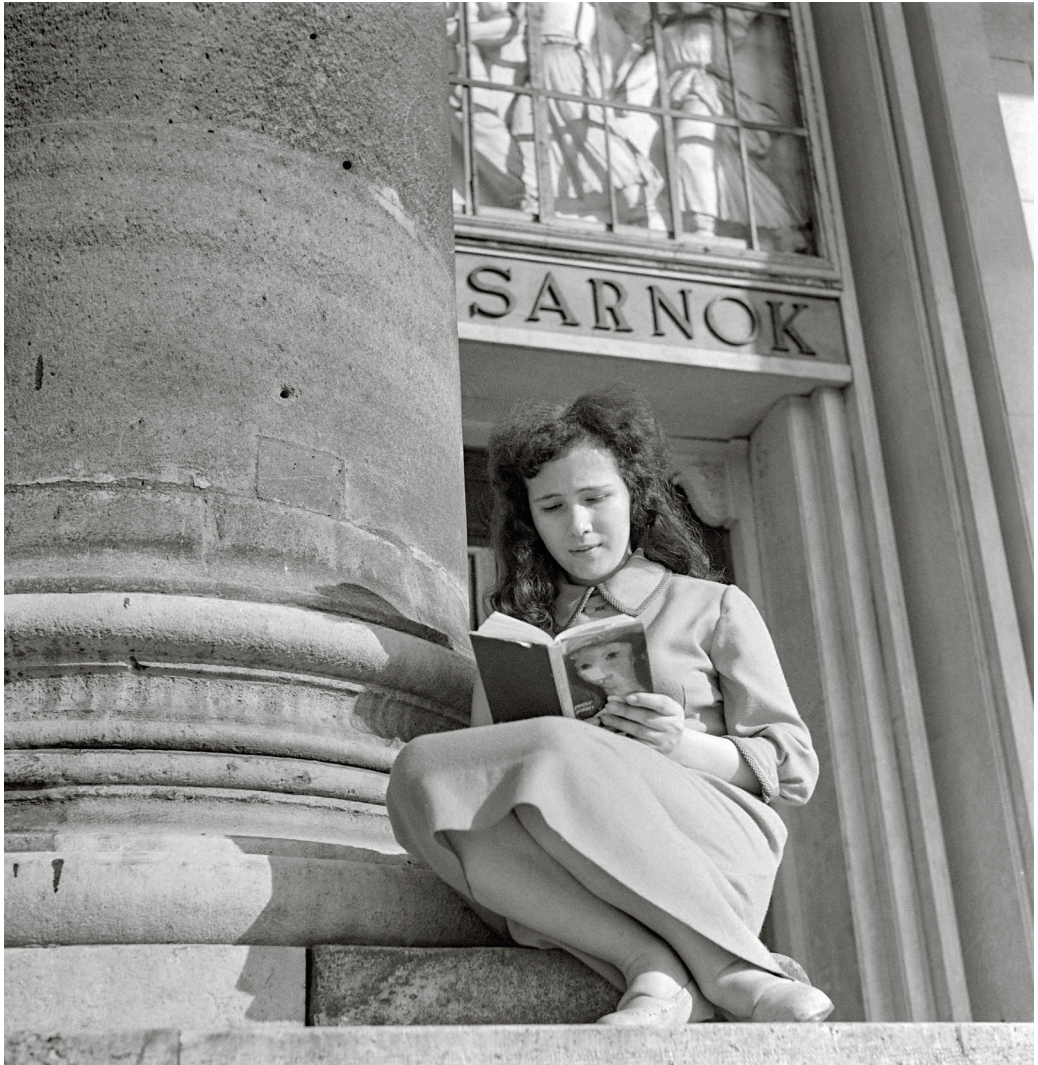
¶ A Szentendrei Képtárban 2019 szeptemberétől 2020 márciusáig látható kiállítás és a hozzá kapcsolódó, idén elkészült (a kolofon szerint 2020-as) album megadta, megadja a választ az összes kérdésre, ugyanis alaposan feltérképezi az akkori viszonyokat: milyen könyveket lehetett kapni és hol, mennyibe kerültek, milyen szakirodalom állt a művészek, művészettörténészek rendelkezésére a modern művészetről. Melyek voltak a legfontosabb lelőhelyek, boltok és könyvtárak, nyugati államok külképviseletei és kulturális intézetei. Mindezek felvázolása után felrajzolható egy kapcsolati háló, centrumokról, központi

A francia kultúrpolitika egyfajta kelet-európai segély- vagy mentőakciójaként könyveket küldött kiállítani az akkori szocialista országokba, tudván, hogy ott azokra nagy szükség van, így nem is várták vissza a szállítmányt.

figurákról, lelkes követőkről, jobb-rosszabb pozícióban lévő szereplőkről. A kurátorok (és ezúttal szerzők, Árvai Mária és Véri Dániel) nagyon kevés anyagból voltak kénytelenek „varázsolni” valami kézzelfoghatót. Annyira kevésből, hogy láthatóan az egész kutatás alapja tíz interjú volt, olyan művészekkel és művészettörténészekkel, akik jártak a kiállításon, többségük hozott (lopott) is el könyvet, és néhányan meg is őrizték. A sztori majdnem mindenkinél ugyanaz: hallott a kiállításról, beállt a sorba, akár többször is, és a keze ügyébe eső kötetek közül elhozta azt, amihez valamilyen szinten kötődött. A zsákmányt pedig megtartotta, vagy nagyon szűk körben megmutatta.

¶ Az interjúk azonban kitérnek arra, hogyan lehetett tájékozódni a puhuló, de még nem elég megengedő szocializmus idején nyugati és modern művészetről, tekintettel arra, hogy erről nem tanítottak a főiskolán, egyetemen, és – az egyetlen Henry Moore kivételével – nem is állították ki. A beszélgetésekből kiderül, hogy azért voltak helyek, ahol levegőhöz, információhoz és inspirációhoz lehetett jutni, mint a Váci utcai Idegennyelvű Könyvesbolt, a Fészek Művészklub Könyvtára, a Szépművészeti Múzeum Könyvtára, bátrabbaknak a francia és angol intézeti könyvtár. A számtalan átfedés mellett akadnak sajátosságok is, például Passuth Krisztina élményei, aki egy másik szubkultúrában, nyelveket beszélő (nem politikai) elit értelmiségi szülők mellett a hozzáférés, információhoz jutás más lehetőségeit is felvázolta. Pernecky Géza és Gyémánt László is kapott azokból a küldeményekből, melyek rejtélyét a kötet igyekszik kibontani: az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség (Central Intelligence Agency, CIA) által kezdeményezett szellemi segélyakciókból. Félelmetes, ahogy a válaszokból kirajzolódik közvetlen belekérdezés nélkül is, hogy ki „állt jobban”: ki utazhatott, ki tudott egy áhított Skira-kiadványt megfizetni, ki merete még ha szűk körben is, de felvállalni a kiállításon eltulajdonított kötetet. És kik voltak a mérészek, akik a megfelelő kabátban és kellő vakmerőséggel kivitték a zsákmányt a kiállításról, míg mások már a lopás lehetőségétől is – neveltetésük, habitusuk okán – elzárkóztak.

¶ „A nagy könyvlopás” története egy jól behatárolható kör mítosza volt sokáig, amiről lehetett hallani, de a részletek nem voltak ismertek. Pláne nem volt értelmezhető a jelenből. A CIA-féle küldeményekről még ennyit sem tudtunk.

A Múcsarnok előtt, 1958
Fortepan / FSZEK Budapest Gyűjtemény / Sándor György

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

Könyvexport és devizabevétel

A kulcsfontosságú célja a felújítás idején megvalósított projektek finanszírozásának megvalósítása. Ennek érdekében a devizabevétel növelésére törekvünk. Ezt elsősorban a külföldi kiadások csökkentésével, valamint a devizabevétel növelésével tudjuk megvalósítani. Ennek érdekében a devizabevétel növelésére törekvünk. Ezt elsősorban a külföldi kiadások csökkentésével, valamint a devizabevétel növelésével tudjuk megvalósítani.

Hozzájárulunk a devizabevétel növeléséhez a devizabevétel növelésével.

Book export and foreign currency revenue

The economic purpose of the exhibition was to accomplish sales through book exports as well as to lay the foundations of cultural and educational relations with publishers, foreign currency revenues through book exports.

Looking at the sales statistics, the purpose of the exhibition amongst a non-Hungarian speaking

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

27 NOVEMBRE-11 DECEMBRE 1959 UNIVERSITE DE PARIS
47 RUE DES ECOLES OUVERT TOUS LES JOURS DE 10 A 18 HEURES ENTREE LIBRE.

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

Részlet a kötetből
Ferenczy Múzeumi Centrum

„A nagy könyvlopás” története egy jól behatárolható kör mítosza volt sokáig, amiről lehetett hallani, de a részletek nem voltak ismertek.

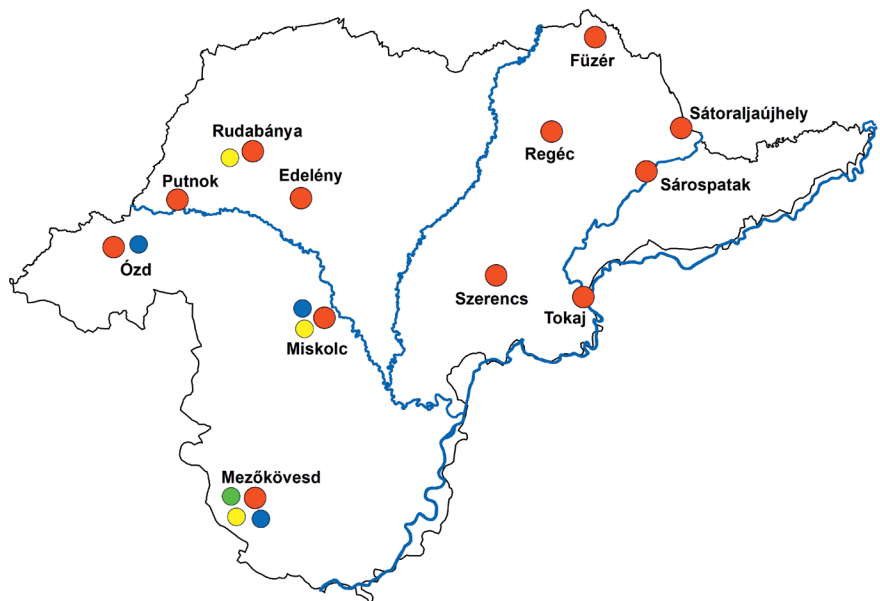
És ez nem a jelen szerző tájékozatlansága, ugyanis a hivatkozott szakirodalom is igen csekély. Egy titkosszolgálati akciónak az a lényege, hogy ne legyen könnyen felderíthető, a titkok kibontása ezért az utókor számára sem egyszerű feladat. Magyar címekre idegen nyelvű könyvek érkeztek, csak úgy, ajándékként, és voltak elosztópontok Párizsban, Londonban a kinti magyar emigráció egy-egy tagjánál. Nem tudni, mennyit küldtek, milyen címlistára, és ebből mennyi nem érkezett meg a címzettekhez. De nem tudni arról sem, hogy ebből bárki-nek komolyabb baja lett volna, ahogy a francia könyvkiállításról ellopott könyvekért is csak egyetlen vegzálásról tudnak a megszólalók. Kádárék máshol is tetten érhető nyugati nyitási törekvését bizonyítja mindez (az 1958-as brüsszeli világiállítás magyar jelenlétét szokták még e témában emlegetni mint szimbolikus lépést), húzd meg, ereszd meg, szigor és szemhunyas, politikai szűrkezóna.

¶ Fontos kutatás a kötet második tanulmánya (a francia kultúrdiplomáciai kapcsolatok összefoglalása) és a harmadik írásnak a CIA könyvküldési akciójára vonatkozó része. Míg az előbbi a rendszer szigorát, kéméletlenségét támasztja alá, lehallgatásokkal, kémváddal, letartóztatással, a második a hatalom gesztusa-it hangsúlyozza. Ugyanakkor összességében mindhárom tanulmány gazdagon merít és hivatkozik az interjúkra, melyek így mintegy függeléként értelmezhetők az olvasó számára, ha sorban halad, az első laptól az utolsóig. A hivatkozások tetemes része nem kifelé, hanem jobb híján a könyv saját tartalmi elemeire utal.

¶ Hiszen lássuk be: ez csak egy kis epizód a korszakból, egzotikum a szocializmus korai időszakából. Volt benne egy kamarakiállításra való anyag, amiből szerencsére kötet is született. A kurátoroknak (szerzőknek) hála, már biztosan nem merül feledésbe.

Aki tavaly februárban részt vett a Francia Intézetben zajló beszélgetésen, értesülhetett a kötet reményéről: de vajon lesz-e pénz kinyomtatni? Valóban nem pusztán egy könyvről van szó, hanem egy igényesen megtervezett kötet-műtárgyról, Erdélyi Sarolta Ágnes terve szerint: a pirosra festett lapszélek, a fehér, ablakos pauszborító a kék vászonkötésen bizonyára a francia trikolorot szimbolizálja. Kézbe fogni éppen olyan élmény, mint amilyen annak idején a "keleti" művészek számára lehetett forgatni az áhított "nyugati" művészeti kiadványokat.

módszertan

A projektbe bevont intézmények településeinek térképe a Látás-Mód Alapítvány összesítése alapján.
A pirostól eltérő színű jelölések ugyanazon település több részt vevő intézményét jelzik

MAROSI ÁGNES

LÁTÁSSÉRÜLT LÁTOGATÓK A MÚZEUMOK LÁTÓTERÉBEN

EGY SZAKMAI KÉPZÉS (NEM CSAK SZAKMAI) TAPASZTALATAI

TA *Tegyük láthatóvá a múzeumot!* műhelymunka-sorozat 2019 szeptemberében indult útjára, azzal a céllal, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye múzeumi szakembereit felkészítse a látássérült személyek fogadására. A projekt kivitelezője a miskolci Látás-Mód Alapítvány, szakmai partnere a Herman Ottó Múzeum volt. A részt vevő intézmények között végül a múzeumok mellett több, kiállításal rendelkező vár, valamint kastély és élménypark is szerepelt. A projekt végéig, vagyis 2020 augusztusáig összesen tíz helyszínen 19 intézmény 107 munkatársa vett részt a képzéseken, lefedve ezzel Borsod-Abaúj-Zemplén megye szinte teljes területét. A következőkben azok a tapasztalatok, élmények, tanulságok olvashatók, amelyeket a Herman Ottó Múzeum kapcsolattartó-szervező múzeumpedagógus munkatársa élt át a projekt megvalósításának időszaka alatt.

ELŐZMÉNYEK

TKözös történetünk kezdetének egyik legemlékezetesebb állomása a 2014. évi Múzeumok Éjszakája volt. Ekkor a Herman Ottó Múzeum akkor még részlegesen megnyílt, *Pannon-tenger Múzeum*ként ismert kiállítóépületének elsötétített vetítőtermében, a világosság teljes kizárása mellett fogadták a látássérült személyek mindazokat, akik szerették volna megismerni, miképp éltek meg a kiállításlátogatás élményét a látássérült emberek. A program a *Kézzel látott múzeum* címet kapta. A teremben a kiállítás tematikájához kapcsolódó halk zene szó mellett vezetőktől segítette eljutni az ép látással rendelkező résztvevőket egy tapintható festményig és a múzeum makettjáiig, azt követően az asztalig, amelynél a Látás-Mód Alapítvány munkatársai és önkéntesei műtárgyakat és műtárgymásolatokat körbeadva meséltek a múzeum gyűjteményeinek előre kiválogatott darabjairól, azok történetéről, jellemzőiről. A rendezvényt megelőzően a majdani tárlatvezetők több alkalommal találkoztak a különböző gyűjtemények muzeológusaival, akik műtárgyakhoz kapcsolódó ismertetőik által készítették fel a látássérült személyeket a rendezvényre. Miközben ők a múzeum gyűjteményeivel, addig a muzeológusok azzal a világgal ismerkedtek, ahol a tapintásé és az alaposan megfogalmazott információé a főszerep. Ahol

*elsötétített
vetítőtermében,
a világosság
teljes kizárása
mellett fogadták
a látássérült
személyek
mindazokat, akik
szerették volna
megismerni, miképp
éltek meg
a kiállításlátogatás
élményét a látás-
sérült emberek*

*a Látás-Mód
Alapítvány
munkatársai
és önkéntesei
műtárgyakat
és műtárgy-
másolatokat
körbeadva
meséltek a múzeum
gyűjteményeinek
előre kiválogatott
darabjairól, azok
történetéről,
jellemzőiről*

a mondat nem úgy kezdődik, hogy „amint láthatják”. A rendezvény rendkívül sikeresen zajlott, minden kiadó hely elkelt.

- ¶ Ezt az emlékezetes éjszakát a Herman Ottó Múzeum több kiállítóhelyén rövidebb-hosszabb múzeumlátogatások előzték meg és követték a Látás-Mód Alapítvány szervezésében, részvételével. Jöttek látássérült felnőttekből álló csoportok és olyan családok is, ahol látássérült gyermek él, a múzeum munkatársai pedig megtettek minden tőlük telhetőt, hogy – lehetőségeikhez, kézbe adható tárgyaik mennyiségéhez és minőségéhez, valamint a kiállítások adottságaihoz mérten – élménygazdag programot biztosítsanak számukra.
- ¶ Mindeközben a Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közhasznú Nonprofit Kft. és a Színház- és Filmművészeti Egyetem közös képzésén végzett Bacsa Erika audionarrátor, valamint a Látás-Mód Alapítvány munkatársainak közreműködésével készült egy példaértékű audionarrációs anyag a Herman Ottó Múzeum Képtárához, ugyancsak látássérült személyek számára. Ez az anyag felkerült a Herman Ottó Múzeum korábbi honlapjára.
- ¶ Történetünk 2019-ben újabb fordulóponthoz érkezett, amikor is a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központja a Herman Ottó Múzeumban *Esélyt a múzeummal* címmel tartott képzést múzeumpedagógiában érintett szakembereknek. A szervezők azzal a kéréssel fordultak hozzánk, házigazdákhöz, ajánljunk számukra olyan civil szervezetet, amelynek munkáján keresztül bemutatathatók a hátrányos helyzetű csoportok mindennapjai. Egyértelmű volt, hogy a Látás-Mód Alapítvány legyen egy ilyen témájú kerekasztal-beszélgetés vendége. A rendezvény rávilágított arra is, hogy leginkább a múzeumi munkatársak azok, akik kevésbé vannak tisztában a látássérült emberek világával.

leginkább
a múzeumi
munkatársak
azok, akik kevésbé
vannak tisztában
a látássérült
emberek világával

SZERVEZÉS

- ¶ Mindezeket követően 2019 nyarán újabb megkeresés érkezett a Látás-Mód Alapítvány részéről a múzeum felé. Egy olyan műhelymunka-sorozathoz ajánlottak partnerséget, amely a korábbi kerekasztal-beszélgetésen érzékelt hiányosságokat pótolja. Így indult útjára a *Tegyük láthatóvá a múzeumot!* projekt, az alapítvány által kidolgozva, a Herman Ottó Múzeum szakmai támogatása mellett, a Nemzeti Fogyatékosügyi és Szociálpolitikai Központ Közhasznú Nonprofit Kft., illetve az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával.
- ¶ A projekt célja az volt, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye kiválasztott településein a múzeumi szakemberek egy-egy olyan műhelymunkán vehessenek részt, amely felkészíti őket a látássérült személyek fogadására, az ismeretek elméleti

így indult útjára
a *Tegyük láthatóvá
a múzeumot!*
projekt

és gyakorlati szinten történő átadásával. A tematika sarokpontjainak egyeztetésén túl a Herman Ottó Múzeum szakmai támogatása – kapcsolati hálóján keresztül – elsősorban a fogadó helyszínek és az azok közelében található további résztvevők szervezésében nyilvánult meg.

tíz hónap alatt
tíz helyszínre
látogatott volna el
a rendezvénysorozat,
2020 márciusában
azonban
a járványügyi
veszélyhelyzetnek
megfelelően
ez a projekt is
szüneteltetésre
kényszerült

¶ Így indult útjára a projekt 2019 szeptemberében egy sajtónyilvános nyitórendezvény keretében, amelynek a Pannon-tenger Múzeum adott otthont. A tervezett ütemezés szerint tíz hónap alatt tíz helyszínre látogatott volna el a rendezvénysorozat, 2020 márciusában azonban a járványügyi veszélyhelyzetnek megfelelően ez a projekt is szüneteltetésre kényszerült. Így az első körben megrendezett hat műhelymunka után a fennmaradó négy helyszínt már csak 2020 nyarán sikerült pótolni, míg a sajtónyilvános záróesemény augusztus végére tolódott.

¶ A műhelymunkákon a létszám meghatározásának elsődleges szempontja az volt, hogy annyi résztvevő legyen jelen minden alkalmon, amely még lehetővé teszi a párban végzett gyakorlati feladatok kivitelezését, a közvetlen hangulat kialakítását és ezzel együtt az általában egyre bátrabb kérdésekkel előálló beszélgetést. A projekt második felében szervezett műhelygyakorlatokon mindezek mellett figyelembe kellett venni a járványügyi helyzettel együtt járó előírásokat, így a távolságtartás kivitelezhetőségét, ami szükségszerű létszámkorlátozást vont magával.

a munkatársak
létszáma rendkívül
alacsony, ami azt
eredményezi, hogy
lényegében egy-egy
munkakör sokszor
túlmutat
az alapfunkcióin,
így az intézményekben
a szorosabb-
érintőlegesebb
közönség-
kapcsolatban akár
mindenki
érintett lehet

¶ A műhelymunkákon a részvételt nemcsak azoknak a közönségkapcsolati munkatársaknak (tárlatvezetőknek, múzeumpedagógusoknak) ajánlottuk, akik napi szinten kontaktusba kerülnek a látogatókkal, hanem azoknak is, akiknek a munkája közvetett módon ugyan, de hatással van a látássérült emberek tájékozódására, ismeretszerzésére. Így a pénztárosok és teremőrök mellett vártuk a kurátori feladatokat ellátó muzeológusokat, grafikusokat, kiállításrendezőket, a honlapok kezelőit is. A szervezés során a megyeszékhelyen kívül eső múzeumok esetében hamar szembesültünk azzal a már korábban is ismert problémával, hogy a munkatársak létszáma rendkívül alacsony, ami azt eredményezi, hogy lényegében egy-egy munkakör sokszor túlmutat az alapfunkcióin, így az intézményekben a szorosabb-érintőlegesebb közönségkapcsolatban akár mindenki érintett lehet.

A MŰHELYMUNKÁK MENETE

¶ A műhelygyakorlatokat a Látás-Mód Alapítvány munkatársai vezették. Weisz Ildikó, az alapítvány elnöke, gyakorló gyógypedagógus a látássérült gyermekek és felnőttek oktatásában szerzett harmincéves tapasztalattal. Amriskó

A nyitórendezvény helyszíne, a Pannon-tenger Múzeum előkészítő bejárása.
A képen Marosi Ágnes, a Herman Ottó Múzeum és Amriskó Tamás, a Látás-Mód Alapítvány munkatársa
Fotó: Baranczó Benedek, 2019

A SALURICARIA-expedició tagjai minden napján új információt gyűjtenek

We divide the middle era of Earth's history into three periods: Triassic, Jurassic, and Cretaceous. This was the time when dinosaurs began to look apart. About 200 million years ago, the supercontinent Pangea had begun to break apart. The continents of North America, Europe, and Asia were still connected. The Atlantic Ocean had not yet formed. The dinosaurs were still in the same environment. The climate was still warm. The dinosaurs were still in the same environment. The climate was still warm.

a legtöbb résztvevőnek újdonságként hatott az audionarráció, az információátadás speciálisan látássérültek számára kifejlesztett módszere. Mint a hozott példákban kiderült, a vizualitás megfogalmazása szavakkal a kommunikáció rendkívüli koncentrációt igénylő formája

Tamás, az alapítvány szakértője felnőtt korában veszítette el a látását, a téma hiteles megélésének képviselője. A programvezetők az általuk kidolgozott tematika mentén következetesen haladtak. A műhelygyakorlatokon bemutatták a látássérültek típusait és a különböző szembetegségeket, illusztrálva azt is, melyik milyen látásmaradványt eredményez. Szemléltették a látássérültek segítésének javasolt formáit, mire érdemes odafigyelni, hogy a kommunikáció valóban hatékony legyen, elkerülve a mindenki számára kellemetlen helyzeteket. A legtöbb résztvevőnek újdonságként hatott az audionarráció, az információátadás speciálisan látássérültek számára kifejlesztett módszerre. Mint a hozott példákban kiderült, a vizualitás megfogalmazása szavakkal a kommunikáció rendkívüli koncentrációt igénylő formája. De a műhelygyakorlatokon helyet kapott a kiállítások bejárása is lefedett szemmel és szimulációs szemüveggel, aminek részeként párokat alkotva, vezetőként és vezetettként egyaránt kipróbálhatta magát mindenki, saját élményt szerezve mind a különböző látássérülések sajátosságairól, mind a vezetéssel járó kívánalmakról.

- ¶ Mindemellett az alapítvány munkatársai bemutatták azokat a segédleteket, amelyek már a látogatást megelőzően vagy a kiállítóépületekbe érkezve segítik a tájékozódást. Többek között ismertették, miként lesz egy intézményi honlap a vakok és gyengénlátók számára is használható anélkül, hogy az ép látással rendelkezők számára hozzáférhető információmennyiség csökkenne, vagy milyen szereppel bírnak a tapintható épületmakettek az épületen belüli eligazodásban.
- ¶ A műhelymunkák vezetőinek felkészültségét mutatta, hogy a résztvevők intézményeinek honlapjait előzetesen áttekintették, és már a program részeként javaslatot tettek arra, milyen változtatásokkal lehetne azok információátadásának hatékonyságát növelni, miként lehetnének a látássérültek számára is felhasználóbarátok. A fogadó intézmények épületei, kiállításai egyúttal az akadálymentesítés szemléltetőiként szolgáltak a fellelhető pozitív-negatív példák elemzésén keresztül.

SEZMLÉLETFORMÁLÁS AZ ÉRZÉKELÉSEN KERESZTÜL

- ¶ A résztvevők az esetleges kezdeti szorongásaikat leküzdve azokat a kérdéseket is feltették, amiket korábban nem mertek: Mikor segítség a segítség? Mikor teher? Milyen mozdulatok és szavak kísérik az üdvözléseket a találkozások során? Miképp élnek meg a látássérült emberek a segítő szándékú testi kontaktust? Vannak-e a látással kapcsolatos kerülendő kifejezések? Valóban jobban

A nyitórendezvény résztvevői szimulációs szemüvegben ismerkednek a *Dinók Földjén – MezoZOOikum* kiállítással Mezei Tünde muzeológus tárlatvezetésével. Jobbra Weisz Ildikó, a Látás-Mód Alapítvány elnöke
Fotó: Baranczó Benedek, 2019

támaszkodhat-e más érzékszerveire az, aki elveszíti a látását...? Az elmélet gyakorlati kiegészítése azon túl, hogy tapasztalati úton átélte tudáshoz juttatta a résztvevőket, a távolságtartás leküzdéséhez is hozzájárult nemcsak a témával, de egymással szemben is. A különböző érzetek kiváltására gondosan kiválasztott tapintható tárgyak fedett szemmel történő felfedezése nemcsak a műtárgymásolatok jelentőségét reprezentálta, de egyben derűt is keltett, márpedig a könnyed hangulat a könnyen befogadható információ egyik záloga.

TAPASZTALATOK

¶ A többségében pályázati forrásból megvalósuló múzeumi fejlesztések meghatározott célokra költhető költségkeretét nehéz úgy elosztani, hogy abból minden látogatócsoport igényeinek megfelelő beruházás jöjjön létre. Ennek a pályázati határidők mellett a látogatófogadás terén többnyire járatlan kivitelezők sem kedveznek. Gyakran jönnek létre olyan kompromisszumok, amelyek a megvalósítást a várható többség elvárásaihoz igazítják, legyen szó építészeti megoldásokról, kiállításrendezésről és annak vizuális megjelenéséről vagy éppen intézményi honlapról. A múzeumi szakemberek sok esetben nyugtatják magukat azzal, hogy ha a széles látogatói rétegek igényeit sikerül kielégíteni, akkor a csupán pár százalékos képező speciális látogatói igényeket is „valahogy majd megoldjuk”. Tény és való, hogy a múzeumokkal szemben a legfőbb elvárás a látogatószám produkálása, így még ha az akarat és az indíttatás meg is van, a szakemberhiány mellett sokszor nem jut már sem idő, sem energia arra, hogy a speciális igényű látogatócsoportok is kellő figyelmet kapjanak. Pedig a sokat emlegetett társadalmi felelősségvállalás és a kultúrához történő egyenlő esélyű hozzáférés biztosítása mellett érdemes további szempontokat is megfontolni. Egyrészt a látássérült látogatók száma sokkal magasabb, mint gondolnánk. A képzés egyik legfőbb tanulsága, hogy a munkatársak számára a látogatások alkalmával a vendégek egy részéről gyakran ki sem derül az esetleges csökkent látóképességük, időnként csak egy-egy bizonytalan mozdulat vagy a tekintet megszokottól eltérő fókuszálása utalhat erre. Másrészt mindazok a megoldások, amelyek a látássérültek tájékozódását segítik az épületekben és a kiállításokban, más látogatói csoportok részére is megkönnyítik a közlekedést a térben és az információk halmazában úgy, hogy közben az élményszerzést gazdagítják. Példaként említve a térbe kinyúló installációk mellőzése az időnként nagyobb lendülettel közlekedő gyermekeket is védi, míg a tapintható-szagolható-hallható tárgyak, makettek, műtárgymásolatok a tapasztalatszerzés formáit nemcsak

mindazok a megoldások, amelyek a látássérültek tájékozódását segítik az épületekben és a kiállításokban, más látogatói csoportok részére is megkönnyítik a közlekedést a térben és az információk halmazában

a gyermekek, de a felnőttek számára is gazdagítják (régóta ismert pedagógiai tétel, hogy több érzékszervre hatva a figyelem fenntarthatóbb, míg az átadott tudás hatékonyabban elmélyíthető).

TOVÁBB A MEGKEZDETT ÚTON

¶ Figyelemre méltó, hogy a projekt ötletével egy speciális igényű látogatócsoport érdekeit képviselő alapítvány állt elő. Az évek óta tartó kapcsolatépítésnek éppen az a lényege, hogy az abban részt vevők, ebben az esetben a Látás-Mód Alapítvány és a Herman Ottó Múzeum egymást segítve és ebből a viszonyból kölcsönösen profitálva építkezzenek. Bízunk benne, hogy az alapítvány projektötletét ösztönözte a múzeum részéről tapasztalt fogadókészség, a javaslatok iránti nyitottság. Látjuk ugyanakkor, hogy egymás tanulása egy olyan folyamat, amelyben a múzeumoknak még van hova fejlődniük. A tanulási szándék ugyanakkor érezhetően adott, a projektben részt vevő intézmények lelkesen fogadták a képzési lehetőséget, esetenként már a megkereséskor továbbgondolva az együttműködés jövőbeni formáit egy-egy aktuális vagy éppen tervezett pályázathoz, kiállításához kapcsolódóan. Ez azért is rendkívül kedvező, mert a cél is ebben fogalmazható meg: már a tervezés fázisába bevonni a látogatói csoportokat, esetünkben a látássérült emberek képviselőit, kikérni tanácsaikat, megfontolni és megfogadni javaslataikat, még az alakíthatóság fázisában tesztelni általuk a fejlesztéseket, majd velük együtt kigondolni és kidolgozni azokat a programokat, amelyekre közösségeiket várjuk.

a projektben részt vevő intézmények lelkesen fogadták a képzési lehetőséget, esetenként már a megkereséskor továbbgondolva az együttműködés jövőbeni formáit egy-egy aktuális vagy éppen tervezett pályázathoz, kiállításához kapcsolódóan

IRODALOM

- Arapovics Mária–Vercseg Ilona (szerk.): *Közösségfejlesztés módszertani útmutató*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ–NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft.–Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2017
- Arapovics Mária–Bereczki Ibolya–Nagy Magdolna (szerk.): *A kulturális közösségfejlesztés gyakorlata a múzeumokban*. *Múzeumi iránytű 17*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, Szentendre 2019
- Dabi-Farkas Rita (szerk.): *Esélyt a múzeummal*. *Múzeumi iránytű 16*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, Szentendre 2018

Köszönettel tartozom a lektorálásért Weisz Ildikónak és Amriskó Tamásnak.

„Egy 20. századi, Pápua Új-Guineából
származó szobor, egy kínai
akupunktúramodell és René Descartes
állkapocs nélküli koponyája, melynek
homlokán a Musée de l’Homme előtti
tulajdonosok neve olvasható, semmiféle
impulzív szemantikát nem kínál,
s a frenológiai illusztrációk, az amúgy
gipszmaszkok/öntvények szoborként való
szerepeltetése mindössze múltó epizód.”

birtokviszony

Omar Victor Diop: *Jean-Baptiste Belley*, 2014 (Series Diaspora)
A kölni Rautenstrauch-Joest-Museum Kulturen der Welt RESIST! kiállításáról
© Omar Victor Diop, Courtesy Galerie MAGNIN-A, Paris

GYÖRGY PÉTER

A KOLONIALIZMUS UTÁN, A RASSZIZMUS IDEJÉN

Török László emlékére

“The most important is the permanent identity crisis” (A legfontosabb az állandó identitásválság)¹

O. A MA IS AKTUÁLIS HÁTTÉR

TElőre szeretném bocsájtani, hogy az alábbi szöveg mindkét része, ha más-más olvasókban is, reményeim szerint némi zavart is kelthet, s alkalmanként – ezt még jobban remélném – indulatmentes, a jobbik argumentum figyelembevételére épülő, elfogulatlan vitákat gerjeszthet. Általam eddig nem ismert vagy el nem ismert, komolyan nem vett szempontok kerülhetnek a nyilvánosságban egymás mellé, amelyek adandó alkalommal eddig összeegyeztethetetlennek tűntek. Olyan diszciplínák érvei, hagyományai, hol saját világukon belül érvényes, ott már vagy még nem használt kérdések, melyeknek átjárásuk van a muzeológia, a kiállításrendezés, értsd: a kurátori tevékenység felé. Elméleti tételek, különös absztrakt kentaurok: teoretikus megfontolások, szubverzív eszmék, meggyőződések, politikai hitvallások múzeumi, kortárs művészeti gyakorlatba való lefordításai kerülnek egymás mellé, filozófiai megfontolások tűnnek fel múzeumi termekben, láthatóvá téve azokat, amiért is adandó alkalommal a filozófusok lesznek rémültek vagy épp igen büszkék. S akkor még ott van a múzeumépítész, az urbanisztika, a kolonializmus kritikája, a posztkolonializmus múzeumi kihívásának alapkérdése: a restitúció, a repatriálás megkerülhetetlen, újra és újra választ követelő problémáinak sora: megannyi beszédmód vagy szigorú gyakorlat, melyeknek követői vagy végrehajtói minden esetben, eltérő városokban, más gyarmati múltakkal, az azokról alkotott önképeknek megfelelően, újra és újra nem várt fejleményekkel, kihívásokkal találják magukat szemben. Így a Berlin, Brüsszel² és Párizs kortárs múzeumi átrendezései közti eltérések mind komoly tanulságokkal szolgálnak.

TUgyancsak mindezzel összefüggő kérdéseket vet fel, hogy a Néprajzi Múzeum akkor költözhet története során az első,

elméleti tételek,
különös absztrakt
kentaurok:
teoretikus
megfontolások,
szubverzív eszmék,
meggyőződések,
politikai hitvallások
múzeumi, kortárs
művészeti
gyakorlatba
való lefordításai
kerülnek egymás
mellé, filozófiai
megfontolások
tűnnek fel múzeumi
termekben,
láthatóvá téve
azokat, amiért is
adandó alkalommal
a filozófusok
lesznek rémültek
vagy épp igen
büszkék

rendeltetészerűnek vélt, remélt épületbe, amikor néprajzi, antropológiai múzeumok sorra jelentős átalakuláson mennek át Berlinben, Párizsban, Amszterdamban, Bécsben, Frankfurt am Mainban. Ez a metamorfózis a kolonializmus hagyományának kritikájával függ össze, nem véletlen, hogy a néprajztudomány és muzeológia kiváló tudósa, Fejős Zoltán többször visszatért erre a kérdésre.³

¶ Ugyanakkor a magyar néprajz s különösen a muzeológia számára máig megoldatlan kérdés mind a roma művészekkel, mind a roma és nem roma értelmiségiekkel és néprajzosokkal való, sokszor feszült kooperáció. A roma művészet jelentése, értelmezése, a magyar művészethez való viszonya számos megoldatlan kérdést vet fel, önmagában a „két fél” distinkciója is problematikus.

¶ E tanulmány második részében áttekintem az elmúlt évtizedekben ebben a kontextusban itthon történeteket, mindazt, aminek számos áthallása, ha olykor közvetett is, de mindig érzékelhető összefüggése volt s van ma is, mindazzal, ami a szó szoros és átvitt értelmében vett határainkon túl történt, s most történik. A kolonializmus, posztkolonializmus lokális értelmezési horizontjának kérdéséről kulturális intézményeink, vonatkozó diszciplínáink (így a művészettörténet, muzeológia és/vagy az esztétika) az elmúlt évtizedekben nem mindig vettek tudomást. Az elmúlt pár évben került sor a roma művészet jelzős szerkezetének finom áthangolására, ami komoly értelmezési, szerepfelfogásbeli változásokra nyújtott lehetőséget. A *kortárs roma művészet* gyakorlatának kialakulása az évtizedeken át feloldhatatlan, ismétlődő konfliktushelyzetek sorát részben oldotta csak fel, részben viszont újra is írta.

¶ Végül egy személyes vonatkozással is tartozom. Itt kell rámutatnom arra, hogy a fenti diszciplínákból egyet sem tanultam, tanulhattam az egyetemen.⁴ Részben saját döntésemnek megfelelően, minthogy a kortárs kultúra és művészet iránt elkötelezettebb, szabadabb esztétika tanszéket választottam a társadalomtudományi kontextusok iránt érzéketlen művészettörténet helyett. Mindez persze nem a tanszékek döntésének kérdése volt, sokkal inkább az államszocializmus diszciplínákkal kapcsolatos politikai álláspontjának az eredménye.

*a kortárs roma
művészet
gyakorlatának
kialakulása
az évtizedeken át
feloldhatatlan,
ismétlődő
konfliktushelyzetek
sorát részben
oldotta csak fel,
részben viszont újra
is írta*

nincs komolyan
vehető
kurátorképzés
a progresszió
mellett elkötelezett
rektorok
erőfeszítései
ellenére sem

Ennek megfelelően a kulturális antropológia nem volt elfogadott diszciplína, s ezzel összefüggésben komoly muzeológia sem létezhetett. (A kettő közti összefüggés jól látható például a francia intézmények átalakulásának alább érintett történetében is.) Ennek szomorú eredménye, hogy a létező kulturális antropológia tanszék a Társadalomtudományi Karon működik, de kevés nyoma van a BTK Néprajzi Intézetével való együttműködésének. Nincs komolyan vehető kurátorképzés a progresszió mellett elkötelezett rektorok erőfeszítései ellenére sem a riasztóan muzealizálódott Képzőművészeti Egyetemen, sem a beláthatatlan jövő felé haladó, a kreatív iparágakat kizárólag piaci körülmények között elképzelő MOME-n, amely nem tűnik a függetlenség, a kritikai szemléletmód elkötelezettjének.

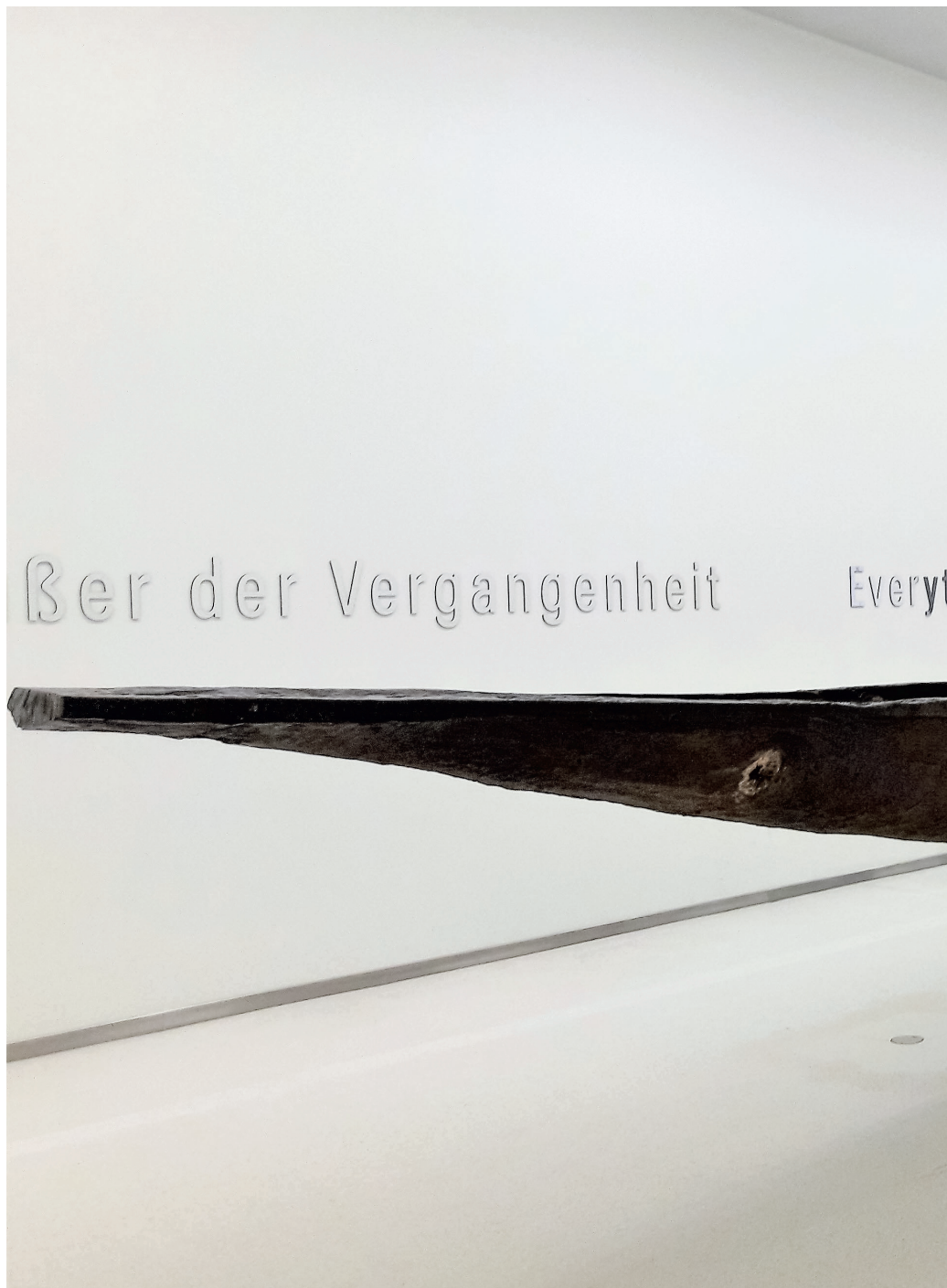
¶ A permanens identitáskrizis nem válság, hanem egyszerűen a kortárs kultúra értelmezésének, interpretációjának üzemmódja, ha tetszik, a jelenleg lehetséges gyakorlatához szükséges paradigma, amennyiben annak hiányát is annak tekinthetjük.

¶ Az elmúlt évtizedekben a posztkolonializmus megkerülhetetlen jelenlétével, tehát kulturális normáinak elterjedésével, fogalmainak érvényessé válásával a valaha érvényes politikai filozófiai evidenciák, praxisok radikális kritikájára, a kolonializmus utóéletének, azaz kultúrájának, magától értetődő retorikájának folyamatos kritikájára került sor. A diskurzusok rendjének átalakulása soha nem gyors, nem bürokratikus folyamat, hanem a használat politikája, a mikrohatalmak sora az, amely ezt végül megkerülhetetlenné teszi.

az európai
civilizáció
és a kolonializmus
széjjelválaszt-
hatatlanságának
két háború közti
kritikájára legalább
annyira, ha nem
erősebben inkább
franciául, mint
angolul történt
kísérlet

¶ Ma már mifelénk némiképp elfelejtett s így részben meglepőnek tűnő módon az európai civilizáció és a kolonializmus széjjelválaszthatatlanságának két háború közti kritikájára⁵ legalább annyira, ha nem erősebben inkább franciául, mint angolul történt kísérlet. Az Afrikán kívüli afrikai identitás, a *négritude*, a francia gyarmatosítás következménye olyan kulturális és politikai lázadás volt, amelyet franciául írtak. Fontos szerzői, a több mint kilencven évet megért Aimé Césaire,⁶ tanítványa, Frantz Fanon,⁷ Szenegál első elnöke, a Francia Akadémia első afrikai tagja, Léopold Sédar Senghor,⁸ mind

A brüsszeli Musée Royal de l'Afrique Centrale állandó kiállításának első tárgya, csónak, melyet hivatalosan Ubundu lakosai adtak ajándékba III. Lipótnak
Gréczi Emőke felvétele

thing passes, except the past

Tout passe, sauf le passé

Alles gaat voorbij, behalve het verleden

munkáik egyszerre voltak a frankofón kultúra részei, miközben a francia gyarmati kultúra egészének radikális visszautasítását jelentették

a francia kultúra elidegeníthetetlen szereplői voltak s maradtak máig. A gyarmatosítottak és gyarmatosítók közti kooperáció értelemszerűen franciául zajlott, Ségghor, ahogyan egész életművét, úgy 1961-ben a *Nation et voie africaine du socialisme*-ot, 1962-ben a *Pierre Teilhard de Chardin et la politique africaine*-t is franciául írta, amint ugyanakkor Frantz Fanon a *Les damnés de la terre*-t. Munkáik egyszerre voltak a frankofón kultúra részei, miközben a francia gyarmati kultúra egészének radikális visszautasítását jelentették. „A gyarmatosított tehát rádöbben, hogy élete, lélegzése, szívverése ugyanolyan, mint a gyarmatosé. Rájön, hogy a gyarmatos bőre nem ér többet a bennszülött bőrénél. Márpedig ez a felfedezés alapján rendíti meg a világot. A gyarmatosított minden új, forradalmi biztonsága innen ered. Hiszen ha az én életem ugyanannyit nyom a latba, mint a gyarmatosé, akkor tekintete nem sújt le többé, nem bénít meg, nem dermedik kővé a hangjától. Ezentúl nem zavartatom magam a jelenlétében. Gyakorlatilag: köpök rá.”⁹

egyszerre érvelt a kulturális keveredés magától értetődősége, az átláthatatlanság politikai joga, az identitás kikezdetlensége mellett

¶ Amint az 1980-as években fontos szerepet játszott a karibi Martinique szigetéről származó Édouard Glissant is,¹⁰ a *créolité*¹¹ egyik ismert képviselője, aki egyszerre érvelt a kulturális keveredés magától értetődősége, az átláthatatlanság politikai joga, az identitás kikezdetlensége mellett. A *créolité* kortárs értelmezéséhez fontos forrás Jean Bernabé, Patrick Chamoiseau, Raphael Confiant munkája, az *Éloge de la créolité*.¹²

¶ S végül feltétlen említenem kell a ma is aktív kameruni, Sorbonne-on doktorált, angolul is publikáló Achille Mbembét, a Franciaország mellett az Egyesült Államok, Dél-Afrika egyetemlein tanító filozófust. Őt az angolul – korábban franciául – megjelent *Necropolitics* című könyve avatta nemzetközi tudós-sztárrá. “The ultimate expression of sovereignty largely resides in the power and capacity to dictate who is able to live and who must die. To kill or to let live thus constitutes sovereignty’s limits, its principal attributes. To be sovereign is to exert one’s control over mortality and to define life as the deployment and manifestation of power. This sums up what Michel Foucault meant by biopower: that domain of life over which power has asserted its control.” (A hatalom végső megjelenése

nagymértékben azon a lehetőségen és képességen múlik, ki dönt élet és halál kérdésében. Az elpusztítás vagy élni hagyás jelenti a hatalom korlátait, annak fő jellegzetességét. A hatalom birtokosának lenni a halál feletti döntést és az életet mint a hatalom gyakorlását és megnyilvánulását jelenti. Ez azonos azzal, amit Michel Foucault gondolt a biopoweréről: az életnek azon területe, amelyet a hatalom ellenőriz.)¹³

¶ A kortárs képzőművészetben 2002-ben, az Okwui Enwezor kurátor munkája által meghatározott 11. kasseli Documenta foglalkozott a Créolité és a Creolization kérdésével a karibi Saint Lucia szigetén megrendezett konferencián, mely igazán ritka nemzetközi esemény volt.

¶ Míg Césaire és Fanon az ellenállás eltérő regisztereit próbálták végig, addig Glissant és különösképp Mbembe Foucault centrális kérdését, a biopolitika kritikai antropológiáját, szemléletmódját követi, írja át, aktualizálja radikálisan. Mbembe kiindulópontja szorosán összefügg a genocídiumhoz is vezető kolonializmus uralmi logikájának kritikai rekonstrukciójával. Azaz az élet és halál feletti abszolút uralom, amely a III. Birodalom aktív eugenetikájának, végül a holokauszthoz vezető, addig ismeretlen léptékű eutanáziájának a lényege volt, valóban már a belga király, II. Lipót Kongót magántulajdonaként kezelő gyilkos „felvilágosodásában” is magától értetődőnek tűnt, amint a német gyarmatosítók afrikai hererókhhoz, namákhöz való viszonyának is ez felelt meg.¹⁴ Az egyik oldalon az „európai civilizáció” intézményei: vasutak, bányák, kórházak, iskolák, a másik oldalon a jogon kívüli, azaz folyamatos ítélet alatti lét. A magához az élethez való jog bármikor kétségbe vonható volt, éppúgy, ahogy az a III. Birodalomban is történt az értelmi fogyatékosokkal, gyógyíthatatlan betegekkel, majd annak nyomán végül a zsidókkal is. A biológiai forradalom mellett elkötelezett nácizmus paradigmájában a „racionális” érvek a genetikailag, pszichológiailag sérült, azaz valamiként életük végéig ápolásra szoruló kényszersterilizációja,¹⁵ illetve megsemmisítése mellett szóltak, amint azt számos plakát ábrázolta: a biológiai terhektől ekképpen megsza- badult munkásosztály az NSDAP-re reménybeli partnerként tekintett, amint ez részben így is történt.

*már a belga király,
II. Lipót Kongót
magántulajdonaként
kezelő gyilkos
„felvilágosodásában”
is magától
értetődőnek tűnt,
amint a német
gyarmatosítók
afrikai hererókhöz,
namákhöz való
viszonyának is
ez felelt meg*

a *mischlinge*, azaz a nem fajtiszta (*rasserein*), tehát az északi, német faj látszatát keltő keverékek hosszú távú veszélyt jelenthettek a Birodalomra. A zsidónak születettek halálra voltak ítélve. Azaz: a biopolitika jelentése elválaszthatatlan a III. Birodalomban történetektől

¶ Mindez éppúgy megkövetelte a betegek kiirtását, mint a zsidókét, akik ha maguk nem voltak is betegek, de ők voltak a betegség maga. A zsidóság átörökítésének lehetősége éppoly riasztó volt, mint a genetikai(nak hitt) betegségeké, ha nem még nyomasztóbb, hiszen a *mischlinge*, azaz a nem fajtiszta (*rasserein*),¹⁶ tehát az északi, német faj látszatát keltő keverékek hosszú távú veszélyt jelenthettek a Birodalomra. A zsidónak születettek halálra voltak ítélve. Azaz: a biopolitika jelentése elválaszthatatlan a III. Birodalomban történetektől.

1. A MÚZEUMI FORDULAT¹⁷

A TÉRRÉ TETT IDŐ – AZ EVOLÚCIÓ IDŐSZÁMÍTÁSA

¶ A múzeumok posztkolonializmus, posztmodern utáni helyzete fontos adalékokkal, érvekkel, személyes tapasztalatokkal szolgál a már évtizedek óta New Yorkban élő, szociológiával, kortárs művészettel, muzeológiával egyaránt foglalkozó Szántó András könyve, *The Future of the Museum*.¹⁸ Szántó huszonnyolc – múzeumigazgatókkal, művészettörténészekkel, kurátorokkal készített – interjúja tūpontos képet nyújt az azokban az években uralkodó *Zeitgeist*, értsd: a kortárs társadalmakat folyamatosan foglalkoztató kérdések, releváns kategóriák, megkerülhetetlennek vélt problémák, tematikák a múzeumok aktuális átalakulásában, jövőjében játszott szerepéről. Szántó munkája – amely reményeink szerint a közeljövőben magyarul is megjelenik – felidézi a 2019 őszén, Kyotóban megtartott ICOM-konferenciát, amelyen végül sikertelen kísérletet tettek a múzeum fogalmának, definíciójának újrajrására. Minthogy a múzeumokat képviselő nemzetközi szervezet végül nem tudott megegyezni egy minden résztvevő számára az intézménye önazonosságát megőrző s annak megújulását is felkínáló szövegben, a döntést elhalasztották.¹⁹ Nyilván számos, egymástól több mozzanatban eltérő, de végül összefüggő okot idézhetünk fel, így mindenekelőtt a múzeumok aktuális világtérképét, a közvetlen félmúlt, a jelen átrajzolódó viszonyait, végül mindennek a következményeit. A new museology²⁰ öröksége, majd a cultural inclusion²¹

számos, addig figyelmen kívül hagyott magatartást, identitást, múzeumhasználati szokást értett bele a múzeumokkal teremthető individuális szerződésekre. Az addig lenézett, semmibe vett érdeklődéseket, értelmezéseken kívüli kulturális orientációt figyelembe vevő átalakulás óhatatlanul kiterjedt az úgynevezett harmadik világ már létező múzeumainak európai interpretációs rendszerekbe való befogadására, illetve a társadalmi képzelet kitágulása egyben a múzeumok hagyományos esztétikai befogadási normáinak kizárólagosságát hagyta maga mögött. Míg a hagyományos, a műalkotások kétségbevonhatatlan autonómiájának elemzését a centrumban tudó muzeológia gyakran nem tekintett túl az európai, észak-amerikai intézményeken, s azok társadalmi kontextusát adottnak tekintette, addig a múzeumi földrajz metamorfózisa alapvető változások lehetőségét jelezte. A társadalmi képzelet a létezőnek tekintett jelenségekhez tartozó jelenségekbe egyre több mindent értett, s ért bele ma is. A kulturális (intézmények) beleértési mezőinek újrarendezése részben a földrajzi kontextusok emancipációját jelenti, részben a befogadási stratégiák, a művészet használatának eddig nem ismert regisztereit. Ha a 19–20. századi múzeumlátogatóknak neve, osztályhelyzete, fizikai állapota, nemzeti hovatartozása mind számításba kerül, ideológiai tevékenységük, az eltérő kulturális rétegek számára érthetővé tett működésük önkritikus elemzése mellett egyre kevesebb tér jut a múzeumok²² esztétikai emelkedettségének, azaz semlegességének. Az egykor szinte kizárólagosan európai kulturális katedrálisból mára visszavonhatatlanul s döntő mértékben globális intézmény lett, s mindennek következményeivel számolni kell. A beleértés tágasságának, az uralkodó narratívákon túli, állandóan alakuló assemblage működésének módjával meg kell tanulni számolnia mindenkinek; így például egy olyan, a kolonializmus, a gyarmati kultúra mindennapjaitól távolabb élő, annak kulturális tudáskészletéről, személyes tapasztalatairól keveset tudó országnak is, mint a miénk.²³

az egykor szinte kizárólagosan európai kulturális katedrálisból mára visszavonhatatlanul s döntő mértékben globális intézmény lett, s mindennek következményeivel számolni kell

¶ A helyzet többé már nem az, hogy az úgynevezett első világ univerzális intézményei gyűjtik, őrzik a társadalmilag, földrajzilag, következképp kulturálisan egyaránt távoli kultúrák

Fényvetítés a berlini Humboldt Forum épületén, az Ethnologisches Museum és a brazil Instituto Socioambiental (ISA) együttműködésével
© SHF / Fotó: David von Becker

tárgyainak azon részét, amelyek saját aktuálisan érvényes kategóriáik szerint úgymond miránk tartoznak.²⁴ Végtere is a múzeum tényleg nem más, mint tárgyak kategorizálása és térben való elrendezése. Azaz a kiváltságos tudás, a nagy művészet befogadásának lefordítása átláthatóvá tett összefüggésekre, amelyek a múzeumon kívüli elbeszélések, narratívák újrendezésével, a tér és az episztémé közti kapcsolatokkal mutatja be az esztétikai értelmezés nyilvánossá tett szerkezetét. A hagyományos múzeumi reprezentáció megfellebbezhetetlensége egyre kevésbé érvényes, hiszen a múzeum az elmúlt évtizedekben az önreflexió, a párhuzamos valóság tereinek helye is lett.²⁵

a hagyományos múzeumi reprezentáció megfellebbezhetetlensége egyre kevésbé érvényes, hiszen a múzeum az elmúlt évtizedekben az önreflexió, a párhuzamos valóság tereinek helye is lett

¶ A földrajzi és kulturális távolságok, a fizikai és társadalmi terek összehadódásából következően félreérthetetlenül idegen Másik évszázadokon keresztül egy másik térben és más időben is élt. A bibliai idők és történelmi terek, illetve a fizikai tér és a hagyományokkal, ideákkal, mítoszokkal teli történeti idő közti kapcsolatok döntően kulturális hagyományokon, azaz a társadalmi képzeleten is múltak. A fizikai tér és idő, illetve a fejlődés szerint elrendezett kulturális terek és idők elváltak egymástól. "What makes the savage significant to the evolutionist Time is that he lives another Time." (Ami a vadembert jelentőssé teszi az evolúciós idő számára, az, hogy egy másik időben él.)²⁶

a fizikai tér és idő, illetve a fejlődés szerint elrendezett kulturális terek és idők elváltak egymástól

¶ Az evolúciós idő, tehát a bibliai történetiség és a biológiai fejlődés ideje közti drámai különbség tapasztalati tényként tűntette fel az *egyidejűség tagadását*: azaz a *művészeti, kulturális lépcsők, a beleértések, értelmezések közti különbségek láthatóvá tételének lehetősége új helyzetet teremtett, lehetőséget, azaz szerepet kínál a múzeumok számára.*²⁷ Bő száz év állt a múzeumok rendelkezésére, hogy a különböző, egymással mindössze a vélt evolúciós lánc szerinti összefüggésekben álló kultúrákból származó tárgyakkal töltsék fel a gyűjteményeiket, majd azokat a fejlődés eltérő fokain álló alkotásokként láttassák és annak megfelelően mutassák be, azaz a távoli világok primitívizmusától a mégis csak műalkotásnak tűnő, spirituális vonatkozásokkal rendelkező bonyolult művekként kezdjek értelmezni.

¶ A posztkolonializmus fordulata olyan, a cultural inclusion szel-
lemének megfelelő kiállításokhoz kötődik – illetve fordítva,
olyan kiállítások köszönhetik megrendezésüket a paradigma-
váltásnak –, amely relativizált kontextusokban, szokatlannak
tűnő montázsokban, eddig nem használt kulturális mezők-
ben mutatják be tárgyukat. „(the) curatorial practices focus
of the legacies of the European colonial project” ([a] kuráto-
ri gyakorlat az európai kolonialista gondolkodás örökségére
összpontosít)²⁸ – mint azt az alábbi példák mutatják.

¶ Ilyen kiállítások voltak például a Musée d’Orsay 2008-as *Masques de carpeaux à Picasso*,²⁹ illetve a bécsi *Wir Sind Maske*,³⁰ amely az akkor még Museum der Völkerkunde nevét épp megőrzött (ma már Weltmuseum³¹), de már a Kunsthistorisches Museum alá rendelt múzeum és az Österreichisches Theatermuseum közös vállalkozása volt. Vagy a 2018–2019-ben a Columbia University Miriam and Ira D. Wallach Gallery-ben megrendezett *Posing Modernity. The Black Model from Monet and Matisse to Today*,³² Denise Murrell kurátori munkájával létrejött tárlata, amelynek egy önálló változatát, *Le Modèle Noir, De Géricault Á Matisse La chronologie*-t ugyancsak a Musée D’Orsay-ben rendezte meg Pap Ndiaye és Louise Madinier 2019-ben. A múlt század hetvenes–nyolcvanas éveiiig olykor mozdulatlan vagy annak tűnő intézmények, a változatlanság, az állandóság kulturális katedrálisai, a pontosan azonosított kánonok szent terei, a nagy elbeszélések egymást követő termekben, egymásra épülő állandó kiállításai után az épület külsejének bizonyos fokú azonosságát fenntartva, de új belső terekben mára a kritikai önértelmezés és hagyománykezelés, a műalkotásfogalmak, -használatok pluralizmusának műhelyeivé változtak át. Újra és újra a cultural inclusion és a museum geography összefüggésrendszerében, a posztetnográfiai, antropológiai fordulatnak megfelelően létrehozott kiállításokon került sor az akadémiai historizmuson alapuló gyűjteményfogalmak kritikájára, mint például a Kunsthistorisches Museumban 2018 novemberre és 2019 áprilisa között Wes Anderson és Juman Malouf: *Spitzmaus Mummy in a Coffin and other Treasures* kiállításán. A bécsi Weltmuseum, Naturhistorisches Museum, Gemäldegalerie, Theatermuseum,

a pontosan azonosított kánonok szent terei, a nagy elbeszélések egymást követő termekben, egymásra épülő állandó kiállításai után az épület külsejének bizonyos fokú azonosságát fenntartva, de új belső terekben mára a kritikai önértelmezés és hagyománykezelés, a műalkotásfogalmak, -használatok pluralizmusának műhelyeivé változtak át

Kunstkammer, Antikensammlung anyagából, tehát úgy-
mond „helyi” gyűjteményekből állították össze a hajda-
ni Kuriozitäten Kabinet egy számos kulturális mezőt érintő
metaforikus kópiáját: több száz tárgyból, amik között a kap-
csolat elsősorban az Anderson–Malouf házaspár önironikus
múzeummaniája volt. Ugyancsak 2018-ban Brüsszelben, az
EUROPALIA INDONESIA fesztivál keretében, a Centre for
Fine Arts épületében rendezték meg a *Power and other Things,
Indonesia and Art 1835-Now* című kiállítást.

¶ A fenti, fontos, de elszigetelt, s egész intézményrendszereket
nem érintő példákkal szemben megkerülhetetlen kontinen-
tális következményekkel járó példaként áll előttünk a berli-
ni s nem kis mértékben a német múzeumi rendszer egészét is
átformáló, 2020. december 16-án a Museumsinsel, a rész-
ben eredeti állapotát imitáló, részben új szárnyakból álló volt
Stadtschloss újjáépített másolatában megnyílt Humboldt Fo-
rum.³³ Mindenekelőtt vegyük figyelembe, hogy a Museums-
insel másik, azaz hagyományban, épületekben, gyűjtemé-
nyekben erős oldalán olyan múzeumok állnak, amelyekben
az európai és szélesen értett antik gyűjtemények láthatók.
Azaz az Alte Nationalgalerie, Altes Museum, Bode Museum,
Neues Museum, Pergamonmuseum, Kolonnadenhof, James
Simon Galerie, mind olyan kategóriák szerint elrendezett te-
rekben kiállított múltak, amelyek ismerősek vagy ismerős
idegenek – úgymond a „sajátjaink” –, miközben úgy véltük
(mi, európaiak) évtizedeken át, hogy az antik hagyomány és
az európai festészet, szobrászat a messzi társadalmak számá-
ra is érvényesek, megérthetőek és tanulandók. Nem vettük ész-
re, pontosabban nem tudatosodott bennünk, hogy nem pusztán
a múzeumokon múltott, hogy bennük a világörökség nagy,
kontinentális alapzatait tekinthetik-e meg, fedezhetik-e fel s
tehetik-e magukévá a külső, távoli világokból vagy éppen a
szegény rétegekből érkezők, hanem az európai kolonializmus
példátlan hosszú ideig tartó sikere, hódításainak kétségbe-
vonhatatlan hatékonysága miatt fogadják el a múzeumaink-
ban őrzötteteket, mint számukra is megkerülhetetlen forrásait
a tudásnak, a szépségnek, a fenségességnek. Mindannak, amivel
mi kívánatosnak tartottuk „megajándékozni” mindazokat,

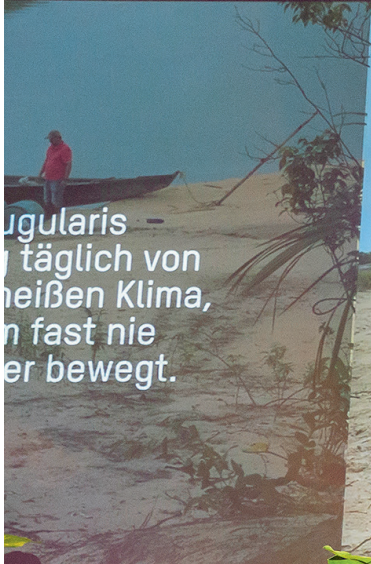
úgy véltük (mi,
európaiak)
évtizedeken át, hogy
az antik hagyomány
és az európai festészet,
szobrászat a messzi
társadalmak számára
is érvényesek,
megérthetőek és
tanulandók

az európai
kolonializmus
példátlan hosszú
ideig tartó sikere,
hódításainak
kétségbevonhatatlan
hatékonysága miatt
fogadják el
a múzeumainkban
őrzötteteket, mint
számukra is
megkerülhetetlen
forrásait a tudásnak,
a szépségnek,
a fenségességnek

a gyarmatokon
tanúsított
magatartásunk
volt a kényszerítő
erő, amelynek
megfelelően
a Szamothrakéi
Niké az Atlantsztól
az Arktiszig,
a Csendes-
és az Indiai-óceán
között mindenhol,
mindenkinek
a katarzis példája
volt, míg
egy benini maszk,
a törzsi művészet
rémes vagy csodás,
technikailag
lenyűgöző,
és mégis
primitívnek
nevezett kultúra
remeke

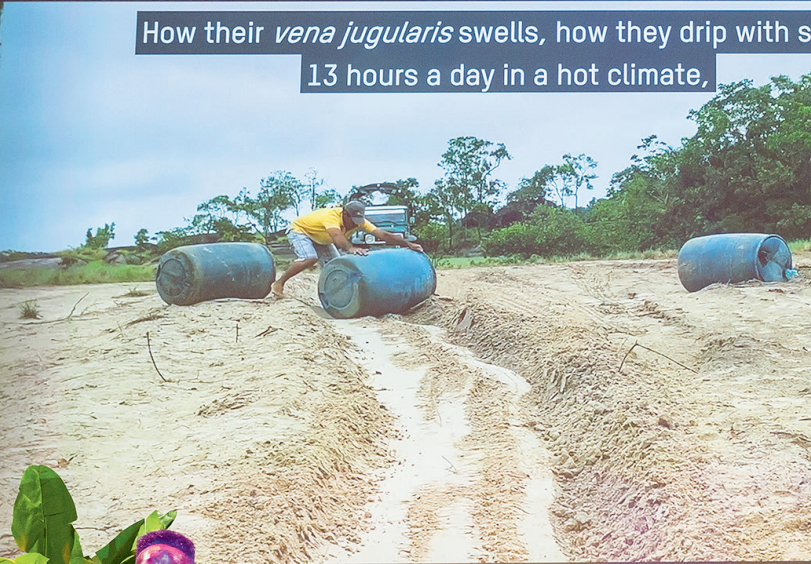
akiket fenyegetéssel, bántalmazással, rabszolgává tétellel, a hierarchia aljára való besorolással, végül kivégzéssel „nevel-tünk”. Azaz a gyarmatokon tanúsított magatartásunk volt a kényszerítő erő, amelynek megfelelően a Szamothrakéi Niké az Atlantsztól az Arktiszig, a Csendes- és az Indiai-óceán között mindenhol, mindenkinek a katarzis példája volt, míg egy benini maszk, a törzsi művészet rémes vagy csodás, technikailag lenyűgöző, és mégis primitívnek nevezett kultúra re-meke, melynek szerzője nincs, mely nem emelkedett, nem transzcendens, s amúgy, mit tudjuk mi, hogy mi milyen.³⁴ Az etnológiai múzeumok osztályozásának kérdése akkor és azért vált döntővé, amikor – mint azt épp Berlinben látjuk – a tárgyak episztemológiája, tehát a jelentéselvárásaink már mélységesen bizonytalanok lettek annak megfelelően, ahogyan a posztkolonializmus többé nem pusztán retorika, hanem az európai társadalmi rend morális és intellektuális válságának alapkérdése, amely akkor is érvényes mifelénk is, ha magunk, úgymond, nem vettünk részt gyarmatosításban.

¶ A kérdés egyik, a *MúzeumCafé* 67. számában, Kovács Dániel tanulmányában³⁵ elemzett oldala a Stadtschloss építészeti kérdéseivel kapcsolatos. Az elkerülhetetlen építészeti hamisítás, illetve modern részekkel kiegészített hatalmas épület létrehozása önmagában is számos feszültséget okozott elsősorban Berlinben, illetve bizonyos mértékben az egész országban. Az építészeti kérdés azonban, attól tartok, nem választható el az új, másolat-épületbe költöző gyűjteményektől. A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) nagy szimbólumát, a Palast der Republikot eltüntető, tehát az NDK-amnézia számos eddigi lépését mintegy végérvényessé tévő, azt egyszer s mindenkorra lezáró épület nélkül az új múzeumi rend kialakítása sem lenne ilyen drámai hatással. A Dahlemben lévő három múzeumból kettőnek a gyűjteményeiből került át számos tárgy a Mittébe, azaz a Stadtschloss/Humboldt Forum épületébe. Ennek következtében az Ethnologisches Museum végleg és az Asiatische Museum ideiglenesen bezárt. A Museum Europäischer Kulturen magára maradt, a szokásokat, tárgyakat, a mindennapi életet, a közelmúltat és jelent megannyi metszetben, nagyításban bemutató múzeum

ugularis
täglich von
heißen Klima,
n fast nie
er bewegt.

How their *vena jugularis* swells, how they drip with s
13 hours a day in a hot climate,

weat

az Európán kívüli etnológiai gyűjtemények nélkül mind jelentéséből, mind jelentőségéből egyaránt veszíthet.

a restitúció
kérdéseivel
foglalkozó
kiállítások
a náci által uralt
intézményekbe,
magán-
gyűjteményekbe
került tárgyak
fellelésével
foglalkoznak – azaz
elsősorban
a sikeres nyomozás
és a hamisítványok
kiszűrése
az alapvető kérdés

¶ A német muzeológia esetében a valóban egyedülálló emlékezetpolitika alapkérdése: a nemzetiszocializmus alatt történtek, tehát a különböző gyűjtemények teljes vagy részleges kirablásának, az eredeti tulajdonosok fellelésének, a tárgyak visszaadásának programja, érthetően döntő jelentősége vitathatatlan. A restitúció kérdéseivel foglalkozó kiállítások a náci által uralt intézményekbe, magángyűjteményekbe került tárgyak fellelésével foglalkoznak – azaz elsősorban a sikeres nyomozás és a hamisítványok kiszűrése az alapvető kérdés. Mindez viszont nem jár együtt az igazán nehéz esztétikai, művészettörténeti osztályozási kérdésekkel, kétségekkel, kételyekkel. A nemzetiszocializmus értelmezési kerete, a történészvitától függetlenül, megannyi komoly eltérést, igazi vitát figyelembe is véve, a Szövetségi Köztársaságban konszenzuális.³⁶

¶ A kolonializmus, tehát a német gyarmatosítás öröksége jóval bonyolultabb értelmezési kérdések elé állítja a múzeumi, archívumi szakembereket, mint a nemzetiszocializmus esetében, ahol a tárgyak története a döntő kérdés.

¶ A CARMAH (Centre Anthropological Research on Museums and Heritage) kutatócsoportja, s annak keretében belül, s túl azon, a dahlemi Ethnologisches Museum Afrika-gyűjteményében 2013-tól hosszabb ideig kutatóként dolgozó Margareta von Oswald tanulmányai ritka pontossággal foglalják össze a múzeum és a Humboldt Forum közös s elháríthatatlan, ugyanakkor máig megoldásra váró módszertani problémáit.³⁷ Oswald okkal hívja fel a figyelmet arra, hogy a proveniencia múzeumi kontextusban történő centrumba helyezése elég nyilvánvalóan a náci által elrabolt, zsákmánnyá tett művek sorsának kérdésével függ össze. *Ugyanakkor mindazok a művészetelméleti, azaz a múzeumi gyűjtemények osztályozásakor egyértelmű kérdések, amelyek ebben a kontextusban, a náci által elrabolt művek esetében magától értetődők, a kolonializmus esetében messze nem azok.* Nem könnyű megmondanunk egy olyan tárgyról, amelynek sem eredetével, sem használati módjával, sem elsődleges kontextusában érvényes jelentésével nem vagyunk tisztában, hogy mi is az valójában. S főként azzal nem

Humboldt Forum
© SHF / Fotó: David von Becker

vagyunk s nem is lehetünk tisztában, hogy mit is jelent az „valójában”. Sem a tulajdon, sem a tulajdonos fogalma nem evidens, ahogyan az alkotó, a műalkotás fogalma sem az.

az egyenlőtlenség,
a fizikai erőszak,
a rabszolgaság
gyakorlatának,
a tömeges
kivégzések, azaz
a genocídiumok,
a jogoktól való
teljes megfosztás,
a szexuális
kizsákmányolás
s mindennek
következtében
a kulturális
megvetés és lenézés
kontextusában
teremtett és bátran
használt fogalmak,
kategóriák,
értelmezések
hálózatának
az európai
múzeumokban,
a katalógusokban
semleges leírásként
való használata
több mint
kétséges vagy épp
kétségbeejtő

¶ Okkal tekinthetjük diszkriminatívnak, indokolhatatlannak az etnológiai osztályozás univerzálissá tételét, tehát az európai kontextusban érvényes distinkciók átvitelét olyan kultúrákba, közösségről alkotott képzetekbe, melyekről a tudásunk alapvetően a kolonializmus által megszabott keretek között keletkezett. Tehát az egyenlőtlenség, a fizikai erőszak, a rabszolgaság gyakorlatának, a tömeges kivégzések, azaz a genocídiumok, a jogoktól való teljes megfosztás, a szexuális kizsákmányolás s mindennek következtében a kulturális megvetés és lenézés kontextusában teremtett és bátran használt fogalmak, kategóriák, értelmezések hálózatának az európai múzeumokban, a katalógusokban semleges leírásként való használata több mint kétséges vagy épp kétségbeejtő. (Itt kell előre bocsájtanom, hogy jelen írás második, a magyarországi helyzettel foglalkozó részében tárgyalt roma művészet megítélésének problémái nemegyszer, minden jóindulat ellenére is igencsak hasonlatosak a fentiekhez.) Azaz az értelmezési rács: a taxonómia a kolonialista diszkrimináció folytatása, ahogyan a földrajz, a földrajzi referencia használata, valamint a fétis, a varázslás, a mágia mind zavarba ejtő, zavaros kulturális, rituális, vallási gyakorlatokkal, használati módokkal összefüggő fogalmak, amelyek jelentését adottnak véve az aszimmetrikus leírások evidenciája működik tovább. Oswald álláspontja félreérthetetlenül összefügg Jürgen Zimmerer munkásságával, illetve *Die größte Identitätsdebatte unserer Zeit* (Korunk legnagyobb identitásvitája) című írásában összefoglalt, szerény véleményem szerint mélységesen igaz gondolatmenetével.³⁸ Zimmerer – miközben egyetlen pillanatra sem vonja kétségbe a holokauszt egyedülállóságának tételét – pontosan látja a német gyarmati uralom alatt történetek saját történelmi kontextusukba helyezésének elkerülhetetlenségét, azt, hogy mennyire erős a kolonializmus amnéziájának érve, s miként is épül az fel: „A restitúció kérdésében kétféle választ adhatunk: vagy ragaszkodunk az alapvetéshez, hogy a rablott tárgyakat vissza kell szolgáltatni, vagy

elutasítjuk ezt. Vannak, akik amellet érvelnek, hogy határozunk meg egy bizonyos időpontot, amelynél régebbi múltakat nem bolygatunk, vagy ha mégis megtesszük, a visszaszolgáltatásra vonatkozó minden követelést elutasítunk. Ez látszólag észszerű döntés, de felveti a kérdést, hogy kinek áll módjában meghatározni ezt az időpontot, és hogy mi is legyen ez a dátum. Miért helyezzük például a náci múkincsrablást a határvonalnak erre és nem a másik oldalára? Erről érvényesen lehetne vitatkozni! Mindazonáltal a proveniencia kutatása miatt ebben az esetben sem volna szabad az alapvető döntést elodázní.”

így teremtvén meg
egyfajta univerzális
teljesség látszatát,
amely a kortárs
német kultúra
nyitottságát,
az egyetemes
és egységes
művészet melletti
elkötelezettséget is
hangsúlyozhatta.
Csakhogy
ez tényleg nem
több, mint politikai
manipuláció

¶ Zimmerer álláspontja elég nyilvánvalóan reflektál a *franciaországi változásokra*. S bár első pillantásra mindössze két múzeum gyűjteményei egy részének a városközpontba történő áthelyezéséről volt szó csupán, de ez tényleg csak a látszat valósága. A Dahlemben lévő két intézmény, az Ethnologisches Museum és az Asiatische Museum döntő fontosságú darabjai azért is kerültek a Museumsinsel másik végébe, hogy egymás mellett legyenek az európai (illetve antik) és a nem európai gyűjtemények, így teremtvén meg egyfajta univerzális teljesség látszatát, amely a kortárs német kultúra nyitottságát, az egyetemes és egységes művészet melletti elkötelezettséget is hangsúlyozhatta. Csakhogy ez tényleg nem több, mint politikai manipuláció.

¶ 2017-ben a francia elnök, Emmanuel Macron felkérésére vagy „csak” hatására Felwine Sarr és Bénédicte Savoy közös szöveget írt. A *The Restitution of African Cultural Heritage, Toward a New Relational Ethics* 2018 novemberében került nyilvánosságra. Ekkor Savoy már egy éve nem volt a Humboldt Forum tanácsadója. Az *Art Newspaper* még ugyanabban a hónapban megkérdezte Tristam Huntot, a londoni Victoria and Albert; Nicholas Thomast, a Cambridge-i Museum of Archaeology and Anthropology és Hartmut Dorgerloht, a Humboldt Forum igazgatóját a restitúcióról. Az utóbbinak nem sok kiútja volt. „One of the goals of provenance research, something that Germany has significantly intensified in recent years and is continuing to develop, is to clarify the circumstances under which objects came to Europe. In particular, it must be

established whether injustice was done in the process, even if it will not always be possible to find out. Restitution can be a consequence of provenance research, and indeed in certain cases it is imperative. Looted art must always be returned. In their report, Bénédicte Savoy and Felwine Sarr make a key contribution to the current debate. We will evaluate the report very carefully and discuss it with our international team of experts. Together with the Berlin museums, we will examine what these concrete proposals for French museums could mean for similar cases in the Berlin collections and for the Humboldt Forum.” (A provenienciakutatás egyik célja, amit Németország az elmúlt években számottevően felgyorsított, és amit tovább erősít, a tárgyak Európába kerülése körülményeinek tisztázása. Meg kell állapítani, vajon történt-e igazságtalanság ebben a folyamatban, még akkor is, ha ez nem lesz mindig lehetséges. A provenienciakutatás következménye a restitúció, amely bizonyos esetekben kötelező. A zsákmányolt műalkotásokat minden esetben vissza kell adni. Bénédicte Savoy és Felwine Sarr jelentése kulcsfontosságú e vitában. Nemzetközi szakértői csapatunk gondosan kiértékelte és tárgyalja a jelentést. A berlini múzeumokkal együtt megvizsgáljuk, hogy a francia múzeumok számára tett konkrét javaslatok mit jelenthetnek hasonló esetekben a berlini gyűjtemények és a Humboldt Forum számára.)

¶ Dorgerloh álláspontja formálisan korrekt, s bár hangsúlyozza az elkötelezettségét, de a restitúció problémájának egészét a gyarmati lét integráns problémájából filológiai kérdéssé szelídíti, azaz tovább követi a jogsértés nyomozásának nyelvjátékát, ami különösen akkor értelmetlen, ha tudjuk, hogy a *kolonializmus maga volt a rasszista világnézetten alapuló jogsértés. Azaz az európai múzeumokban őrzött nem európai tárgyak ide kerülése egyetlen pillanatra sem választható el mindattól, ami a gyarmatokon történt. Azaz a kivételt kell keresni, s bizonyítani azt kell, ha egyes tárgyak, malgré tout, kivételesen jogszerűen kerültek a nagy gyűjteményekbe.*

a kivételt kell keresni, s bizonyítani azt kell, ha egyes tárgyak, malgré tout, kivételesen jogszerűen kerültek a nagy gyűjteményekbe

¶ A trauma nagyságát elég világosan érzékeltette Savoy 2017. július 21-én, a *Süddeutsche Zeitung*ban megjelent *Egy megoldhatatlan ellentmondás* című interjójának egy, a főcím alatt

kiemelt mondata: *Die Humboldt Forum ist wie Tschernobyl* (A Humboldt Forum olyan, mint Csernobil). Savoy akkor sem volt, amint ma sem, akárki. 2009-től a berlini Technische Universitätén volt a művészettörténet professzora, amivel párhuzamosan számos helyen tartott előadásokat. Igazi kozmopolita berlini lett, aki 2015-től a Humboldt Forum tanácsadói közé tartozott, s ami ma már láthatóan még fontosabb, a Förderbeirat Deutsches Zentrum Kulturgutverluste munkájában is részt vett, azaz éppúgy érdekelte a művek sorsa, mint maguk a művek, pontosabban a kettőt elválaszthatatlannak látta egymástól.

¶ Savoyt azért interjúvolták meg, mert ekkor döntött úgy, hogy elhagyja a Humboldt Forumot, melyben tanácsadói szerepét nem vették komolyan, és a viták formálisak s nem valódiak voltak. S míg a Humboldt Forum épülete az eredetit utánzó hamisítvány, amely a történelmet szimbolikussá teszi, épp ezért döntő, hogy az tehát, úgymond, megfordítható. Tény, hogy ez ellentmondásban áll az ellopott, kisajátított művek sorsával, amelyek visszaadása felelhetne meg az épület szellemének. Igaz, ami igaz: a történelmi architektúra által megjelenített szellemét nem maguk a kommentár nélkül odavitt tárgyak, hanem azok történetének, előéletének kérlelhetetlen tisztázása erősíthetné meg. Így azonban azok még oly elegáns, rafinált elhelyezése is az épület szellemének hamisítvány jellegét erősítik fel. Azaz valóban jóvátehetetlen ellentmondás van például a Neues Museum architektúrájának³⁹ és gyűjteményének historikus pontossága, jelzésértékű kiállítási módszertana, valamint a Stadtschloss és a Humboldt Forumba áthelyezett, etnológiai és ázsiai művészeti tárgyak státusa, bemutatási módja között. Az a nagyvonalúság, amely az egész épületet jellemzi, egyszerűen hitelét veszítette a kolonializmus tudomásul nem vételén, a művek valóban univerzális kórusa ahistorikus látványossággá vált a történeti valóság nélkül, míg a sziget másik oldalának múzeumi kérlelhetetlenül az emlékezet igazságának és esztétikai valóságának elválaszthatatlanságát hangsúlyozzák.⁴⁰ A francia művészettörténész – elég éles metafora – a kijutó sugárzáson a kétes történetű, azaz a kolonializmus üzemmódjával

az a nagyvonalúság,
amely az egész
épületet jellemzi,
egyszerűen
hitelét veszítette
a kolonializmus
tudomásul nem
vételén, a művek
valóban univerzális
kórusa ahistorikus
látványossággá vált
a történeti valóság
nélkül, míg a sziget
másik oldalának
múzeumi
kérlelhetetlenül
az emlékezet
igazságának
és esztétikai
valóságának
elválaszthatatlanságát
hangsúlyozzák

összefüggésben álló, erőszakkal, nyers hatalommal megszerzett tárgyak előéletének kiszivárgását érti, azaz arra utal, miként tagadta meg a nyilvánosságtól a Humboldt Forum a gyűjtemény tárgyainak előéletéről szóló információkat.

mára félreérthetetlen lett, hogy az önismeretnek, emlékezetnek semmiféle releváns jelentése nincs mindaddig, amíg az 1933 és 1945 között történeteket nem tekintetik a német történelem példa nélküli bűnének

¶ Akármint nézzük is: a holokauszt kérdésében előbb évtizedes hallgatás, tehát elhallgatás volt az uralkodó korszellem, míg végül mára félreérthetetlen lett, hogy az önismeretnek, emlékezetnek semmiféle releváns jelentése nincs mindaddig, amíg az 1933 és 1945 között történeteket nem tekintetik a német történelem példa nélküli bűnének. (S nem a beismerésről, hanem a felismerésről van szó.) Különös módon a kolonializmus korára visszamenő gyűjtemények áthelyezése vetett véget a Humboldt Forum idealizmusának, pszeudokonszenzusának, s ez nem pusztán Berlinnek, de az egész országnak komoly problémákat okozott. A Museumsinsel eddigi rekonstrukcióját átható kritikai muzeológiával szemben hirtelen megjelent egy politikai pastiche, igazi utánzat, ami elkerülhetetlenné tette a német kolonializmus történetének felülvizsgálatát. Mint azt Zimmerer írja a *Süddeutsche Zeitung*-ban közölt esszéje végén: „Németországnak szüksége van egy posztkoloniális emlékezetkonceptióra, amely az emlékhelyek, a kutatási és nevelési intézmények kérdését is magában foglalja. Németországnak, ahogyan Európa egészének, újra kell pozicionálnia magát a világban. Fontos lépés lenne, ha ezt a történelemmel való őszinte szembesülés során tennénk meg, levonva belőle a szükséges következtetéseket. A Humboldt Forum is csak így menekülhet meg, különben a Stadtschloss épülethéját összeroppantja a sokat emlegetett agora.”⁴¹

a kortárs nem európai társadalmak és azok kulturális örökségének feltárása és sorsa közti összefüggések is komoly szerephez jutottak számos nyilvános vitában

¶ A nehezen megoldhatónak tűnő berlini példán túl az elmúlt években a posztkolonialista restitúció, repatriálás kérdései, vitái a mikrohistóriák kontextusaiban egyre jobban előtérbe kerültek: azaz nemcsak a történeti kérdések újraértelmezése, a Zimmerer által elemzett nagy történelmi összefüggések érdemelnek figyelmet, hanem a kortárs nem európai társadalmak és azok kulturális örökségének feltárása és sorsa közötti összefüggések is komoly szerephez jutottak számos nyilvános vitában.

¶ Jelen szöveg írása közben találtam rá Matthieu Aikins: *How One Looted Artifact Tells the Story of Modern Afghanistan* című, a *New York Times Magazin* március 4-i számában megjelent hosszú, majd tíz év történetét felölelő, naplószerűen megírt, fontos esszéjére. Az írás Nora von Achenbach, a hamburgi Museum für Kunst und Gewerbe kurátora által végül 2013-ban megvásárolt, perzsa írásjelekkel, növényi mintákkal díszített márványtábla sorsát tekintette át. Ez a tárgy egy ötvenes évekbeli legális, olasz archeológusok által vezetett régészeti feltáráskor került elő Gazni városában, III. Maszud (1099–1114/5 között uralkodó) szultán egykori palotájából. Nem volt különösebben nehéz belátni, hogy a palota feltáráskor megtalált tárgyakkal, köztük a márványtáblával történelemből valóban kiolvasható volt nem pusztán az egykori szöveg, hanem a kortárs Afganisztán múltához való viszonya is, tárgyaik értékelése, a háborúk, vallási, törzsi összeütközések következményeinek sora.⁴² A múzeumok lehetőségtartománya alapvetően más Európában, mint például Afganisztánban, ahol a kabuli Nemzeti Múzeum nehezen összeegyeztethető paradigmák, örökségfogalmak, vallási gyakorlatok, identitáspolitikai normák között léteznek. Az eltérő vallású időszakok archeológiai leletei egy múzeumban mintegy azt a nemzeti identitást reprezentálják, amelynek amúgy az ország a hiányát érzékeli. Perzsa, buddhista, iszlám dinasztiák, örökségek, melyek egy jelentős része 1992-ben a polgárháborúban megsemmisült, illetve zsákmányként elkerült a múzeumból, s jelentős veszteségeket okoztak a talibán támadások is.⁴³ Nem pusztán III. Maszud márványtáblájának történetéből tűnik elő a múlt nagyobb része, merülnek fel eltűntnek vélt összefüggések. Évszázadokkal későbbi történetek, ugyanúgy addig ismeretlen területek, valós és elképzelt múltak tűnnek elénk, kiszolgáltatva az európai fogalomrendszereknek, értelmezési sémáknak, a normálisról és patológikusról alkotott tudások bizonyosságának, az összehasonlítások, egybevetések szükségszerű tévedéseinek, félreértéseinek. Azaz a posztkolonializmus kultúrájának, korának visszatérő kérdése, a kolonializmus korát túlélő fogalmak rendíthetetlen használatának következményei, mindaz, amire von Oswald

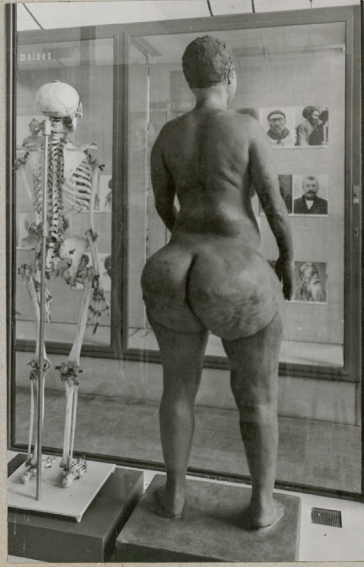
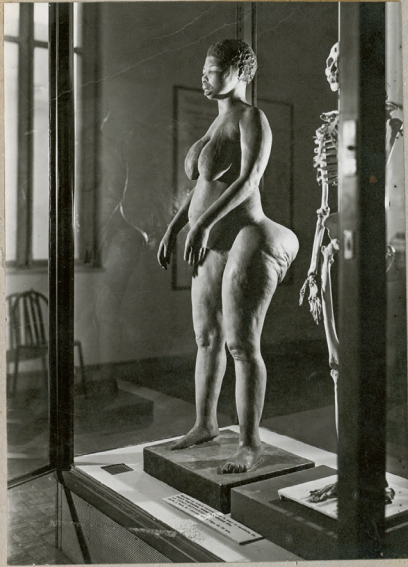
a palota
feltáráskor
megtalált
tárgyakkal, köztük
a márványtáblával
történelemből
valóan kiolvasható
volt nem pusztán
az egykori szöveg,
hanem a kortárs
Afganisztán
múltához való
viszonya is,
tárgyaik értékelése,
a háborúk,
vallási, törzsi
összeütközések
következményeinek
sora

az eltérő vallású
időszakok
archeológiai leletei
egy múzeumban
mintegy azt
a nemzeti identitást
reprezentálják,
amelynek amúgy
az ország a hiányát
érzékeli

vitrine 33

La Vénus hottentote.

C 40-1361-54 (profil)
C 41-469-54 (dos)

tanulmányai is rámutattak. A be nem vált fogalmak nyomán ott van a zavarodottság elkerülhetetlensége, azaz a mikrohistoria elbeszéléseinek, a közvetlen közelben történtek személyes részvételen alapuló rögzítésének programja.

¶ **S** most ismét vissza kell lépnünk, és vissza kell tekintenünk. Az alábbiakban a fentebb megkezdett példát folytatom, amely a kolonializmus által gyakorolt, a teret, időt, közelséget, távolságot, jelent és múltat láthatóvá tévő, s így mindenre és mindenkire, a természetre és az élőlényekre egyaránt érvényes elnyomás rendszerének komplex vizsgálatát teszi lehetővé, így a bőrszín, a nemi szerep, az anatómiai adottságok összefüggéseinek jelentését a „Hottentotta Vénusz” igazán leverő történetében. Emblematikus élete, halála és utóéletének áttekintése a kolonializmus idején lehetőséget nyújt arra, hogy láthatóvá váljon egy rejtettebb, másodlagosnak tűnő interszekcionalitás, azaz feltárulnak a politikai filozófia, a fizikai, biológiai antropológia, az összehasonlító anatómia és a populáris kultúra egymásra gyakorolt hatásai, amelyek végül a modern múzeum társadalmi helyét is kijelölték, amikor rámutattak Baartman múzeumi bemutatásának sikerére, majd válságára, végül a múzeum szégyenére, és így az emberi maradványok kommentár nélküli kiállításainak lassú megszüntetéséhez vezettek. Többféle, párhuzamos megközelítés felidézése kell ahhoz, hogy kirajzolódjon valamiféle historikus, hatástörténeti összkép, amely a rövid életű főszereplő kulturális ikonná válásához vezethetett.

feltárulnak a politikai filozófia, a fizikai, biológiai antropológia, az összehasonlító anatómia és a populáris kultúra egymásra gyakorolt hatásai, amelyek végül a modern múzeum társadalmi helyét is kijelölték, amikor rámutattak Baartman múzeumi bemutatásának sikerére, majd válságára, végül a múzeum szégyenére

¶ **Az** igazi kérdés az, hogy a múzeumokban őrzött, tehát a különböző, állandóan átalakuló aktuális reprezentációknak megfelelően besorolt, osztályozott tárgyak mögött milyen – esetünkben – természettörténeti normák, anatómiai különbségeket értelmező, a fizikai, biológiai eltérésekkel összefüggő, lassan alakuló paradigmák álltak, melyek azok a felismerések, összefüggések, megnevezések, amelyek következményei megteremtették a múzeumi rendet. Minden múzeum, minden kiállítás a térben elrendezett tárgyakból áll, s ez az evidencia addig magától értetődő, amíg a mögötte lévő tudományos koalíció aktuális paradigmája még kikezdehetlennek tűnik, és amelynek érvényességét ráadásul mindig

azon vitatott narratíva politikai legitimációja garantálhatja, amely még nem sérült jóvátehetetlenül.⁴⁴

¶ Minthogy a kolonializmus múzeumi örökségének kérdésében, azaz jelen szöveg tárgyában fontos szerepet játszik az összehasonlító anatómia, úgy vélem, érdemes Balzacnak Cuvier korabeli jelentőségére rámutató szövegét felidézni. „Belevetették már magukat valaha is idő és tér végtelenségébe, Cuvier geológiai munkáit olvasva? Lángeszétől elragadva lebegtek-e már a múlt parttalan szakadéka fölött, mint egy varázsló tenyerén? Mikor kapanyomról kapanyomra, rétegről rétegre haladva a Montmartre kőbányái alatt vagy az Urál palakőzeteiben fölfedezzük azokat az állatokat, melyeknek megkövesült maradványai vízözön előtti korszakokból valók, a lélek döbbenet pillant az évmilliárdokra és népmilliókra, melyeket a gyarló emberi emlékezet és a romolhatatlan isteni hagyomány egyként elfelejtett, s melyeknek felhalmozódott hamvaiból keletkezett bolygónk felszínén az a kétlábnyi föld, amely kenyerünket és virágainkat termi. Vajon nem Cuvier-e századunk legnagyobb költője?”⁴⁵

a lélek döbbenet
pillant
az évmilliárdokra
és népmilliókra,
melyeket a gyarló
emberi emlékezet
és a romolhatatlan
isteni hagyomány
egyként elfelejtett,
s melyeknek
felhalmozódott
hamvaiból
keletkezett
bolygónk felszínén
az a kétlábnyi föld,
amely kenyerünket
és virágainkat termi

¶ Azt, amire Balzac utal, a múzeumtörténet fontos fordulató, azaz a muzeológia fogalmát Foucault munkásságával összefüggésben újrairó Tony Bennett a történeti tudományok archeológiai tekintetének hívja, összefüggésben Cuvier munkásságával.⁴⁶ S ide tartozik Foucault Cuvier-képe. „Az anatómia nem csupán megtörte az azonosságok táblázat-szerű és homogén terét, hanem az idő föltételezett folytonosságát is megszakította. Elméleti szempontból Cuvier elemzései teljesen újjászervezik a természeti folytonosságok és megszakítottóságok tartományát... A klasszikus korban a természeti lények folytonos összességet (*ensemble*) alkottak, mert léteztek voltak, és mivel nem létezett kibontakozásuk megszakítását célzó ok. (...) Ez az ontologikus és egyszersmind reprezentatív szövedék bomlik föl Cuvier-vel végérvényesen: az élőlények, mivel élnek, már nem alkotják a folyamatos különbségek szövedékét, egymástól teljesen különböző koherenciamagok körül kell összeszorulniuk...”⁴⁷ Foucault, minden más mellett, megkerülhetetlen tudománytörténész, aki ebben a kontextusban, tehát a diskurzusok történeti

rendjeiben, az adott helyen Cuvier, illetve az összehasonlító anatómia értelmezéseit elemzi. Darwin műve (*A fajok eredete, természetes kiválasztás útján*), tehát az evolúció elmélete 1859-ben jelent meg, amúgy a francia tudós 1832-ben halt meg.

¶ A valóban briliáns anatómus, Georges Cuvier 1815-ben vizsgálta meg Sara Baartmant, majd 1816-ban, halála után felboncolta, s ugyanakkor elkészítette a mezítelen test gipszmásolatát. S utóbb Baartman csontváza és a testéről készült gipszlenyomat 1974-ig, illetve 1976-ig volt látható előbb a *Muséum national d'histoire naturelle*-ben, majd a *Musée d'Ethnographie du Trocadéro*-ban, illetve végül a *Musée de l'Homme*-ban. Azaz: a kiállított emberi maradvány, másként szólva, múzeumi tárgy több mint százhatvan éven át bárki számára megtekinthető volt. Mindaz, ami rövid életében és halála után történt vele, évtizedeken át magától értetődő volt, s csak az elmúlt néhány évtizedben lett radikális kritika tárgya – amiért is a kolonializmus utáni biológiai antropológia jelentésváltozásainak reprezentatív példajaként idézem fel az alábbiakban igen részletesen, a vele történeteket.⁴⁸ A Trocadéro, különösen 1938 után, példátlanul jól szervezett, multidiszciplináris múzeum volt. Emberek, természet, társadalmak egymás mellett, azaz etnológia, biológiai antropológia, primatológia, tehát a főemlősökkel a természettudomány, etnobiológia, nyelvészet, etnomuzikológia, kulturális és társadalmi antropológia egyszerre volt jelen, s ebben a bonyolult tudományközi, plurális rendszerben egy volt az összehasonlító antropológia gyűjteménye: csontvázak, koponyák, gipszöntvények, maszkok sorozatai, a hasonlóságok és különbségek, a látható eltérésekből levont következtetések tudományos értelmezései.⁴⁹ “The new concept of the Musée de l'Homme is often criticized. It is accused of putting together totally different sciences. That anthropology is part of natural sciences cannot be denied, contrary to ethnography that belongs to moral sciences like prehistory. Its name shows that it is part of historical sciences, the reunion of these three disciplines under the denomination of natural sciences would be to the detriment of these last two.” (A Musée de l'Homme új koncepcióját gyakran éri kritika, az a vád, hogy egymás mellett mutat be teljesen különböző

ebben a bonyolult tudományközi, plurális rendszerben egy volt az összehasonlító antropológia gyűjteménye: csontvázak, koponyák, gipszöntvények, maszkok sorozatai, a hasonlóságok és különbségek, a látható eltérésekből levont következtetések tudományos értelmezései

tudományágakat. Hogy az antropológia a természettudományok része, nem tagadható, szemben az etnográfival, akár az őstörténet, a társadalomtudományok közé tartozik. A neve jelzi, hogy a történeti tudományok része, ennek a három tudományágnak az újraegyesítése a természettudományok megnevezéssel a két utóbbi hátrányára lenne.)⁵⁰

¶ Cuvier szövege – jó okkal – bekerült a tudomány és kortörténet fontos dokumentumai közé. A fizikai, anatómiai, biológiai és az attól elválaszthatatlannak ítélt geográfiai, kulturális különbségeket reprezentáló emberi maradványok és különféle múzeumi tárgyak évtizedeken át mindvégig a nyilvánosság előtt voltak láthatók, így azok interpretációs lehetőségtartománya, használati módja drámaian eltér a szövegek történetétől.

¶ A múzeumok egyrészt tudományos laboratóriumok, különféleképp létrejött gyűjtemények őrzői, értelmezői, másrészt ugyanott és ugyanakkor politikai elvárásokkal szembenező közintézmények voltak s maradtak, részben már-már függetlenül attól, milyen a történetük, miféle tulajdonban voltak vagy vannak.⁵¹ Ez a kettős szerep az, amelynek ma is eleget kell tenniük, s látnivaló, hogy ez a folyamatos metamorfózisuk nélkül gyakorlatilag lehetetlen. A kérdés mindig az, hogy a múzeum aktuális jelentését megteremtő vagy jelentésváltozásukra vezető fogalmak – adott alkalommal: megnevezések – miként működnek együtt, s ez a kooperáció milyen feltételeknek kell hogy eleget tegyen. A kolonializmus korában létrejött gyűjtemények folyamatos átnevezése, átszervezése jól mutatja, hogy mennyire nehéz is volt eleget tenni egyszerre a közönségnek és a tudománynak, főképp akkor, ha az utóbbi átváltozása évtizedeken át állandó volt, s a következő hullám az előzményt mindig tudománytalannak látta.

¶ Az 1878-as párizsi világkiállításra (*Exposition Universelle*) épült meg a Trocadéro első, mór stílust imitáló, két nagy torony között álló palotája, Gabriel Davioud és Jules Bourdais építésszek munkája. 1878 és 1935 között a *Muséum ethnographique des missions scientifiques* működött benne, majd 1938-tól, elég szoros összefüggésben elődjével, az új Palais de Chaillotban már a *Musée de l'Homme*. Az eredeti épület lebontására

politikai elvárásokkal szembenező közintézmények voltak s maradtak, részben már-már függetlenül attól, milyen a történetük, miféle tulajdonban voltak vagy vannak

a kolonializmus korában létrejött gyűjtemények folyamatos átnevezése, átszervezése jól mutatja, hogy mennyire nehéz is volt eleget tenni egyszerre a közönségnek és a tudománynak

s az új felépítésére ugyancsak egy nemzetközi kiállítás keretében került sor. (*Exposition Interne des Arts et Techniques dans le vie moderne.*)

¶ A Musée de l'Homme örökségbemutatói stratégiája továbbra is igen széles keretek között mozgott: a biológiai antropológiának és az összehasonlító anatómia örökségének megfelelően a koponyák és csontvázak mellett torz embriók, emberi agyak voltak a gyűjteményben, és láthatók voltak a kiállításon is. Ám nem pusztán etnikai csoportok, rasszok névtelen képviselőinek, de híres embereknek, így például az 1880-ban elhunyt tudományos és politikai közszereplőnek, Paul Brocának, a jeles idegsebésznek, anatómusnak, patológusnak⁵² vagy az 1882-ben meghalt politikusnak, a köztársaság belügyminiszterének, majd jeles miniszterelnökének, Léon Gambettának az agyát is őrizték. S ezt már nem egykönnyen lehetett a természettudományos normák közé helyezni. Azaz: az évek múltával egyre több ellentmondás volt a gyűjtemények által egykor reprezentált, tudományos vélelmekké vált nézetek és a kortárs valóságok között.

¶ Paul Rivet antropológus 1937-től volt a múzeum igazgatója, s 1938-ban, az új épület megnyitáskor – minden, az eltérő diszciplínák közti ellentmondástól függetlenül – a kor egyik legmodernebb intézményét adták át a közönségnek. Olyan kutatók dolgoztak benne, mint Claude Lévi-Strauss, André Schaeffner,⁵³ Denise Paulme, Michel Leiris és André Leroi-Gourhan. Mára, a 21. századra a torz magzatok, az agyak vagy a koponyák, csontvázak mögül hiányzik a természettudományos paradigmák – az összehasonlító anatómia, a frenológia, a craniometria, a fizikai, biológiai fajelméletek s mindezek egymásra gyakorolt, egymást igazoló hatásmechanizmusának – korszelleme. Azaz az egykori percepciók eltűntek, s a kiállított maradványok magukra maradt látványosságokká váltak, amelyek mintha – akaratlanul is – a rémületes extrémításokat mutogató kuriozitáskabineteket idéznék fel.

¶ A francia múzeumi rendszer egészét érintő átalakítás végül – részben az ország gyarmati múltjával összefüggésben – a primitivizmus, a primitív művészet iránti érdeklődés folytonosságával történt, tehát a változtatásokhoz szükséges

az egykori
percepciók eltűntek,
s a kiállított
maradványok
magukra maradt
látványosságokká
váltak

gyűjtemények éppúgy rendelkezésre álltak, mint ahogy világos volt annak a modern művészetben játszott szerepe is. Azaz a nem európai etnográfia, művészet (átírt) tárgyai évtizedeken át jelen voltak a kortárs kultúra alakulásában, a róla szóló diskurzusokban, kiállításokon, ahogyan Malraux *Képzőművészeti Múzeumában* és életműve egészében is.

¶ Ugyanakkor az „etnográfiai szürrealizmus”⁵⁴ nem volt egyértelműen, mindenki számára pozitív fejlemény: a hagyományos értelemben vett nyugati művészet intézményeit féltve, aggódva is lehetett követni.

¶ Picasso, Matisse egyik úgymond „gyarmati” boltban vásárolt maszk szobrát látván, 1906-ban a Trocadéron, a *Musée d’Ethnographie*-n tett látogatásán az ottani bűzt is megemlítette ugyan, de az afrikai maszkok látványa ugyanakkor áthatotta művészetét, ahogy azt a művészettörténeti fordulattá vált, agyonidézett *Az avignoni kisasszonyok* és annak hosszú árnyéka is tanúsítja.⁵⁵

¶ Évtizedekkel később, 1995-ben, nem kis részben az elnöké választott Jacques Chirac⁵⁶ kulturális politikai – a művészeti, múzeumi reprezentáció rendszerét radikálisan felülíró s azt átalakító – programjának megfelelően a *Palais de la Porte Dorée* 1931-es, az *Exposition Coloniale* megrendezésekor épült monumentális épületében, melynek facade-ján a reliefek a kolonializmus eredményeit hirdetik, egymást követték az állandó kiállítások újabb és újabb átalakításai. 1931 és 1935 között a *Musée des Colonies*, 1935 és 1960 között a *Musée de la France d’Outre-mer*, majd 1961-től a *Musée des Arts Africains et Océaniens*, végül, 1990-től a *Musée National des Arts Africains et Océaniens* (MNAAO) működött az épületben. 1998-ban, együtt a *Musée de l’Homme*-al, a két múzeum megkezdte gyűjteményeinek egy részéből a *Musée du Quai Branly* előkészítését, amely végül 2006-ban nyílt meg. A *Palais de la Porte Dorée*-ban igen radikális és felemelő váltással, a *Musée National de l’Histoire de l’Immigration* jött létre, amelynek kiállításai ugyanebben az épületben, tehát a kolonializmus fénykorát hirdető architektúrában, több mint figyelemreméltók.

¶ Ugyanakkor a *Musée National des Arts et Traditions Populaires* (MNATP) és a *Musée de l’Homme* európai etnológiai gyűjte-

Jacques Chirac
kulturális politikai
– a művészeti,
múzeumi
reprezentáció
rendszerét
radikálisan felülíró
s azt átalakító –
programjának
megfelelően

egymást követték
az állandó
kiállítások újabb
és újabb
átalakításai

ményét átvitték Marseille-be, ahol 2013-ban megnyílt a *Musée des Civilisations de l'Europe et la Méditerranée* (MuCEM).

¶ A *Musée de l'Homme* felújítására 2009 és 2015 között került sor. Az új múzeum belső építészete radikális átalakításokon esett át, a gyűjtemények új összefüggésekben való önreprezentációjának, önértelmezéseknek megfelelően. Természet és kultúra egyszerre vannak jelen, mindkettő interpretációs fogalomként és gyakorlatként, s nem magától értetődő valóságként. A fizikai, biológiai létet, az anatómiai sajátosságokat, eltéréseket reprezentáló tárgyak – koponyák, csontvázak, testrészek, gipszöntvények mind a kultúra és a természet keverékei – lévén mindegyik a saját régiója, társadalma, kora elvárásainak, elképzeléseinek megfelelően vált őrzésre méltó tárggyá, melyek végül mind egy, ugyancsak jelentését változtató múzeumban kerültek egymás mellé, egy üvegfal mögötti tárlóban. Minden egyes tárló egy montázs, melyben több ezer éves és több ezer kilométeres távolságok, az ezeknek megfelelő különbségekkel megőrzött, egykori funkciójukat részben elvesztett, részben itt elnyert anatómiai dokumentumok és kulturális monumentumok láthatók – amúgy a két fogalom ugyanazon tárgy eltérő, párhuzamos percepciójának felel meg. Kulturális normáknak megfelelően átalakított testrészek, átformált koponyák, tetovált arcok, megnövelt alsó ajkak, Franciaország, Új-Zéland, Brazília. S ki döntheti el, hogy az eredetileg ex votónak készült viaszszobrok, melyekből a 16–19. században készült színes, életnagyságú, a korabeli természettudományos, anatómiai ismeretek terjesztésére szolgáló élethű anatómiai viaszfigurák lettek, nem különös műtárgyak-e ugyanakkor. André-Pierre Pinson, Carlo Caenzuoli, Gaetano Giulio Zumbo⁵⁷ „orvosi művészek” voltak-e, és ugyanakkor drámai, apokaliptikus jeleneteket teremtő anatómiai szobrászok? Anatómiai, orvosi ismeretek nélkül munkájuk elképzelhetetlen lett volna, amint a művészettörténet nélkül is.⁵⁸ A különböző állatok és az emberi lény agyának egymás mellé helyezése jóval kevesebb áthallásra, termékeny párhuzamra ad okot, a „gondolkozás szerve” és az életről, halálról való gondolkodás reprezentációja és a halottak jelenlétének formái, technikái az élők világának határán:

végül mind
egy, ugyancsak
jelentését változtató
múzeumban
kerültek egymás
mellé, egy üvegfal
mögötti tárlóban

s ki döntheti el,
hogy az eredetileg
ex votónak készült
viaszszobrok,
melyekből
a 16–19. században
készült színes,
életnagyságú,
a korabeli
természettudományos,
anatómiai
ismeretek
terjesztésére
szolgáló élethű
anatómiai
viaszfigurák lettek,
nem különös
műtárgyak-e
ugyanakkor

s persze A világ
szemléletének
1001 módja felirat
a tárlón szellemes,
de az abban
bemutatott
szobrok és emberi
maradványok
egymás mellé
rendelése bárhova
vezethet, azaz
sehova nem tart

eklektikusabb, mint a viasz metamorfózisának (Michelle Bloom) látványa, jelentéstörténete. Egy perui múmia érdekes vagy épp rémületes látvány, amint az agyaggal kiegészített, szoborrá tett koponyák tárlója is felkavaró. S persze A világ szemléletének 1001 módja felirat a tárlón szellemes, de az abban bemutatott szobrok és emberi maradványok egymás mellé rendelése bárhova vezethet, azaz sehova nem tart. Egy 20. századi, Pápua Új-Guineából származó szobor, egy kínai akupunktúramodell és René Descartes állkapocs nélküli koponyája, melynek homlokán a Musée de l'Homme előtti tulajdonosok neve olvasható, semmiféle impulzív szemantikát nem kínál, s a frenológiai illusztrációk, az amúgy gipszmaszkok/öntvények szoborként való szerepeltetése mindössze múltó epizód. Az állandó kiállítás másik nagy egysége a kollektív identitások kérdését járja körül, azaz itt rekonstruálódik az egykori – elkerült – etnológiai, etnográfiai múzeum, immár az univerzális antropológia egész bolygóra kiterjedő területén. Az egyes lokális kultúrák egymásra utaltságának, egymásra gyakorolt hatásának, a kulturális határok illékonyságának kérdései a kortárs ökológiai, demográfiai válságok kontextusában kerülnek bemutatásra. A vízzel való bánásmód, a hőmérséklet emelkedésének kérdése és az egykori gyarmatokon való élet, tehát a fennmaradó egyenlőtlenségek mind együtt szerepelnek, s itt már – a jelenhez érve – a látogatók kiszabadulnak a múltakból, az eltűnt idők és terek nyomai közül, s a felelősségükkel szembesülnek. A közösségek együttélése és konfliktusai, a sokféleség evidenciája tűnik elénk. Az egész múzeum mintegy összefoglalása a két szintet átmetező portrégaléria, a 19. század professzionális utazói által készített öntvények, megannyi, szinte elgondolhatatlanul sokféle emberi lény portréi: s a felismerés nem ideológia, hanem a látvány eredménye. Sokfélék vagyunk, miközben igencsak hasonlítunk egymásra, a fiziognómiai különbségek egy ponton túl elveszítik jelentőségüket. Az emberi faj persze sokféleképp különbözhet, de a biológiai antropológia, a fajok különbségeinek esszencializmusa, azaz a rasszizmus „természettudományos” alapja itt a szemünk láttára válik merőben neveltségessé, ostobasággá.

RESIST! Die Kunst des Widerstands (Az ellenállás művészete) kiállítás részlete a kölni Rautenstrauch-Joest Museumban
Fotó: © Francis Oghuma

Rautenstrauch-Joest-Museum, Köln, Benin-gyűjtemény
Részlet a RESISTI kiállítás It's Yours szekciójából (kurátor: Peju Layiwola)
Fotó: © Francis Oghuma

csakhogyz
ezek a szobrok nem
a kolóniák őslakóit,
hanem büszke és
végtelenül szép
emberi nemhez
tartozó lényeket
ábrázolnak

¶ Különösen fontos, hogy a maszkok mellett az Algériában, Görögországban, Egyiptomban is járt szobrász, Charles Cordier 19. században készült bronzportréi láthatók, amelyek egy része névtelen modelleket ábrázol: *Kínai nő*, *Núbiai*. Csakhogy ezek a szobrok nem a kolóniák őslakóit, hanem büszke és végtelenül szép emberi nemhez tartozó lényeket ábrázolnak. „Ilyen az ember, egyedüli példány.” S ez a két látvány és tudás egyértelművé teszi, hogy milyen kettősségeket kell hogy elfogadjon s elfogadtasson a Musée de l’Homme – ma.

¶ Mindaz, ami Franciaországban történt, több más múzeum hasonló átalakulásával hozható összefüggésbe. Az egyik, megkerülhetetlen probléma a Musée de l’Homme hagyományával csak részben azonos etnológiai/antropológiai gyűjtemények elmúlt évtizedekben történt újraértelmezése volt. Számos példa említhető, köztük pusztán azért is említtem első helyen a Frankfurt am Main-i *Weltkulturen Museumot*, mert több alkalommal láthattam annak állandó és ideiglenes kiállításait. A múzeum eredete, mint több más esetben is, egy (1904-ben megnyílt) néprajzi múzeum volt: a *Städtisches Völkermuseum Frankfurt*. 1946-ban a múzeum (óvatosan) nevet váltott: *Städtisches Museum für Völkerkunde*, majd 1960-tól a *Museum für Völkerkunde der Stadt Frankfurt am Main* lett a neve. Az igen óvatos névváltoztatások a valóságban más-más kiállítási stratégiákat jelentettek, azaz a néprajz és az antropológia közti azonos és eltérő szempontok aránya változott: mennyire voltak a különböző kiállítások magától értetődőek, ismerősek, s mennyiben követték az antropológus távolságtartását, illetve miként vélekedtek a nagyobb földrajzi távolságokra lévő kultúrák ismertetésének kérdéséről. 1993-ban jött létre a *Freundeskreis des Weltkulturen e.V.*, majd 2010-től az intézményt *Weltkulturen Museum*nak hívják. Az egykor ugyancsak néprajzi múzeum, a kölni *Rautenstrauch-Joest-Museum Kulturen der Welt* ugyancsak egy imaginárius földrajzi fogalmat, a „világot” használja, mint ahogy más volt etnológiai múzeumok is. Ugyanakkor, ebben a kontextusban feltétlen említendő, hogy az aktuális *RESIST! Die Kunst des Widerstands*, az ellenállás művészetéről a kolonializmus jelen formái ellen tiltakozó kiállításon a magyar roma helyzetet is bemutatták, Junghaus Tímea,

az igen óvatos
névváltoztatások
a valóságban
más-más kiállítási
stratégiákat
jelentettek, azaz
a néprajz és az
antropológia közti
azonos és eltérő
szempontok aránya
változott

az ellenállás
művészetéről
a kolonializmus
jelen formái ellen
tiltakozó kiállításon
a magyar roma
helyzetet is
bemutatták

Berlinben élő roma, a kortárs kulturális iparban dolgozó művészettörténész kurátorként vett részt a munkában Nigériából, Peruból, Namíbiából érkező kollégái mellett. Azaz mintha a posztkolonializmus napi gyakorlatában helye volna a lázadásnak, ellenállásnak is – mint annak magyar/roma kontextusára jelen szöveg második részében térek vissza.

¶ A bécsi Heldenplatzon lévő volt etnográfiai, ma *Weltmuseum*-ban ugyancsak számos kiállításon szembesülnek a nézők a kolonializmus kultúrájának örökségével, élő hagyományával, így a 19. századi Kulturkampf ismertetésén keresztül az akkori Bécs xenofóbiájával, alakuló rasszizmusának kérdéseivel. Berlinben a *Museum Europäischer Kulturen* ugyancsak egy volt etnológiai múzeumban jött létre, amint a hollandiai *Research Center for Material Culture*⁵⁹ is több múzeum közös vállalkozása, utóélete, s egyben egy új korszak nyitánya, amint a Stockholmban, Göteborgban lévő *Varldskultur Museerna* is jelentős intézmények kooperációja.

¶ S ezen a ponton kell visszatérnünk Sara Baartman történetére, ami a fenti kontextus egyik emblemikus példája.

¶ Gilles Boetsch⁶⁰ és Pascal Blanchard⁶¹ tanulmánya: *From Cabinets of Curiosity to the "Hottentot Venus"*. A *Long History of Human Zoos* azért is különösen figyelemreméltó, mert a legradikálisabban és legpontosabban idézi fel azt a paradigmaváltozást, amely a 16. századi *exotica* tárgyai iránti érdeklődéstől indult el, s végül a természettudományi múzeumokig jutott. Egzotikák, azaz egzotikus tárgyak voltak mindazok, amelyek eredetiek, különösek, idegenek és különösképp ritkák voltak, azaz kevesek férhettek hozzá, kivételes helyzetben lévő gazdagok. Az ilyesféle tárgyak lényegéhez hozzátartozott a földrajzi távolság és az eredeti funkció felismerhetetlensége vagy épp elgondolhatatlansága, azaz az egzotikákkal kapcsolatban nem volt segítségre semmiféle elfogadott esztétikai mérce, ízlés vagy előítélet, tehát a róluk alkotott vélekedések ugyancsak kiszámíthatatlanok, zavarba ejtők és nehezen általánosíthatók voltak. S aztán – mint Boetsch és Blanchard írják – eljött az ideje annak, amikor az utazás kivételes élményében részt vevők egzotikus élőlényeket hoztak haza, ugyanakkor kezdődött meg az európai történelem fontos fordulatainak

egzotikák, azaz egzotikus tárgyak voltak mindazok, amelyek eredetiek, különösek, idegenek és különösképp ritkák voltak, azaz kevesek férhettek hozzá, kivételes helyzetben lévő gazdagok

Musée Royal de l'Afrique Centrale, Brüssel
Grézi Emőke felvétele

egyike, amikor egyre gyakoribbak lettek a legkülönbözőbb kiállítások, bemutatók, ami még indokoltabbá tette az élőlények európai terekben való bemutatását. Ebben az új használati módban a „normálistól” való eltérés egyre fontosabb szempont volt, különösképp az Európában soha nem látott, egzotikus élőlények bemutatása esetében.

minden olyan lény
úgymond láthatóvá
válása, amelyről
valaha hallani vagy
épp olvasni lehetett,
komoly kulturális
élménnyel szolgált.
S mindezek mellett
ott voltak
a szörnyek

¶ Az abnormalitás számos formája jelentett szenzációt. Hol az egész testméret túlzott nagysága vagy épp magyarázhatatlan kicsisége adott alkalmat a közönségnek a csodálkozásra. Hol az egyes testrészek ismerős átlagtól való eltérése vagy még addig soha nem látottsága, a sárkányfogaktól az egyszerűknak vélt csontokig: a fantázia szerepe szinte kimeríthetetlen volt. Minden olyan lény úgymond láthatóvá válása, amelyről valaha hallani vagy épp olvasni lehetett, komoly kulturális élménnyel szolgált. S mindezek mellett ott voltak a szörnyek. Az afrikai leopárdember, amelynek kései európai bronzszobor interpretációja ma is ott látható a brüsszeli Musée Tervuren „Museum in Motion” kiállítótermében, melyet, több más mellett, a *New York Times* munkatársa rasszista munkának tekintett.⁶²

a soha nem volt,
de lehetett volna
állatok és emberek
sorát ábrázolta,
létező szervek
valóságban
soha nem volt
montázsából
összeálló lényeket,
melyek egy része
igencsak megfelelt
a messzi vidékekről
származó
képzeteknek

¶ Amint a szerzők megjegyzik: a legnagyobb érdeklődést az ember és állat hibrid kombinációi váltották ki. (Az olasz természettudós, a bolognai botanikus kert létrehozója, Ulisse Aldrovandi *Monstrorum historia cum Paralipomenis historiae omnium animalium*, a halála után sok évvel később, 1642-ben megjelent műve a soha nem volt, de lehetett volna állatok és emberek sorát ábrázolta, létező szervek valóságban soha nem volt montázsából összeálló lényeket, melyek egy része igencsak megfelelt a messzi vidékekről származó képzeteknek. A szőrös farkasemberek vagy épp asszonyok (*Foemina Cinnaminiae gentis*) egyaránt megfelelték a társadalmi fantázia normáinak, ahogy a kutyafejű emberek és a szatírok is.⁶³

¶ Más esetekben, mint például Carl von Linné munkásságában, a *Systema Naturae*-ban a *Homo sapiens* hat „változata”, így a *Homo monstrosus* (tehát az elképzelt és valószínű hitt) lények mellett szerepelt a *Homo africanus* és a *Homo europaeus*, s a különböző szörnyekről való tudományos híradás jelentős segítség volt azoknak, akik Európában, kiállításokon

Musée du Congo, a mai Musée Royal de l'Afrique Centrale eiódje, Tervuren (Brüsszel)

ARABES

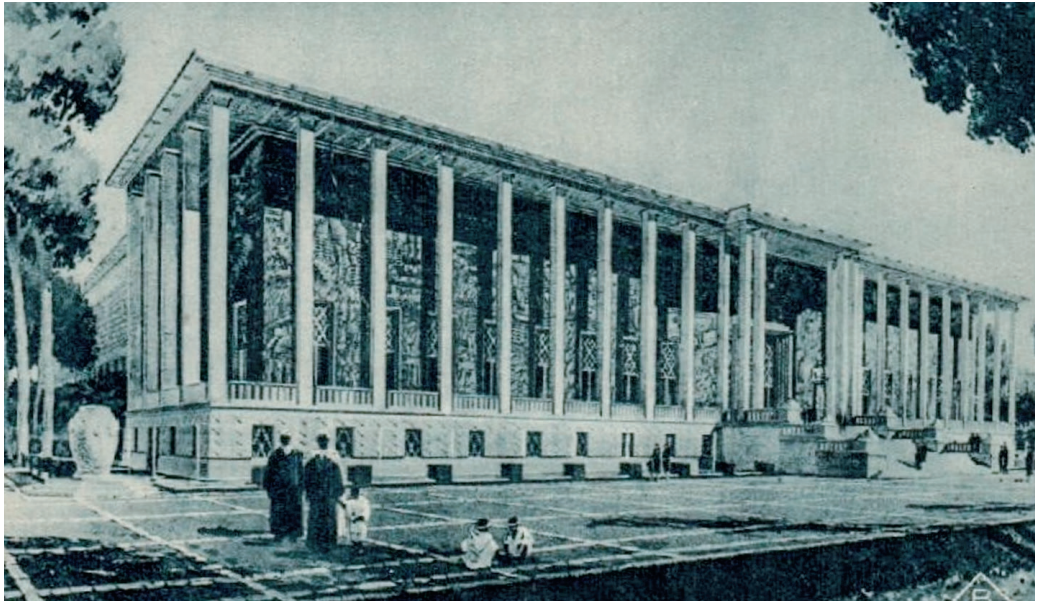
ANTYEMA

UN ALIBI STORICO DEL MONDO
UNO CONTRO UN ALTRO
© 1980 - 1981

a 16–17. században folyamatosan jelen voltak a különféle abnormális emberi lényekről szóló hírek, s ebbe a tágabb kontextusba lépett be (mit sem sejtve, Európáról mit sem tudva) az az ártatlan lény, akit igazán félreérthetetlen gúnnyal, pimasz iróniával Hottentotta Vénusznak neveztek el

a „fajok” biológiai különbségeiből levont következtetések rendje vette körül azt a fiatal lányt, aki előbb Londonban, majd Párizsban került a nyilvánosság különböző fórumaira – de egyként a populáris kultúra világában tűnt fel

találkozhattak az afrikai embertársaikkal, s így könnyen gondolhatták, illetve tapasztalhatták meg azt, hogy azok mássága közelebb áll az állatokhoz illetve a szörnyekhez, mintsem hozzájuk. A 16–17. században folyamatosan jelen voltak a különféle abnormális emberi lényekről szóló hírek, s ebbe a tágabb kontextusba lépett be (mit sem sejtve, Európáról mit sem tudva) az az ártatlan lény, akit igazán félreérthetetlen gúnnyal, pimasz iróniával Hottentotta Vénusznak neveztek el. S bár előtte már hosszú időn keresztül a legkülönbözőbb földrészekről érkeztek az európai testi normáktól ugyancsak radikálisan eltérő adottságokkal rendelkező férfiak és nők, de egyikük sem lett a populáris kultúra hőse, mitikus lény. Azaz a kérdés az, hogy mi volt az a számára ismeretlen kontextus, amely megkülönböztethetővé tette névtelen elődeitől. S ez számos, egymástól részben független, a térben is időben egymás mellé rendeződött, egymással összefüggésbe került tényező összehatásának eredménye volt. Mindenekelőtt, bármennyire abszurdnak tűnik is, ott volt a felvilágosodás fogalmi kultúrája, illetve univerzális rendje, ez vált úgymond transzparenssé, rendezetté. Immár nem Linné tudomány, fantázia, előítélet montázsából összeálló osztályozása volt a kontextus, amelyben ki-ki a szörnyek és az afrikai lények közé sorolható volt, hanem a „fajok” biológiai különbségeiből levont következtetések rendje vette körül azt a fiatal lányt, aki előbb Londonban, majd Párizsban került a nyilvánosság különböző fórumaira – de egyként a populáris kultúra világában tűnt fel. Az utóbb európai nevet kapott Saartje Baartmant Cape Colonyból 1810-ben, hivatalos engedély nélkül vitték Londonba. A közösség, amelynek az európaiak a hottentotta nevet adták, magát Khoekhoe-nak nevezte, a Hottentotta Vénusz elnevezés ma már mindössze historikus kontextusa miatt hangzik el, illetve kerül bele egy-egy szövegbe, mint például ebbe. Baartman 1810 őszétől 1811 áprilisáig lépett fel a londoni Piccadilly 225 színpadán: táncolt és énekelt. Szeptemberben és októberben Hendrik Cesars volt az a showman, aki Hottentotta Vénuszként mutatta őt be. Mindez persze gyalázatos vicc volt, figyelembe véve Baartman „hottentotta” identitását, szokatlanul nagy tomporát.⁶⁴

Musée des Colonies, Párizs
Képeslap 1931-ből

A párizsi Musée des Colonies (gyarmati múzeum) megnyitása 1931. május 16-án

¶ Mint arra Anne Fausto-Sterling⁶⁵ is rámutatott: “Just as during the the nineteenth century she became a vehicle for the re-definition of our concepts of race, gender and sexuality, her present recasting occurs in an era in which the bonds of empire have broken apart, and the fabric of the cultural systems of the nations of the North Atlantic has come under scrutiny.” (Amint a 19. században a fajról, genderről és szexualitásról újraalkotott koncepcióink hordozójává vált, jelenkori újraértelmezése olyan korszakban történik, amikor a birodalmi keretek széthullottak, s az észak-atlanti nemzetek kulturális rendszereinek szövedéke alapos vizsgálat tárgya lett.)⁶⁶

¶ Azaz a hottentották ábrázolásai, mint azt Rowland Raven-Hart a nagyhatású, sokszor idézett könyvében, a *Before Van Riebeeck: Callers at South-Africa from 1488 to 1652*⁶⁷ felidézi, sokkal inkább az antik hagyományt követő pásztorjeleneteket követték, mintsem azt a radikális megkülönböztetést, amit a holland gyarmatosítás évtizedei teremtettek meg, amely aztán az úgymond tudományos szövegekben összefüggésbe került az összehasonlító anatómiával.

¶ A – szempontunkból – megkerülhetetlen, alapvető kérdés a populáris kultúra és a tudomány összefüggése, egymásra gyakorolt hatása, mindaz, aminek köszönhetően Baartman a londoni, majd párizsi népszerű nyilvánosságból végül – holtában – múzeumban végezte, s ott is maradt, hosszú ideig. Ami a populáris kultúrában szerzett hírnevet illetve (lásd a kétértelmű nevet), az már nem az emberi és képzeletbeli lények határán járó egzotikus „valóságot” látta, hanem egy alacsonyabb rendű emberi faj képviselőjét, aki az európai polgári álszemérem számára kihívó, azaz megvetésre méltó, és ugyanakkor persze irigyelt, de felkavaró fantáziát szabadította fel. Mind ez szükséges, de nem elégséges feltétel volt a múzeumba kerüléshez. Az „átjárást” az összehasonlító anatómia teremtette meg, amelynek nyelvhasználata, kétségbevonhatatlannak ítélt tudományossága alkalmas volt arra, hogy Baartman földi maradványai a morális ítélethozatalban is szerepet játszó természettudomány számára nélkülözhetetlen legyen. Henri de Blainville és Georges Cuvier még életében találkozott a Hottentotta Vénusszal, ám ő nem úgy „viselkedett”, ahogyan

ami a populáris kultúrában szerzett hírnevet illetve (lásd a kétértelmű nevet), az már nem az emberi és képzeletbeli lények határán járó egzotikus „valóságot” látta, hanem egy alacsonyabb rendű emberi faj képviselőjét

az ő előítéletükben a „primitív szexualitást”, a testi adottságok látható különbségeinek jelentéseit az összehasonlító anatómia szavatolta, amely nem csupán mért, de óhatatlanul ítélkezett is

a korszak tudósai, a saját társadalmuk elvárásainak megfelelően vizsgálták volna. Az ő előítéletükben a „primitív szexualitást”, a testi adottságok látható különbségeinek jelentéseit az összehasonlító anatómia szavatolta, amely nem csupán mért, de óhatatlanul ítélkezett is.⁶⁸ A feladat, mint arra Bruno Latour rámutat,⁶⁹ nem kevesebb volt, mint a természettudományos gyűjtemények aktuális történelem általi hasznosíthatósága, értelmezhetősége. Ellenkező esetben a természettörténeti múzeumok raktáraiban rejlő csontvázak vagy épp koponyák egyszerűen elveszítik jelentésüket és így jelentőségüket is. A 19. században létrehozott koponyagyűjtemények legitimitását részben a Franz Joseph Gall által kidolgozott frenológiai elmélet, tehát a koponya és agy összefüggéseit mintegy feltérképező tudományosság, részben a koponyaméréstan, tehát a poligenizmus híveként Cuvier által is követett craniometria,⁷⁰ a biológiai, tudományos fajelmélet tette indokolttá, a III. Birodalom számára fontos „bizonyítékként”. Ezeknek a természettörténeti múzeumi gyűjteményeknek a sorsa, pontosabban a nyilvános vagy a közönségtől elzárt utóélete komoly kihívást jelent számos múzeumnak, amelynek szava van az emberi maradványokról való gondoskodás kérdésében, illetve az egykori gyűjtemények új kontextusban való, nyilván szimbolikus bemutatásában, annak megfelelően, ahogyan a biológiai és társadalmi összefüggéseket a 21. századi természet- és társadalomtörténeti kontextusban látjuk.

¶ Akármint is: a múzeumok által meghatározott, feltárt világok, nem tűnnek pontosan meghatározható, éles határokkal elválasztott univerzumoknak, ahogyan a mi világunk sem az.

¶ Mint Edgar Morin, a jeles francia filozófus írja: “Europe is a concept with many faces that cannot be superimposed one upon the other without creating a blurred image.” (Európa egy sok összetevőjű koncepció, amelyben egyiket sem helyezhetjük a másik fölé, mert homályos kép születik.)⁷¹ A múzeumok utóbb mindig tükörnek bizonyultak, történeti forrásoknak. Olyan gyűjteményekről, kiállításokról, rendezett terekről van szó, amelyek létrehozásuk idején azonosnak tüntek azzal a filozófiai rezsimmal, amelyből a korszellem és a hatalom viszonyát is rekonstruálhatjuk.

a múzeumok utóbb mindig tükörnek bizonyultak, történeti forrásoknak

2. A KONCEPTUÁLIS GETTÓ,⁷² S AZON TÚL

¶ „...a harmincas évekbeli magyar társadalom számára a cigányok indiánok voltak (mint az akkori, nem a múlt századbeli Amerika számára), a viszony (a lenézés is) patriarchális volt. A hagyományos magyar élet kedves színfoltjának, magyar etnográfiai érdekességnek tartották őket, sőt magának a magyar nemzeti identitástudatnak volt része, hogy Magyarországon cigányok vannak, a magyar muzsikát csak ők húzhatják a magyarság fülébe. eltűnésük nem csupán szegényítette volna a magyar életet, de magyar voltunkban tett volna bennünket szegényebbé. A hetvenes években éppen a cigányság kezdődő asszimilációja tette a patriarchális előítéleteket ellenséges előítéletté. Képletesen szólva a magyar cigánykérdés (most már kérdés) indiánkérdésből négerkérdéssé vált.”⁷³

¶ A romákat, cigányokat ábrázoló, döntően tudtuk nélkül készült fotográfiákon, mint Csongor Anna és Szuhay Péter leírta a látszatok történetét, az évtizedeken át folyamatosan átalakuló, de egy mozzanatban mindig állandó percepciót: a cigányok és a magyarok két külön világban éltek, legfeljebb a másság terei, díszletei, jelmezei változtak, pontosan annak megfelelően, amit Szabó Miklós oly élesen megfogalmazott. „Az első világháborút megelőző közel másfél évtizedből jobbra olyan felvételeket ismerünk, amelyek a cigányokat egzotikus, archaikus emberekként ábrázolják, főként, mint a vándorlás körülményei között élő, kis számú csoport képviselőit. Ezek az első felvételeken a cigányok mint Európa vademberei jelennek meg. A két világháború közötti időben a fényképesek elsősorban a hagyományosnak tekintett foglalkozások képviselőit örökítették meg, továbbra is az egzotikum körében maradván. Eltekintve a hatvanas-hetvenes évek sikerpropagandájától és hurrá optimizmusától (amikor a cigányok társadalmi felemelkedésének és beilleszkedésének vélt eredményeit kellett igazolni), a szociofotó a problémás – mondhatni egzotikus –, marginális helyzetben lévő, nyomorszinten élő telep- és putrilakókat fedez fel.”⁷⁴

a cigányok és a magyarok két külön világban éltek, legfeljebb a másság terei, díszletei, jelmezei változtak

a szociofotó a problémás – mondhatni egzotikus –, marginális helyzetben lévő, nyomorszinten élő telep- és putrilakókat fedez fel

¶ Mindez tehát együtt járt a cigányság etnikumként való elfogadásának radikális megtagadásával. Azaz a Kádár-kor cigány-

képe egyszerűen a szegénység reprezentációjára hagyatkozott, s így – nem várt módon – a kortárs képzőművészekre várt a feladat, illetve nyílt meg előttük a lehetőség, hogy a naiv vagy autodidakta festészet keretei között, részben akaratlanul is, de végül fellázadhassanak az identitásukban döntő szerephez jutó etnikai közösség reprezentációjának megtagadásához. A fotográfiák mellett az újságokban megjelent gúnyrajzok, majd az idealizált képek, illetve a vadakat ábrázoló festmények, a nyomtatott és kimondott szitokszavak, utóbb róluk a különféle médiumokban elhangzott mondatok, s az ő, többféle okra visszavezethető, válaszképtelenségnek tűnő, valójában tehetetlen, kényszerű csendjük – *mindez együtt jelentette azt, amit konceptuális gettónak nevezhetünk*. Nem pusztán a tanultság mértékéről, azaz hiányáról volt szó, nem egyszerűen az írás/olvasás technikai elsajátításának kérdéséről: *a konceptuális gettó akkor is létezett, illetve részben még ma is létezik, amikor a romák jelentős része már évtizedek óta ír és olvas, amúgy irodalmat is ír, s nyilván komoly könyveket is olvas, illetve fest, színházat rendez.*⁷⁵

a konceptuális gettó akkor is létezett, illetve részben még ma is létezik, amikor a romák jelentős része már évtizedek óta ír és olvas, amúgy irodalmat is ír, s nyilván komoly könyveket is olvas, illetve fest, színházat rendez

¶ Beck Zoltán, a pécsi egyetem Romológia tanszékének munkatársa az abszolutizált politikai ideológiák mentén történt megfogalmazásokat, okkal – mondhatnánk, teljes joggal – a romológia kiüresítésének, és nem az érintettek, érdekeltek vagy érdeklődők által használható párbeszédekkel, értelmezésekkel, interpretációkkal való feltöltésére alkalmas retorikának tekinti. A roma/nem roma duálisának, a kisebbség/többség közti szakadék folyamatos újratermelésének következményeit pontosan érzékelhetjük a cigány/roma kiállítások történetét áttekintve: *amikor a koncepció, tehát az értelmezési keret megváltozása ugyanazoknak a műveknek más jelentést enged meg, illetve fed el, vagy épp az ellenkezőjét teszi lehetővé*. Ugyanakkor az irodalommal kapcsolatos szövegek pluralizálásának lehetőségartományai sok szempontból eltér a képzőművészet esztétikai tartományainak kijelöléséhez használt eszköztől. Az irodalmi és a múzeumi kánonok működésének, támadhatóságának, kritikai interpretációjának tényleg nagyon mások a működési normái

az irodalmi és a múzeumi kánonok működésének, támadhatóságának, kritikai interpretációjának tényleg nagyon mások a működési normái

a nyelvhez
és a kiállítási térhez
való hozzáférés
különbségének
figyelembevétele
elkerülhetetlen

betölthető szerepe, azaz marginalizálódásuk vagy marginalizálhatóságuk, akár mint is, jóval összetettebb, mint egy képzőművész naivnak vagy épp autodidaktának tekintése: az utóbbit a múzeum, a kiállítási intézmény gyűjteményeinek osztályozása jóval visszavonhatatlanabban befolyásolja, mint egy szöveget. A nyelvhez és a kiállítási térhez való hozzáférés különbségének figyelembevétele elkerülhetetlen.

a kortárs roma
képzőművészet egy
nyelvhatárokon
túli intézmény-
rendszerben való
elgazodás kérdése

¶ Beck igen fontos kötetének legtanácstalanabb része nem véletlenül a romológia és a kortárs képzőművészet közti viszony – mindennek ellenére igen érzékeny – értelmezése. Jónás Tamás vagy Balogh Attila anyanyelvhez vagy irodalmi nyelvhez való viszonya minden trauma ellenére végül is a magyar nyelvvel való szerződés megkerülhetetlenségével függ össze. A kortárs roma képzőművészet egy nyelvhatárokon túli intézményrendszerben való eligazodás kérdése, mint azt alább, többek között Junghaus Tímea kurátori munkássága kapcsán érinteni, illetve értelmezni fogom.

a médiumokban
elhangzó szavak,
az írott mondatok,
a festett, rajzolt
és sokszorosított
képek, a zene,
a tánc, a színművek
intézményeinek
megléte vagy
hiánya dönti el,
hogy a romák/
cigányok sorsa
a többségi
társadalom
szemében
négerkérdéssé
válhat – hosszú
távon is

¶ Azaz annak az egyenlőségtől bár távoli, de létező lehetőségtartománynak a meglétéről vagy hiányáról van szó, amely a kimondott szavakra vagy a leírt mondatokra adott válaszokból, illetve azok létéből, mikéntjéből áll. Mint az Michel Foucault: *Megírni önmagunkat* című szövegében olvasható: „Az önmagáról szóló elbeszélések viszont, amikor a mindennapi cselekedetek felett egy élettechnika szabályai szerint ítélkeznek, annak a lehetőségét teremtették meg, hogy másoknak ránk irányuló tekintete és önmagunknak önmagunkra irányuló tekintete találkozzék.”⁷⁶ A kérdés azonban nem pusztán az, hogy a másikkal való találkozásnak milyen lehetőségei vannak, hanem az is, hogy amit írunk vagy mondunk, az válaszra vagy kérdésre érdemes-e. Azaz: olvasandónak tekintik-e azt a többségi társadalom, a hangosan kimondott szavaink érdekesebbek voltak-e a meghallgatásra, vagy pedig hányszor nem hallották meg azt a szó szoros és átvitt értelmében. A médiumokban elhangzó szavak, az írott mondatok, a festett, rajzolt és sokszorosított képek, a zene, a tánc, a színművek intézményeinek megléte vagy hiánya dönti el, hogy a romák/cigányok sorsa a többségi társadalom szemében négerkérdéssé válhat – hosszú távon is.⁷⁷

¶ Az akkor már évszázadok óta a Kárpát-medence területén is élő romák,⁷⁸ akiknek „civilizálására”⁷⁹ a 18. század közepétől, második felétől került sor, az addig sokféleképp működő társadalmon kívülségből megérkeztek a társadalmi elnyomás szigorú, lokális különbségeket nem ismerő normáinak világába, szóra érdemesek voltak, de válaszokra nem, s a kérdéseik sem hallatszottak. Azaz nem egyszerűen a társadalom peremén élő, némely kézműves szakmákban kifejezetten hasznos partnereknek, hanem a központosított felvilágosodásnak megfelelően átalakuló birodalom társadalmi terében létezőknek tekintették őket, ami az addigi helyzetükhöz képest jelentős átalakulás volt. De mindez egyetlen pillanatra sem jelenthette, hogy szavaik hallhatók lettek volna abban a kulturális térben, abban a politikai valóságban, amelyben éltek, s amelyben évtizedeken át valójában magukra voltak hagyva, kitéve a megvetésnek, lenézésnek, aminek dokumentációja egyre teljesebb lett. Ez a felvilágosodás korától a polgári társadalom konszolidációjáig, az urbanitással együtt járó bonyolult és a cigányok számára a marginalitás addig nem ismert színtereit jelentette, s egyben folyamatosan egyre lehetetlenebbé tette az addigi kifelé zárt, befelé nyitott közösségi életformákhoz szükséges terek kialakítását. A Trianon előtti Magyarországon a cigányok számára tágabb teret jelentett az Erdélyben fennmaradt nagyobb tolerancia. Aztán az út a holokauszt idején a cigányok koncentrációs táborokban való pusztulásához vezetett. A nehezebben dokumentálható porajmos jelentőségét csak évtizedekkel később ismerték el, és annak máig nincs méltó helye a holokauszt egészének emlékezetpolitikai rítusai között. Az államszocializmus cigánypolitikájában számos szegénységellenes, önmagában tehát pozitív lépés történt, de a roma kultúra, illetve a kortárs roma művészet fogalma egyszerűen nem létezett, ennek megfelelően a cigány irodalom képviselői közül – néhány kivételtől: Lakatos Menyhértől, részben Bari Károlytól, Osztójkán Bélától, Choli Daróczi Józseftől eltekintve – fontos alkotók kívül maradtak vagy kerülhettek az irodalmi kánonon.

egyre lehetetlenebbé tette az addigi kifelé zárt, befelé nyitott közösségi életformákhoz szükséges terek kialakítását

a roma kultúra, illetve a kortárs roma művészet fogalma egyszerűen nem létezett

¶ Sokkal bonyolultabb volt a helyzet a képzőművészet esetében, amely nem csak az irodalomhoz hasonlóan teljes egészében

Selma Selman: *You Have No Idea*, 2016
A kölni RESIST! kiállítás It's Yours! szekciójából (kurátor: Junghaus Tímea)
© Zoltan Adam, a Gallery8 jóvoltából

állami ellenőrzés alatt állt, de az irodalomban létező rések fellelése sem volt számára lehetséges, nem beszélve a cigányzene valóban létező hagyományának részben öffenntartó struktúrájáról.

¶ Az, hogy a cigány festők munkái mikor és milyen kontextusban kerülhettek kiállításra, az nem pusztán s nem is elsősorban az ő képességeiken, hanem a kortárs intézmények munkatársainak festészetről alkotott normatív képzein, magyarán a művészi szabadság jelentésének már elfogadott korlátairól alkotott nézetein múlt. S itt a tanultság garantálta az értelmezési kereteket, s a cigány/roma képzőművészet első évtizedeiben ennek hiányát kellett olyan fogalmakkal, mint a naiv vagy autodidakta, egyszerűen kitölteni, tehát az azoknak megfelelő jelentésselvárással mintegy felmentést adni az „ügyetlenség” alól. Ugyanakkor ezek a fogalmak fontos szerepet játszottak a konceptuális gettó működésében: a roma festők *amatőr művészként* kerültek megítélésre, akik mintegy társadalmi helyzetük, tanulatlanságuk, végül, de nem utolsósorban a társadalmi nyilvánosságban nem létezőnek tekintett nemzetiségük, etnikai identitásuk ellenére is, lám, *malgré tout*, mégis képesnek bizonyultak a festészet művelésére. Mindez mintegy lehetetlenné tette a művészettörténetek aktív részvételét a cigány festészettel kapcsolatos kiállítások vagy a róluk szóló elemzések munkájában.

*a roma festők
amatőr művészként
kerültek
megítélésre, akik
mintegy társadalmi
helyzetük,
tanulatlanságuk,
végül, de nem
utolsósorban
a társadalmi
nyilvánosságban
nem létezőnek
tekintett
nemzetiségük,
etnikai identitásuk
ellenére is, lám,
malgré tout,
mégis képesnek
bizonyultak
a festészet
művelésére*

¶ Bánszky Pál és Kerékgyártó István voltak azok a művészettörténetesek, akik valóban mindent elkövettek a naiv vagy autodidakta cigány festészet létezéséért, de ők maguk sem voltak szabadok. A múzeumi rendszer, az intézmények struktúrája és a korszak amúgy progresszív társadalomtudományának osztályozása felől nézvést a roma kultúra magától értetődő egyenlőségének semmiféle relevanciája nem volt.⁸⁰ Márpedig cigány jelentkezők, ha voltak is, nemigen jutottak be sem a Képző-, sem az Iparművészeti Főiskolára, ahogyan egyetemekre sem, ahol amúgy pontosabban volt definiálva a bejutás feltételrendszere, azaz semmiféle, a művészetüket autentikus kerettel igazoló dokumentumokkal nem rendelkeztek. S így a naiv, autodidakta és a cigány festő kategóriája maradt számkukra, s az utóbbi jelentését a cigányok társadalmon kívüli

*cigány jelentkezők,
ha voltak is,
nemigen jutottak be
sem a Képző-, sem
az Iparművészeti
Főiskolára*

léte legitimálta. Azoknak a cigányoknak, akik akkor és jelentős részben úgy éltek, mint a nyolcvanas–kilencvenes években, ez volt az „autentikus” reprezentációja. Nem kellett professzionális normáknak megfelelniük, ahhoz, amit munkájuk a társadalmi elvárások szerint jelentett, épp elég volt, ahogy tudtak.

¶ A főiskolákra való bejutásnak az egyik feltétele egyfajta „kézügyesség” volt, másrészt egy olyan tágan, ám óvatosan értett realizmusban való jártasság, amelynek semmi köze nem volt a rajzolás képességéhez, sokkal inkább a festői szereppel kapcsolatos politikai-esztétikai elvárásrendszer megértése, interiorizációja volt a döntő kérdés, azaz egy olyan kulturális tőke, amellyel a cigány jelentkezők (ha többen voltak is) egyszerűen nem rendelkeztek. A rendszer esztétikája a drámai hatásokat, jeleneteket nem kedvelte, egyszerűen ami nem volt követhető, az Pogány Ödön Gábor, Oelmacher Anna, Aradi Nóra, Szíj Rezső, Pap Gábor, Hárs Éva, Losonci Miklós és még számos, kortárs művészettel foglalkozó, jelentős részben múzeumi ember számára nem létezett.

¶ Azaz a cigány művészeket olyan alkotóknak tekintették, akik kívül álltak a professzionális kereteken s az azoknak megfelelő technikai, tematikai s főként modorbéli elvárásokon, azaz kellő önfejelemről, melankolikus ürességről tettek tanúbizonyságot. Így viszont részt vehettek 1979 júniusában az Autodidakta cigány képzőművészek I. országos tárlatán, amelyet a Pataky István Művelődési Központban rendeztek. A katalógus szövegét Lakatos Menyhért írta, a szerkesztés és a kiállítás szervezése Daróczy Ágnes és Karsai Zsigmond munkája volt. Fontos, megkerülhetetlen tény, hogy a kiállító művészek majd mind egy alapvetően másik világból származtak, mint mindazok a festők, szobrászok, akik a Képzőművészeti Alap vagy/és a Szövetség tagjai voltak, s amúgy szegények.

¶ „Hitük, művészetük, vágyak, a léttelenség határán sorvadozva, bent rekedtek abban az ördögi körben, ahol évszázadokon át, az álmokkal is csak csínján lehetett bánni” – írta Lakatos. S valóban. A kiállítás egyértelműen legelfogadottabb, költőnek, festőnek egyaránt nagyszerű Balázs János előbb a mélyszegénységben, utóbb magányban élte le egész életét.

sokkal inkább a festői szereppel kapcsolatos politikai-esztétikai elvárásrendszer megértése

kívül álltak a professzionális kereteken s az azoknak megfelelő technikai, tematikai s főként modorbéli elvárásokon

Péli Tamás: Születés (1983)
A mű része a *Közösen kihordani* című projektnek az idei OFF-Bienállén
(kurátorok: György Eszter, Szász Anna Lujza, Szűcs Teri)
Budapesti Történelmi Múzeum
Fotó: Keppel/Akos/BTM

Olvasni, írni felnőtt korában tanult meg, úgymond sikeres volt, utazhatott a világban, verseskönyvei jelentek meg, festészetét világszerte elismerték. 72 évesen halt meg, 1977-ben.

- ¶ Horváth Vince hangszerjavításból élt, fafaragó volt, szobrokat készített, a Népművészet Mestere címet hetvenévesen nyerte el, 1982-ben halt meg, 83 évesen. Hock Lajos géplakatosként dolgozott, és közben festett, utóbb több kiállítása volt Kana-
dában, az Egyesült Államokban. Orsós Jakab fafaragó évtizedeken át olajbányászként dolgozott, 2002-ben halt meg, 82 évesen. Oláh Jolán ugyancsak felnőtt korában tanulhatott csak meg olvasni, bányában dolgozott rakodóként, munkái nagy részén nőket, gyerekeket festett. Orsós Teréz történelmi kitekintése és kortárs társadalmi érdeklődése egyaránt emlékezetes. Balogh Tiborral és Várnagy Tiborral közös konceptuális munkája szerepelt a Műcsarnokban a 2004 tavaszán rendezett *Elhallgatott Holocaust*⁸¹ című kiállításon, s számos festményével van jelen a *Cigány festészet, Magyarország 1969–2009* című, a Fővárosi Cigány Ház Zsigó Jenő szerkesztette 545 oldalas albumban (alábbiakban: 2009-es album).
- ¶ Pongor Beri Károly a szegénység elől kamaszkorában Budapestre szökött, az államszocializmus utolsó éveiben emigrált, néhány évet élt Németországban, majd hazatért. Festészetét drámai feszültség uralja. David Berry néven szerepel a 2009-es albumban. Balogh Balázs András szülei a porajmos áldozatai lettek, nevelőszülei gyerekkorában koldulásra kényszerítették, iskolái helyett fizikai munkát végzett. Munkásságát Balázs János befolyásolta, képei ugyancsak szerepelnek a 2009-es albumban. Bada Márta munkáit nem nevezném naiv, autodidakta festészetnek, akkor sem, ha végül nem sikerült rendszeres képzésben részesülnie. Szerepelt mind az *Elhallgatott Holocaust* kiállításon, mind a 2009-es albumban.
- ¶ Fenyvesi József drámai és naiv festészete ugyancsak helyt kapott a 2009-es albumban is, 2005-ben halt meg 77 évesen. Kálányos Lajos 1979 utáni munkásságáról nem sikerült többet megtudnom. Kiss József zenész családból származott, munkája a naiv realizmus felé mutatott.
- ¶ Az 1979-es kiállítást számos további követte, annak esztétikai, etikai normái évtizedeken át eltérő mértékben és különböző

miközben lezajlott
egy politikai
rendszerváltozás,
a kortárs roma
festők/szobrászok
továbbra is
egyértelműen
közösségük
képviselői
maradtak

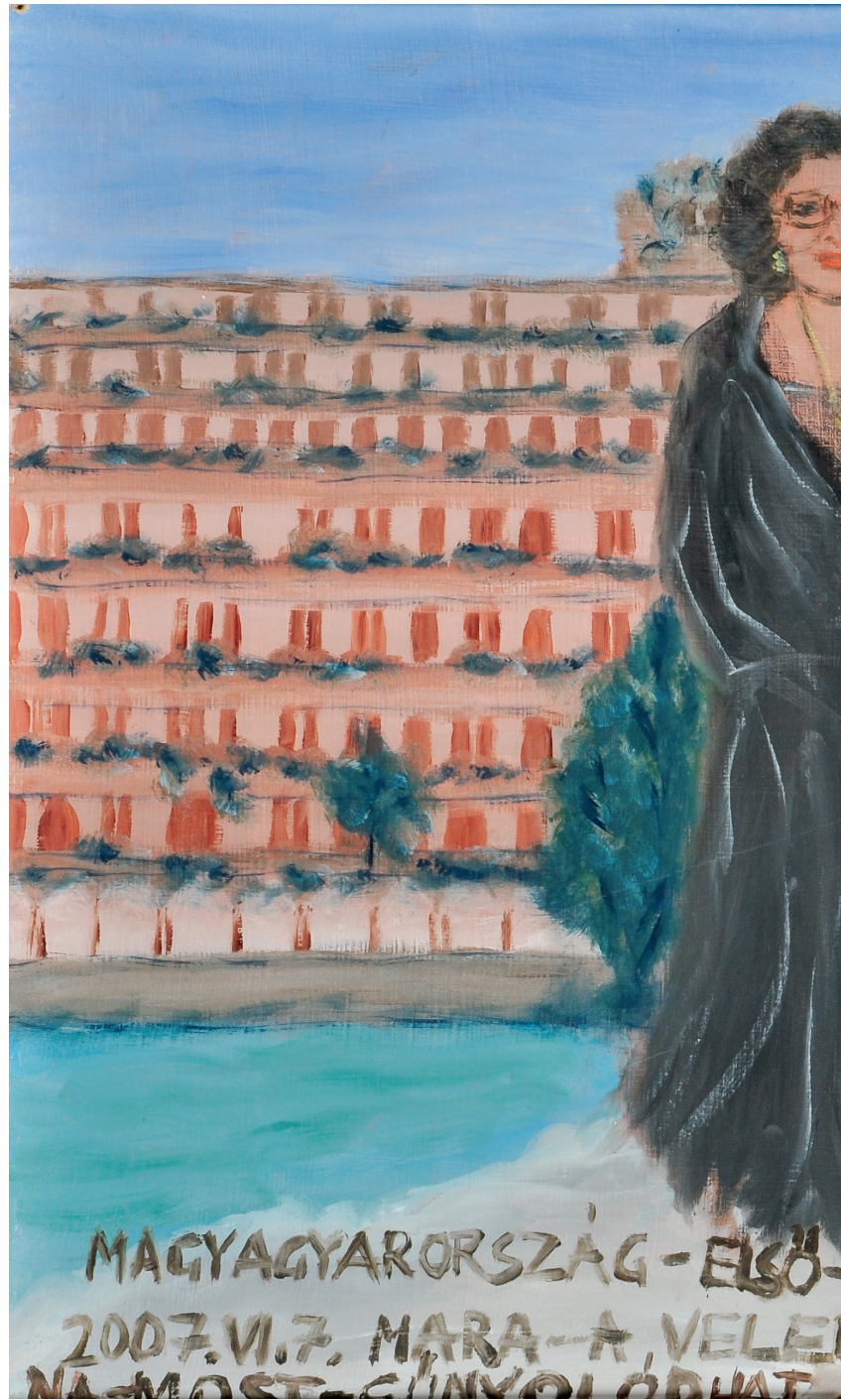
magukat
ábrázolták,
szenvedve vagy
sikeresen,
de ideáltípusokat

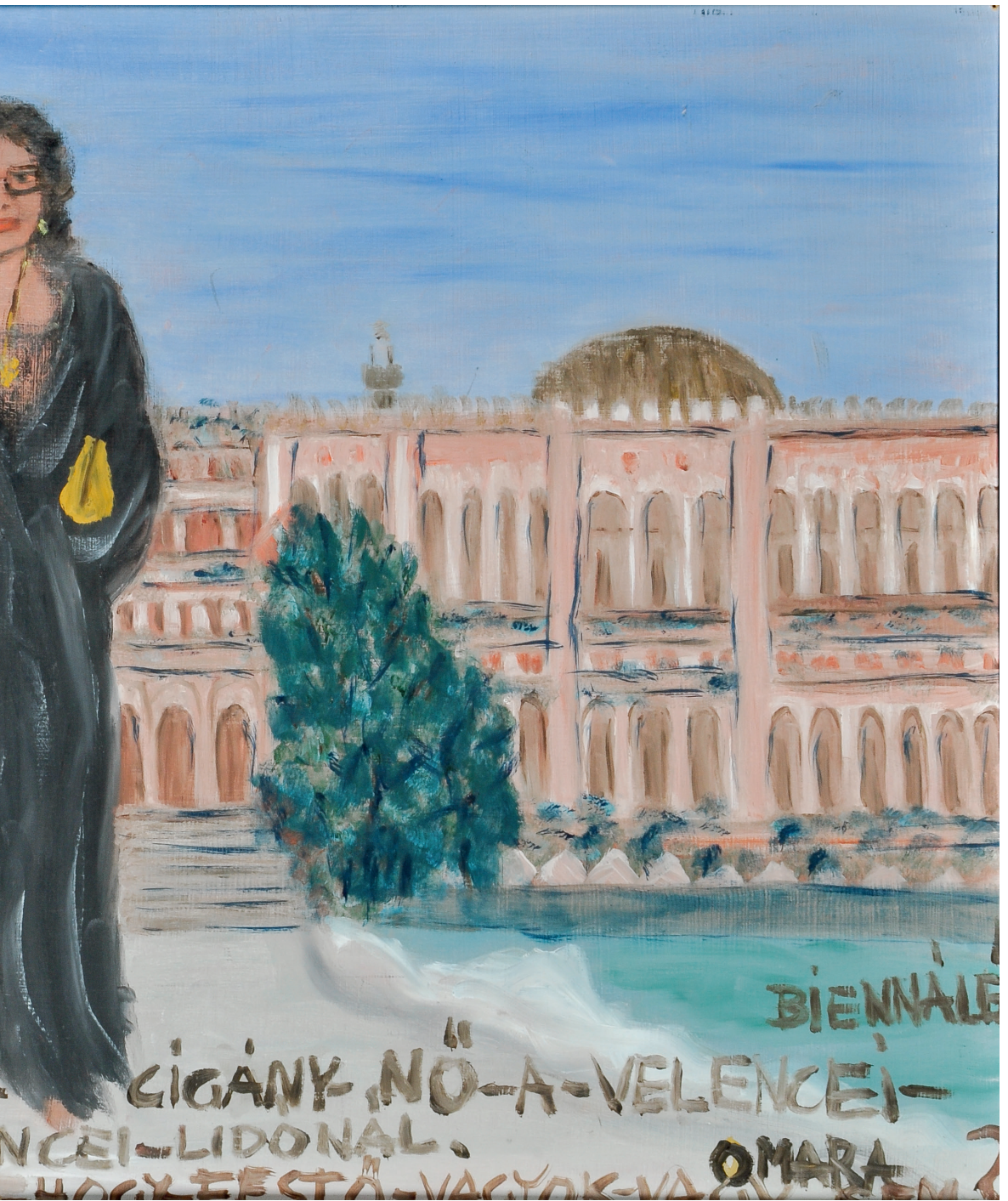
más
kontextusokban,
az egyetemes
magyar
kultúra fontos
munkái között
szerepelhetnének:
különös tekintettel
a korszak ma
számon tartott
és nagyrészt
múzeumi
raktárakban őrzött
festményeire

médiumokban, más-más módon, de máig érzékelhetők, fennmaradtak.⁸² Úgy látszik, hogy mintegy negyven éven át – miközben egyre finomodott, egyre önreflexívebbé vált értelmezési mezője – a roma képzőművészet a korszak művészettörténeti változásaihoz képest meghökkenítő stabilitást mutat. Vagyis miközben lezajlott egy politikai rendszerváltozás, a kortárs roma festők/szobrászok továbbra is egyértelműen közösségük képviselői maradtak. Azaz munkásságuk a roma nép történelmét, sorsát, nagyszerűségét, emberségét jelenítették meg, a képek szerzőinek volt neme, életkora, de alapvetően – alkotókként ha különbözőképpen is – mégis a cigányokat/romákat magukat ábrázolták, szenvedve vagy sikeresen, de ideáltípusokat. Alkotásaiknak valóban lokális múzeumok etnológiai, néprajzi gyűjteményeiben, illetve magában a Néprajzi Múzeumban volt a helyük. Illetve a Fővárosi Cigány Házban, amelyből utóbb átkerültek a Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központba, ahol Petrik Tímea restaurátor gondozza mintegy száz festő 2500 munkáját. Ebben az alapvető fontosságú, vitathatatlan dokumentumértékű gyűjteményben olyan alkotók munkái is megtalálhatók (mint például Dilinkó Gábor, Csámpai Rozi, Oláh Mara), akiknek tevékenysége, más kontextusokban, az egyetemes magyar kultúra fontos munkái között szerepelhetnének: különös tekintettel a korszak ma számon tartott és nagyrészt múzeumi raktárakban őrzött festményeire.

¶ Ami pedig a művészettörténeti kontextust illeti: amennyire igaz, hogy a művészeti világ részben mindig transznacionális, azaz a kortárs izmusok áramlatai átlépnek a nemzeti kultúrák és identitások határain, ez a modernitástól ismert összefüggésrendszer követhetetlen lett 1948-tól, tehát a vasfüggöny mögötti, valóban zárt térben a kortárs művészet hatásmechanizmusai, összefüggései, a párhuzamosságok lehetőségei néhány év alatt eltűntek. S persze némi időbe került, amíg kialakultak a lokálisan érvényes játékszabályok, azaz a fentebb említett óvatos kisrealizmus, amelynek már semmi köze nem volt az ötvenes évek szocialista realizmusának nagy ívű pátoszmintáihoz, az új társadalom tereit ábrázoló nagyméretű képekhez vagy épp az új emberekhez, akik valóban a *munka hadához tartoztak*.

Oláh Mára (Omaraj): Velencei Biennálé, 2007
A művet az Omara hang-tér-foglalása projekt (kurátor: Pócsik Andrea) keretében kiállították az idei OFF-Biennálén
Kulger Art Szalon gyűjtemény

BIENNALE

CIGÁNY NŐ-A-VELENCEI-

NCEI-LIDONAL.

OMARA

HOGY FESTA-VAGYOK-VA RENZ

a hatvanas-
hetvenes évek
magyar festészeténél
szomorúbb,
színtelenebb,
rosszkedvűbb
jeleneteket, város-
és tájképeket,
magányosabb,
melankolikusabb
szereplőket korszak
még nem ismert

¶ A kisméretű képek és a kisrealizmus számos szempontból visszavonulás volt: az új társadalom többé nem volt azonos az utópikus jövő és a jelen határán történő események rögzítésével. Igazság szerint a hatvanas-hetvenes évek magyar festészeténél szomorúbb, színtelenebb, rosszkedvűbb jeleneteket, város- és tájképeket, magányosabb, melankolikusabb szereplőket korszak még nem ismert. Néhány példát felidéznek, hogy kézzelfoghatóvá tegyem annak a jó modorú, tanult semmitmondásnak a képeit és szövegeit, amelyeket az 1956 utáni években a párt ideológiai osztálya elég veszélytelennek, ugyanakkor mégis a szocializmussal azonosíthatónak vélt. Kling György 1960-as, a Csók Galériában rendezett kiállításán 1956 után készült olaj- és temperaképeket mutatott be, azaz nyoma sem volt a munkaszolgáltatásként átélt időknek. A képek címei mind pontosan idézik fel a korszellemet: *Az üzem udvarán, Lépcsőn ülők, Hintaló*. A katalógus szövegét író Pogány Ödön Gábor igazán egyszerű közhellyel, de pontosan írja le azt, amit a párt várt, remélt, elvárt: „Szorínós piktúrája se tünteti fel Kling Györgyöt ködevőnek vagy lelkizőnek. Távol áll tőle a magány fétise, a l'art pour l'art individuális gőgje. Művészi magatartását emberség motiválja, műveiben igazságérzet és emberszeretet tesz vallomást, érzések és gondolatok kérnek szót festményeiben és rajzaiban.” Ugyanakkor ebben a kontextusban volt helye a Galilei Körben részt vevő, baloldali, 1929 és 1931 között Párizsban élő, dolgozó, portrékat, érmekeket készítő Kunvári Lilla szobrásznak. „Kunvári Lilla veleszületett tehetségénél fogva ért hozzá, hogyan kell az anyagot átlényegíteni, saját képére formálni. Gyűjteménye éppen azért nyújtja a művészi élmények sorozatát, mert minden munkájában benne van a teremtő ember, az élet rezdüléseire érzékeny művész, aki soha nem lankadó őszinte áhítattal készül minden munkájával a valóság felfedezésére, mélységeinek, összefüggéseinek feltárására” (Dutka Mária).

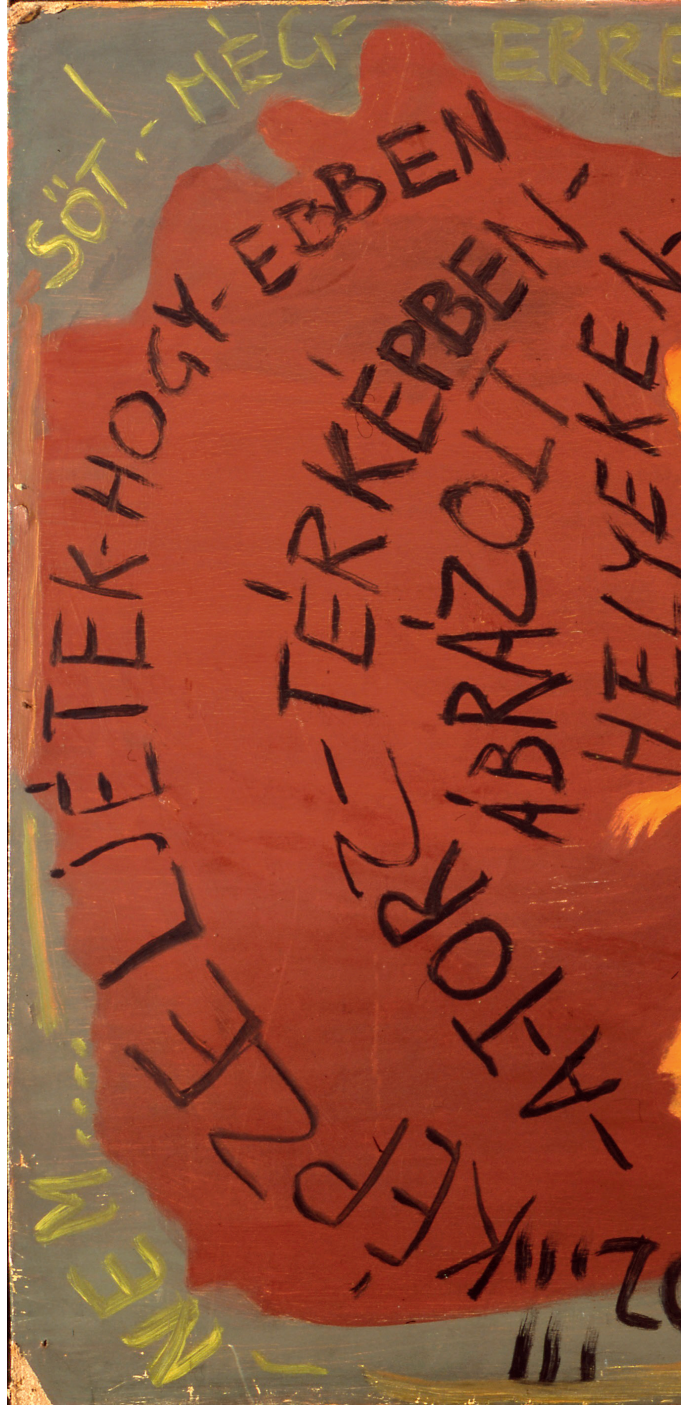
¶ Ilyen közhelyes ideológiai botorságot olyan puritán giccsek-ről, mint Kunvári Lilla szobrai voltak, írni, hamis humanizmusról, valóság felfedezéséről: ez volt az államszocializmus művészeti intézményrendszerének működése. Ehhez képest a reprezentáció kényszerének nem engedő, a cigányságról

alkotott képet nem a külső, azaz a többségi kulturális/politikai kényszer nyomán megfestő, tehát az ideológiai „kolonializmus” elvárásainak megfelelő festményeket visszautasító, ugyanakkor valóban önmaguk világát kereső, vad színekkel és gátlástalanul, az anatómiai tudatlanságra mit sem adó festők jelentős munkái máig érvényesek – a kérdés, hogy mikor, milyen múzeum, miféle értelmezési keretet teremt számukra. A kérdés az, hogy a múzeumok állandó kiállításai, a gyűjtemények láthatatlan részei (raktárai), a múzeumi kiadványok, kiállítási katalógusok, a nyilvánosságot kapott képekről írt szövegek, tehát a könyvtárak, végül az alkotókról szóló dokumentumok (archívumok), mikor találhatnak egymásra. Nem akármiről, nem egyszerű korrekcióról van szó, ellenben az elmúlt évtizedek magyar művészetéről alkotható önkép egyik legnagyobb, legtöbb kérdést érintő, számos következménnyel járó változásáról kellene beszélni. A Kádár-korszak festészeti kánonja nem nagyon változik, legfeljebb az avantgárd megítélésében vannak komolyabb változások. Amit ezekben a gyűjteményekben – tehát a Romano Kher közgyűjteménye mellett a mára végleg bezárt Roma Parlament hagyatékában – fellelhetünk, az átírja a korszak képét, újraírhatja az államszocializmus átlag művészetéről alkotott téves és szűk meggyőződéseinket, s egy olyan elsüllyedt földrész emelkedik fel, amely a mi világunk része, s amelyről egyszerűen nem vettünk tudomást. *A látomás és indulat a művészetben* igencsak összefügg mindazzal, amit nem egy roma művész munkájában fellelünk, s mindannyiunkra tartozik. „Egyszóval, igen, úgy látszik, jobbadán a szerencsétleneké a művészet, azoké a nélkülözőké, akiknek a szenvedéshez még lángoló fantáziát is adott az anyatermészet...”⁸³

egy olyan elsüllyedt
földrész emelkedik
fel, amely a mi
világunk része,
s amelyről
egyszerűen nem
vettünk tudomást

¶ Csámpai Rozi képei a legszabadabbak, a legkevesebb kötelezőnek tekintett külső percepciót elismerő, tehát az ideológiai-esztétikai elnyomást legkevésbé elfogadó művek közé tartoznak. A női alakok egy része, így az *Esernyős nő I/II* óhatatlanul művészettörténeti példákat idéznek fel, azaz részben precízen követnek ismert képeket, részben a nézőben felmerülő asszociációk válnak fontos élménnyé. A két kép utalásrendszerre eltérő. Az 1999-ben készült *Esernyős nő* evidensen Monet

Oláh Mara (Omara): Ezek vagyunk mi, 2001.
A művet kiállították az Omara hang-tér-foglalása projekt keretében, az OFF-Biennálén
FROKK-gyűjtemény

nem kötik egyik rendszer politikai/esztétikai doktrínái sem, s ettől a kép „ügyetlenségei” elveszítik úgymond negatív jelentésüket

ironikus távolságtartással ábrázolja a városrész mélypontjához tartozó környéket, amelyből a két VIII. kerületi utcakép mára lassan a roma többség gettójával is azonosítható – annak a metaforája

azonos című, 1886-as alkotásának parafrázisa. A 2002-ben festett *Madonna* egy lehunyt szemű, meztelen nőt ábrázol. A fej sokkal nagyobb, mint amekkorának a jó modorú, tanult középosztály, a vadságtól távolságot tartó Kádár-kori közérthető kisrealizmus szerint a testhez tartozóként lennie kelle-ne. De a meztelen test még számos anatómiai eltérést mutat, a túl nagy váll, a sorvadni látszó egyik kar, a másik, amely-re támaszkodik a test, túl erős, vastag. S ráadásul ott van a fanszörzet, ami ebben a modorban nem szokásos a Madon-na-képeken. Azaz Csámpai nagyszerűen használja fel az el-nyomottságból következő kívülállás szabadságát. Nem kö-tik egyik rendszer politikai/esztétikai doktrínái sem, s ettől a kép „ügyetlenségei” elveszítik úgymond negatív jelentésü-keket. Csámpai 2005-ben három városképet festett, köztük az „*ezerszer áldott nyolcadik kerület*” két utcáját, a *Lujza*, a *Diószegi* (Sámuel) és a ferencvárosi *Illatos* utat. Mindhárom kép iro-nikus távolságtartással ábrázolja a városrész mélypontjához tartozó környéket, amelyből a két VIII. kerületi utcakép mára lassan a roma többség gettójával is azonosítható – annak a metaforája. Az *Illatos* út a valóságban egy majdnem egészé-ben városi területen kívüli közlekedési szereplő, semmi más.

¶ Ha Csámpai Rozi az ironikus parafrázisokban, átírásokban je-les, az 1956 után hét évet börtönben töltő Dilinkó Gábor szá-mára a festészet a világ elviselhetőségéért folytatott küzdel-mének médiuma volt. Élettársát, a negyedik hónapos terhes Szabó Ilonkát, a Corvin közti felkelők egyik parancsnokát ok-tóber 28-án agyonlőtték. Dilinkó a közvetlenség katasztrófá-ját, illetve élményét alapvető kérdéseknek látta. Az 1990-es *Félünk II.* című képén szegény, hideg ellen felöltözött embe-rek vesznek körül egy keresztet, melyen a vértől vörös Krisz-tus tekint alá. A kép egésze fekete fehér, az egyetlen élénk szín a Megváltóé. Nem hiszem, hogy Dilinkó ne tudott, tud-hatott volna ennél illendőbb tanultságra szert tenni, ám ak-kor egyszerűen elveszítette volna azt az őszinte fájdalmat, a vad Krisztus ábrázolását, akit hat szemtanú vesz körül, nyu-godtan, szomorúan, s ezek az emberek ismerősök, ha nem finomkodunk, akkor ezek mi magunk voltunk, 1956-ban s azt követően. (Ez mind én voltam egykoron.)

egyszerűen mást
akar, s másoknak
fest, nem
a múzeumlátogató
elitnek, hanem
azoknak, akik
önmagukat
fedezhetik fel
a képen

- ¶ *A Jézus a szegények közt* című, dátum nélküli képen a Megváltót a kortársaink állják körül, szerencsétlen, szomorú arcok sorát láthatjuk: Dilinkó sem naiv, sem autodidakta, egyszerűen mást akar, s másoknak fest, nem a múzeumlátogató elitnek, hanem azoknak, akik önmagukat fedezhetik fel a képen. Ha a forradalom előtt, ha az után készült, az amúgy magukra hagyott mai magyarok – ha ennek a feltételezésnek van jelentése – tulajdonképp tudomást sem vesznek arról, hogy ki áll mellettük, s mit jelenthet, ha köztük van.
- ¶ *A Téli gyász* című, 1984-es kép egy falusi jelenetet ábrázol. Feketébe öltözött parasztok állnak a nézőnek háttal a hóban, egy zárt falusi épülettel szemben, s egyikük vörös szoknyát visel. A tér néma, a perspektíva véges, a csoportképet a gyász uralja, amit inkább a címből tudunk, mintsem látjuk. S akkor ott van a piros szoknya vagy hatalmas sál, s ez minden kétség, kétely.
- ¶ *A Téli tanya fekete fehér világában* egy-két szín villan meg, a *Képzeltbeli táj* vörösben, barnában, okker sárgában: egy olaszországinak tűnő kisvárost rögzít, mint a Boldogok szigét. S végül ott vannak Dilinkó kortársait ábrázoló portréi, érzelmekkel, szomorúsággal, kiismerhetetlenséggel teli fejek: kortársak egy olyan világban, amellyel Dilinkó szemben állt. A *Mementó* egyszerre idézi fel a világháború utáni romok közti létet vagy a forradalom utáni világot, ezt sem dönthetjük el.
- ¶ Akármint is, Dilinkó festészete – érthetően – belefér a roma művészet etnológiai szemléletébe, ám a valóság kicsit más. Dilinkó egy rettenetes gyerekkort, nehéz fiatalkort maga mögött tudó, 1956-ban mélységesen megsebzett ember volt, aki a börtön után egy évtizeden át semmiféle munkát nem kapott, és beláthatatlanul bátrabb volt, mint a konszolidált Magyarország puritán giccsestészete szelíd, művelt kismestereinek a munkássága. A kérdés az, hogy ezt a festészetet milyen kontextusban, milyen koncepciójú kiállításon, miféle múzeumban állítjuk ki.
- ¶ Szuhay Péter, Daróczi Ágnes, Zsigó Jenő, tehát a Néprajzi Múzeum, a Fővárosi Cigány Ház, majd a Roma Parlament egyre komolyabb, nagyobb nyilvánosságra méltó gyűjteményekre tettek szert, ha másként és másért is, de mind egyre nehezebb helyzetekbe kerültek. A Fővárosi Cigány Ház megszűnt,

a Roma Parlamentet felszámolták, a Néprajzi Múzeum új korszakában a roma gyűjtemény utóélete sem világos.

¶ S ezen a ponton merült fel ismét, hosszú idő után a Roma Múzeum kérdése. Arról, hogy mindez mit jelentsen, 2011-ben szót esett a *MúzeumCafé* 24. számában, majd a Pécsi Tudományegyetem lapjában, a Romológia hasábjain, nagyrészt azonos szereplőkkel. Fejős Zoltánnal, a Néprajzi Múzeum 1997 és 2012 közti, az interjú idején még igazgatójával, Daróczi Ágnessel, a Magyar Művelődési Intézet munkatársával, Csorba Lászlóval, a Nemzeti Múzeum akkori főigazgatójával, Jung-
haus Tímea művészettörténésszel. Mindannyian másképp és másért, de egyaránt úgy vélték, hogy Roma Múzeumnak lennie kell. A legmegfontoltabbnak talán Fejős Zoltán tűnt, aki a múzeum hivatásáról, küldetéséről való döntés előtt párbeszédet javasolt, s nem mindössze két fél között, hanem minden érintett meghívásával. Daróczi Ágnes és Jung-
haus Tímea – eltérő nemzedékekhez tartozó, cigány művészettel foglalkozó roma elitértelmiségiek, mozgalmi szereplők – álláspontja a múzeum roma közösségek és a nem roma társadalom közti viszony alakításában játszott szerepének fontosságában megegyezett, ám a szerep alakításában már nem. Mindez nem akadályozta meg őket abban, hogy például a *Paradise Lost*, a Velencei Biennálé Roma pavilonjának munkájában együtt dolgozzanak. Csorba László igaz emberi és valóban magától értetődő érveket használt, de az ő álláspontjából sem vált világossá, hogy ennek a múzeumnak miben is áll a küldetése.

¶ Amennyiben egy ilyen múzeum elsősorban a roma kisebbség társadalom- és kultúrtörténeti szerepét tárja a látogatók elé, akkor újra felmerül egyfajta önkéntes múzeumi gettó létrehozásának nehezen elhárítható kritikai érve. A roma társadalom, a különböző roma közösségek legkésőbb és legegyszerűbben a 18. századtól a magyar társadalom részeként, illetve a Monarchia jogi rendszabályainak megfelelően éltek, azt tehát elég nehéz elképzelnünk, hogy mindezt az egész társadalommal, illetve kulturális cseréssel, az együttélés eltérő korszakainak ismertetése nélkül miként lehetne bemutatni. A lehetséges példák közül a berlini Zsidó Múzeumot érdemes megemlítenünk, amelynek első része a német/zsidó

a múzeum roma
közösségek és a nem
roma társadalom
közti viszony
alakításában
játszott szerepének
fontosságában
megegyezett, ám
a szerep
alakításában
már nem

újra felmerül
egyfajta önkéntes
múzeumi gettó
létrehozásának
nehezen elhárítható
kritikai érve

együttélés történetét rekonstruálja, s igaz: a holokausz felidézése utáni részek már inkább egy meditációs némaságot, a gyász tereit s nem a kooperáció történetét idézik. S ugyancsak megemlíthető a Washingtonban, a Mallon lévő, szerintem abszurd National Museum of American Indian, amely egyszerűen egy megfordított látcső elvét követi. Azaz sokkal inkább az őslakosság dicső és részben fájdalmas évszázadait idézi fel, mintsem azt a traumatikus viszonyt, amelyre Szabó Miklós is utalt. (Itt kellene felidézelnünk a National Museum of African American History and Culture ugyanott lévő múzeumát, de a helyzet az, hogy erről olvastam, de nem láttam, szemben a másik két példával.)

- ¶ Magyarán: az én álláspontom a Roma Múzeum léte mellett és gyűjteményeinek archívumi őrzése és nem állandó kiállításokon való bemutatása mellett szól. Az inclusive museum jelenti számomra a napi gyakorlatot, azaz állandóan változó, mindenki számára nyitott események, kiállítások, közös tanulási folyamatok, együttes élmények montázsát, ennek megfelelő építészettel, s az archívum, könyvtár, gyűjtemény egyidejű jelenlétét és a szakmai közönség számára való megnyitását.

AZ ÚJ JÁTÉKSZABÁLY FELÉ

- ¶ Ehhez képest fontosabb talán, ha idézem az 2021-es OFF Biennálé vonatkozó szövegének bevezetését. A kollektív szöveg pontosan foglalja össze mindazt, amit fentebb magam is felvetek. A fenti szöveget több napja írtam, s nem volt tudomásom az OFF Biennálé RomaMOMA projektjéről, amely a berlini EURAC és a budapesti Biennálé közös szervezésében jött létre.
- ¶ „Roma Kortárs Művészeti Múzeum nem létezik. De milyennek kellene lennie, ha mégis volna? Milyen műveket mutasson be és kinek? Milyen elvek mentén építse fel a gyűjteményét? Hogyan viszonyuljon a már meglévő roma gyűjteményekhez és a roma kulturális örökséghez? Miként beszéljen a roma reprezentáció sztereotip megnyilvánulásairól, az önreprezentáció lehetséges csapdájáról? Szükség van-e egyáltalán Roma Kortárs Művészeti Múzeumra, és valóban ez lenne a megfelelő elnevezés?”

a roma közösség járt igen rosszul, mert évtizedekre homogenizálódott, belső viszonyait megszabta az MSZMP, majd '90 után a többpárti viszonyokhoz való kényszerű alkalmazkodás, az eliteknek való kiszolgáltatottság

¶ A fenti pár mondatban felvetett problémák annak a több évtizedes folyamatnak az egyes aspektusait tematizálják, amely megszabta a roma/magyar kettősséget, ami önmagában véve is nehezen értelmezhető duális volt, s szinte kizárólag a politikai hatalomnak állott érdekében fenntartania. A roma közösség járt igen rosszul, mert évtizedekre homogenizálódott, belső viszonyait megszabta az MSZMP, majd '90 után a többpárti viszonyokhoz való kényszerű alkalmazkodás, az eliteknek való kiszolgáltatottság. Mindez épp az ellenkezője volt annak, amivel Junghaus Tímea a *Paradise Lost*, a 2007-es Velenicei Biennálé első Roma Pavilonjához írott szövegét bevezette.

¶ "The Roma are not a homogeneous group. Assimilation, emancipation, migration, miscegenation, education and social status have diversified the populace to such an extent that today the Roma population is as diverse as the general European non-Roma population. Yet for all the diversity, a common cultural framework and a social history sustain the classification. Romani communities are dispersed far and wide across Europe, creating discontinuous diasporas. Today, the Romani population in Europe is variously estimated at between eight and twelve million people. Precise demographic data are not available, due in large part to the reluctance of many Roma to identify themselves as such for official purposes, and the refusal of many governments to include Roma as a legitimate category for census purposes." (A romák nem homogén csoport. Asszimiláció, emancipáció, migráció, fajkeveredés, neveltetés és társadalmi státus vonatkozásában olyan sokféleség jött létre, ami miatt a roma népesség éppen olyan változatos, mint a nem roma európai népesség. De mindezek ellenére a közös kulturális keret és társadalomtörténet révén megmaradt az osztályozás. A roma közösségek szerte Európában megtalálhatók, szétszórt diaszpórákat alkotva. Az európai romák létszáma jelenleg 8–12 millió főre becsülhető. Pontos demográfiai adatok nem elérhetők, nagyrészt annak köszönhetően, hogy a romák jelentős része nem azonosítja magát romaként hivatalos okokból, s több kormány nem szerepelteti a romákat hivatalos kategóriaként a népszámlálásokban.)

a földrajzi, politikai határok, a kánonok közti átjárások mind arra vallanak, hogy a konceptuális gettó koncepciója egyre kevésbé érvényes

¶ A Lost Paradise, a Gallery8, most az OFF Biennálé egyaránt a kortárs kultúra és művészet heterogenitásáról tesznek tanúbizonyságot, azaz épp a duális szerkezet, a többség és kisebbség közti átjárhatatlan szakadék érvénytelenségéről. A földrajzi, politikai határok, a kánonok közti átjárások mind arra vallanak, hogy a konceptuális gettó koncepciója egyre kevésbé érvényes. S van itt még valami, aminek okkal tulajdoníthatunk komoly jelentőséget.

a Roma Múzeum nagy lehetősége, hogy a magyar muzeológia egy uralkodó narratíva melletti elkötelezettségét nem adottságnak, nem valóságnak, hanem kritikai örökségnek tekinti

¶ Ha valaki végignézi az OFF Biennálé RomaMOMA munkáiban részt vevők névsorát, akkor annak a ritka helyzetnek lesz szemtanúja, hogy több nemzedék, számos szakma, eltérő nézőpontok képviselői dolgoztak együtt. Azaz a gyakorlat már válasz arra, hogy miként válaszolhatunk a most feltett kérdésekre. Nem radikálisan, hanem őszintén. Nem lesöpörve a múltat, hanem a múltakról alkotott képeket érdemes összeegyeztetni. A Roma Múzeum nagy lehetősége, hogy a magyar muzeológia egy uralkodó narratíva melletti elkötelezettségét nem adottságnak, nem valóságnak, hanem kritikai örökségnek tekinti, tehát a kiállítások és laboratóriumi kooperációk, az együttműködések hálózatai nem egy végeredményt adnak ki, hanem számos párhuzamos valóság között teremtenek átjárást, eltérő esztétikai normákat fogadnak el hierarchikus kánonok nélkül. A cultural inclusion és a múzeum hagyománya közti „házasság” olyan visszavonhatatlanul teremt új múzeumot, mint amilyen kérlelhetetlen szelídséggel és nagyvonalúsággal teszi azt.

erre a montázsra lenne szükségünk nekünk is, hogy felfedezzük magunkat, hazug esztétikai/politikai gyermekmesék nélkül

¶ A magyar muzeológia máig nem ismerte fel a plurális értelmezési tartományok jelentőségét, tehát az egy térben elhelyezett tárgyak közti viták terapeutikus hatását, a látogatók progresszív tanácstalanságának szerepét. A berlini Museumsinsel épületeit, gyűjteményeit az archeológiai promenád köti össze: az Altes, Neues, Pergamon és Bode múzeumokat. A múltak rendezetten torlódnak össze, ott állnak az Idő dokumentumai, az Eltűnt Idő szobrai, s a jelenidő csendesesen összekeveredik az ókorral és olyan vidékekkel, ahol az antikvitásnak nem volt nyoma. Erre a montázsra lenne szükségünk nekünk is, hogy felfedezzük magunkat, hazug esztétikai/politikai gyermekmesék nélkül.

- [1] Clifford Geertz: *The State of the Art, in: Available Light, Anthropological Reflections on Philosophical Topics* 89.
- [2] Itt jegyzem meg, hogy Brüsszel, amelynek Belgium gyarmati múltja miatt igazán helye lett volna a múzeumi rendszerek új struktúrájának kialakításában végül beérte a Musée royal de l'Afrique centrale (MRAC), másképp, a Musée Tervuren felújításával, amely valóban látványos építészeti megoldásokkal élt ugyan, de döntően nem változtatta meg a múzeum gyűjteményeinek rendjét. Lásd Hugo DeBlock: *The Africa Museum of Tervuren, Belgium: The Reopening of The Last Colonial Museum of the World*, *Issues on Decolonization and Repatriation*. in: *Museum an Society*, University of Leicester, 2019, 17/2. 272–281. Hein Vanhee: *On Shared Heritage and its (False) Promises*. In: *African Arts*, Vol. 49. N^o3. Autumn, 2016. 1–7., Vicky Van Bockhaven: *Decolonising the Royal Museum for Central Africa in Belgium's Second Museum Age*. In: *Antiquity*, 2019, 1082–1087.
- [3] Legutóbb: *Néprajz és muzeológia, Tudománytörténeti megközelítés*, L'Harmattan, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2020. Ugyancsak itt említendő meg Régi Tamás legutóbbi afrikai terepmunkájáról szóló, *Minimális antropológia* című, a magyar nyelvű irodalomban több szempontból is egyedülálló irodalmi pontossággal megírt monográfiája. Qadmon Kiadó, Budapest 2018.
- [4] Itt kell megemlítenem, hogy a Vajda Lajosról szóló, az Esztétika Tanszéken írott szakdolgozatomhoz jelentős segítséget kaptam a nagyszerű Dömötör Teklától, a néprajztudomány professzorától, aki éppoly szelíden, mint kérlelhetetlenül várta el, hogy jártasságra tegyek szert a kulturális antropológiában is, melynek irodalmát végtelen nagyvonalúsággal bocsátotta a rendelkezésemre. Dömötör Tekla 1987-ben halt meg, s máig hálás vagyok mindazért, amit tőle kaptam. A szellemi szabadságot, mint mondta, soha ne keverjem össze a kalandorsággal, bár azokat nem lesz mindig könnyű megkülönböztetnem. Hónapok, illetve egyes részeknél évek óta gyűjtöttem, olvastam tanulmányokat az alábbi szöveghez, s amíg lehetett, számos múzeumot kereshettem fel Berlinben, Párizsban, Marseille-ben, Brüsszelben – a személyes tapasztalatok nélkül semmire sem mehettem volna. S persze nem tudom, hogy eleget

olvastam-e. Az alább említett múzeumoknál pontosan megjelölöm, hogy melyiket láttam, melyikben járhattam többször, s a pandémia miatt mely városok múzeumaiba nem juthattam el elégszer vagy egyszer sem.

- [5] Számos szöveg közül – tagadhatatlanul szubjektív ítékezés – Michel Leiris 1934-es, *L'Afrique fantome* című művét említtem először, melyet nem szubjektív, hanem műveltségi hiányoknál fogva angolul olvastam. *Phantom Africa*, translated by Brent Hayes Edwards, Seagulls Books, 2017. Az univerzalizmus és etnicitás közti összefüggésekre, viszonyokra nézvést lásd André Leroi-Gourhan: *Milieu et Techniques*, Albin Michel, 1945, ill. Charles Lenay: Leroi-Gourhan: Technical Trends and Human Cognition. In: *French Philosophy of Technology, Critical Readings and Contemporary Approaches*, edited by: Sasha Loeve, Xavier Guchet, Bernadette Bensaude Vincent, Springer, 2018, 209–227., ill. *Postcolonial Criticism*, edited by: Bart Moore-Gilbert, Gareth Stanton and Willy Maley, Routledge, 1997.
- [6] (1913–2008) Martinique szigetén született, ugyanakkor volt a frankofón kultúra szereplője, mint a négritude alapítóinak egyike. A pánafrikai fekete öntudatban fontos szerepe volt a marxizmusnak és az imaginárius etnikai radikalizmusnak egyaránt. A diaszpóra lét és az elképzelt közösség egyszerre hagyott nyomot a költői és politikusi munkákon. S persze ott volt a nyelv, amelyen írtak, s amely nyelven beszélő ország politikai kultúrájának radikális képviselői voltak, mint maga Césaire is. Lásd. *Discours sur le colonialisme*. Présence africaine, 1955, ill. *Discourse Colonialisme*, translated Joan Pinkham, Monthly Review Press, 2001, ill. Gary Wilder: *The French-Imperial Nation State, Negritude and Colonial-Humanism between the Two World War*. Ill. Carrie Noland: *Voices of Negritude in Modernist Print, Aesthetics Subjectivity, Diaspora and Lyric Regime*, Columbia University Press, New York 2015.
- [7] (1925–1961) Martinique, Fort-de France. Pszichiáter, marxista politikai filozófus, radikális pánafrikai mozgalmi szereplő. 1953-tól Algériában élt, az 1954-ben kirobbant polgárháború aktív támogatója, az FLN tagja. Az 1952-ben megjelent *Peau noire, masques blancs* (Édition du Seuil), a posztkolonializmus, posztmodern egyik legfontosabb szövege: a frankofón kultúra és négritude identitás kettősségének, a pszichére gyakorolt következményeinek őszinte elemzése

(vö. 6. fejezet: A néger és a pszichopatológia). A címnek megfelelően a *Fekete bőr, fehér maszkok* önéletrajzi szöveg is egyben, s minden partikuláris identitás tagadása. Az Egyesült Államokban kezelték, végül, igen fiatalon, leukémiában halt meg.

„A színes ember tragédiája abban a tényben leli magyarázatát, hogy rabszolgává tették. A fehér ember tragédiája és elembertelenedése abban a tényben leli magyarázatát, hogy valahol magát az embert pusztította el. És még ma is ezt az elembertelenítést igyekeznek racionálisan fenntartani és megszervezni. De én, mint színes ember, amennyiben lehetővé válik számomra az abszolút létezés, nem tehetem meg, hogy a visszamenőleges sérelmek világába zárkózzom. Én, a színes ember, csupán a következőt akarom: hogy az eszköz soha ne nőhessen az ember fölé. Hogy az ember ember általi rabságba vetése egyszer s mindenkorra véget érjen; bárkié bárki által. Akkor talán lehetővé válik számomra, hogy felfedezzem és szeressem az embert, akárhová is tartozzon. A négert nem. Nem inkább, mint a fehér embert.” Konok Péter fordítása. Vö. Immanuel Wallerstein: Fanon XXI. századi olvasata, in: *Eszmélet*, 23. évf., 89. sz., 2011. tavasz, ill. *A föld rabjai*, Jean Paul Sartre előszavával, fordította Kovács Anikó, Staub Valéria, Gondolat Kiadó, 1985.

- [8] (1906–2001), Szenegál, Franciaország, Verson. Költő, egyetemi tanár Toursban és Párizsban, 1935 és 1945 között a Négritude kultúraelméletével foglalkozott. 1945 és 1960 között az École nationale de la France d’outre-mer Nyelvészeti Intézetének vezetője, 1960 és 1980 között Szenegál elnöke. Wole Soyinka: *The burden of memory, the muse of forgiveness*, Oxford University, Princeton University Press, 2015. Cheikh Thiam: *Négritude, Eurocentrism and African Agency: For an Africentered Renaissance of Léopold Sédar Senghor’s Philosophy*, *The French Review*, Vol. 88. N°1. 2014. October, 149–163.
- [9] Frantz Fanon: *A föld rabjai*. I. m. 61. Staub Valéria fordítása.
- [10] (1928–2011) Sainte Marie, Martinique, Paris, költő, filozófus, irodalmár, egyetemi tanár volt Párizsban, New Yorkban, a CUNY Graduate Centerben. Glissant a kiismerhetetlenség, a lefordíthatatlanság kultúrájához, az átláthatatlansághoz való jog magától értetődőséget tekintette a politikai ellenállás új lehetőségének. Vö. *Poétique de la relation*, Gallimard, 1990, ill. *Poetics of relation*, translated by Betsy Wing, University of Michigan

Press, 1997. Sam Coombes: *Éduard Glissant: A Poetics of Resistance*, Bloomsbury Academic, 2018.

“If we examine the process of ‘understanding’ people and ideas from the perspective of Western thought, we discover that its basis this requirement for transparency... Accepting differences does, of course, upset the hierarchy of this scale. I understand your difference, or in other words, without creating a hierarchy, I relate to my norm.” (Ha az emberek és eszmék „megértésének” folyamatát a nyugati gondolkodás perspektívájából vizsgáljuk, felfedezhetjük, hogy ennek a szükségletnek az alapja az átláthatóság. A különbözőségek elfogadása ezt a hierarchiát természetesen felborítja. Megértem a különbözőségedet, más szóval, anélkül, hogy hierarchiát teremtenék, a saját normámhoz viszonyítom.) Glissant: *Poetics of relation*. 189–190.

- [11] Antillanité, Créolité, *Littérature-monde*, Edited by Isabelle Constant, Kahiudi C. Mabana and Philippe Nanton, Cambridge Scholars Publishing, 2013. A többnyelvűség, mikrokontextusok melletti évek, a frankofón kulturális kontextus magától értetődősége, illetve kritikájának fordulata a posztkolonializmus kulturális fordulatainak egyik fontos mozzanata. A territorialitás, a nyelv közti evidens azonosság kétségbe vonása a korszak visszatérő kérdése. Vö. Richard Price: *Créolisation, Creolization, la Créolite*. In: *Small Axe a Caribbean journal of criticism*, Vol 21. N^o1. 2017 March, 211–219., ill. Stéphan Palmié: *Creolization and its Discontents*, in: *Annual Review of Anthropology*, 2006. Vol. 35. 433–456., ill. *The Creolization of Theory*. Edited by Franciose Lionnet and Shui-mei Shih, Duke University Press, 2011.
- [12] Gallimard, 1989. Az angol fordításból, a *Callaloo* 13., 1990, 886–909. alapján idézek. “Neither Europeans, nor Africans, nor Asians, we proclaim ourselves Creoles. This will be for us an interior attitude, – better, a vigilance, or even better, a sort of mental envelope in the middle of which our world will be built in full consciousness of the outer world. These words we are communicating to you do not stem from theory, nor do they stem from any learned principles. They are, rather, akin to testimony.” (Sem európaiak, sem afrikaiak vagy ázsiaiak nem vagyunk, hanem kreoloknak nevezzük magunkat. Ez számunkra egy belső megközelítés, figyelem vagy még inkább egy lelki burok, amelyben a világunk a külső világ teljes tudatában felépíthető. A szavaink, amelyekkel kommunikálunk, nem

elméletből vagy tudományos elvekből származnak. Inkább valamiféle tanulságtételt jelentenek.) Translated by Mohamed B. Taleb Khayr, 886. Itt említendő meg a kreol és a pidgin nyelvkénti értelmezésének bonyolult kérdése. John H. McWhorter: *Defining Creole*. Oxford University Press, 2005. "When I was teaching a general linguistics class in 1996 and giving an overview of pidgins and creoles, an undergraduate asked me whether creole languages were identifiable as creoles from a synchronic point of view, rather than from a sociohistorical one. I gave him the conventionally accepted answer for a creolist: 'Yes, creole is strictly a sociohistorical term.' If you looked at a grammar of a creole language without knowing its history, there would be nothing distinguishing that grammar in any way from an older language.

Is there such a thing as a creole?" (Amikor 1996-ban általános nyelvészeti szemináriumot tartottam, és a pidginről és kreolról adtam áttekintést, egy alapképzésben részt vevő hallgató megkérdezte, vajon a kreol nyelveket inkább a szinkronia szerinti, mint társadalomtörténeti megközelítéssel határozhatjuk meg kreolként. A konvencionálisan elfogadott választ adtam neki: „Igen, a kreol szigorúan társadalomtörténeti terminus.” Ha egy kreol nyelv nyelvtanát vizsgáljuk, a történetének ismerete nélkül, semmi olyat nem találunk a nyelvtanában, amely különbözne egy régebbi nyelvtől.

Létezik egyáltalán olyan, hogy kreol?) I. m. 3.

- [13] Achille Mbembe: *Necropolitics*. Duke University Press, 2019. 66.
- [14] Jürgen Zimmerer: *The Herero and the Nama War (1904-1908) in German South West Africa and its Significance*. In: *The Historiography of Genocide*. Edited by Dan Stone. Macmillan Palgrave, 2008, 323-343., ill. Különösen fontosnak tekintem William Kentrige Harvardon tartott *Six Drawing Lessons* előadásai közül a másodikat itt megemlíteni: *A Brief History of Colonial Revolts*. Harvard University Press, 2014, *Six Drawing Lessons, The Charles Eliot Norton Lectures*, 2012. 33-69. (Mind a hat letölthető, megtekinthető a YouTube-on.)
- [15] Gisela Bock: *Zwangssterilization im Nationalsozialismus: Studien zur Rassenpolitik und Frauenpolitik*. Münster Opladen Westdeutscher, 1986.
- [16] Annemone Christians: „Erbgesund und rasserein”. Die NS-Sterilisationsgesetzgebung als erste Phase legitimierter

- Radikalexklusion. In: *Die Nürnberger Gesetze – 80 Jahre danach; Vorgeschichte, Entstehung, Auswirkungen*. Szerk.: Magnus Brechtken–Hans-Christian Jasch–Christoph Kreutzmüller–Niels Weise, Wallstein, Göttingen 2017, 53–70.
- [17] Vö.: Daniel Herwitz: Can museum adapt to a changing world? Cathedrals to Culture or trophy cabinets of colonialism? Four books take differing approaches to untangling a complex legacy, in: *Financial Times*, March 3. 2021. A négy könyv, Szántó András (lásd alább), Charles Saumarez Smith: *The Art Museum of Modern Times*. Thames and Hudson, 2021. Dan Hicks: *The Brutish Museums, The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*. Pluto Press, 2020. Barnaby Phillips: *Loots, Britain and the Benin Bronzes*. Oneworld Publications, 2021.
- [18] András Szántó: *The future of the Museum 28 Dialogues*. Hatje Cantz, 2020, ill. Tayler Patrick: Az átalakulás lehetőségei. Interjú Szántó Andással, in: *Új Művészet*, 2021. 3. sz. 24–26.
- [19] Vincent Noce: Vote: on ICOM's new museum definition postponed, in: *The Art Newspaper*, 9th, September, 2019.
- [20] *Museum, Society, Inequality*. Edited by Richard Sandell, Routledge, 2002. *The New Museology*. Edited by Peter Vergo, Reaktion Books, 1989, s az követően még öt kiadás.
- [21] Kevin Coffee: Cultural inclusion, exclusion and formative roles of museums, in: *Museum Management and Curatorship*, Vol. 23. N°3. September, 2008. 261–279.
- [22] Kevin Coffee: Museums and Agency of Ideology: Three Recent Examples, in: *Curator*, 2006. 10. Vol. 49. 4. 435–448.
- [23] Lásd pl. a Louvre Abu Dzabi, Jean Nouvel által tervezett futurisztikus épületét s a még tervezés és kétséges megvalósulás alatt álló Guggenheim múzeumot, a Zayed Nemzeti Múzeumot és a Maritime Múzeumot. Cape Townban, Fokvárosban a ZEITZ Museum of Contemporary Art Africa, Dakarban a Musée des Civilisations Noires 2019-ben átadott, európai léptékkal mérve is hatalmas épülete, Szingapúrban az ArtScience Museum (Moshe Safdie), Tel-Avivban a Design Museum Holon, Hanoiban a Hanoi Museum, Ningbo, Zhejiang, Ningbo Historical Museum, Ramallah fölött, a Birzeit Egyetem campusán a Palestinian Museum, Buenos Airesben a MALBA (Museo de Arte Latinoamericano de Buenos Aires), Új-Zéland, New Plymouth, Govett-Brewster Art Gallery. Mindez

az esettanulmányok gyakorlatának eddig nem ismert mértékét követeli meg, ugyanakkor azt megvalósítani sokkal nehezebb, mint eddig bármikor.

- [24] Vö. tbk.: Randolp Starn: A Historian's Brief Guide to New Museum Studies, in: *The American Historical Review*, Vol. 110. N°1. February, 2005. 68–98. Andrea Meyer, Bénédicte Savoy: *The Museum is Open: Towards a Transnational History of Museums*. Walter de Gruyter, 2013.
- [25] *Transforming Knowledge Orders: Museums, Collections and Exhibitions*. Edited by Larissa Förster, Wilhelm Fink, 2014.
- [26] Vö. Johannes Fabian: *The Time and the Other, How anthropology makes its objects*. Columbia University Press, New York 1983, 27.
- [27] "...denial of coevalness. By that I mean a persistent and systematic tendency to place the referent(s) of anthropology in a Time other than the present of the producer of anthropological discourse. Fabian i. m. 31.
- [28] Margareta von Oswald and Jonas Tinius: Introduction: Across Anthropology. In: *Across Anthropology, Troubling Colonial Legacies, Museums, and the Curatorial*. Edited by Margareta von Oswald and Jonas Tinius, Leuven University Press, 2020. 17.
- [29] Párizs, 2008. október 21.–2009. február 1., Darmstadt (Institut Mathildenhöhe) 2009. március 8.–június 7., Koppenhága (Ny Carlsberg Glyptotek) 2009. október.
- [30] *Wir Sind Maske*, herausgegeben von Sylvia Ferino-Pagden, 2009. június 24. és szeptember 28. között.
- [31] *Weltmuseum Wien*. Edited by Christian Schicklgruber, 2017. "Closing of ethnological museums, reorganisations according to new principles, renaming, reopening these things have occurred in the past quarter century throughout Europe. And the reason was always the same, namely, to breathe new life into an institution that had become obsolete. Ethnological museums came into being in the nineteenth century from a purely economic interest in other peoples, ethnicities, and cultures, and from the societal need to familiarise the local population with these foreign and distance peoples – and of course also stimulate the desire for colonial adventures." (A néprajzi múzeumok bezárása és új elvek szerinti újrendezése, a múltbéli dolgok újnevezése, az újrainyitás az elmúlt negyedszázadban

egész Európában végbement. Az okok mindig ugyanazok voltak, nevezetesen egy idejétmúlt intézménybe új életet lehelni. Az etnológiai múzeumok a 19. században keletkeztek, más népek, etnikumok, kultúrák iránti, tisztán gazdasági érdeklődésből, hogy a helyi lakosság megismerje az idegen és távoli népeket – és persze a koloniális kalandokhoz is ösztönzést kapjon.) Foreword, Sabine Haag and Steven Engelsman, 11. A kötet (amint a múzeum) szerkezete négy fogalom, illetve kérdés köré csoportosítható. Narratives, Curator's Choice, Rara and Unique, Moving Stories. Ezekben belül a látogatót számtalan váratlan meglepetés éri, lévén például Narratívák között nincs sem evolúciós, sem földrajzi, sem kronológiai, kronotopozsoknak megfelelő kapcsolat, ellenben ki-ki a montázselvnek számos jelét láthatja, olvashatja.

- [32] New York, 2018. október 24.–2019. február 10., Párizs, 2019. március 26.–július 4.
- [33] A porosz barokk építészet kiemelkedő művét, a *Berliner*, illetve *Königliches Schloß Berlin* bombázásakor súlyos sérülések értek, majd 1950-ben a szovjet zónában az NDK hatóságai a rommá nyilvánítást követően a *Stadtschloß* lerombolták, pontosabban felrobbantották. A helyén 1973 és 1976 között épül fel a *Palast der Republik*, melyet 1990 után részben politikai okok, részben az épületben talált azbeszt miatt bezártak, s végül 2009-re teljesen lebontották. A döntést hosszú viták előzték meg, végül a Bundestag a részleges helyreállítás mellett döntött, tehát az új épület egy része az eredeti állapotot pontosan rekonstruáló hamisítvány lett, a másik modern, Franco Stella tervezte részében a Humboldt kulturális fórum és múzeum működik. Vö. Horst Bredekamp: *Coincidentia Oppositorum*, <https://www.humboldtforum.org/en/magazine/article/coincidentia-oppositorum/>.
- [34] Anne Spettlstösser: *Umstrittene Sammlungen, Vom Umgang mit kolonialem Erbe aus Kamerun in ethnologischen Museen*. Universitätsverlag Göttingen, 2019. *The Inbetweenness of Things*, edited by Paul Basu, *Materializing Mediation and Movement Between Worlds*, Bloomsbury Academic, 2017.
- [35] Kovács Dániel: Fejedelemtől a párttitkárig – és vissza. Humboldt Forum a berlini Stadtschlossban. In: *MúzeumCafé*, 67. 2018, 68–89.
- [36] Lásd. *Raub und Restitution, Kulturgut aus Jüdischem Besitz von 1933 bis Heute*. Jüdisches Museum, Wallstein Verlag, Berlin 2008. A qui

appartenaient ces tableaux? Looking for Owners, French policy for provenance research, restitution and custody of art stolen in France during World War Two. Musée d'Israël, Jerusalem, February 18th–June 3rd 2008. Musée d'art et histoire du Judaïsme, Paris, June 24th–September 28th 2008, Éditions de la Réunion des musées nationaux, Paris, 2008., Recollecting Raub und Restitution im MAK (Museum für angewandte Kunst) Wien, Herausgegeben Alexandra Reininghaus, Passagen Verlag, 2009, ill Gurlitt Status Report, 'Degenerate Art' Confiscated and Sold, Nazi Art Theft and its Consequences, Art and Exhibition Hall of the Federal Republic of Germany, Bonn, Bundeskunsthalle, Kunstmuseum Bern, Hirmer, 2017–2018. Ill. Minister of State for Culture and the Media, Guidelines for implementing the Statement by the Federal Government, the Länder and the national associations of local authorities on the tracing and return of Nazi-confiscated art, especially Jewish property, on December of 1999. New Edition 2019. A Deutsche Zentrum Kulturgutverluste tevékenységében egyszerre kapott helyett a német kolonializmus és a nemzetiszocializmus korszakában történetek vizsgálata, de – mint látható – a két szcena közti módszertani különbségek sokkal erősebbek, mint az etikai közösség alapjai.

- [37] CARMAH Paper 1. Margareta von Oswald: Post-Ethnological. In: *Otherwise Rethinking Museums and Heritage*. A kötet a CARMAH Otherwise című, 2017 júniusában megtartott szimpozium előadásain alapszik. Ill. uő: Troubling Colonial Epistemologies in Berlin's Ethnologisches Museum: Provenance Research and the Humboldt Forum. In: *Across Anthropology: Troubling Colonial Legacies, Museums and the Curatorial*. Edited by Margareta von Oswald, Jonas Tinius, Leuven University Press, 2020.
- [38] *Süddeutsche Zeitung*, 2019. február 20., ill. uő. *Von Windhuk nach Auschwitz? Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust* (= *Periplus-Studien*. Bd. 15). LIT Verlag, Münster 2011. *German Colonialism and National Identity*. Edited by: Michael Perraudin, Jürgen Zimmerer, Routledge, Taylor & Francis. 2011.
- [39] Vö. *Neues Museum Berlin, David Chipperfield Architects*, in collaboration with Julian Harrap, texts by Kenneth Frampton, Julian Harrap, Jonathan Keates, Rik Nys, Joseph Rykwert, Karsten Schubert, Peter-Klaus Schuster, Alvaro Siza, Thomas Weski, Wolfgang Wolters in conversation with David Chipperfield. Photography

by Candida Höfer, Verlag der Buchhandlung Walther König, 2009, ill. *The Neues Museum Berlin, Conserving, restoring, rebuilding within the World Heritage*. Seemann Verlag, Leipzig 2009., ill. Neues Museum Architektur, Sammlung, Geschichte, Nicolai Verlag, 2009.

- [40] „– Mi a véleménye arról, hogy MacGregor szerint együtt kéne kezelni a természetet a kultúrával, és más múzeumok tárgyait is mutogatni kéne? – Miért ne? Örülök minden olyan ötletnek, ami az intelligenciát szólítja meg, és nemcsak azt a célt szolgálja, hogy az emberek bejöjjenek, és otthagyják a pénzüket az éttermekben és a (múzeum) shopokban. Ehhez nem kell Humboldt Forum, háromezred évtől gyűjtőtevékenység kellett hozzá, beleértve mindenféle disznóságot és a hozzá fűződő reményeket is. Mi kellettünk hozzá, Európa. Végtelenül sok mindent el lehetne képzelni, ha nem borulna bádogtető erre az egészre, mint valami atomhulladékra, hogy jaj, csak nehogy kijusson valami sugárzás. A Humboldt Forum olyan, mint Csernobil.”
- [41] Ami a csak néhány évvel korábbi normákat illeti, érdemes felidézni egy 2008-ban nagy népszerűségnek örvendő, fontos és okos könyvet. James Cuno: *Who owns antiquity? Museums and the battle over our ancient heritage*. Princeton University Press, Princeton, Oxford 2008. Cuno többes szám első személye azoknak az éveknél az egyik fontos múzeumi identitásvitájára utal: az egyetemes múzeumokkal kapcsolatos lehetséges álláspontokra. Az ICOM News 2004. évi első számában jelent meg a 2003 őszén, tizennyolc, európai és észak-amerikai múzeumigazgató által aláírt *Declaration of the Importance and Value of Universal Museums*. A jeles és felelős múzeumok, illetve igazgatóik határozottan felléptek az illegális műtárgykereskedelem ellen, de a nagy múzeumok egyetemes gyűjteményeit kétségbevonhatatlan értéknek vélték továbbra is. A deklarációt számos nem európai múzeumigazgató utasította el, álláspontjuk a restitúció és repatriálás mellett érvelt. S tény, hogy az egyetemes múzeumok sem az imaginárius esztétikai térben, ellenben európai és amerikai nagyvárosokban vannak, s ez a tény nem függetleníthető attól a valóban megfontolásra érdemes érvtől, amelynek megfelelően az egyetemes gyűjtemények a világkultúra egységét jelenítik meg, amint Cuno többes szám első személye – minden kétségtől függetlenül – az emberi nemre mutat. Mintegy bő tíz évvel később a restitúció, illetve a kolonializmus kritikája vált

egyetemes alapelvvé, tehát a nagy múzeumok a legcsekélyebb gyanú esetén el kell, hogy álljanak bármely tárgy tulajdonlásától. Kenya Nemzeti Múzeumának korábbi igazgatója, George Abungu óvott a nagy múzeumok elkülönült osztályának lehetőségétől, amiért is a deklarációt vitatottak tartotta.

Felwine Sarr Bénédicte Savoy: *The Restitution of African Cultural Heritage, Toward a New Relational Ethics*. November 2018. Ministère de la Culture, CNRS – Université Paris, Nanterre, vö. *The Restitution Report: Museum Directors Respond*, Tristram Hunt, Director, Victoria and Albert Museum, London; Hartmut Dorgerloh, General Director, Humboldt Forum, Berlin; Nicholas Thomas, Director, Museum of Archaeology and Anthropology, Cambridge; in: *The Art Newspaper*, 27th, November, 2018.

[42] Constance Wyndham: *Reconstructing Afghan Identity, Nation-Building, International Relations, and the Safeguarding Afghanistan's Buddhist Heritage*. In: *Museum, Heritage, and International Development*. Edited by Paul Basu and Wayne Modest, Routledge, 2015, 122–143.

Amint a kötet egésze, úgy Constance Wyndham tanulmánya is a kulturális örökség jelen politikai identitások, illetve ellentétek feloldása és az új önazonosságok közti viszonyok kérdését elemzi.

Lásd még uő.: *The Making of Islamic Heritage – Muslim Pasts and Heritage presents*, in: *Heritage and Society*, 2017. Vol. 10. N°1.

91–98. Rdana P. B. Singh: *The Contestation of Heritage: The Enduring Importance of Religion*. In: *The Routledge Research Companion to Heritage and Identity*. Edited by Brian Graham and Peter Howard, 2008, 125–143.

Azaz a kulturális örökség feltárása, illetve visszaszerzése komoly változásokat okozhat kortárs társadalmak – így a történeti önazonosságának jelentését kereső – Afganisztán elitjének politikai céljaiban. Vö. ezzel összefüggésben: Emily Hammer, Rebecca Siegfried, Kathryn Franklin, Anthony Lauricella: *Remote assessments of the archaeological heritage situation in Afghanistan*, in: *Cultural Heritage*, 2018 september–october. Vol. 33. 125–144. A tanulmány *a Cultural heritage in times of armed conflicts the Middle East: Much more than cultural damage?* Marilena Vecco szerkesztette különszámában jelent meg. Ugyanakkor a kulturális örökség lerombolása a kortárs polgári/vallásháborúk fontos eszköze is. Lásd *Ashgate Cultural*

- Heritage in Postwar Recovery*, edited Nicholas Stanley-Price, Papers from the ICCROM FORUM held on October 4–6, 2005, Rome.
- [43] William C. S. Remsen and Laura A. Tedesco: US Cultural Diplomacy, Cultural Heritage Preservation and Development at the National Museum of Afghanistan in Kabul, in: *Museum, Heritage*.
- [44] Charlotte Klonk: *Spaces of Experience, Art Gallery Interiors from 1800 to 2000*. Yale University Press, 2009. Itt kell visszautalnom Johannes Fabian idézett könyvének múzeumi összefüggéseire. A modern idők magától értetődő egyidejűségének felbontása, azaz a kutató idejéből nézett tárgyak látványa mindig egy kronológia nélkül is igaznak tűnő múltat idéz meg. A kolonializmus a modern idők része, azaz a modernizmusban igen mélyen jelen volt a tér és az idő társadalmi valóságát eldöntő időbeli távolság, amely megszabta, kijelölte a távoli terekben élők helyét a múltban.
- [45] Honoré Balzac: *A samárbőr*. Fordította Rónay György, Magyar Helikon, 1964. *Az emberi színjáték IX.* 25–26.
- [46] Tony Bennett: *Pasts Beyond Memory, Evolution, Museums, Colonialism*. Routledge, 2004, 36–63. o. Bennett maga is idézi Balzacot és a kortársakra gyakorolt hatását, „Cuvier-effektusnak” nevezi. 48.
- [47] Michel Foucault: *A szavak és a dolgok, a társadalomtudományok archeológiája*. Osiris Kiadó, Budapest 2000, 307–308., fordította Romhányi Török Gábor.
- [48] 1938–2009: Paul Grognet: Un voyage dans les galleries du Musée de l’Homme, La galerie des ‘races fossiles et actuelles’. In: *Le Musée de l’Homme, Histoire d’ un Musée Laboratoire*. Sous la direction de Claude Blanckaert, Préface d’ Yves Coppens, Musée de L’ Homme, Art Lys, Paris 2015.
- [49] Vö. Rachel Caspari: Deconstructing Race: Racial Thinking, Geographic Variation, and Implications for Biological Anthropology. In: Chapter 6. *A Companion to Biological Anthropology*. Edited by Clark Spencer Larsen, Wiley-Blackwell, 2010, 104–123.
- [50] Fabrice Grognet: The Metamorphoses of the Trocadero and the Re-invention of the Musée de l’Homme, in: *Museum Anthropology Review*, 14. April, 2015. Idézi, Henri Vallois-t. L’Evolution de la chaire d’Ethnologie du Muséum national d’histoire naturelle, *Bulletin du Muséum*, Vol. 16. N^o1. 1944. 38–55.
- [51] Anthony Alan Shelton: Museums and Anthropologies: Practices and Narratives. In: *A Companion to Museum Studies*. Edited

by Sharon MacDonald, Blackwell Publishing, 2006,
Chapter Five, 64–81.

[52] Az agy múzeumi őrzésének, bemutatási módjának jelentéstörténetére jó példával szolgál Carl Sagan híres, 1974 és 1979 között több folyóiratban közölt, végül egy kötet címadó tanulmányaként megjelent írása. A *Broca's Brain: Reflections on the Romance of Science* jelentős esszéje, amely egy naiv asztrófizikus szerző múzeumi percepciójának rögzítése, amely egyben a változó természettudományos paradigmák kérdését is felvető leletek utóéletének értelmezése is. Sagan a múzeum nem nyilvános részében lett látogatásának leírása ma is valóban lenyűgöző példája az akaratlan múzeumi szürrealizmusnak, a jelentésátalakulásoknak megfelelően alakuló gyűjtemények látványa által felkeltett érzéseknek. Amire Sagan a 20. század közepén odaért a múzeumba, addigra gyakorlatilag már semmi sem volt érvényes azokból az egykor természettudósok által leírt megfigyelésekből, hipotézisekből, amelyek a frenológiához, illetve a craniometriához kapcsolódtak. "And then in a still more remote corner of this wing of the museum was revealed a collection of grey, convoluted objects, stored in formalin to retard spoilage – shelf upon shelf of human brains. There must have been someone whose job it was to perform routine craniotomies on the cadavers of notables and extract their brains for the benefit of science. Here was the cerebrum of a European intellectual who had achieved momentary renown before fading into the obscurity of this dusty shelf. Here a brain of a convicted murderer. Doubtless the servants of earlier days had hoped there might be some anomaly, some telltale sign in the brain anatomy or cranial configuration of murderers. Perhaps they had hoped that murder was a matter of heredity and not society. Phrenology was a graceless nineteenth-century aberration... While scanning the collection amid such ruminations, my eye was caught by a label on one of the many low cylindrical bottles. I took the container from the shelf and examined it more closely. The label read P. Broca. In my hands was Broca's brain: PAUL BROCA was a surgeon, a neurologist and an anthropologist, a major figure in the development of both medicine and anthropology in the mid-nineteenth century. He performed distinguished work on cancer pathology and the treatment of aneurisms, and made a landmark contribution to

understanding the origins of aphasia – an impairment of the ability to articulate ideas. Broca was a brilliant and compassionate man. He was concerned with medical care for the poor. Under cover of darkness, at the risk of his own life, he successfully smuggled out of Paris in a horse-drawn cart 73 million francs, stuffed into carpetbags and hidden under potatoes, the treasury of the Assistance Publique which – he believed, at any rate – he was saving from pillage. He was the founder of modern brain surgery. He studied infant mortality. Towards the end of his career he was created a senator. He loved, as one biographer said, mainly serenity and tolerance. In 1848 he founded a society of 'freethinkers'. Almost alone among French savants of the time, he was sympathetic to Charles Darwin's idea of evolution by natural selection. T. H. Huxley, 'Darwin's Bulldog', remarked that the mere mention of Broca's name filled him with a sense of gratitude, and Broca was quoted as saying, 'I would rather be a transformed ape than a degenerate son of Adam'. For these and other views he was publicly denounced for 'materialism' and, like Socrates, for corrupting the young. But he was made a senator nevertheless." (A múzeum egy még távolabbi szárnyában szürke, tekervényes tárgyak kollekcijára bukkantam, amelyeket formalinban tároltak, a romlásukat megakadályozandó – polcok egymás hegyén-hátán, emberi agyakkal. Valakinek az lehetett a feladata, hogy a craniometria rutinszerű eljárásával eltávolítsa az agyakat a tudományos hasznosításuk céljából. Itt volt az európai intellektuális kiválóságok agya, akik pillanatnyi ismertségre tettek szert, mielőtt a poros polcok homályába süllyedtek volna. Itt van egy elítélt gyilkos agya. Elmúlt idők megőrzői reménykedhettek, hogy valamilyen rendellenesség, az agy anatómiájának bármilyen apró jele érzékelhető a gyilkos esetében. Talán abban reménykedtek, a gyilkosság örökölhető volt, nem pedig társadalmi okkal magyarázható. A frenológia egy kegyetlen 19. századi aberráció volt... Ilyen elméletek közepette végignézve a kollekción, a szemem megakadt egy alacsony, hengeres testű üveg feliratán. Levettem a polcról, és közelebről megvizsgáltam. A címkén a P. Broca felirat volt olvasható. A kezemben tartottam Broca agyát. PAUL BROCA, sebész, neurológus és antropológus az orvostudomány és az antropológia történetének 19. századi kiválósága volt. Jelentős volt a munkássága a rák patológiája, az aneurizma kezelése terén,

kiemelkedő volt a hozzájárulása az afázia, a gondolatok kifejezése képességének korlátozottsága, eredetének megértéséhez. Broca csodálatos és együttérző ember volt, gondoskodott a szegények orvosi ellátásáról. A sötétség leple alatt, saját életét kockáztatva, 73 millió frankot csempészett ki Párizsból egy lovas szekéren, zsákokba rejtve, krumplihalmok alá dugva, az Assistance Publique vagyonát, amelyet – ő legalábbis így hitte – az elrablástól mentett meg. A korszerű agysebészet megalapítója volt. Foglalkozott a csecsemőhalálozás kérdésével is. Pályafutása vége felé szenátor lett. Egy életrajzírója szerint a szerénységet és a toleranciát kedvelte. 1848-ban létrehozta a „szabadgondolkodók” társaságát. Csaknem egyedülként a korszak francia tudósai közül rokonszenvezett Charles Darwin tanaival az evolúció alapját jelentő természetes kiválasztódásról. T. H. Huxley, »Darwin bulldogja« megemlítette, hogy pusztán Broca nevének említése hálával töltötte őt el, és Brocát idézte ezzel a kijelentéssel: »Inkább lennék majom, mint Ádám elfajzott fia.« Ezért, és még más nézeteiért nyilvánosan materialistának nevezték, és akár Szókratész, az ifjúság rossz irányba befolyásolásával vádolták. De mégis szenátor lett.)

- [53] Az múzeum etnomuzikológiai osztályának vezetője, 1929–1930-ban Bataille és Carl Einstein *Documents* című folyóiratának munkatársa. 1931-ben, Michel Leirisszel együtt részt vesz a Dakar–Dzsibuti expedícióban, amelyet Marcel Griaule vezetett.
- [54] James Clifford: *On Ethnographic Surrealism*, in: *Comparative Studies in Society and History*, Oct 1981. Vol. 23. N°4. 539–564.
- [55] Patricia Leighton: *Re-Ordering the Universe: Picasso and Anarchism: 1897–1914*. Princeton University Press, 1989, ill. uő.: *The Liberation of Painting: modernism and anarchism, in Avant-Guerre, Paris*. University of Chicago Press, 2013, ill. uő. *The White Peril and the and L'Art Nègre: Picasso, Primitivismus and Anticolonialism*, in: *The Art Bulletin*, 1990. december, Vol. 72. N°4. 609–630.
- [56] Sally Price: *Paris Primitive Jacques Chirac's Museum on the Quai Branly*, University of Chicago Press, 2007.
- [57] Vö. Museo di Storia Naturale, La Specola, Firenze. Gaetano Giulio Zumbo: *The Plague, 1691–1694*. Ill. *Ephemeral Bodies: Wax Sculptures and the Human Bodies*, edited by Roberta Panzanelli, with the translation of Julius von Schlosser's 'History of Portraiture in Wax'. Getty Institute, 2008.

- [58] Alessandro Riva, Gabriele Conti, Paola Solinas, Francesco Loy: The evolution of anatomical illustration and wax modelling in Italy from the 16th Century to early 19th Century, in: *Journal of Anatomy*, 2010 January. R. Ballestrio: Anatomical models and wax Venuses: art masterpieces or scientific craft works?, in: *Journal of Anatomy*, 2010 January, 223–234.
- [59] Research Center for Material Culture, ill. National Museum for World Cultures, az amszterdami Tropenmuseum, a Berg en Dalban lévő Africa Museum, a Leidenben lévő Museum Volkenkunde, a Néprajzi Múzeum, a Rotterdamban lévő Wereldmuseum kooperációja, vagy ha tetszik, koalíciója. (Itt kell megemlítenem, hogy tekintettel arra, hogy 2020 a cezúra éve volt, minden előkészület ellenére végül máig nem juthattam el Hollandiába.)
- [60] Antropológus, a CNRS professzora. Vö. Gilles Boetsh, Pascal Blanchard: *From Cabinets of Curiosity to the “Hottentot Venus” A Long History of Human Zoos* in. *The Invention of Race: Scientific and Popular Representation*. Nicolas Bancel, Thomas David, Dominic Thomas, Routledge, 2014.
- [61] A kolonializmus kutatója, a CNRS munkatársa, a társadalomtudomány mellett dokumentumfilmek készítésében vesz részt. Vö. Gilles Boetsch, Nanette Jacominj Snoep szerzők, Pascal Blanchard szerkesztő: *Human Zoos: The Invention of the Savages*. Actes Sud/ Quai Branly, 2012.
- [62] Alex Marshall, 2018. december 18. *Belgium’s Africa Museum Had a Racist Image. Can it Change That?*
- [63] Viskolcz Noémi: Ulisse Aldrovandi műveinek összkiadása a 17. századból az SZTE Klebelsberg Könyvtárban, *Magyar Könyvszemle*, 2014. 2. „Más magyar híreket a szörnyekről szóló könyvében tett közzé. Itt a Praesagia fejezetben tizenkét olyan szörnyalakot mutatott be, akik megjelenésükkel figyelmeztették környezetüket a várható kellemetlen eseményekre. Az 1577-ben Budán látott szörnynek a négy karja és patás lábai mellett a törzséből nőttek ki szárnyai, emberfején pedig számfülek éktelenkedtek.” 172.
- [64] Pamela Scully and Clifton Crais: Race and Erasure: Sara Baartman and Hendrik Cesars in Cape Town and London, in: *Journal of British Studies*, Apr. 2008. Vol. 47. N^o2. 301–323., ill. Percival R. Kirby: *The ‘Hottentot Venus’ of the Musée de l’Homme, Paris*, Suid-Afrikaanse Joernaal van Wetenskap, Julie, 1954, 319–322.

- [65] Professor of Biology and Gender Studies at Brown University.
- [66] Anne Fausto-Sterling: Gender, Race, and Nation, The Comparative Anatomy of 'Hottentot' Women in Europe, 1815–1817. 20. In: *Deviant Bodies: Critical Perspectives on Difference in Science and Popular Culture*. Edited by Jennifer Terry and Jacqueline Urla, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1995, 19–48.
- [67] Rowland Raven-Hart, 1967. Cape Town, C. Struik.
- [68] Cuvier maga is gyűjtötte a „vadak” vagy bennszülöttek koponyáit, s a vélt új varázsszó a fajok szerint. Vö. George W. Stocking: French Anthropology in 1800, in: *Isis*, June 1964. Vol. 55. N^o2. 134–150.
- [69] Bruno Latour: *Science in action, How to follow scientists and engineers through society*. Harvard University Press, Cambridge–Massachusetts 1987, 222–226.
- [70] Colin Perrin and Kay Anderson: Reframing craniometry: human exceptionalism and the production of racial knowledge, in: *Social Identities, Journal for the Race, Nation and Culture*, 05. Febr. 2013. Vol. 19. N^o1. 90–103.
- [71] Edgar Morin, 2009. ‚Europa denken (1990)’. In: Karl Heinrich Delschen and Jochem Gieraths (eds): *Europa – Krise und Selbstverständigung. Kommentierte Schlüsseltex-te aus dem philosophischen Feld von Nietzsche, Simmel, Heidegger, Gadamer, Derrida, Habermas u. a.* Berlin, Lit, 209–223.
- [72] A „konceptuális gettó” kifejezést Junghaus Tímea használja a MúzeumCafé 24. számában: „Szükséges-e ma Magyarországon roma múzeumot létrehozni, és ha igen, minek a bemutatása legyen a feladata.” Ugyanott egy lábjegyzetben megjegyzi: „A konceptuális gettó kifejezést a roma kultúra helyzetének leírására György Péter használta először egy 2009. februári beszélgetésen.” Igaz, ami igaz, de írásban, nyomtatásban először Junghaus Tímea használta. Úgyhogy szerintem közös (nem tulajdonunkról, hanem) meggyőződésünkről van szó. S követve az eddigieket, egy beszélgetésben (március 25-én) megkérdeztem, használhatom-e írásban.
- [73] Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. Medvetánc Könyvek, Atlantis program, 1989. 249. Szerkesztette Tallár Ferenc.
- [74] BUKSZ, 4. évf. 1992/2. Csongor Anna, Szuhay Péter: *Cigánykultúra, cigánykutatások*, 235–245. Báthory János, az ancien régime, tehát az MSZMP, illetve az MDF cigányügyi szakértője egész egyszerűen

abból a tényből (sic!) indult ki, hogy a cigányság nem nemzetiség. Báthory: A cigánykérdés. In: *Honnét jöttök, merre tartanak*. Kozmosz könyvek, 1983. 10. Báthory utóbb 2000-ben a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke lett, ami, figyelembe véve álláspontját, a lehető legcinikusabb provokáció volt. Szuhay két, egymással szorosan összefüggő, igen fontos kiállítást rendezett a fotográfia romareprezentációban játszott szerepéről.

- [75] A romológia kérdéséhez lásd Beck Zoltán értékes könyvét. *A megszólalás üres helye. Romológiáról és más dolgokról*. Napvilág Kiadó, 2020.
- [76] Michel Foucault: Megírni önmagunkat. In: *Nyelv a végtelenhez. Latin betűk*. Debrecen 1999, fordította Kicsák Lóránt, 341.
- [77] „Hosszú évek óta a hiánylistán szerepelnek a roma kulturális intézmények, múzeum, színház, néprajzi gyűjtemény stb. Ami megvalósult, az Országos Cigány Művelődési Központ, egy, a városközponttól távol első, romák által kevésbé lakott területen jött létre, alulfinanszírozott, és programjaival sem sikerült kivívnia magának azt a szerepet, amelyet létrehozói szántak neki. Működik ugyan a Romano Kher (Fővárosi Cigány Ház) Újpalotán, egy volt orvosi rendelőben, de évek óta szintén hiába vár megfelelő elhelyezésre.” Neményi Mária: Méltányosság és méltóság. In: *Nemzetfelfogások. Kisebbség-többség*. Szerkesztette Tamás Pál-Eröss Gábor-Tibori Tímea, ÚMK-MTA SZKI, Budapest 2004, 196–204. Ami a múzeum kérdését illeti, arra az alábbiakban még értelemszerűen többször visszatérek. Itt említendő Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányok/romák a hétköznapi és tudományos diskurzusok tükrében*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, 2018, ill. Binder Mátyás: *A roma nemzetépítés – történeti és kulturális antropológiai keresztmetszetben*, in: *Eszmélet*, 2008. április.
- [78] *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422–1985*. Kossuth Könyvkiadó, 1986. Szerkesztette, a bevezetést írta, a dokumentumokat válogatta és jegyzetekkel ellátta Mezey Barna. „Megjelenésüktől (XIII–XIV. század) a felvilágosult abszolútizmus rendszeremtől kísérleteinek koráig (XVIII. század) a cigányság viszonylag zavartalan, saját életet élhetett. Megtarthatta saját szokásait, szervezetét és normáit: a magyar társadalom befogadta keletről érkezett kumpániáikat... A XVIII. században fölerősödő központi rendszabályozási igény, továbbá a századelő nagyméretű

cigánybevándorlása napi kérdéssé tette a cigányügyet. A beilleszkedő cigányokat a vándorlókkal egy tekintet alá vevő rendeleti elképzelések, a kialakuló előítéletek, a cigányközösségek fokozódó ellenállása és az adminisztratív intézkedések csődje kérdéssé tette, s azt megoldás híján a polgári korszakra hagyta." 19., ill. *Források a magyarországi cigányság történetéből (1758–1999)*. Szerkesztette, válogatta és a bevezetést írta Nagy Pál. Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, Gödöllő 2011.

- [79] Angéla Kóczé–Nidhi Trehan: Racism, (neo-)colonialism and social justice: the struggle for the soul of the Romani movement in post-socialist Europe. In: *Racism, Postcolonialism, Europe*. Liverpool University Press, 2009. 50–73.
- [80] A kilencvenes évek első felében-közepén felkerestem a Múcsarnok igazgatóját, s a Fővárosi Cigány Ház munkatársaival együtt egy kortárs roma kiállítás létrehozására tettünk javaslatot. Az igazgató, aki félreérthetetlenül progresszív, autonóm, szabad gondolkodó volt, zavarba jött, s nemet mondott. Akkor nem értettem egyet döntésével, s nem is értettem azt. Évekkel később, ahogy a kortárs társadalomtudomány, az új szociológia, jeles közgazdászok s végül politikai elemzők megkezdték egy új paradigma kialakítását, megértettem, hogy a kiváló művészettörténész miért mondott nemet. Amit kértem, kérdeztem, felvettem, az egyszerűen kívül volt a normál valóság, a konszenzuális paradigmák összefüggésein: ő maga egyetlen pillanatra sem vonta kétségbe a cigány kisebbség egyenjogúsításának politikai programját. De ebben a művészetről egyszerűen nem volt szó.
- [81] *Elhallgatott Holocaust*, Múcsarnok, 2004. március 18.–május 31. Főkurátor: Fabényi Júlia, kurátorok: Gelencsér Rothman Éva, Junghaus Tímea, Készman József, Nemes Attila, Sugár János, Wiegmann Alfréd. A különböző, ugyancsak koncentrációs táborokban, munkaszolgálat alatt elpusztított, a nyilasok által kivégzett kisebbségek közös kiállítása tette lehetővé, hogy kiállításon összesen tíz roma művész mutatkozhasson be. Zavarba ejtő módon ez volt az első olyan nagy kiállítás, amelyen roma művészek nem a nemzetiségük, etnikumuk reprezentánsaként mutatkoztak be, hanem a számos társadalmi csoportot ért genocídiumban elpusztult roma/cigány áldozatok emlékének megőrzése, a sorsok és sorstalanságok felmutatása volt műveik kérdése.

- [82] 1974 – *Autodidakta cigány művészek*. Gárdonyi Géza Művelődési Ház, Székesfehérvár, rendezte Bánszky Pál;
- 1979 – *Magyar naiv művészek*. Miskolci Galéria, Miskolc, rendezte Bánszky Pál;
- 1979 – *Autodidakta cigány művészek országos kiállítása*. Pataky Művelődési Ház, Lakatos Menyhért, Daróczi Ágnes, Karsai Zsigmond (a kiállítás nyilván nem jöhetett volna létre Vitányi Iván, a Népművelési Intézet igazgatója nélkül);
- 1989 – *Autodidakta cigány művészek országos kiállítása*. Néprajzi Múzeum, Daróczi Ágnes, Kerékgyártó István, Kuthy Örs, Laluk György;
- 1989 – *A társadalom peremén, Képek a magyarországi cigányok életéből*. Néprajzi Múzeum, Szuhay Péter;
- 1993 – *Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. A világ létra, melyen az egyik fel, a másik le megy*. Néprajzi Múzeum, Szuhay Péter, Baráti Antónia;
- 1998 – *Cigány kép. Roma kép*. Néprajzi Múzeum, Szuhay Péter;
- 2000 – *Roma képzőművészek III. országos kiállítása*. Pataky Művelődési Ház;
- 2007 – *Az emlékezés színes álmai, a magyarországi kortárs cigány képzőművészek reprezentatív tárlata*. Nemzeti Galéria (a kiállítás számos vidéki városban, helyi változatokban került megrendezésre, New Yorkban, Párizsban, Bécsben, Pekingben, Passauban is bemutatták);
- 2008 – *Az emlékezés színes álmai vándorkiállítás iskolásoknak szánt munkafüzete*;
- 2011 – *Képek, cigányok, cigányképek*. Néprajzi Múzeum, Valencia, A többségi képtől az önábrázolásig. Szuhay Péter;
- 2013 – *Képek, cigányok, cigányképek – a valenciai kiállítás szűkebb keretek között*. Szuhay Péter, Szelják György;
- 2016 – *A misztikus cigány, Cigányábrázolások és tárgyak a Néprajzi Múzeum gyűjteményében*. Erkel színház, Szuhay Péter;
- 2017 – *Húzd rá cigány. A „cigány zene” Lisztől a Hungarikumig*. Krakko, Zsidó Múzeum, Galicja, Szuhay Péter;
- 2017 – *Az egzotikus cigány. Cigány a művészetekben*. Erkel Színház, Szuhay Péter.
- [83] Füst Milán: *Látomás és indulat a művészetben*. Fekete Sas Kiadó, Budapest 2006, 57.

Oguola Oba benini ural kodó bronzszobra
Musée des Civilisations Noires de Dakar

BASICS BEATRIX
DEKOLONIZÁCIÓ ÉS RESTITÚCIÓ
PÉLDÁK AZ ÚJRAGONDOLÁSRA

IAz európai antropológiai múzeumok a „világkultúra” múzeumai, a legkorábbi intézmények a nagy gyarmatbirodalommal rendelkező államokban jöttek létre a 19. században. Gyűjteményük egyfajta időutazást tett lehetővé, egyúttal az európai imperializmus ideológiai igazolásai is voltak, bemutatva a „primitív művészet” és a civilizáció közötti különbséget. A posztkoloniális világban évtizedek elteltével kérdőjeleződik meg ennek jogosultsága és értelme, újragondolásra készítetve ezeknek a múzeumoknak a vezetését, szakembereit. Ami egykor a múlt megmentésének tűnt, a gyarmatosítók gondolkodásában a hamarosan eltűnő civilizációk értékeinek kifosztása volt – és persze a feltételezett eltűnésért is sokat tettek az őslakosok legyilkolásával vagy éppen civilizációjuk teljes elpusztításával.

ami egykor a múlt megmentésének tűnt, a gyarmatosítók gondolkodásában a hamarosan eltűnő civilizációk értékeinek kifosztása volt

IA posztkoloniális elméletet szerepe és hatása a múzeumokra a 20–21. század fordulójára átértékelődött. Ennek eredménye volt a dekolonizáció fogalmának és gyakorlatának megjelenése, amely sokkal hatásosabbnak és eredményesebbnek tűnt a posztkoloniális elmélettel szemben (nem véletlen a szavak változása – a „de-” cselekvésre utal, míg a „poszt-” inkább állapotot sugall). A dekolonizáció fogalma az elmúlt években tűnt fel egyre gyakrabban a múzeumi világban. Bár szinte minden múzeum őriz a koloniális világból tárgyakat, ahol több van belőlük, vagy szinte teljes mértékben ezek alkotják a gyűjteményt, ott nyilvánvalóan sokkal többet foglalkoznak a témával, stratégiai tervek születnek, szoros összefüggésben az érintett ország gyarmatosító múltjával.

IAz oxfordi Pitt Rivers Museumot egyetemi múzeumként alapították 1884-ben. Az oxfordi egyetem szervezeti egységéként az egyetemi oktatást és kutatást egyaránt szolgálja. Több mint félmillió tárgyat őriz a világ minden tájáról, az emberiség történetének minden korszakából. Vannak ezek között rituális

Részlet az oxfordi Pitt Rivers Museum kiállításából

tárgyak, olyanok, amelyek kimondottan a turisták számára készültek, és kereskedelmi forgalomba szánt tárgyak is. A múzeumot egyedivé teszi tárgyainak bemutatási módja: a „tárgyak demokráciája” elv szerint nem az időrendi vagy regionális szempontú prezentáció mellett döntöttek, hanem típus szerint csoportosították azokat, lehetővé téve a kultúrák közötti reakciót.

2020
szeptemberében
újrainyitva egy
alapjaiban
megváltozott
állandó kiállítással
várták a közönséget

- ¶ A világvárvány miatti kényszerű tavalyi bezárás idejét kemény munkával töltötték a múzeum munkatársai. Mint a világ egyik kiemelkedő jelentőségű és ismertségű antropológiai, etnográfiai és régészeti múzeuma, 2020 szeptemberében újrainyitva egy alapjaiban megváltozott állandó kiállítással várták a közönséget. A változás egy átfogó program része, a múzeum gyarmati örökségének átértékelése, egyúttal a brit múzeumok közül elsőként elindulva a szisztematikus múzeumi dekolonizáció útján.
- ¶ A múzeum története és tárgyainak sokasága szorosan kötődik a brit birodalmi terjeszkedéshez. A gyarmatosítás során a világ sokféle tájáról szerzett tárgyak kerültek a múzeumba. A gyarmatosító gyűjtés gyakran durván sértő és méltánytalan volt a gyarmatosított népek vonatkozásában. Ennek felismerése arra ösztönözte a múzeumi szakembereket, hogy felülvizsgálják múltbéli gyakorlatukat, a gyűjtemények jellegzetességeit, bemutatásuk és értelmezésük módját. Ez egy máig tartó folyamat, amely a jövőben is folytatódik. Egy lényeges elem például a történeti tárgyfeliratok esete – ezek rasszista és sértő nyelvezetének megváltoztatása, jóllehet a létrejöttük idején ilyen szempontok nem játszottak szerepet sem a múzeumi szakemberek, sem a közönség gondolkodásában.
- ¶ A Pitt Rivers Museum igazgatója, Laura Van Broekhoven 2017 és 2020 között elindította a kiállítások átértékelésének és átalakításának etikus szempontú programját, amely nemcsak a múzeumi munkatársakat érintette, hanem a támogatókat,

Számtalan esetben jelent meg a kiállításban az egykori sztereotip szóhasználat a feliratokban, szövegekben, mint például a „primitív” vagy „vadak” kifejezések.

Az oxfordi Pitt Rivers Museum kiállítási tere

szponzorokat, magát az egyetemi vezetést is, valamint a regionális lakosságot, menekültekkel, „kényszermigránsokkal” együtt.

¶ A dekolonizáció fogalmát a Museums Association így fogalmazta meg: „Nem egyszerűen egy szobor vagy tárgy áthelyezését jelenti, hanem egy hosszú távú folyamat, amelynek során a birodalom szerepét határozzuk meg a brit múzeumok történetében, alapításuktól napjainkig, újraértékelve feladatukat.” A Pitt Rivers Museum tovább szélesítette az értelmezést, belefoglalva a megbékélés lehetőségét és jelentőségét, az érintett, egykor gyarmatosított népek társkurátoraival és a helyi közösség társadalmilag elkötelezett tagjaival együttműködve.

a Pitt Rivers Museum tovább szélesítette az értelmezést, belefoglalva a megbékélés lehetőségét és jelentőségét

¶ Számtalan esetben jelent meg a kiállításban az egykori sztereotip szóhasználat a feliratokban, szövegekben, mint például a „primitív” vagy „vadak” kifejezések. Számos kiállítási tárgyat a gyarmatosítás során zsákmányoltak, emberi maradványokkal vagy szentnek, titkosnak tartott tárgyakkal együtt.

¶ Laura Van Broekhoven így nyilatkozott a programról: „A múzeum bonyolult gyarmati története miatt fontos volt számunkra a kiállítási anyag etikai vizsgálata. Nem szabad óvakodnunk a nehéz témák megtárgyalásától, kötelező stratégiai feladat első lépésként az állandó kiállítás átalakítása a jelenlegi erkölcsi normák szerint, tiszteletben tartva a másfajta életmódokat, együttműködve a közösségekkel, befogadva mindenkit, aki más. Ez nem egy-két éves, hanem valószínűleg több évtizedes feladat.”¹

kötelező stratégiai feladat első lépésként az állandó kiállítás átalakítása a jelenlegi erkölcsi normák szerint, tiszteletben tartva a másfajta életmódokat, együttműködve a közösségekkel, befogadva mindenkit, aki más

¶ Az etikai vizsgálat első eredménye a sok éve a kiállításban bemutatott emberi maradványok – pontosan 120 – eltávolítása volt, közöttük a világhíres dél-amerikai zsugorított fejek (zanzák), az indiai Naga-fejvadásztrófeák vagy az egyiptomi gyermekmúmia. Ezek az állandó kiállításból a raktárba kerültek. A múzeum további több mint 2800 emberi maradványt őriz, és a munkatársak felvették a kapcsolatot a leszármazottak közösségeivel a legmegfelelőbb megoldást illetően. A felmérések azt igazolták, hogy az emberi maradványok kiállításán történő bemutatása mintegy bizonyíték volt a látogatók számára az érintett népek „primitívségéről”. Ily módon a kiállítás a rasszista sztereotípiákat erősítette.

[1] <https://www.prm.ox.ac.uk/critical-changes>.

¶ A tavaly őszi újranyitás eredményeképpen a látogatók új feliratokkal találkoztak, filmek, podcastok segítették őket az idegen kultúrák mélyebb megértésében. Megjelentek továbbá az állandó kiállításban az érintett népek művészeinek munkái, és vezetőiket is bevonták az átalakítás folyamatába, Hongkongtól Zimbabweig, Afrikától Ausztráliáig. Sokan gondolhatják, hogy a tárgyak, emberi maradványok eltávolítása, sőt visszaadásuk az eredeti közösségnek a múzeum számára valamiféle veszteség, de a kurátorok szerint inkább helyet kaptak új történetek bemutatásához. Az új narratívákhoz vezető utak a dekolonizáció lényegét jelentik. Ezt a fenntartó oxfordi egyetem is támogatja, sőt részt vesz benne. A mintegy 50 ezer tárgyat bemutató megújított állandó kiállítás már a dekolonizáció szempontjai szerint jött létre. A múzeum VERVE (Visitors, Engagement, Renewal, Visibility, Enrichment) programját a Heritage Lottery Fund és magánszemélyek, cégek összesen 1,6 millió font támogatásával indították el.²

¶ A dekolonizáció azonban nemcsak a nagy múltú múzeumokat érinti, hanem az újonnan alapítottakat is. Afrika kulturális örökségének 95 százaléka jelenleg is a kontinensen kívül található. Ezért a kulturális örökségért egyre erősebb harcot folytatnak a kontinens országai, mindennek egyfelől része a restitúció, másfelől pedig nélkülözhetetlen eleme új múzeumok alapítása a visszaszerzett örökség bemutatására.

¶ „A restitúció nem kérdés. A kérdés az, hogyan kapjuk vissza az örökségünket, és hogyan mutatjuk azt be” – nyilatkozta a dakari Museum of Black Civilisations kiállításának egyik kurátora. A Szenegál fővárosában két éve átadott új múzeum egy európai számára teljesen szokatlan: itt nincs időrend, történeti bemutatás, egészen más szempontok vezették a kurátorokat, egy teljes kontinensnyi kulturális örökségből válogattak, és kiemelten fontosnak tartották a kortárs művek megjelenítését, nyomatékosan utalva arra, hogy ez az örökség élő. A múzeum alapításának ötletét 1966-ban vetette fel az akkori szenegáli miniszterelnök, és 2018-ban, 30 millió eurós kínai támogatással sikerült végül megvalósítani.³

¶ Ez a múzeum nem néprajzi, s nem is az európai múzeumi modellt követi, itt az látható, amit Afrika gondol magáról, és nem

[2] Mindazonáltal az ICOM Etikai kódexe mindmáig érvényesen foglalkozik az emberi maradványok bemutathatóságának kérdésével – és itt legkevésbé sem a múmiákról van szó, hanem „szentként tisztelt emberi maradványokról”, amelyek múzeumba kerülése és kiállításon történő bemutatása a mai lezármazottak számára fájdalmas és sértő, részben magának a múzeumba kerülésnek a története okán.

[3] Nem találtam sajnos arra nézve semmilyen információt, hogy mi lehetett a kínai támogatás indítéka.

az európaiak róla. Nem is az egyetlen új nagy afrikai múzeumi vállalkozás – a nigériai, Benin City-beli Edo Museum of African Art egyenesen arra a kincsegyüttesre épít, amelyet jelenleg a British Museum őriz. A ghánai születésű, Londonban élő és alkotó David Adjaye az építész-tervezője, és a benini bronzok legteljesebb együttesét kívánják itt bemutatni.⁴ A múzeum építése a benini királyi udvar régészeti feltárásával kapcsolódik össze, amelyet az 1897-es „büntetőexpedíció” során az angol gyarmatosítók felgyűjtöttek. A projekt a Benin Dialogue Group munkájának eredményeképpen valósulhat meg, amelynek tagjai nigériai szakemberek mellett azon európai múzeumok kurátorai, amik 16–17. századi benini bronzokat őriznek a gyűjteményükben. A British Museum kilencszáz darabjából mindössze száz látható kiállításon. És bár a múzeum is úgy fogalmaz, hogy a bronzok 1897-ben a brit csapatok „fosztogatásának” eredményeként kerültek Londonba, s a visszaadásuk jogilag nem lehetséges, de a kölcsönzést nagyon fontosnak tartják. A benini régészeti projekt 2026-ban fejeződik be, és utána kezdődhet a múzeumépítés.

[4] Martin Bailey: First look at David Adjaye's planned museum for Benin City. *The Art Newspaper*, 2020. november 13.

a visszaszerzendő
múzeumi
tárgyak egy része
fosztogatás, más
része gyarmati
gyűjtés, régészeti
ásatás, sőt akár
vásárlás révén
került európai
múzeumokba

¶ 2020-ban a Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Szövetségének tizenöt tagállama egyezett meg egy akciótervben, amelynek célja az afrikai kulturális tulajdon visszakövetelése. 2021 az afrikai kultúra éve, ez pedig felgyorsította az eseményeket. A visszaszerzendő múzeumi tárgyak egy része fosztogatás, más része gyarmati gyűjtés, régészeti ásatás, sőt akár vásárlás révén került európai múzeumokba.

¶ A restitúció folyamatosan zajlik, Emmanuel Macron tavaly novemberben adta vissza Szenegálnak az 1893-ban háborús trófeaként Párizsba vitt Omar Saidou Tall-kardot. Hamarosan 26 benini szobor is visszakerül, és más országok is elindultak ezen az úton. Itt az idő tehát, hogy az európai „világkultúra” múzeumok megváltozzanak. A lelkiismeret, a megértés, az emlékezés helyei lehetnek, amit segíthet nemcsak a tárgyak, de velük a tudás és emlékezet visszaadása is. Ehhez azonban még hosszú út vezet, nemcsak az afrikai, de más országok, földrészek öröksége vonatkozásában is.

¶ A sidney-i Australian Museum egy „tárgy-újraértékelő” folyamatot indított el, aminek lényege, hogy a kurátorok a tárgyakat

A benini bronzok a British Museumban

*A lelkiismeret, a megértés, az emlékezés helyei lehetnek,
amit segíthet nemcsak a tárgyak, de velük a tudás
és emlékezet visszaadása is.*

készítő emberekről és történeteikről is tudósítsanak, kapcsolatot keresve a leszármazottakkal. A tízéves „Indigenous Roadmap Project” megvalósítása során az őslakosoknak fontos szerepet jutott: Jerry Taki, a Ni-Vanuatu melanéz népcsoport vezetője meghívást kapott az Australian Museumtól, hogy a Vanuatu-gyűjtemény tárgyait értelmezze, például a nyílhegy-variánsok különbözőségét és használatát megmagyarázva.

- ¶ A már a Pitt Rivers Museum esetében is felmerült és frissen szabályozott etikus bánásmód elveit más múzeumok is kialakították, így például a San Diego Museum of Man, a helyi őslakos közösséggel együttműködve, hiszen a múzeumban csaknem tízezer őslakos emberi maradványait őrzik. A Canadian Museum of History már 1991-ben megalkotta a saját szabályozását (Human Remains Policy), részben az őslakosok visszaadási kérelmének hatására. Azóta a visszaadás megtörtént, nemcsak az őslakosok emberi maradványai, hanem a szintén a múzeumban őrzött tárgyaik vonatkozásában is.
- ¶ A múzeumi dekolonizáció fontos eleme a kiállításokon megjelenő feliratok, szövegek szóhasználata. A tárgy- és teremfeliratok szövegei teszik lehetővé a látogatók számára a bemutatott anyag megértését, ezért is lehetett a folyamat egyik első lépése ezek kicserélése, újrafogalmazása.
- ¶ A dekolonizáció sajátos esete a San Franciscó-i Asian Art Museum története. A bejáratánál áll 48 éve Avery Brundage, a múzeum alapító patrónusa, a NOB egykori elnöke mellszobra. A múzeumot 1966-ban alapította Brundage csaknem nyolcezer darabos ázsiai művészeti gyűjteménye számára. Mire 2020 nyarán, a járvány miatti zárás után újranyitott a múzeum, az addig prominens helyen álló mellszobor már raktárban volt. A múzeum igazgatója, Jay Xu szerint ez csak a kezdet. Az ázsiai-amerikai művészek már korábban tiltakoztak, amiért a múzeum az ázsiai művészetet „fehér perspektívából” mutatja be. Jay Xu az első kínai-amerikai a múzeum

A San Diegó-i Museum of Man kiállítása

A Canadian Museum of History (korábban Canadian Museum of Civilization) nagy csarnoka

igazgatóinak sorában, a *New York Times*nak küldött e-mailben a következőket fogalmazta meg: „A Brundage gyűjtemény a fehér nézőpontot tükrözte, a Kelet egyfajta fetisizált változatát, amint az több más fehér gyűjtőnél is megtörtént.”⁵ De az igazgató megvédte a múzeum kurátori munkáját, amely más szempontokat is alkalmazott szerinte a kiállítások rendezése során. Az időközben 18 ezer műtárgyra növekedett gyűjteményt őrző múzeum Jay Xu szerint folyamatos küzdelmet folytatott a fehér felsőbbrendűségre épülő társadalommal szemben. Brundage az igazgató szerint is rasszista és antiszemita nézeteket vallott, konkrétan „gyűlöletes embernek” nevezte, továbbá megkérdőjelezte a gyűjtemény egyes darabjainak provenienciáját. El is kezdődött a Brundage-hagyaték kritikai vizsgálata, és felmerült a restitúció kérdése is a tárgyakkal kapcsolatban. A legnagyobb, kizárólag ázsiai művészetet bemutató amerikai múzeum évi háromszázezer látogatót vonz, és San Francisco önkormányzata is tetemes összeggel támogatja, az ázsiai származású szponzorok mellett. Az igazgató szerint a BLM mozgalom adta meg a végső lökést a radikális cselekvéshez, bár már 2016 óta tisztában voltak a Brundage személyét és gyűjteményét érintő problémákkal. Mindehhez hozzájárultak még a közelmúlt időszaki kiállításai is, amelyekről a szakmai vélemény az volt, hogy a sztereotip, közhelyes Ázsia-képet tükrözték. Ezen a dekolonizációs folyamat során alapjaiban változtatni szeretnének.

a legnagyobb, kizárólag ázsiai művészetet bemutató amerikai múzeum évi háromszázezer látogatót vonz, és San Francisco önkormányzata is tetemes összeggel támogatja, az ázsiai származású szponzorok mellett

az igazgató szerint a BLM mozgalom adta meg a végső lökést a radikális cselekvéshez

- ¶ A restitúció mint a dekolonizációs folyamat része értelmezése tekintetében is sok a vita – a tárgyak egyszerű visszaadásától egészen az antropológiai vagy „világkulturális” múzeumok „fehér infrastruktúrájának” fizikai lebontásáig.
- ¶ Minden múzeumi tárgynak kettős története van – a múzeumba kerülés előtti és utáni. A 19. századi, sőt 20. századi fosztogatások, a fehér gyarmatosítók intellektuális fölényre a „szerzés” jogosságának igazolásaként a második történetre helyezte a hangsúlyt.⁶ A múzeumba kerülés a „szerzés” tragédiáját tovább mélyíti a folyamatos bemutatással. Dan Hicks, a Pitt Rivers Museum régész szakembere szerint a múzeumok nem semleges őrzői egy globális közös örökségnek, amelyet a nemzetközi látogatósereg millióinak bemutatnak, hanem

[5] Carol Pogash ismertetése, *New York Times*, 2020. június 16.

[6] Dan Hicks: *The Brutish Museums. The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*. Pluto Press, London 2020, 10.

ezzel a bemutatással a koloniális történelmi vérfürdő során eltulajdonított tárgyak a nyugati civilizáció felsőbbrendűségét hirdető durva propaganda emlékművei lesznek. Ezen kell változtatnia a dekolonizáció folyamatának.

- ¶ Az ICOM 25. nemzetközi konferenciáján, 2019 szeptemberében Kiotóban a dekolonizáció és a restitúció témáját külön szekció tárgyalta.⁷ Az előadásokat olyan amerikai, ausztráliai és kanadai előadók tartották, akik azokból az országokból jöttek, ahol a „First Nations” kifejezéssel jelölt népek éltek a gyarmatosítás előtt.⁸ Az előadók által legfontosabbnak tartott kérdések a következők voltak: kik a gyarmatosítás során szerzett tárgyak jogos tulajdonosai, kik felügyelik a narratívát, amely e gyűjtemények lényegét jelenti, kik legyenek felelősek a múzeumi bemutatásért? Felmerült a kérdés, elég-e, ha az őslakosok a kiállításokban szerepelnek ugyan, de a múzeumi szervezetben (kurátorok, kutatók, egyéb személyzet) egyáltalán nem vesznek részt. Megkérdőjeleződött a múzeum és a kiállítások eurocentrikus modellje, az elitizmus, más kultúrák kizsákmányolása. Többen tettek kísérletet a dekolonizáció fogalmának árnyalására, pontosítására: egyfelől az őslakosok világnézetének, kultúrájának, életmódjának alkalmazását jelenti a nyugati interpretáció helyett, elismerve ezek érvényességét. Mindezt úgy, hogy a dekolonizáció nem válik egyfajta neokolonizációvá, mert éppen az őslakosok hangja nem hallatszik. A múzeumi dekolonizáció tehát több, mint csupán a gyűjtemények és kiállítások dekolonizációja, valójában a koloniális hatalmi struktúrákkal való leszámolásról szól.

- ¶ Az előadók összefoglalták az utóbbi idők jelentős eseményeit a múzeumi dekolonizáció és restitúció terén.
- ¶ A kanadai változások tekinthetők a legkorábbiaknak, már az 1990-es években, sőt a Calgaryban megrendezett 1988-as téli olimpiai játékok idején történtek lépések, amikor a Canadian Museums Association és az Assembly of First Nations tagjai egy közös munkacsoportot hoztak létre, és ennek eredménye az 1992-ben közzétett jelentés volt (*Turning the Page: Forging New Partnerships between Museums and First Peoples*). A jelentés az őslakosok nagyobb részvételét javasolta kultúrájuk, történetük értelmezésében, jobban elérhetővé téve számukra

kik a gyarmatosítás során szerzett tárgyak jogos tulajdonosai, kik felügyelik a narratívát, amely e gyűjtemények lényegét jelenti, kik legyenek felelősek a múzeumi bemutatásért

a múzeumi dekolonizáció tehát több, mint csupán a gyűjtemények és kiállítások dekolonizációja, valójában a koloniális hatalmi struktúrákkal való leszámolásról szól

[7] Michèle Rivet: *Decolonization and Restitution: Moving Towards a More Holistic and Relational Approach. Report on the Panel on Ethnographic Museums and Indigenous People*, ICOM Kyoto, September 2019.

[8] A „First Nations” elnevezést Kanadában, az Egyesült Államokban és Ausztráliában alkalmazzák az őslakosokra, az európaiak által alkalmazott elnevezések helyett (például indián).

a múzeumi gyűjteményeket, és visszajuttatva nekik a szent tárgyaikat, valamint az őslakosok múzeumokban őrzött emberi maradványait.

- ¶ 1990-ben az Egyesült Államok létrehozta a NAGPRA törvényt (Native American Graves Protection and Repatriation Act), amely szintén a tárgyak és emberi maradványok visszajuttatásáról rendelkezik. Mindezek múzeumi szinten is változást jelentettek, megjelentek az elvek a múzeumi szabályzatok vonatkozásában is. 2019-ben a Royal British Columbia Museum kiadta az Őslakosok Visszaszolgáltatási Kézikönyvét (*Indigenous Repatriation Handbook*). A Művészeti Múzeumok Igazgatóinak Szövetsége afrikai művészeti munkacsoportot hozott létre a restitúció témájában.
- ¶ 2014-ben hasonló csoportot alapított az International Committee for Museums of Ethnography (ICME), több afrikai szervezettel együttműködve. Az afrikai tárgyakat őrző európai múzeumokkal közösen egy adatbázist alkottak, amely nagyban segítette a restitúciós folyamatot.
- ¶ 2018 novemberében készült el a Sarr–Savoy-jelentés (*On the Restitution of African Cultural Heritage: Towards a New Relational Ethics*), a 252 oldalas kétoldalú megállapodás Franciaország és bizonyos afrikai államok között. A dokumentum három fő részből áll: Restitúció, Restitúció és gyűjtemények, A visszaszolgáltatás folyamata. A változás csaknem három évvel Emmanuel Macron miniszterelnök korszakos beszédét követően történt meg. Ő akkor öt éven belül tervezte a teljes afrikai anyagot visszaszolgáltatni. Új törvények voltak azonban szükségesek, hogy e tárgyak eltávolíthatók legyenek a francia múzeumi gyűjteményekből, amelyek jelenleg a francia nemzeti örökség „elidegeníthetetlen” részét jelentik.⁹
- ¶ A San Diegó-i Museum of Man új igazgatói pozíciót hozott létre a restitúció kapcsán (Director of Decolonizing Initiatives). A Birmingham Museums 2017-es kiállítása úttörő jelentőségű volt a témában (*The Past Is Now: Decolonising Birmingham and the British Empire*). Az Art Gallery of Ontario a terem- és tárgyfeliratait anishinaabe nyelven is elkészítette, ez a legrégebbi észak-amerikai nyelv, és eltávolította minden szöveges felületről az „indián” szót.

[9] Sajátos ezzel kapcsolatban Roselyne Bachelot francia kulturális miniszter megjegyzése, mely szerint „ez nem a megbánás, hanem a barátság és bizalom aktusa”.

működjenek együtt egy olyan hálózat kialakításában, ami az angliai és az egykori gyarmatbirodalom területének múzeumi közötti munkakapcsolat lehetőségét biztosítja a dekolonizáció és restitúció tárgykörében

¶ A nemrégiben megnyílt Museum of African American History and Culture, amely a Smithsonian szervezetébe tartozik, elkezdte a rabszolgáság intézménye interpretációjának ismeretterjesztő és tudományos publikációkban megjelenő átalakítását. A 2020-ban Perth városában megnyílt új Western Australian Museum az őslakosokkal egyeztetve, képviselőiket társkurátorokként alkalmazva rendezte meg állandó kiállítását. A Museums Association, az Arts Council és más szervezetek közös projektje részeként felkérte az ICOM angliai szervezetét, hogy működjenek együtt egy olyan hálózat kialakításában, ami az angliai és az egykori gyarmatbirodalom területének múzeumi közötti munkakapcsolat lehetőségét biztosítja a dekolonizáció és restitúció tárgykörében. A német és holland múzeumokban őrzött kolonialis tárgyak visszaadásáról, valamint az ottani múzeumi dekolonizációról is történtek kezdeményezések.

¶ A viszonylag rövid időszak legfontosabb eseményeit, történéseit, változásait felsorolva nyilvánvalónak tűnik, a múzeumi dekolonizáció és a párhuzamos restitúciós folyamat történelmi jelentőségű – egyszerre zár le egy korszakot, és nyit meg egy újabbat, amelynek eljövételét nagyon sokan várták és követelték.

Irodalom

Collison, Jisgang Nika, Sdaahl K'awaas Lucy Bell, Lou-ann Neel: *Indigenous Repatriation Handbook*. 2019. Vancouver, Royal BC Museum. https://royalbcmuseum.bc.ca/sites/default/files/indigenous_repatriation_handbook_v01_screen_jw_20190327.pdf

John Giblin, Imma Ramos, Nikki Grout: *Dismantling the Master's House. Thoughts on Representing Empire and Decolonising Museums and Public Spaces in Practice An Introduction*. Pages 471–486 | Published online: 03 Sep 2019

Oncurating, Issue 35 / December 2017, Notes on Curating, www.oncurating.org Decolonizing Art Institutions (a teljes szám szinte összes írása a témával foglalkozik)

Dan Hicks: *The Brutish Museums. The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*. Pluto Press, London 2020

Benini bronz a müncheni Staatliches Museum für Völkerkunde kiállításán

Pogány Willy (1882–1956) grafikája, Serly Lajos összes magyar dalai
(Minerva Publishing Co., New York 1921) borítóján
Reprodukció

FEJŐS ZOLTÁN

„KINCSEK PUSZTULNAK EL AZ ÉVEK FOLYAMÁN AZ AMERIKAI MAGYARSÁG KEZÉN”

VÁZLATOK A MAGYAR KIVÁNDORLÁS ÉS DIASZPÓRA MUZEALIZÁCIÓJÁRÓL

ELSŐ RÉSZ, 1910–1945

„TEREMTSÜK MEG AZ AMERIKAI MAGYARSÁG MÚZEUMÁT!”

az Amerikai
Magyar Népszava
vetette föl, hogy
meg kellene őrizni
az Amerikába
került magyar
értékeket

amerikai magyar
problémák
címmel indítottak
cikksorozatot,
amelyben
aktuális ügyeket,
megoldandó
kérdéseket
tárgyaltak

értékes reliquiák
a politikai
emigráció tagjaitól,
apró emlékek,
festmények, ipari
és technikai dolgok,
a melyeknek
megőrzésével sem
otthon, sem idekünn
nem gondol és nem
törődik senki

TEgy magyar múzeum életre hívásának gondolata az Egyesült Államokban első ízben 1910 nyarán fogalmazódott meg. A New Yorkban megjelenő országos napilap, az *Amerikai Magyar Népszava* vetette föl, hogy meg kellene őrizni az Amerikába került magyar értékeket. *Amerikai magyar problémák* címmel indítottak cikksorozatot, amelyben aktuális ügyeket, megoldandó kérdéseket tárgyaltak. Napról napra alakult ez a „problémakatalógus”, majd ritkultak a vonatkozó írások, de olykor még hónapokkal később is e cím alatt hoztak föl egy-egy fontosnak tartott vitakérdést. Írtak az amerikai magyarok nemzeti missziójáról, a munkásvédelemről, Magyarország és Amerika viszonyáról, a magyarság vezetőinek, intézményeinek hivatásáról, a betegsegélyezőkről, a magyar könyvekről, iskolákról, a második nemzedékről, a magyar kórház ügyéről, és így tovább. Mindjárt a második cikk egy megépítendő Magyar Ház szükségességét tűzte tollhegyre, aminek végén megpendítették a múzeum gondolatát. A New York-i magyar kultúrházban otthonra találhatna a magyar irodalom, a magyar művészet, helyet adhatna nívós estélyeknek, színelőadásoknak, időnként egy-egy iparművészeti kiállításnak, amelyek az amerikai közönséget is érdekelnék – „mind olyan dolog, mely nemzeti művelődésünknek kiváló eredményeket hozna”. Majd a cikk így folytatódik: „És végül, jutott-e már valakinek eszébe, hogy kincsek pusztulnak el az évek folyamán az amerikai magyarság kezén. Értékes reliquiák a politikai emigráció tagjaitól, apró emlékek, festmények, ipari és technikai dolgok, a melyeknek megőrzésével sem otthon, sem idekünn nem gondol és nem törődik senki. – Az amerikai Magyar Múzeum, a mely még nincs meg s a melyről mindmáig még nem

beszélt senki, a megépítendő newyorki Magyar Kultúrházban mind helyet és otthont találhatna.”¹

¶ A magyar problémák cikkeinek szerzőjét nem tüntették föl, így ez esetben sem tudjuk, kinek a nevéhez fűződik a magyar múzeum létrehozásának első ízben fölmerült gondolata. Leginkább a lap kiadója, tulajdonosa és főszerkesztője, Berkó D. Géza (1871–1927) jöhet szóba, hiszen ő szabta meg a lap irányát és hangját, aki a korabeli – kissé ugyan elfogult – szerkesztőségi nyilatkozat szerint a „nagyfontosságú cikkek megírását nem engedi át másnak”.² Ennek ellenére nem kizárt, hogy a cikksorozat írásában más is közreműködött vagy szerepet játszott. Az adott időben a lap munkatársa volt a fiatal Rác Rónay Károly (1888–1937), aki érdeklődött az amerikai magyar múlt, az emigráció története iránt, s gyűjtötte ezek emlékeit, dokumentumait.³ Az ő véleménye feltehetően befolyásolhatta a szerkesztőséget, a lap kiadóját s fő-főnökét állásfoglalásának kialakításában, de természetesen kívülről is „súghattak” neki. Leginkább a Philadelphiában élő, újságoknak is dolgozó Pivány Jenőtől (1873–1946) nyerhetett inspirációt, aki szabadidejében csaknem egy évtizede kutatta az amerikai–magyar kapcsolatok történetét, kereste a kapcsolatot a Kossuth-emigráció még élő képviselőivel, s igyekezett irataikat, levelezéseiket megszerezni.⁴ A Berkóval ekkor (még) jó viszonyt ápoló Zerkovitz Emil (1870–1933), a budapesti Kereskedelmi Múzeum New York-i levelezője is szóba jöhet ötletgazdaként, lévén hogy kulturális ügyekben is agilis szervezőmunkát fejtett ki, és nem csak Magyarország gazdasági kapcsolatainak építésével törődött. 1908-ban művészeti kiállítás rendezését javasolta egy amerikai intézményben a magyar kulturális kormányzatnak, a neves hazai festő, Márk Lajos (1867–1942) kiutazásában és 1910-es New York-i kiállításának megszervezésében pedig tevőleges szerepet játszott.⁵ Kétségtelen azonban, hogy a magyar múzeumot szorgalmazó írások név nélkül jelentek meg.

a magyar
múzeumot
szorgalmazó
írások név nélkül
jelentek meg

¶ A szerkesztőségeknek küldött első, kedvező reakciók – levelek, pártoló írások – után a lap egy önálló cikkben tért ki ismét a múzeum ügyére. Ebben azt az alapvető kérdést tárgyalta, van-e ennek a „szükségesnek, üdvösnek és életrevalónak” tartott elképzelésnek reális alapja. Nem a lehetséges tartal-

mát tekintve, hanem objektív feltételeit illetően. Más szóval: van-e infrastrukturális háttér ahhoz, hogy egy ilyen intézmény létrejöhessen. A lap cikkírója a következőképpen érvelt:

¶ „Amerikai magyar múzeum, mint ilyen önmagában nem léte-sülhet. Elsőben azért, mivel nincs tér, nincs hely, amelynek keretein belül otthont találhatna. Nem ösmerek new yorki magyar egyletet, amelynek saját hajléka, saját otthona lenne s idegen helyet bérelni az esetleges múzeum részére csupán meddő kísérlet lenne, amely esetleg végzetes kudarcot eredményezhetne.”⁶

¶ Azzal folytatódik a fejtegetés, hogy az amerikai magyar múzeum ügye el nem választható a New York-i magyar kultúrházról. „Egyik a másiknak a szükségszerű kiegészítője. Ha megépül a new yorki magyarház, otthont talál benne kéretlenül is és minden anyagi áldozat nélkül az amerikai magyar múzeum is.” Ellenben ha nem sikerül a kultúrház megépítése, elveszett az amerikai magyar múzeum ügye is. Egyelőre azokkal az eszközökkel, módszerekkel kell tehát foglalkozni, amelyekkel a kultúrház eszméjét a megvalósulás felé lehet vinni. Minthogy New Yorkban van legalább ötven magyar egylet, amely évente minimum ötezer dollárt fizet ki terembérlésre, az ő számukra is csak előnyt jelentene, ha egy állandó magyar helyen rendezhetnék mulatságaikat, összejöveteleiket. A jó módú magyar üzletemberek pedig sokszor hiábavaló és haszontalan vállalkozásokba ölik tőkájukat, pedig az ő számukra is kifizetődő lenne egy magyar kultúrház megépítése New Yorkban. Végül a nemzeti öntudatra s hiúságra apelláló nyomós érv is előkerült: „Nálunknál kisebb és kevesebb anyagi és erkölcsi erővel rendelkező nemzetiségek már régen túl vannak azokon a dolgokon, amelyeket nálunk még megismerni is alig akarnak. Önön hibánkból maradunk hátra a népek nagy versenyében s csak nevetség, lelkicsinylés és gúny tárgyául szolgálunk minden dolgainkban.”

¶ Néhány hónappal később az *Amerikai Magyar Népszava* egy terjedelmes vezércikkben újra visszatért az Amerikai Magyar Múzeum létesítésére, „amelyben – mint összegződött a vélemény – otthonra található minden ereklje, phizikai és szelle-mi alkotás, amely az amerikai magyarság múltjának, erejének

ha nem sikerül a kultúrház megépítése, elveszett az amerikai magyar múzeum ügye is

egyelőre azokkal az eszközökkel, módszerekkel kell tehát foglalkozni, amelyekkel a kultúrház eszméjét a megvalósulás felé lehet vinni

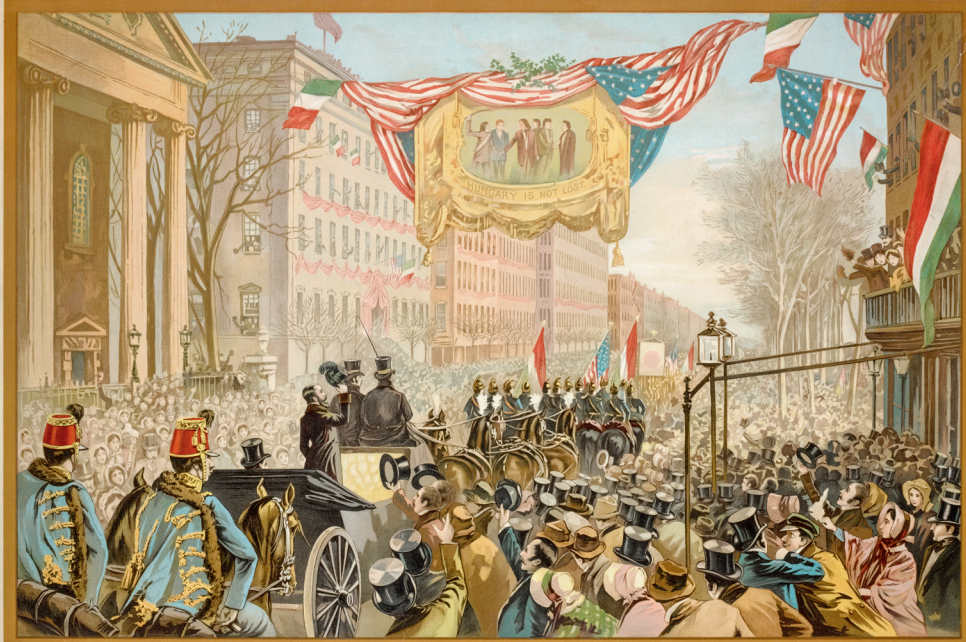
adná méltó bizonyosságát”.⁷ Keserű tény, hogy ezt az eszmét „annyira se tudtuk vinni, hogy valamelyes érdeklődést tapasztalhattunk volna”. Itt főként a laptársak hallgatására gondolhattak, miután sem a fő rivális, a másik országos napilap, a clevelandi *Szabadság*, sem más nem nyilvánított véleményt. A *Bevándorló* 1910-es számai nem maradtak fenn, így nem tudható, hogy ez a hetente kétszer megjelenő, igen színvonalas New York-i orgánus, illetve a szerkesztő, a *New York Times* nívoján vezércikkező Singer Mihály (1859–1923)⁸ tényleg figyelmen kívül hagyta-e Berkóék elképzelését. A cikkíró határozottan állította, hogy egy ilyen múzeum az amerikai magyarok javára, hasznára szolgálna, s azt még a legelfogultabbak is elismerik. Ez a közömbösség azonban különösen akkor visszás, ha épp arról lehetett értesülni, hogy „az amerikai olaszoknak a közel napokban nyílik meg szintén egy ilyen múzeumok egy ereklje kiállítás keretében, ahol a nagy nyilvánosság előtt kommentálva mutatják be itteni életük kulturális eredményeit”.

¶ Figyelemre méltó érv, hogy bár az Amerikába vetődött magyarok élete „a nagy összességben még nem váltott ki valamelyes hatalmasabb eredményeket, az egyesek munkája olyan alkotásoknak a hordozója, amely az egész amerikai nép megbecsülésére tarthat számot”. Érdektelenség folytán azonban az ő alkotásaik, munkájuk és történelmi emlékeik sokasága kallódik el az esztendőik során. Jutott-e valakinek eszébe, hogy jó lenne egybegyűjteni az amerikai magyarság nagyjai után még meglévő erekljéket, a már az „okmányok erejével bíró” értékeesebb iratokat. „Jutott-e már valakinek az eszébe, hogy legalább a statisztikáját állította volna egybe azoknak a találmányoknak, amelyek amerikai magyar emberek alkotó képességének a bizonyosságai s amelyek Amerika ipari, technikai útvesztőjében a magyar lángelmék dicsőségét hirdetik. Micsoda hatalmasul szolgálná a magyarság javát egy amerikai magyar kiállítás, amely kizárólag ezeket az alkotásokat mutatná be – éppen azoknak, akiknek anyagi gyarapodását szolgálják.

¶ A mulasztásban a magyar állam is részes, amely száz és száz ezreket költ kivándorlási dolgokra. A kormányzat a legkülönfélébb utazók, tanulmányozók, reformerek rajait küldi ki,

jutott-e valakinek eszébe, hogy jó lenne egybegyűjteni az amerikai magyarság nagyjai után még meglévő erekljéket, a már az „okmányok erejével bíró” értékeesebb iratokat

legalább a statisztikáját állította volna egybe azoknak a találmányoknak, amelyek amerikai magyar emberek alkotó képességének a bizonyosságai

Louis Kossuth, the great Hungarian patriot, received with cheers by 100,000 Americans upon his arrival in New York on December 6th, 1851.

WHEN KOSSUTH RODE UP BROADWAY.

Kossuth Lajos, a nagy magyar hazafi megérkezése és ünnepélyes fogadtatása 100 000 amerikai által Newyorkban 1851 decemberbő 6-án.

Kossuth Lajos megérkezik a Broadway-re 1851. december 6-án. Litográfia
Megjelent: *Ladies Home Journal*, 1897

de „még öt centet sem költött soha arra, hogy otthoni Nemzeti Múzeumunk részére igyekezett volna megszereztetni egy pár olyan ereklyét, amely itt térül-fordul Amerikában anélkül, hogy bárkinek is hasznát szolgálnák”. Ez az utalás voltaképpen annak a mélyen gyökerező sérelemnek az újabb kifejezését jelenti, hogy a hazai körök miért nem vesznek tudomást az amerikai magyarokról. Túl az olasz példán, épp ekkoriban alapította meg a lap egy jegyzetében az amerikai német intézmények hazai felkarolása láttán, hogy: „Jaj, de nagyon árvák vagyunk mi, amerikai magyarok!”⁹

¶ A múzeummal kapcsolatos újabb cikk egy máig érvényes alapvetet is világosan megfogalmazott: az amerikai magyar emlékek megőrzése, megbecsülése nélkül sohasem lesz teljes a magyarság újabb kori története. Végül a cikk egy konkrét esetet hoz föl példaként, mint amely „keserű vádjával” figyelmeztető tanulságokkal szolgál.

¶ „A Philadelphia melletti Germantownban élt hosszú tízesztendőlkön át Zerdahelyi Gábor 48-as százados. Szegényen, mindenkitől elhagyatva úgy annyira, hogy a 82 éves öreg úrnak zongoraleckék adásából kellett eltengetnie szomorú, hánytvetett életét. Ennél az öreg úrnál láttunk mi és mások egy olyan levélgyűjteményt, a mely a 49-es emigráció történetére a legfenségesebb adatokat szolgáltatva volna. Nem adta ki a kezéből az öreg úr soha, ellenben följajnlotta, hogy az esetben, ha a budapesti Nemzeti Múzeum valamelyes múzeum-őri álláshoz juttatja, a Múzeumnak ajándékozza. Ez volt az egyetlen vágya. Haza szeretett volna menni a rég elhagyott szülőföldre és – nem lett belőle semmi. Egynéhányan felirtunk a jelzett dologban a Múzeum igazgatóságához, a mely azonban még a választ sem tartotta érdemesnek. S Zerdahelyi Gábor elpusztult nyomtalanul. Írásai, okmányai, ereklyéi a 48-as időkből, majd az emigráció történetéből, – elkallódtak. Hogy hová, senki nem tudná megmondani.”

¶ A példának s az ezt megszövegező érvelésnek több jellemző vonása érdemel figyelmet. Először is az emlékezet romlása tűnik föl, amely már rövid távon is megmutatkozik. Zerdahelyi Gábor ugyanis nem létezett, Edéről, Edwardról van szó. Ez talán még csak vétlen elírás, a szegénység, elhagyatottság azon-

ennél az öreg úrnál láttunk mi és mások egy olyan levélgyűjteményt, a mely a 49-es emigráció történetére a legfenségesebb adatokat szolgáltatva volna

Írásai, okmányai, ereklyéi a 48-as időkből, majd az emigráció történetéből, – elkallódtak. Hogy hová, senki nem tudná megmondani

ban már inkább a szárba szökkenő mitizálás jele. Zerdahelyi Ede (1821–1906), a Liszt Ferenc által hajdan sokra becsült zongoraművész fordulatot – „hányt-vetett” – életének utolsó három évtizedét élte Philadelphiában. A Szent Szív apácázárda zeneiskolájában tanított – az iskola legkiválóbb tanáraként írtak róla –, családja volt, megbecsülték, haláláról a lapok is megemlékeztek. Nem állt ugyan a közérdeklődés homlokterében, nem tett szert hírnevet hozó vagyonra, és az is bizonyos, hogy haza szeretett volna menni szülőföldjére, ám ott, akkor professzor Zerdahelyi nem volt „mindenkitől elhagyatva”. Még egy nagyobb magyar rendezvényen is szerepelt nem sokkal halála előtt, ahogy ezt negyedszázad múlva egy helyi magyar lap nyomán felelevenítette Kende Géza (1879–1933), az amerikai magyarok történetében. Igaz, ő is rossz keresztneven, Károlyként említi Zerdahelyit.¹⁰ Másodszer arra figyelhetünk föl, hogy természetesen az emigráció vagy utóbb a kivándorlók áradata dokumentumok, források sokaságát hozta/hozta létre, amelyek fennmaradása erősen kérdéses. A példából kitetszik, hogy a ’48/49-es emigrációnak egy nem túl jelentős személyisége is milyen értékes dokumentumokat őrzött – legalábbis a korabeli értesülések szerint. Esetében nem a forradalom valamilyen irategyütteséről volt szó, amit a korban már egyértelműen történeti értéknek – ereklyének – tekintettek, hanem a korai amerikai magyar élet helyben képződött forrásáról, az emigránsok közötti levelezésről. S végül harmadjára: Zerdahelyi halálával mindez „elpusztult nyomtalanul”. Külön színfolt, hogy ő az értékes levelezését még a Nemzeti Múzeumnak is felajánlotta volna. (Nem lenne meglepő, ha kiderülne, hogy a hazai történészekkel is kapcsolatban álló Pivány Jenő játszott ebben valami közvetítő szerepet.) Így járunk minden más esetben is, ha nem lépünk időben. „És így kallódnak el – folytatódik a vádbeszéd – a más egyéb értékek is. A Madarászok, Figyelmesyek, Perczelek, Reményiek, Hauserek emlékei, a Kerényiék, Vargák alkotásai, kincsei.” Nem kétséges: szükség van arra, hogy az eltűnő, lelépő nemzedék emlékeit valamilyen módon megőrizzük.

¶ A cikk végén megismétlődik az a korábbi felvetés, hogy talán leginkább otthonról kellene kezdeményezőleg fellépni.

az emigráció vagy utóbb a kivándorlók áradata dokumentumok, források sokaságát hozta/hozta létre, amelyek fennmaradása erősen kérdéses

nem a forradalom valamilyen irategyütteséről volt szó, amit a korban már egyértelműen történeti értéknek – ereklyének – tekintettek, hanem a korai amerikai magyar élet helyben képződött forrásáról, az emigránsok közötti levelezésről

A Rákóczi Magyar Betegségélyző Egylet 25 éves jubileumi albuma, 1913
Reprodukció

„Nem gondolják-e az otthoni bölcsek, nagyurak, lapírók, hogy nem lenne kidobott pénz, idekünn megbizatást adni valakinek ezeknek a dolgoknak az összeszedésére, ha már az amerikai magyarság a maga erejéből nem képes megalkotni az Amerikai Magyar Erekllye Múzeumot?” Gondolkodni kell ezen, de az amerikai magyarok sem mentesülhetnek a tennivalók alól: „vegyék kezükbe az ügyet az amerikai magyar egyletek” – zárul a New York-i országos napilapnak a magyar múzeummal foglalkozó harmadik cikke.

*jó néhány év múlva,
a világháború
harmadik évében
az Amerikai
Magyar Szövetség
vezetősége felhívással
fordult az amerikai
magyarsághoz:
„Teremtsük meg az
amerikai magyarság
múzeumát! Küldjük
emléktárgyainkat
az Amerikai Magyar
Szövetséghez!*

¶ Nincs nyoma, hogy az egyletek vagy akár csak elhivatottabb egyének érdemben megmozdultak volna. Mégsem aludt el teljesen a gondolat, jó néhány év múlva, a világháború harmadik évében az Amerikai Magyar Szövetség vezetősége felhívással fordult az amerikai magyarsághoz: „Teremtsük meg az amerikai magyarság múzeumát! Küldjük emléktárgyainkat az Amerikai Magyar Szövetséghez!”¹¹ Ezúttal már nem is egy múzeum melletti általános agitációról volt szó, hanem konkrét gyűjtési felhívásról. Kiinduló pontnak azt tekintették, hogy már hatvanhét éves az amerikai magyarság, mely ez alatt az idő alatt „történelmet csinált”, s ez a történelem „úgy a magyar nemzetnek, mint Amerikának is becsületére válik”. A jövő történetírója pedig csak akkor lesz eredményes, ha munkájához kellő adatokkal fog rendelkezni. „Az adatok pedig csak is az amerikai magyarság sajtójának, egyházainak, egyleteinek, egyes kiválóbb intézményeinek, férfiainak emlékeiben lelhetők föl.” – Ezeket kell tehát az érintettek segítségével összegyűjteni. Sorra is vették, hogy miket kérnek:

¶ „Régi magyar lapokat, megszűnt magyar lapok számait, magyarokkal foglalkozó angol nyelvű folyóiratokat, könyveket, lapokat, a még élő magyar lapok évfolyamait, megszűnt magyar egyletek zászlait, könyveit, iratait, engedélyleveleit, templomok, gyűlések, magyar házak, magyar ünnepélyek fényképeit, bányaszerencsétlenségek, sztrájkok magyar áldozatainak sírjairól, magyar negyedek, telepek utcáiról készült fényképfölvételeket, egyházak, egyletek évkönyveit, jubileumi emlékkönyveit, jelentéseit, meghívóit, műsorokat, plakátokat, templomszentelések, zászlóavatások jelvényeit, egyleti jegyzőkönyveket, jelvényeket és más emlékeket, Műkedvelők,

színészek előadásainak színlapját, hirdetéseit, szereplők arcképeit, stb., volt szabadságharcos emigránsok, polgárháborúban résztvevő magyarok arcképeit, leveleit, magyar zenészek, művészek hangversenyinek műsorát, bírálatait, Amerikában megjelent magyar könyvek, nyomtatványok példányait stb., amerikai magyar szabadalmak mintáit, fényképeit, magyarok által tervezett amerikai építmények rajzait vagy fényképeit, szóval mindent, a mi történelmi értékkel, beccsel bír.”

¶ Új motívum, hogy az Amerikai Magyar Szövetség vezérkara nem egy helyben –, leginkább New Yorkban – létesülő magyar múzeum részére kezdeményezte a gyűjtést, hanem a „rendezés, csoportosítás, lajstromozás után” az anyagot a Magyar Nemzeti Múzeum részére szándékozott felajánlani. Minden tárgyhoz, fényképhez magyarázatot kértek, hogy a lajstromozást kellőképpen elvégezhessék. Az adományozóknak megígérték, hogy: „Mindenki elismervényt kap az általa beküldött tárgyakról s neve a tárgyak jegyzékében benne lesz.”

¶ A felhívás (egyelőre) egyetlen ismert megjelenésének a clevelandi *Képes Világlap* adott helyet, Bíró János (1881–1954) lapja, aki az egyik legtapasztaltabb amerikai magyar újságíró volt (az író Bíró Lajos öccse), 1908-tól évekig az *Amerikai Magyar Népszava* szerkesztőségének vezetője, Berkó után az első ember.¹² Akkor is ezt a szerepet töltötte be, amikor a magyar múzeumra irányuló kezdeményezésnek többszörösen hangot adtak. A felhívást valószínűleg más fórumokon is megjelentették, de erről pontos képünk nincs, mert a magyar sajtótermékek, különösen a háborús évekből csak hiányosan maradtak fenn. Egy tény: sem a New York-i, sem a clevelandi országos magyar napilap nem karolta föl a kezdeményezést, ami feltehetőleg arra utal, hogy az 1906-os magyarországi kormányválság hatására alakult Amerikai Magyar Szövetség tekintélyes elnevezése ellenére ekkor már – s ekkor még – jelentéktelen szerepet játszott az amerikai magyar közéletben. A felhívást aláírók között alig találni országosan ismert, befolyással bíró vezetőt, beleértve az elnököt, Kovácsi Miklós Györgyöt (1884–1944), a legnagyobb clevelandi bank magyar negyedbeli fiókjának vezetőjét.¹³ Leginkább a szövetség titkára, Szécskay György (1880–1958) ambicionálhatta az akciót,

sem a New York-i,
sem a clevelandi
országos magyar
napilap nem
karolta föl
a kezdeményezést

a felhívást aláírók
között alig találni
országosan ismert,
befolyással bíró
vezetőt

mindeközben
egy kis magyar
múzeum létre is
jött, mégpedig
Kanadában

¶ Szécskay György ezt a reménykeltő mondatot 1924-ben vetette papírra. Feltehetően tudomása volt arról, hogy a világháborút követően két irányban is újraéledt a források összegyűjtésének gondolata. Előbb Magyarországon, majd az Egyesült Államokban. Külön szívfolt, hogy mindeközben egy kis magyar múzeum létre is jött, mégpedig Kanadában.

„MEGCSINÁLJUK A KÜLFÖLDI MAGYAROK MÚZEUMÁT”

¶ Budapesten 1920 májusában a külügyminisztérium felhívására megalakult a Külföldi Magyarok Szövetsége,¹⁵ amely az idegenben szétszórva élő magyarok nemzeti alapon való összefogását tűzte a zászlajára. Szervezeti tömörülést, érdekvédelmet és a külföldi magyarok szervezeteinek megerősítését, felkarolását célzó programot hirdettek. Ennek részeként a szövetség kezdeményezőleg lépett föl a külföldi magyarok önálló múzeumának létrehozása érdekében. Ügyvezető elnöke, Simon Elemér (1875–1954) – későbbi soproni főispán – a szövetség céljai kapcsán a „gazdátlan külföldi magyar hagyatékok” hazaszerzését is hangoztatta.¹⁶ Nem sokkal a megalakulást követően egy felhívást bocsátottak ki, amellyel a külföldi és belföldi magyarokhoz fordultak a Külföldi Magyarok Múzeumának megalapítása érdekében. Közvetlen céljuk az volt, hogy összegyűjtsék az „immár nagy múltú külföldi magyarság” emlékeit s ereklyéit, amelyeknek otthonául a IX. kerületi Lónyay utcában bérelt székházukat jelölték meg. Már a szóhasználat is árulkodó volt mind az értékképzést jelző ereklye kifejezés miatt, mind a „nagy múltra” való hivatkozás vonatkozásában.

már a szóhasználat
is árulkodó volt
mind az értékképzést jelző
ereklye kifejezés
miatt, mind
a „nagy múltra”
való hivatkozás
vonatkozásában

¶ A szövetség kormányzó elnöke, Berzeviczy Albert (1853–1936) – egyben a Magyar Tudományos Akadémia elnöke – több megszólalásában azt fejtegette – kiindulási adatát tekintve tévesen –, hogy már a háború előtt mintegy hárommillió magyar élt a világban szerteszét szórva, „ami a nemzeti erőkhatalmas tartalékát és nemzeti életünknek kimeríthetetlen erőforrását jelenti”.¹⁷ A megítélés változását az is jelzi, hogy nem kivándorlókról vagy kivándoroltakról, hanem immár

Budapesti Magyarok

AMERIKAI-MAGYAROK
BUDAPESTEN.
1937.

Második generációs pályadijnyertesek a Washington szobor előtt.

ez a fordulat a felhívásban is kifejeződött annak hangsúlyozásával, hogy ezeknek a magyaroknak történetük, irodalmuk, művészetük, sajtójuk van

nem kevesen voltak, akik a hirtelen támadt szövetséget a kiépülő ellenforradalmi rendszer eszközünek, lapját pedig propaganda-kiadványnak tekintették

külföldi magyarokról van szó. A hirtelen jött szemléletváltást az érintettek is azonnal érzékelték. Miként egy chicagói hetilapban ekkor Rickert Ernő (1887–1947) detroiti katolikus plébános fogalmazott, „tegnap a kivándorlást átkozták, ma már áldják otthon”. Régen a kivándorlókra mint vérveszteségre tekintettek, most úgy vélik, hogy „új vért ömleszthetnek át édes anyjuk megkínzott ereibe”.¹⁸ Ez a fordulat a felhívásban is kifejeződött annak hangsúlyozásával, hogy ezeknek a magyaroknak történetük, irodalmuk, művészetük, sajtójuk van, jóllehet – s ez már nincs leírva – erről addig Magyarországon egyáltalán nem vettek tudomást. „Egyesületeket, lapokat, vállalatokat alapítottak, amik szorosan a magyarság történetéhez tartoznak.” – hangzik az egyik első mondata a felhívásnak. A szövetség lapjában felkérte az összes külföldi magyar lap szerkesztőségét, hogy tegyék közzé a gyűjtést szorgalmazó felhívást. Az ügy híre ily módon az amerikai magyarokhoz is eljutott, noha kitüntetett figyelemben egyáltalán nem részesült. A mondhatni általános érdektelenséghez hozzájárult az is, hogy a korszak politikai viszonyaiból fakadóan nem kevesen voltak, akik a hirtelen támadt szövetséget a kiépülő ellenforradalmi rendszer eszközünek, lapját pedig propaganda-kiadványnak tekintették.¹⁹

¶ A felhívásban felsorolt lehetséges forrásanyag jellege szinte azonos az Amerikai Magyar Szövetség 1916-os nyilatkozatába foglaltakkal. Ebben is elsősorban iratokra, nyomtatványokra, kiadványokra, kéziratokra, dokumentumokra, azaz papírra hivatkoznak, valamint forrásértékű fényképekre. Más szóval könyvtári, levéltári jellegű anyagokra gondoltak, és nem tárgyakra, műalkotásokra. Az utóbbiakra ez a dokumentum is csak szőrmentén célzott, bár valamivel hangsúlyosabban, mint a korábbi: jelvény, kép, szobor, zászló, címer, emléktárgy bővíti a gyűjtendő emlékek körét. A szöveg lényege, hogy valójában mindent gyűjteni kellene, amit híven kifejez a hangzatos – vagy inkább: frázisszerű – utalás: „bármely adat, amely külföldi magyarokra vonatkozik” figyelmet érdemel. Ebbe ráadásul beleértendő „minden olyan akár idegen állam, idegen újság vagy vállalat részéről történt olyan rendelkezés, támogatás vagy támadás, hátrányos, vagy előnyös bánásmód tör-

vényes vagy társadalmi, esetleg újságbeli adata, nyomtatványa, emléke, amely bármely csekély kapcsolatban állott vagy áll a külföldi magyarság múltjával vagy jelenével”. Tágas mérítést ígér, hogy összegyűjtve „az összes magyar külföldi egyesületek, művészi és színházi vállalkozások, emberbaráti, társadalmi, gazdasági, politikai és magyar nemzeti mozgalmak és a külföldi magyar munkásmozgalmak adatai, leírásai, emlékei, feljegyzései, színlapok stb. mind a Külföldi Magyarok Múzeuma örökbecsű ereklyéivé válnak, minden időkből hirdetőként a határokon túl élő magyarok küzdelmeit, eredményeit és értékeit”.

¶ Egyértelmű, hogy a felhívás inkább emelkedett, morális deklaráció volt, amely nem nélkülözi sem a nemzeti önorvoslás kétségtelenül nemes szándékát, sem a messzemenő naivitást. Az olyan vágy, hogy „minden külföldi magyar nyom, adat, emlék együtt” legyen, hogy „a magyar világegység tudományos alapjait szolgálja”, nem több nagyot akaró deklarációnál. A távlati cél pedig egyszerre rendkívül általános, ugyanakkor a legközvetlenebbül propagandaízű. A Külföldi Magyarok Múzeuma legyen – mint olvasható – „egy csodás csarnok, amely a külföldi magyarok minden vonatkozásában dicsőséget, szépséget, tudományt hirdet a jelen és a jövő nemzedékének”. Mindaz, ami egyeseknek lim-lom, a Külföldi Magyarok Múzeumában „nemzeti kincsé válik”.

nem több nagyot akaró deklarációnál. A távlati cél pedig egyszerre rendkívül általános, ugyanakkor a legközvetlenebbül propagandaízű

¶ Valóban „szép tervről” van szó – ahogy a felhívás is nevezte az elképzelést –, anélkül azonban, hogy bármilyen tekintettel lett volna a nemzeti kultúra történetileg kialakult intézményrendszerére, a könyvtárakra, levéltárakra és múzeumokra. Ebből adódik, hogy mind ez a felhívás, mind a későbbiekben a hasonló mederben megfogalmazott tervezetek eleve holt vágányon mozogtak, s legföljebb adattöredékeket voltak képesek megmenteni, legyenek e töredékek – ha valóban fennmaradtak – önmagukban bármilyen értékesek is. Az más kérdés ugyanakkor, hogy a kulturális intézményrendszer milyen módon reagált a „külföldi magyarok” létrejöttére. Rövidre zárva a választ azt mondhatjuk, hogy a könyvtárak a hungarikakonceptió fokozatos kialakításával, tágításával többé-kevésbé aktívan,²⁰ ellenben a múzeumok egy-egy elszigetelt vagy

mind ez a felhívás, mind a későbbiekben a hasonló mederben megfogalmazott tervezetek eleve holt vágányon mozogtak, s legföljebb adattöredékeket voltak képesek megmenteni

időleges föllángolást leszámítva mindmáig szinte sehogy. A Külföldi Magyarok Szövetségének felvetése társadalmi keretek között mozgott, és semmiben nem kapcsolódott a múzeumi gyűjteményképzés gyakorlatához vagy szakmai normáihoz. Ettől függetlenül valamilyen amatőr múzeum, vagy egy mai kifejezéssel élve: közösségi gyűjtemény még létrejöhett volna, amit talán nem is annyira a szakértelem hiánya, mint a szövetség s a nyomába lépő szervezetek más irányú működésének dominanciája határozott meg. A Külföldi Magyarok Múzeuma a hangzatos felhívás ellenére meglehetősen marginális szerepet játszott. Berzeviczy Albert egy „az elszakított területek magyarságához” intézett szövegében 19 pontba foglalva sorolta föl azokat a feladatokat, amelyek beteljesítése révén „a külföldi magyarok végre központi szervvel” rendelkezhetnének. Az utolsó előtti, a 18. pont így foglalta össze a vágyott elképzelést: „Nemzetközi magyar kulturális megeremtése. A Külföldi Magyarok Múzeuma felállítása és fenntartása, ennek keretében minden, a külföldi magyarok múltjára, jelenére vagy jövőjére vonatkozó okmány, nyomtatvány, újság, könyv, történelmi adat vagy emlék tudományos gyűjtése és kiállítása.”²¹

újabb impulzust
a magyarok első,
1929-ben tartott
világkongresszusa
adott

- ¶ A rossz gazdasági viszonyokra hivatkozva a Külföldi Magyarok Szövetségét 1924-ben megszüntették. Újabb impulzust a magyarok első, 1929-ben tartott világkongresszusa adott, amely a külföldi – ekkor már értsd: nem az utódállamokban élő – magyarok egyesítésének immár egy évtizedes gondolatát az általános nyilatkozatoknál és tervezgetéseknél valamivel szilárdabb, azaz valóságos formába öntötte. Maga a kongresszus nem tárgyalta a múzeum kérdését, a hangsúly a magyar csoportok, szervezetek felmérésén, tömörítésén s nemzeti öntudatának megerősítésén nyugodott. A felmérő- és szervezőmunka melléktermékeként azonban jelentékeny forrásanyag képződött, amely újra előtérbe állította, hogy a külföldi magyarok emlékeit össze kellene gyűjteni.
- ¶ A Magyar Nemzeti Szövetség 1930 nyarán egy alkalmi kiállítást szervezett a trianoni béke elleni megmozdulások ismertetésére, népszerűsítésére, s ezen bemutatták az amerikai magyaroktól addig sporadikusan összegyűlt anyag látványosabb

részét is.²² Láthatta a közönség a New York-i Kossuth-szobor avatására 1928-ban kiutazott ötszáz fős „magyar zarándok-csoport”, illetve az ennek viszonzásául a következő évben az amerikai magyarok által szervezett csoportos „óhazai zarándoklat” dokumentumait, így elsősorban a résztvevőkről és a rendezvényekről készült fényképeket – például a New York-i utcákon díszmagyarban masírozó küldöttséget –, valamint újságcikkeket, dokumentumokat a két látványos megmozdulásról, továbbá külön „szobákban a Trianon elleni küzdelem emlékeit”. A kiállítás kapcsán hangzott el ismét a régi terv, hogy „megcsinálják a Külföldi Magyarok Múzeumát”. A világkongresszus szervezeti irodájának vezetője, Nagy Károly (1874–?) nyugalmazott rendőrfőkapitány-helyettes, a rossz hírű toloncház (nem sokkal jobb hírű) korábbi főnöke néhány elképzelésről is beszámolt, amelyekből kiderül, hogy a kiállításon láthatónál valóban többre törekedtek. Az alaphangot az adta volna meg, hogy dokumentálják, illetve bemutassák, mit adott e kis nép kultúrája a világ nagy nemzeteknek. „Össze akarjuk hordani – nyilatkozta – mindazoknak a szobroknak, képeknek, épületeknek fotográfiáit, amelyeket magyar szobrász, magyar festő és magyar építész alkotott és amelyekre különböző nemzetek mint sajátjukra büszkék.” Emellett: „összegyűjtünk minden emléket, amelyek egy-egy kiváló külföldi magyar karrier jellemző állomásainak jelzőtáblái”. Lényegében a már korábban felvetett elképzelés ismétlődött meg, a minden külföldön megjelent magyar nyelvű, illetve a magyarok által írott könyv, sajtótermék, kiadvány, továbbá a magyarokról, Magyarországról szóló hasonló dokumentumok összegyűjtésének szükségessége. Múzeumi szempontból leginkább az a gondolat érdemel figyelmet, hogy a különleges sikerek propagandisztikus fölmutatása mellett a „kivándorlók mindennapi életét szeretnénk visszatükröztetni az itthoniaknak. Kicsiben meg kellene mintázni azt a földbeásott gödröt, amely első téli szállásul szolgál[t] a kanadai magyaroknak, amikor messze Északon törni kezdték a szűz földet. Dél-Amerikában, az egyenlítő izzó poklában a magyar leleményesség más megoldásokat talált az öt világrészbe szerteszóródott magyar ember élete fog elének kerülni.”

kicsiben meg kellene mintázni azt a földbeásott gödröt, amely első téli szállásul szolgál[t] a kanadai magyaroknak, amikor messze Északon törni kezdték a szűz földet. Dél-Amerikában, az egyenlítő izzó poklában a magyar leleményesség más megoldásokat talált

az öt világrészbe szerteszóródott magyar ember élete fog elének kerülni

A Református Árvaház főépülete, Ligonier, Pennsylvania
Toledo Lucas County Public Library

a felajánlott tárgyakat, beszo­lgáltatott emlékeket az 1922-ben létrehozott Magyar Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda Fiumei úti székházában fogadták

a dokumentációs kartotékok, az egyre terjedelmesebbé váló levelezés s a levelekkel küldött fényképek képezték a jövő­dő múzeum másik egységét

¶ Az ambíció nem kevesebb volt, mint Budapesten létrehozni a világ első kivándorlási múzeumát. A szórványos információk szerint az anyagot két helyszínen gyűjtötték. A felajánlott tárgyakat, beszo­lgáltatott emlékeket az 1922-ben létrehozott Magyar Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda Fiumei úti székházában fogadták. A világkongresszus Géza (ma Garibaldi) utcai, a Parlament szomszédságában lévő szervező irodájában pedig a dokumentációs kartotékok, az egyre terjedelmesebbé váló levelezés s a levelekkel küldött fényképek képezték a jövő­dő múzeum másik egységét. Mi lesz a múzeumban? – tette föl a kérdést egy hírlapíró a Védő Iroda igazgatójának 1934-ben. „Több­százezer elszakadt magyar története. Egy étlap az elsüllyedt Titanicról, magyarok amerikai kitüntetései, idegenben faragott pásztorbotok, tükrösök – indián és néger motívumokkal, párnák, szalma szatyrok, cipő, – amely bejárta a félvilágot. Magyarok etnográfiai gyűjteményei, megható naiv emléktárgyak a föld minden részéből.” Továbbá fényképek, levelek a világ minden tájáról, a magyar tehetség ezer és ezer dokumentuma, az elesettek, a gyöngék, a rabszolgasorba süllyedt tömegek segélykiáltásai.²³

¶ A Magyarok II. Világkongresszusára készülve kapott újabb lendületet az elképzelés. Még az is felmerült, hogy a Védő Irodánál és a világkongresszus szervezeti központjában, továbbá a belügyminisztérium kivándorlási osztályán időközben felhalmozódott anyagot helyszíni gyűjtésekkel kellene egészíteni. Áldásy József (1873–1945) nyugalmazott helyettes államtitkár, ez utóbbi hivatal korábbi vezetője vállalkozott arra, hogy Észak- és Dél-Amerikában felkeresi a magyar telepeket, miután az 1920-as évek elején mindkét területen tanulmányutat tett, s ily módon megfelelő helyismerettel, illetve kapcsolatokkal rendelkezett. Azt azonban 1936-ban már a jótékony feledés homálya borította, hogy az Egyesült Államokbeli 1921-es látogatása után tett nyilatkozatai mekkora botrányt váltottak ki az amerikai magyarok között, s még a képviselőházban is parázs vita kerekedett.²⁴ Aligha emiatt, de végül Áldásy gyűjtőútjából nem lett semmi, a gyűjtést maguk az érintettek vették kézbe. Brazíliában Szentpétery Klára, a Julián Tanító Egyesület kiküldött tanítónője vállalta a munkát.

A São Pauló-i iskolák próbakiállítását is rendeztek a Budapestre küldött kézimunkákból, rajzokból és „egyéb kézügyességi anyagból”.²⁵

¶ A Magyarok II. Világkongresszusára – amelynek keretében alakult meg a Magyarok Világszövetsége – valóban sikerült egy kiállítást megszervezni, amely ily módon valamelyest realizálta a Külföldi Magyarok Szövetsége által kezdeményezett, csaknem két évtizedes, ám rendre elhaló „szép idea” jegyében itt-ott megkezdett munkát. A Vigadóban rendezett kiállításon látható formában, térképekkel, grafikonokkal, táblázatokkal, magyarázó szövegekkel kiállítással szervezték azt a dokumentációs anyagot, amit a külföldi magyarok szervezeteivel, egyesületeivel és számos aktív személyiségével fenntartott kapcsolatrendszer létrehozott. A sajtóbeszámolókból, fényképekből kitetszően ez néhány emléktárggyal – kézimunkák, faragások, barkácmunkák – gazdagított, amolyan táblókiállítás volt, hasonló a későbbiekben meghonosodott munkásmozgalmi, jelenkortörténeti tárlatok első generációjához. Az iránya hasonlóképpen a propagandáé volt, amely ugyanakkor az öt kontinensen szétszóródott magyarok részére az elismerés, a „hazatalálás” érzetét erősítette meg. A kiállított újságok, könyvek, naptárak s elsősorban a fényképek ragaszkodásukat bizonyították a magyar nyelvhez s a magyar kultúrához, s bepillantást engedtek az óhazától távol élők életének néhány vonásába. Amit a sajtó kiemelt a látottakból, az a magyar géniusz nagyságát volt hivatott bizonyítani, továbbá azt a magatartást, aminek Pálinkás Mihály szolgáltatja egyik példaszzerű mintáját. A 86 éves „torontói farmer”, aki ötven év előtt vándorolt ki az új világba, „egy művészi kidolgozású faberakásos tálcát készített a kiállításra”. A kép a csodaszarvast homlokán a kettőskeresztrel ábrázolta, amelyhez reszketős betűkkel írt üzenetet küldött: „A csodaszarvas üzze ki országunkból a bitorlókat...”²⁶

¶ A tárlat sajátos módon egybefonódott egy másik kiállítással, amely új jelentéssel ruházta föl a külföldi magyarokkal való kapcsolattartást s magát a világkongresszust. A szomszédos termekben a Magyar Külkereskedelmi Hivatal elsődlegesen a külföldi magyaroknak szóló, figyelemfelkeltő bemutatóján

amolyan táblókiállítás volt, hasonló a későbbiekben meghonosodott munkásmozgalmi, jelenkortörténeti tárlatok első generációjához. Az iránya hasonlóképpen a propagandáé volt, amely ugyanakkor az öt kontinensen szétszóródott magyarok részére az elismerés, a „hazatalálás” érzetét erősítette meg

a külföldi magyarok és az óhaza közötti kapcsolatokat új irányban is fejleszteni kell. Nevezetesen: a külföldi magyaroknak kötelességévé kell tenni, hogy a magyar ipar és mezőgazdaság termékeit külföldön terjesszék, propagálják

a magyar mezőgazdaság és ipar fejlettségéről adtak képet, és hangsúlyosan kitértek a kiviteli kapcsolatokra s lehetőségekre. A magyar kivitel irányai a magyar termékek világhódító útját szemléltették. Látványában ez volt az „igazi”, vizuálisan „értékelhető” kiállítás. Míg a világkongresszus jóval szürkébb tárlata ehhez képest tartalmi „érdekességeivel”, tanulságaival próbálta a figyelmet fölkelteni, a külkereskedelmi kiállítás a látványosságával is hatott. Ezen volt látható az a nagyszabású világtérkép, amely a világban szétszóródott magyarok elhelyezkedését illusztrálta. Egy másik térkép Magyarország külkereskedelmi forgalmát mutatta. Kunder Antal (1900–1968) államtitkár a megnyitón egyértelműen kifejtette a kiállítás fő üzenetét, amely abban állott, hogy a külföldi magyarok és az óhaza közötti kapcsolatokat új irányban is fejleszteni kell. Nevezetesen: a külföldi magyaroknak kötelességévé kell tenni, hogy a magyar ipar és mezőgazdaság termékeit külföldön terjesszék, propagálják.²⁷

¶ A kongresszus legfontosabb beszédét Kozma Miklós (1884–1941) nyugalmazott belügyminiszter, az MTI és a Magyar Rádió elnöke mondta. A magyarság hivatásáról beszélt, amelyet „átfogó és teljes magyar helyzetismeretre” kell alapozni. Kiemelte a világkongresszus jelentőségét, majd történelmi visszapillantást vetett a magyar múltra, és az öt világrészben élő magyarok helyzetét ismertette. Hangsúlyozta, hogy a világba szétszóródott magyarokkal az összetartozás és a testvérieség fenntartásához minden eszközt igénybe kell venni, így a sajtó mellett az olyan újabb lehetőségeket, mint a filmet s különösen a rádiót. Alaposan meg is kell ismerni – tette hozzá – a külföldi magyarok életviszonyait és teljesítményét, ezért minél előbb kifejlesztendőnek tartott egy „olyan muzeális jellegű intézményt”, amely „az állandóság jegyében” ismerteti és szemlélteti a külföldre szakadt magyarok életviszonyait, statisztikáját, munkáját, elért sikereit, földrajzi és kulturális környezetüket.²⁸ A nagy ívű beszéd többet ígért, illetve szorgalmazott tehát, mint amit a kongresszusra időlegesen összeállított kiállítás megvalósított. Ez utóbbit fél év múlva ismét bemutatták az Uránia Filmszínház emeleti kiállító helyiségében. Ekkor Nagy Iván (1898–1977) miniszteri titkár,

a világba szétszóródott magyarokkal az összetartozás és a testvérieség fenntartásához minden eszközt igénybe kell venni, így a sajtó mellett az olyan újabb lehetőségeket, mint a filmet s különösen a rádiót

önálló múzeum
vagy kiállítóhely
azonban
nem jött létre,
a világszövetség
irodája őrizte
s külföldi levelezői
jövöltábol
gyarapította
az anyagot

minden, ami
begyűlt, amolyan
mellékes
tevékenység
eredményének
tudható be,
s a hivatali
helyiségek
dekorációjaként
szolgált

az amerikai magyarokról hirdetett Uránia-előadása háttérként szolgált: tájékoztatni kívánták a nagyközönséget és a tanulói ifúságot a történelmi Magyarország határain kívül élő – kétmillióra becsült – magyarok létezéséről s életéről. A korábbi tárlathoz képest kiegészítésekkel is éltek, így például dokumentumokkal, fényképekkel, eredeti művekkel bemutatták, „hogyan lett Finta Sándor (1881–1958), a túrkevei parasztfiú kalandos élet után Amerika egyik elismert szobrászművésze”.²⁹ Önálló múzeum vagy kiállítóhely azonban nem jött létre, a világszövetség irodája őrizte s külföldi levelezői jövöltábol gyarapította az anyagot. Nincs arról tudomásunk, hogy múzeumi szakemberekkel konzultáltak volna az intézményesülés, illetve az anyag szakszerű gondozása érdekében. Az éves jelentések 1944 kivételével még futólag sem említik a „múzeumi anyag” gyarapítását, minden, ami begyűlt, amolyan mellékes tevékenység eredményének tudható be, s a hivatali helyiségek dekorációjaként szolgált.

¶ A világháború pusztításait a világszövetség iratanyaga nagyjából túlélte, ma az Országos Levéltárban kutatható az egyesületi és családi levéltárak szekcióban. A 8,6 iratfolyóméter utolsó állaga egydoboznyi, több mint 360 darab fénykép,³⁰ amelynek jó része bizonyos, hogy szerepelt az 1938-as kiállításon. A fényképek egy másik egysége a Magyar Nemzeti Múzeumba került, a Történelmi Fényképtár anyagát gyarapítja. Jó néhány rongált állapotban vagy széttépett kartonra ragasztva maradt fenn, amelyeken kivehetők az egykori kiállítási feliratok. A két gyűjteményben föllelhető fényképanyag jól mutatja a nagy ambícióval épített Külföldi Magyarok Múzeuma gyűjtésének töredékességét, de egyben a meglévő dokumentumok ritkaságba menő forrásértékét. Az irodán a majdani múzeum céljára összegyűlt tárgyak sorsáról azonban egyelőre semmilyen információnk nincs. Vajon hol vannak az „indián és néger” motívumú faragások, a naiv emléktárgyak vagy Pálincás Mihály faragott tálcája? Mi lett a sorsuk azoknak a zászlóknak, amelyeket a megszűnt észak-franciaországi protestáns misszió képviselői ajándékoztak az irodának, „amelyek az idegenben magyarságuk szimbólumai voltak”.³¹ További kutatások talán erre is választ adhatnak.

Az egyik látványos, tárgyi mivoltában is figyelemre méltó fotóalbum Hoffmann Ferenc (1877–1958) református lelkész – a „nyugat-kanadai lovas pap” – gondos munkája, szerencsére megvan. A kanadai magyarok életét 208 fényképben, feljegyzésekben és dokumentumokban bemutató albumot a szerző a Magyarok Világkongresszusa számára – az állandó szervezeti irodának szóló ajánlással – készítette 1938-ban.³²

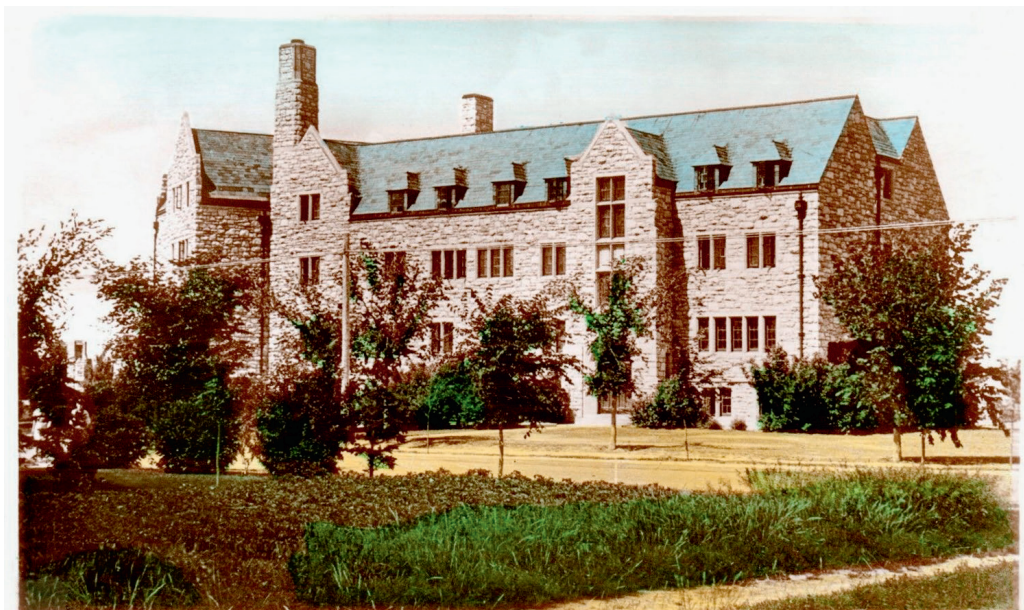
„MAGYAR MÚZEUM SASKATOONBAN”

nevéhez fűződik az első magyar diaszpóramúzeum megalapítása is

¶ Hoffmann Ferenc a kanadai prérin tizennyolc kisebb-nagyobb magyar telep lelki gondozását látta el, ám nevéhez fűződik az első magyar diaszpóramúzeum megalapítása is. A világkongresszusra küldött albumban szereplő képek egy részét több tucatnyi hasonlóval együtt eredetileg a múzeum számára készítette, amikor a kanadai hatóságok 1923-ban megbízták, hogy a magyar bevándorlóknak a mezőgazdálkodás szempontjából való célszerű szétosztását tanulmányozza.³³ Senkit ne tévesszen meg a „modern”, mai elnevezés, aprócska gyűjteményről volt szó, amely főként az elsőség révén érdemel figyelmet, illetve amiatt, hogy az utókor teljesen megfélemedezett róla idehaza éppúgy, mint Kanadában (1892–1979), *Az Est-lapok* újságírója, alig palástolta nem túl rózsás véleményét, amikor fölényeskedő hangnemben így írt róla: „Az egyetem egyik kis szobáscskájában egy kis fülkét adtak neki. Szerzett valahonnan egy Kossuth-képet, ott van néhány régi magyar pénz, magyar eke és sok apró limlom, amelyen a magyar művészet szelleme megérzik. Nincs az egésznek sok jelentősége, de az egyetemi hallgatók mégis csak tudomást vesznek arról, hogy messze Európában van egy kis ország, amelynek Magyarország a neve, ahonnan sok derék magyar ember kerekedett fel, munkaerejét, egész életét ennek az országnak boldogulásáért áldozta, föl.”³⁴

aprócska gyűjteményről volt szó, amely főként az elsőség révén érdemel figyelmet, illetve amiatt, hogy az utókor teljesen megfélemedezett róla idehaza éppúgy, mint Kanadában

¶ Hoffmann Ferenc a keszthelyi mezőgazdasági főiskolán szerzett diplomát, majd Kolozsvárra került. Itt egy mintagazdaságot vezetett, közben elvégezte a jogakadémiát, doktorátust

ST. ANDREWS, UNIVERSITY OF SASKATCHEWAN, SASKATOON

Saskatoon Series No. 54

St. Andrews University, Saskatchewan (Kanada)
Képeslap

szerzett. Ezt követően a miskolci, majd a keszthelyi gazdasági akadémián tanított 1910 és 1914 között. Először még a háború előtt, 1909-ben járt Kanadában, miután előtte már hosszabb európai s amerikai tanulmányutat tett. A földművelésügyi minisztérium küldte ki a kivándorlás és az ország közigazgatási, illetve gazdasági viszonyainak tanulmányozására. Végigjárta a nyugat-kanadai magyar telepeket, megismerkedett a kivándorlás természetével. Miután hazatért, alapos tanulmányokat tett közzé a kérdésről.³⁵ A világháborúban orosz fogságba esett. Szibériából kalandos úton Kanadába szökött, ahol újabb nehézségek árán és csak régi ismerősei segítségével sikerült lábát megvetnie a nyugat-kanadai Saskatchewan tartományban. Baráti tanácsra beiratkozott a Saskatoonban lévő tartományi egyetemre, a presbiteriánus egyház teológiájára, ahol 1923-ban pappá szentelték. Egyúttal kinevezték a teológia, a St. Andrew's College internátusának vezetőjévé s az európai nyelvek tanárává – hat nyelven beszélt, köztük törökül, ukránul –, sőt pár év múlva teológiai doktorátust is szerzett. Itt alapította meg a város- és a környékbeli magyarok segítségével a kis Saskatooni Magyar Múzeumot, amely legelsősorban néprajzi tárgyakat gyűjtött, valamint a magyar történelemmel, Magyarországgal kapcsolatos emlékeket.³⁶ A magyar források, illetve Hoffmann saját beszámolóiban azonban nem fedik föl azt a döntő tényezőt, hogy mindez nem egyéni ötlete volt – bár éppen fakadhatott volna sokréttű, sokfelől táplálkozó hazai és európai tapasztalataiból –, hanem elsődlegesen az egyetem saját igényeiből származott.

itt alapította meg a város- és a környékbeli magyarok segítségével a kis Saskatooni Magyar Múzeumot, amely legelsősorban néprajzi tárgyakat gyűjtött, valamint a magyar történelemmel, Magyarországgal kapcsolatos emlékeket

mindez nem egyéni ötlete volt – bár éppen fakadhatott volna sokréttű, sokfelől táplálkozó hazai és európai tapasztalataiból –, hanem elsődlegesen az egyetem saját igényeiből származott

¶ A skót Morton 1914-ben lépett a fiatal saskatchewanai egyetem kötelékébe. Saskatoonban Nyugat-Kanada betelepülésének történetével kezdett el foglalkozni, s jelentékeny energiát fordított arra, hogy a történeti emlékek megőrzése mellett agitáljon. Kifejezetten újszerű elképzelései voltak a történeti kutatásról, illetve az örökségről. Az egyetemen

kétéves előkészítés,
gyűjtés után
nyitották meg
a közönség előtt
a kis, egyteremnyi
múzeumot 1922
márciusában,
amelynek három
hangsúlyos pontja
volt: az „eszkimó”,
az ukrán
és a magyar
gyűjtemény

hogy az utánunk
jövőknek
megmutassuk,
miként élt
Saskatchewanban
az idegen földről
érkezett telepesek
első nemzedéke

kisebb
összejöveleteket
szerveztek, ahol
az együttműködő
idős telepesekkel
múltbeli dolgokról
beszélgettek,
s ezt egy gyorsíró
jegyzetelte

történeti társulatot szervezett, amely egy etnológiai, néprajzi múzeum (folk museum) alapítását határozta el. Az oktatás szolgálata mellett az volt az általánosabb céljuk, hogy a tartományt benépesítő csoportok öltözetét, kézműves termékeit, munkaeszközeit, művészetét összegyűjtsék. Mintegy két-éves előkészítés, gyűjtés után nyitották meg a közönség előtt a kis, egyteremnyi múzeumot 1922 márciusában, amelynek három hangsúlyos pontja volt: az „eszkimó”, az ukrán és a magyar gyűjtemény.³⁸ Morton Hoffmann Gézát még mint a kollégium magyar hallgatóját vette rá arra, hogy a magyarok körében anyagot gyűjtsön. „Az a szándékunk – mondta egy alkalommal –, hogy az utánunk jövőknek megmutassuk, miként élt Saskatchewanban az idegen földről érkezett telepesek első nemzedéke.”³⁹ „Vannak adataink arra vonatkozóan, hogy milyen népek éltek itt, azt is tudjuk, hogy mit értek el, de azt nem, hogy a mindennapi nehézségeken hogyan lettek úrrá. Mindaz, ami erről vall, ma értéktelen. Ötven év múlva nyeri mindez el becsét, amikor valaki ezekből fog történelmet írni. Jelenleg az a legfontosabb – fejtegette –, hogy összegyűjtsük az információkat.” Ma is egészen újszerűnek hat az a törekvése, hogy a helybeli, még élő pionír telepeseket bevonta a kutatásba. „Elmondatlan értékes történelem van e férfiak és nők elméjének a mélyén, és ha ezt nem gyűjtjük egybe mielőtt meghalnak, örökre elvész.” A mentés érdekében kisebb összejöveleteket szerveztek, ahol az együttműködő idős telepesekkel múltbeli dolgokról beszélgettek, s ezt egy gyorsíró jegyzetelte. Ehhez hasonlóan azt tervezték, hogy a történeti társulatot újabban szervezésével hálózatszerűen kiterjesztik, miután „az emberek helyi csoportjai több információt tudnak összeszedni helyi dolgokkal kapcsolatban, mint bárki más”.

¶ A múzeumi gyűjtést is ez a felfogás alapozta meg, amihez Hoffmann Ferenc előzetes helyismerete alapján eredményesen hozzá tudott járulni. Mintegy 80-90 történeti értékkel bíró tárggyal tért vissza 1921 nyarán két hónapos gyűjtőútjáról. Ruházati, házberendezési tárgyakat, munkaeszközöket, könyveket, képeket-nyomatokat, régi pénzeket hozott három magyar lakosságú prérítelep – Wakaw, Otthon és Yorkton – magyar farmerjaitól. A '48-as forradalom és szabadságharc nevezetes

feltűnést keltett
egy 1736-os hágai
kiadású, latin
nyelvű teológiai
munka, amelyet
egy magyar család
hozott magával,
s amely egy farm
istállójából – egy
zabkosárból –
került elő

eseményeit, Kossuth Lajost, valamint a pusztai életet ábrázoló képek és a könyvek a magyarok történetébe engedtek bepillantást, két másik vallásukra vetett fényt. Feltűnést keltett egy 1736-os hágai kiadású, latin nyelvű teológiai munka, amelyet egy magyar család hozott magával, s amely egy farm istállójából – egy zabkosárból – került elő, valamint az a zsolttároskönyv, amit Kovács János (1861–1921), a Kanadában működő, magyarokat telepítő első református lelkész Wakaw-n lakó özvegye ajándékozott a történeti társulatnak. A színes hímzésű ingek, ruhadarabok közül kiemelkedett egy több mint százéves fekete selyemkendő, egy csaknem egy fontot nyomó, ezüstgombokkal díszített fehér csipkefátyol, egy ezüsthímzésű, hosszú piros rojtokkal ékesített „katrinca”. Hoffmann gyűjtött egy szépen díszített, régi, legalább 18. századira tehető ágyúcsőből kialakított rézmozsarat, egy rézserpenyőt, amely a „családi étkezés hagyományos edénye Magyarországon – mai háziasszonyok is megirigyelhetnék” –, egy lőpor-szarut, paraszas rézvasalót, egy csaknem negyven centi hosszú, szarvból faragott pipaszárat, ekét, ásókat, fa kavarókat, fűrészeket. „Aligha van olyan tevékenység egy mai saskatchewani magyar farmon, ami nincs képviselve” – írta a beszámoló. A gyűjteményt ötnyelvű felirattal nyomtatott Kossuthbankók egészítették ki.⁴⁰

¶ A saskatooni múzeum megnyitását követően elapadtak, sőt megszűntek a hírek a helyi sajtóban. Úgy tűnik, az egyes gyűjteményeket maguk a „forrásközösségek” képviselői tekintették magukénak, így állhatott elő az a helyzet, hogy a szórványos magyar források magyar múzeumként emlegették a gyűjtemény vonatkozó részét. Hoffmann említett 1923-as, hatalmas területre kiterjedő hivatalos „terepbejárása” az így értett magyar múzeumot gyarapította. Újabb beszerzésekről alkalmanként hírt adott *Az Otthon* című hetilap, Hoffmann egy további, szintén a Szent András Kollégium anyagi támogatását élvező vállalkozása. Volt, aki egy fűzfakosarat ajándékozott, más Békevárról – a legnagyobb magyar faluból – egy díszes Kossuth-albumot vagy háborús emlékérmét. Molnár István elhunyt felesége emlékére a család öreg Bibliáját adta át a magyar történelmi és néprajzi múzeumnak, hogy „az méltó

volt, aki egy
fűzfakosarat
ajándékozott, más
Békevárról
– a legnagyobb
magyar faluból –
egy díszes
Kossuth-albumot
vagy háborús
emlékérmét

ez a bőgatya
annak idején
– 26 esztendővel
ezelőtt – szépen
rásimult a csipőkre,
itt azonban nem
lévén divatos,
a nyáron nagyon
célszerű és szép
ruhadarab a ládába
került, majd pedig
a múzeumba
Saskatoonban,
ahol Dr. Hoffman
honfitársunk
a többi hazai
ereklye
társaságában
híven őrzi az utókor
számára oktatás
képen

helyen és biztosan őriztessék”.⁴¹ „Mrs. Steve Kovács prudhomme-i (Sask.) lakos – adta hírül a lap –, volt dunaföldvári lakos igen értékes ajándékot adott. Még 1876-ban szőtt a saját termelésű kenderjéből jó házi vásznat. Abból bőgatyát varrt, immáron megboldogult férje urának, aki már régen a kanadai hantok alatt nyugszik. Ez a bőgatya annak idején – 26 esztendővel ezelőtt – szépen rásimult a csipőkre. Itt azonban nem lévén divatos, a nyáron nagyon célszerű és szép ruhadarab a ládába került, majd pedig a múzeumba Saskatoonban, ahol Dr. Hoffman honfitársunk a többi hazai ereklye társaságában híven őrzi az utókor számára oktatás képen.”⁴²

¶ Az oktatás segítése mellett más célú „múzeumi outreach” is szerepet kapott. Ha alkalom nyílt, Hoffmann szerepeltette tárgyait kanadai rendezvényeken. Így járt el a tartomány fővárosában, Reginában az Arts and Crafts irányzatot követő kanadai kézműves céh (*Canadian Handicrafts Guild*) 1929-ben tartott, nagy néprajzi kiállítása alkalmával. A bevándoroltak kézművességét és folklóráját felkaroló tárlatra – *Great West Canadian Folksong, Folkdance and Handicraft Festival* – két fali futót és két hímzett asztalterítőt küldött be. „Továbbá a magyar pusztai és falusi életet ábrázoló színes könyvatos képeket, amelyek még az 1860-as évek festői öltözetében ábrázolják a magyar csikósokat, amint a ménest »fordítják«.” A kép valószínűleg a Prónay-féle *Vázlatok Magyarhon népeletéből* című albumából (1855) származott. A többi kép címe Théodore Valerio (1819–1879) és Joseph Böss (1868–1908) metszeteit idézi, amelyek „az angol polgártársak” és a kanadai születésű magyar nemzedék előtt egyaránt egy ismeretlen világot mutattak be. Az utóbbiak „sem láttak még ilyet – jegyzi meg a beszámoló írója. Ők sem szagolták az akácfa virág andalító illatát! Nekünk pedig a lelkünk sír utána!”⁴³

¶ Hogy mi történt ezzel a kicsiny magyar múzeumi kollekcióval, senki nem tudja. A University of Saskatchewan 1910-ben alapított művészeti múzeumának nincs innét származó tárgya, legalábbis a gyűjteményi adatbázis szerint. Az egyetem, illetve a St. Andrew’s College archívumainak nyilvánosságai alapján sem sikerült kideríteni, mi lett a magyar tárgyak későbbi sorsa.⁴⁴ Jobb esetben nyomot nem hagyva mégis

„beszívárogtak” valamilyen helyi gyűjteménybe, de nem ki-
zárt, hogy megsemmisültek. Hoffmann 1945-ben nyugdíjba
vonult, British Columbiába, Victoriába költözött. Felesége
még halála után is őrizte magyar tárgyait, köztük ritka, még
Magyarországról származó kincsét: a fényes, fekete bőr lovag-
lócsizmáját, valamint Bibliáját.⁴⁵

„PEREGNEK A MAGYARSÁG ŐSZI FÁJÁRÓL A LEVELEK”

*éltre keltek azok az
intézmények
és kialakultak
azok a jótékony
módszerek,
amelyek révén
a bevándoroltakat
lassabb tempóval
igyekeztek közelebb
vinni az amerikai
intézményekhez,
illetve normákhoz*

*a sikeres
asszimilációnak
nem feltétele,
hogy az idegen
származású
népesség „hozott”
kultúráját
megtagadja*

¶ Az Egyesült Államokban az első világháború utáni éveket az amerikai egység és a belőle fakadó amerikanizáció politikája határozta meg. A százszázalékos amerikaiság elérését azonban nem minden társadalmi s politikai közegben követelték türelmetlen, sőt erőszakos módon, életre keltek azok az intézmények és kialakultak azok a jótékony módszerek, amelyek révén a bevándoroltakat lassabb tempóval igyekeztek közelebb vinni az amerikai intézményekhez, illetve normákhoz. A „megértők” szerint a megkívánt egységet a sokféleség elismerésével is el lehet érni, s a sikeres asszimilációnak nem feltétele, hogy az idegen származású népesség „hozott” kultúráját megtagadja. Ennek folytán nemigen volt olyan város, település, ahol ne rendeztek volna úgynevezett nemzetközi (international) vagy óhazai (homelands) kiállításokat. A bevándorolt csoportok bemutatták saját kultúrájukat, illetve elszármazási országuk fő nevezetességeit s a büszkeségüket leginkább tápláló értékeit. A kiállítások és a hozzájuk kapcsolódó előadások, a „népviseletek”, az énekes, táncos rendezvények a bevándoroltak önreprezentációját biztosították, de egyben a többségi társadalom felé azt voltak hivatottak bizonyítani, hogy mindazzal, amit magukkal hoztak – beleértve történelmük, kultúrájuk nagy alakjainak hírét s nimbuszát –, az amerikai társadalom értékes részét képezik. Ők ezzel járultak hozzá új hazájukhoz, ez az, amivel a bevándoroltak az amerikai életet és civilizációt gazdagították és gazdagítják.⁴⁶ Amit például Buffalo „Kis Magyarországa” 1921-ben önállóan bemutatott a bevándorlókat segítő International Institute segítségével a városnak, vagy amit évekkal később Cleveland-

akkor lehetett volna látványos sikert elérni, egy önálló magyar múzeumot teremteni, ha legalább néhány város helyi magyar csoportjai egyesítették volna a magánosoknál, az egyházaknál vagy az egyesületeknél meglévő anyagot

az idő múlását, az óhaza képének fakulását persze sokan átérezték, s nem egy romantikus ötlettel próbálták a veszteséget ellensúlyozni

az 1920-as évek derekán Floridában Kossuthville néven magyar falut alapítottak

az 1920-as években a magyarországi hivatalos körök, társadalmi szervezetek és a magánosok csak kérni mentek az Egyesült Államokba

ben a „nemzetek” közös, egy hétig tartó kiállításakor – *All Nations Exposition* – a magyarok felsorakoztattak, biztos alapot jelenthetett volna egy magyar múzeum megszervezésére.⁴⁷

Különösen akkor lehetett volna látványos sikert elérni, egy önálló magyar múzeumot teremteni, ha legalább néhány város helyi magyar csoportjai egyesítették volna a magánosoknál, az egyházaknál vagy az egyesületeknél meglévő anyagot. A nagy területi, társadalmi, vallási, politikai széttagoltság miatt ennek azonban nem voltak meg a feltételei. A kiállításokat kísérő sajtóbeszámolókból sem merült föl a múzeumalapítás gondolata, noha a nemzeti és etnikai büszkeség veretes kinyilvánítására számos példát lehetne idézni. Talán volt, aki gondolt erre, ám nem adott hangot neki. Clevelandben 1934-ben felmerült ugyan a múzeumalapítás gondolata, de rögtön hamvába is holt. Lehetséges, hogy az előző évben, Cleveland megalapításának 125. évfordulóján a Nemzetek Ünnepején aratott siker hatására fogalmazódott ez meg, a részleteket azonban nem ismerjük.⁴⁸ Az idő múlását, az óhaza képének fakulását persze sokan átérezték, s nem egy romantikus ötlettel próbálták a veszteséget ellensúlyozni. Amikor például az 1920-as évek derekán Floridában Kossuthville néven magyar falut alapítottak, volt, aki a nagy országos felbuzdulás közepette s az elszármazottak nosztalgikus érzelmeit látva úgy képzelte, hogy az szinte egy kis magyar múzeum lehetne, amely sűrítetten magába foglalja a magyar életet. A friss amerikai Bojár István New York-i lakos vélte úgy, hogy itt olyan otthont lehetne, kellene teremteni, ahol minden magyar, magyar stílusú épületekkel, olvasó körrel, magyar viselettel, kicsiny magyar múzeummal, ahol magyar muzsika szól, az isten házában magyarul beszélnek. Ez hatékony ellenszere lenne a beolvadásnak.⁴⁹

¶ Az is kedvezőtlen körülményt jelentett, hogy az óhaza támogatása egy magyar múzeum létesítésére ekkor föl sem merülhetett. Az 1920-as években a magyarországi hivatalos körök, társadalmi szervezetek és a magánosok csak kérni mentek az Egyesült Államokba, s legföljebb az merült föl – mint a fentiekben volt róla szó –, hogy a külföldi magyarok értékeiből odahaza mentsenek meg valamit. Fényévnnyi távolságban állt

ettől – többszörösen is –, amikor a svéd koronaherceg Gusztáv Adolf (1882–1973), a későbbi VI. Adolf svéd király Philadelphia déli szegletén, egy akkor még kietlen, mocsaras vidéken, 1926-ban saját kezűleg lerakta a majdani amerikai svéd múzeum alapkövét. A környező tágas területen épült meg a Függetlenségi nyilatkozat 150. évfordulója alkalmából rendezett világkiállítás. A svéd múzeum azonban csak 12 évvel később nyílt meg – a pompás, egy svédországi udvarház mintájára egy chicagói svéd építész tervei szerint emelt épületben –, ám az alkalom nem kevésbé volt méltó ehhez: ekkor ünnepelték meg az első svédek Amerikába érkezésének háromszáz éves jubileumát. A földterület, ahol a múzeum föl-épült s áll mind a mai napig, egykor a svéd korona tulajdonosa volt, Krisztina királynő adományozta egy svéd telepesnek 1653-ban.⁵⁰

¶ Az amerikai magyarok történetét nem kísérték ilyen gesztusok, s nem eredményeztek ilyen nagyszabású kulturális létesítményeket. Múltjukban azonban már nemcsak a volt '49-es emigránsok letüntével kellett számolniuk, hanem az őket követő kivándorlók két-három nemzedékének kiöregedésével is. Szécskay György nem volt ebben a törekvésben egyedül, költő s újságíró, lapszerkesztő társa, Kemény György (1875–1952) szintén meghirdette – nem sokkal öelötte –, hogy hosszas unszolás után nekilát az amerikai magyarok történetének megírásához. Mint fogalmazott, „évek óta előttem peregnék a magyarság fájáról az őszi levelek” – ezért vállalkozik erre „a hatalmas feladatra”. Életrajzokból összeállított díszalbumot ígért, amelyekből azonban mindössze néhány tucat portré készült el, a többkötetes díszmű soha nem jelent meg.⁵¹ A korszak legteljesebb amerikai magyar történetét a *Szabadság* tulajdonosának, Cserna (Cherna) Endrének (1882–1929) ösztönzésére a szintén újságíró, szerkesztő – de korábban a rivális lapnak, az *Amerikai Magyar Népszavának* dolgozó – Kende Géza írta meg, és 1927-ben két kötetben látott napvilágot.

már nemcsak a volt '49-es emigránsok letüntével kellett számolniuk, hanem az őket követő kivándorlók két-három nemzedékének kiöregedésével is. Szécskay György nem volt ebben a törekvésben egyedül, költő s újságíró, lapszerkesztő társa, Kemény György (1875–1952) szintén meghirdette – nem sokkal öelötte –, hogy hosszas unszolás után nekilát az amerikai magyarok történetének megírásához.

a korszak legteljesebb amerikai magyar történetét a *Szabadság* tulajdonosának, Cserna (Cherna) Endrének (1882–1929) ösztönzésére a szintén újságíró, szerkesztő – de korábban a rivális lapnak, az *Amerikai Magyar Népszavának* dolgozó – Kende Géza írta meg, és 1927-ben két kötetben látott napvilágot.

Az utolsó tíz év története torzóban maradt, az elkészült, a lapban napi folytatásokban közreadott részek sem jelentek már meg önálló könyvként.⁵² Ez a három, nem egyenrangú s jelentőségében nem összemérhető kísérlet mindenestre jelzi, hogy érlelődött egy jellegzetes alkotói műfaj – amelynek néhány újságcikk erejéig már korábban is voltak előzményei –, az amerikai magyar múlt *öndokumentatív* jellegű megörökítése iránti igény, annak ellenére, hogy hiányoztak a tényleges szakemberek, s még a lehetséges források megőrzése is csak a kezdeteknél tartott. Szécskay György biztosan folytatta a gyűjtést. Amikor a Nyugat Pennsylvániai Történelmi Társulat százezer dolláros költséggel emelt új palotájában egy „amerikai magyar múzeum” – értsd: gyűjtemény – reményében a magyar dokumentumok, források összegyűjtését is kezdeményezték, a legnagyobb mennyiségben tőle kaptak anyagot, „mert Szécskay évtizedek óta gyűjtögetett magyar vonatkozású, az amerikai magyar múltra vonatkozó anyagot, emlékeket”.⁵³ De másokról is szót lehet ejteni. A Zircről elszármazott Bacher Gyuláról (1879–1947) írta egy kortárs, hogy ingatlanforgalmi és építészeti irodája „a philadelphiai régi magyar emléktárgyak valóságos múzeuma” volt.⁵⁴ Hány hasonló lehetett? Nem tudjuk, noha kisebb-nagyobb magyar vonatkozású hasonló tárgyegyüttesek mások kezén is lehettek. A magyar tárgyú kiadványok, nyomtatott dokumentumok legjelentősebb kollektíváját Feleky Károly (1863–1930) hozta létre, akiről alább még lesz szó. Kende Géza is támaszkodott az ő archívumára, ám a Feleky-gyűjtemény fő vonulata Kossuth amerikai útját és az emigráció történetét leszámítva nem amerikai magyar vonatkozású volt – felölelt minden nyomtatásban megjelent *angol nyelvű*, magyar tárgyú munkát a 16. századtól kezdődően –, tárgyakra, s más muzeális jellegű emlékekre pedig nem terjedt ki. Itt említhető a református lelkész Vasváry Ödön (1888–1977) is. Kezdeti lépések után az 1920-as évek derekán kezdte igazán gyűjteni Kossuth amerikai útjának forrásait és emlékeit, majd az amerikai polgárháború magyar hőseire vonatkozó adatokat. Fokozatosan tágította érdeklődését, és az amerikai magyar múlt dokumentátorává vált. Mint ismeretes, az ő adattára, illetve könyvtára halála

a magyar tárgyú
kiadványok,
nyomtatott
dokumentumok
legjelentősebb
kollektíváját
Feleky Károly
(1863–1930)
hozta létre

után szülővárosába, Szegedre került a Somogyi-könyvtárba.⁵⁵ A megőrzés motivációján túl ez a vállalkozás sem tekinthető kifejezetten a múzeumi törekvések előzményének. Mégis említést érdemel ebben a vonatkozásban is, mert akár egy diaszpóramúzeum része is lehetne ez – vagy egy ilyen jellegű kollekció –, amely az Amerikába vetődött, maguknak nevet szerző magyarok tetteit, eredményeit tanúsító és megőrkítő feljegyzések, dokumentumok s forráskijegyzések, -mások egyedülálló gyűjteményét képezi.

„MAGYAR REFORMÁTUS MÚZEUM ÉS LEVÉLTÁR”

három (s olykor még több) egyházkormányzati testület szerint széttagolt magyar reformátusoknak egyetlen közös intézményük volt, az önszegélyezés céljával 1896-ban alapított Amerikai Magyar Református Egyesület, amely a Pennsylvania állambeli Ligonierban közös erőfeszítéssel létrehozta és a tagság, illetve az egyházközségek adományaiból fenntartotta a Református Árvaházat, későbbi nevén a Bethlen Otthont

¶ Egy amerikai magyar (levéltár és) múzeum kezdeményező alapjait az amerikai magyar reformátusság vetette meg. Az egyházi fennhatóságot illetően három (s olykor még több) egyházkormányzati testület szerint széttagolt magyar reformátusoknak egyetlen közös intézményük volt, az önszegélyezés céljával 1896-ban alapított Amerikai Magyar Református Egyesület, amely a Pennsylvania állambeli Ligonierban közös erőfeszítéssel létrehozta és a tagság, illetve az egyházközségek adományaiból fenntartotta a Református Árvaházat, későbbi nevén a Bethlen Otthont. Megalapítását már 1906-ban felvetette újévi üzenetében a Sárospatakon végzett, 1895 óta az Egyesült Államokban működő Kalassay Sándor (1869–1950). A gyűjtés azonnal megindult, de a célt végül 1921-ben sikerült megvalósítani.⁵⁶ Az árvaház első igazgatója a kezdeményező Kalassay Sándor lett. Ezt megelőzően (Mount Carmel és Bridgeport után) 19 esztendőn át volt a pittsburghi hívek lelkipásztora, egy évtizedig pedig a magyarországi református egyházhoz tartozó amerikai magyar gyülekezetek legnagyobb, legerőteljesebb szervezetének, a nyugati egyházmegyéjének esperese. Kitűnt rendkívül aktív, fáradhatatlan szervezőmunkájával, lapok szerkesztésével, az egyházi életet alapvetően befolyásoló írásaival. Mindemellett az amerikai magyar közélet egyik aktív szereplőjének is számított. Gondosan őrizte az egyházmegyei irattárat, saját levelezését, amit magával vitt Ligonierba, s ezzel megalapozta a magyar reformátusság

az első tárgyat, egy
megszűnt virginiai
bányászegylet
zászlaját 1927 nyarán
ajánlották fel

levéltári s muzeális gyűjteményét. Lelkészársai általában megküldték neki az egyházközösségek publikált jelentéseit, jubileumi emlékfüzeteit, illetve az egyházi kiadványokat. Az első tárgyat, egy megszűnt virginiai bányászegylet zászlaját 1927 nyarán ajánlották fel, hogy az eladásából befolyó pénzzel támogassák az árvaházat. Kalassay megírta az ajándékozónak, „hogya zászló nem lesz eladó”! Ha valóban elküldi, az árvaház zászlója lesz, fel is avatják, és ha mennek valahová, magukkal viszik. „Gombkötő Ferenc testvérem a zászlót teljes felszereléssel elküldte [...] Ezzel kapcsolatban jut eszembe az, hogy mennyi ilyen értékes tárgy lehet minálunk veszendőben. Egyleti jegyzőkönyvek, zászlók, jelvények, más ilyen dolgok. Nem volna-e szép dolog, ha itt a magyarság számára volna egy helyünk, ahol ezeket a régi emlékeket összehordanánk. Tudom én, hogy el lehetne ezeket helyezni más múzeumokban is, de azt is tudom, hogy egy ilyen központi helyen volna a mi múzeumunk a legjobban hozzáférhető.” Árvaházi híradását ezzel kapcsolatos felhívással zárta: „Gondolkozzunk a dolog felett és ha úgy látjuk, hogy nem szabad semmit sem elveszítenünk a régi értékek közül: cselekedjünk!”⁵⁷ A zászlóavatást a Református Egyesület soron következő „konvencióján” – négyévenként esedékes közgyűlésén – meg is tartották.⁵⁸ Mindez ösztönzőleg hatott. Egy újabb adományozásról mintegy két év múlva az egyházi hetilap számolt be egy rövid dél-ohioi híradás keretében, amely jelzi, hogy az árvaház vállalja az amerikai magyar emlékek megőrzését, de azt is, hogy még jobbára a szándék kinyilvánításánál tartanak:

az árvaház vállalja
az amerikai magyar
emlékek megőrzését,
de azt is, hogy még
jobbára a szándék
kinyilvánításánál
tartanak

- ¶ „A megszűnt Steubenvillei Önképzőkör örökét a megmaradt tagok Dr. Várady Arthur lelkész buzgólkodása folytán az Árvaháznak adományozták. A maga nemében nem az első adomány ez, amelyben az Árvaháznak már eddig is része volt. Bizony, a magyar életnek itt is, ott is megszűnik egy-két intézménye, amelynek hagyatékából valóságos amerikai magyar múzeumot lehetne berendezni az Árvaházban.”⁵⁹
- ¶ Az „árvaatyá”, Kalassay egyre inkább meggyőződött arról, hogy az amerikai magyar reformátusok dokumentumait, emlékeit össze kell gyűjteni. A többé-kevésbé spontán módon bekerült anyag hívta életre az intézményesülés gondolatát, a szervezett

gyarapítást. Kalassay 1931-ben nyugalomba vonult, de továbbra is Ligonierban maradt, az árvaház mellett időközben létesített kis aggmenház felügyelői állását vállalta el. A történeti visszatekintés egyre jobban foglalkoztatta, s hozzákezdett az amerikai magyar reformátusság múltjának feldolgozásához. Történeti munkái közül kiemelkedik az amerikai magyar református egyházak 1904-ig terjedő korai történetének összefoglalása, amelyet saját emlékei, korábbi cikkei mellett a hivatali iratok, egyházi jelentések s kiadványok – vagyis a levéltári anyag – felhasználásával írt meg. Az akkor még embriónális formában létező levéltár, illetve múzeum szervezésére is valamivel több ideje nyílt. Egy újabb jelentős gyarapodás a pennsylvaniai bányavidékhez és ismételten a „magyar bányászok lelkipásztorának”, Várady Arthurnak (1891–1974) nevéhez fűződik. Úgy tűnik, számára sem volt közömbös a magyar múltat tanúsító emlékek megmentése. „Valamikor 1895-ben alakult meg – írja Kalassay az újabb ajándékozásról – a Startelei Sionra Épült Magyar Református Betegsegélyző Egylet. Miután Startle tulajdonképpen megszűnt, s a vidék központja Dillonvale lett, ahol magyar református templom is épült, az egylet megszűnt. Most ennek a régi egyletnek a zászlóját és jegyzőkönyvét küldte be Dr. Várady Arthur a Magyar Múzeumba Ligonierba. Nagy segítségére volt az értékes emlékek felkutatásában Varga József tiltonvillei testvérünk. Sokok ilyen érték van szerte-széjjel egyes magyar családoknak a birtokában. Minden ilyen értékes emlékek múzeumban van a helye. Szívesen kérjük mindazokat, akik valami ilyen emlékről és hasonlókról tudnak, hogy küldjék be hozzánk.”⁶⁰

¶ A Református Egyesület igazgatósága 1936 februárjában egy múzeumi és levéltári bizottságot nevezett ki, hogy áttekintse a terveket, és ajánlást fogalmazzon meg ezzel kapcsolatban. A tervek között már szerepelt egy esetleges épület kérdése is. Az első ülésről beszámoló jegyző, Kalassay Sándor szerint a bizottság óvatosságra intett. Mint írta, „minden tervet csak akkor lehet és szabad megvalósítani, ha van miért megvalósítani. Itt is az az eset áll fent, hogy a Múzeum részére nem jönnek úgy a tárgyak, mint az kívánatos volna. Pedig az amerikai magyarságnak nagyon sok olyan emléktárgya van, ame-

minden tervet csak akkor lehet és szabad megvalósítani, ha van miért megvalósítani. Itt is az az eset áll fent, hogy a Múzeum részére nem jönnek úgy a tárgyak, mint az kívánatos volna

az a néhány zászló
s régi újság csomó,
s a régi nyugati
egyházmegyéknek
az irattára, még nem
jogosíthatnak arra,
hogy az Egyesület
és a Bethlen
Otthon költséges
építkezésekbe
menjenek bele

lyeknek valódi értéke akkor tűnnék ki, ha azokat minél többen megláthatnák. Az a néhány zászló s régi újság csomó, s a régi nyugati egyházmegyéknek az irattára, még nem jogosíthatnak arra, hogy az Egyesület és a Bethlen Otthon költséges építkezésekbe menjenek bele.”⁶¹ A bizottság ily módon elsősorban azzal fordult a magyar testületekhez, egyházközségekhez és magánosokhoz, hogy az értéktelennek tűnő, de a köz számára becses tárgyakat küldjék a Bethlen Otthonba. „Egyes egyházaknál nagyon értékes történelmi becsű dolgok vannak. Úrasztali terítők, felszerelések, amelyek elvannak rejtve a világ előtt. Sok régi együletnek könyvei, felszerelése, zászlói csak akkor bírhatnak értékkel, ha olyan helyen vannak elhelyezve, ahol megláthatják azokat.” Ebből a szempontból Ligonier jó hely – érvel a felhívás –, nyaranta valóságos búcsújárás van itt. „A kérésünk tehát az, hogy szedjünk össze minden értékes tárgyat. Gyűjtsük össze emlékeinket s ezekkel az emlékekkel is gazdagítsuk meg a magyar jövőt.” Ezek a megjegyzések arról vallanak, hogy a múzeumi gyűjtést nem csak a már megszűnt szervezetek javainak összeszedésében látták. Kétségtelenül ez volt a meghatározó törekvés, a nyilatkozatok visszatérően a mentést-megmentést hangsúlyozták, ugyanakkor annak igénye is felsejlett, hogy a használatban lévő vagy akár az itt-ott „kallódó” tárgyak is összegyűjtésre méltók, s együttesen, egy helyen bemutatva felértékelődnek. Részben a jövőt „gazdagítják”, de megvan a szerepük a jelenben is – mai szóval élve: az önreprezentációt, a magyar közösség értékeinek bemutatását szolgálhatják.

a nyilatkozatok
visszatérően
a mentést-
megmentést
hangsúlyozták,
ugyanakkor annak
igénye is
felsejlett, hogy
a használatban lévő
vagy akár az itt-ott
„kallódó” tárgyak
is összegyűjtésre
méltók, s együttesen,
egy helyen bemutatva
felértékelődnek

¶ Nem sokkal az ülés után egy sokfelé megfordult, sokat tapasztalt lelkész, Hankó Gyula (1871–1936) hagyatékát ajánlotta fel özvegye, aki már életében beszélt arról, hogy számos kötetből álló irattárát, levelezését a felállítandó múzeumnak és levéltárnak szánja. Az ajándékkal 32 év amerikai lelkészkedése során összegyűjtött anyag került Ligonierba.⁶² Az árvaház adott évi, 1936-os jelentése további adományokat is felsorolt. Könyvek, zászlórudak és egyéb – nem részletezett – emléktárgyak mellett a legértékesebb adományt Lágyi Csiszár József (1876–1940) küldte be Roselle Parkból (New Jersey), „ki a Jókai Mór egyik regényének kéziratát adta át és több hasonló

önálló
elhelyezést, egy
saját épületrészt
terveztek

műkincsek ajándékozását ígerte”.⁶³ Más forrásból tudható, hogy az adományozó, a Máramaroszigetről kivándorolt lakatosmester, autodidakta, ám „művészelkű” műpártoló és gyűjtő három Jókai-regénykéziratral rendelkezett. Gyűjteményében ezenfelül több mint nyolcszáz magyar író, politikus, festő és szobrász kéziratát őrizte, továbbá ismert magyar és külföldi festők híres képeinek olajfestésű másolatát, amelyek (vagy legalábbis egy részük) valószínűleg Jókai unokájának, Feszty Masának (1895–1979) munkái voltak, akivel intenzív levelezésben állt. Ligonieri ajándékát, Jókai *Mire megvénülünk* című regénye – időközben annak mintegy háromnegyed részére „apadt” – kéziratát később Vasváry Ödön a Somogyi-könyvtárnak adományozta 1963-ban. Még éppen időben: figyelembe vehették a regény kritikai kiadásakor.⁶⁴ Vasváry nem fedte föl, hogy a kézirat milyen úton került az ő birtokába. Valószínűleg apósától, Kalassay Sándortól kapta, aki feltehetően nem érezte azt biztonságban, miután felesége halála után, 1942-ben egyik lányához költözött Chicagóba. A szóban forgó jelentés jelzi a múzeumi és levéltári bizottság ajánlása nyomán született, jövőre vonatkozó döntést is: „A konvenció által elfogadott múzeumi és levéltári épület felépítését az új aggmenházi épülettel együtt, mint annak egyik részét szeretnénk megvalósítani.” Önálló elhelyezést, egy saját épületrészt terveztek tehát, amely egy új idősothton építésével volt összehangolva. Mindez igen komoly anyagi tehervállalás melletti elköteleződést jelentett. Az együttes építési, berendezési és fenntartási költségekre igen tetemes összeget, százezer dollárt kívántak az amerikai magyarságtól összegyűjteni. A kampány 1937 június végén el is kezdődött, öt hónap alatt az építési alapra háromezer dollárt fizettek be. Ez azonban messze volt még attól, hogy az építkezés elkezdődhessen, amihez 25 ezer dollárra lett volna szükség.⁶⁵ A gyűjtés folytatódott, miközben más esetleges megoldásokkal is foglalkoztak, így a gyerekek új helyen, a közeli városban való elhelyezésével s az ő régi épületük aggmenházzá alakításának lehetőségével.

¶ Bár a múzeum és levéltár ügyét leginkább Kalassay Sándor tartotta életben, voltak hasonlóan elkötelezett partnerei. A Bethlen Otthon élén őt követő Nánássy Lajos (1881–1945), az edin-

burgh-i, párizsi és bázeli teológiai képzettséggel rendelkező második „árvaatya” szintén szorgalmazta az amerikai magyar múlt rekvizitumainak megőrzését. Adott esetben maga szállította be a felajánlott dokumentumokat – mint a Lynch nevű bányásztelep megszűnt magyar egyházának anyakönyvét Kentuckyból⁶⁶ –, s készséggel vállalkozott a szállítási költségek fedezésére is, ha valahol felmerült az ajándékozás gondolata. Ezt ajánlották az észak-michigani rézbányák vidékén megszűnt magyar egyletek még ott élő tagjainak is, amikor kiderült, hogy meglévő zászlóik s egyleti dolgaik már nincsenek használatban. „Itt csak pusztulásra van[nak] ítélve – mondta nekik a református egyesület helyszínen járt kerületi szervezője –, míg Ligonierban az amerikai magyarság szépen fejlődő múzeumában megőrzik azt s így a mi történelmünknek ezek a nagyon értékes emlékei örök idők emlékeztének számára lesznek megőrizve.”⁶⁷

¶ Látható a beszámolókból, hogy a múzeum és levéltár fejlődését a helyhiány hátráltatta, de kétségtelenül megmutatkozott az érdektelenség is. Kalassay Sándor egy alkalommal – nem sokkal távozása előtt – kendőzetlen indulattal erre is kitért, miközben leszögezte, hogy az adott viszonyok között, amíg alkalmas helyiségre nem tesznek szert „nem lehet előbbre haladnunk”. Úgy vélte, hogy minél jobban telik az idő, és minél idősebb lesz az amerikai magyar egyházak munkája, annál jobban kitűnik majd ennek a munkának a jelentősége. „Sokan talán azt mondják – fogalmazott –, hogy nincsen arra semmi szükség, hogy történelmi adataink egy helyen gyűjtesenek össze, de majd lesz bizonyára valaki, aki törődni fog az amerikai magyar reformátusság életével a későbbi időkben. Akkor lesz ennek a munkának az értéke nyilvánvaló, ha 25 vagy majd ismét 50 esztendő múlva megfogja valaki írni az amerikai magyar reformátusságnak a történetét.” Minthogy ő maga is foglalkozott ezzel – s tapasztalta, hogy néhány egyház iratai máris elkallódtak –, nem véletlen, hogy a jövő történetírójának szempontjából értékelte a levéltári és múzeumi gyűjtés jelentőségét. A jelent illetően első sorban arra van szükség – hangsúlyozta –, hogy „a meglevő anyagot rendezzük és megőrizzük. Így amint most van, nem maradhat tovább.

*majd lesz bizonyára
valaki, aki
törődni fog
az amerikai magyar
reformátusság
életével a későbbi
időkben*

A nagy zsúfoltságban alig lehet valamit megtalálni. Aztán sajnos, hogy olyan egyének végzik a tisztogatást, akiknek a gyűjteményről fogalmuk sincs. Éppen a napokban történt, hogy tisztogatás közben felkaptak egy nyaláb írást és bedobták a kályhába." A Jókai-kéziratot talán egy hasonló mozdulattól féltette. Végül kitért arra, hogy az adott évben tovább gyarapodott az anyag, noha a szűkös elhelyezés miatt kérniük nem illett. Tárgyat egyet kaptak, Daytonból egy amerikai zászlót, valamint egy régi alapszabálykönyvet. Mások kiadványokkal gyarapították az anyagot. Rácz Győző (1903–1954) passai, amerikai végzettségű lelkész megszerezte az *Amerikai Magyar Népszava* azon számait, amelyek az első világháború idején jelentek meg. Szabó László (1880–1961), volt sárospataki diák, pap költő beküldte a régi keleti Magyar Református Egyházmegye nyomtatásban megjelent jegyzőkönyveit. A jubiláló egyházak pedig eljuttatták emlékkönyveiket. Ezek a ligonieri levéltári gyűjtemény fő erősségét jelentették, ahogy a jelentés megállapította, az emlékkönyvekből „most már csaknem teljes gyűjteményünk van”.⁶⁸

¶ Kalassay mindvégig reménykedett abban, hogy – miként az árvaház intező bizottságához szólóan írta –, „estére hanyatló életnek ezt az álmát megvalósíthatom. Kérem, hogy egységes erővel igyekezzünk arra, hogy az amerikai magyar reformátusság életére vonatkozó adatok egy helyen összegyűjtve álljanak mindazoknak rendelkezésére, akik a mi elmúlt életünket meg akarják ismerni.”⁶⁹ A háborús évek azonban megakasztották a fejlesztési tervek valóra váltását, az új aggmenház felépítése évtizedekkel elnapolódott, a „szépen fejlődő” múzeum ügye pedig háttérbe került. Meg kell mondani, hogy Kalassay Sándor határozottsága, az alkalmanként elhangzott kedvező nyilatkozatok és a gyarapodásokat ismertető beszámolók ellenére a „múzeumügy” mégis csak periférikus kérdésnek számított a Bethlen Otthon életében. A húszéves évfordulóra írt összegzésében maga Kalassay sem tért ki erre, miközben fejtett hajtott „aranszívű népünk” előtt azért, hogy több mint félmillió dollárt adományozott az árvákat és öregeket ellátó intézet megalapítására, fenntartására és fejlesztésére.⁷⁰ Miután elhagyta az aggmenházat, nem is volt többé közvetlen befolyá-

a háborús évek azonban megakasztották a fejlesztési tervek valóra váltását, az új aggmenház felépítése évtizedekkel elnapolódott, a „szépen fejlődő” múzeum ügye pedig háttérbe került

sa a Ligonierban zajló eseményekre. Úgy halt meg, hogy nem érte meg áltának beteljesülését, ami évtizedekkel később vált valamelyest valóra, korántsem ideális és végleges megoldással. Erről a tanulmány második részében lesz szó.

¶ Érdemes fölfigyelni arra, hogy a magyarok körében az első, kifejezetten múzeumi (és levéltári) céllal is eltervezett építkezés nagyjából ugyanakkor merült fel Ligonierban, mint amikor az amerikai svéd múzeum megnyitotta kapuit. Ekkortájt, 1935-ben alakult meg a chicagói lengyel múzeum is, amelyről Vasváry Ödön látogatása után azt írta, hogy az amerikai lengyelek legkiválóbb történetírója vezetése alatt álló múzeum és könyvtár nagyszerű intézmény. „A múzeum olyan – fűzته hozzá –, amelyhez hasonlót, félek, az amerikai magyarság sohasem fog tudni felmutatni.”⁷¹ A lépték és az anyagi erőforrás ezekben nagyon más volt, de hasonló törekvés mozgatta. Röviden: az amerikai környezetben a saját külön etnohistoria megörökítése és annak számbavétele, hogy mit adtak az egyes bevándoroltak – svédek, írek, lengyelek vagy a magyarok – Amerikának. Az etnikai kontribúció folytonos kiemelése és hangsúlyozása a bevándoroltak és leszármazottaik kisebbségi érzésének leküzdését, az etnikai büszkeség és azonosság megerősítését szolgálta, s az olvasztótégely felfogásból fakadóan a „hozzájárulás”, Amerika gazdagítása egyúttal kitüntetett amerikai értéknek számított.

¶ Ezen a ponton kell hivatkozni arra, hogy ugyanekkor merült fel egy másik, teljesen más alapokon álló magyar múzeum létesítésének a terve is. Miután a magyar állam 1938-ban New Yorkban megnyitott egy magyar tájékoztató könyvtárat – Magyar Intézetet –, rövid időn belül az is megfogalmazódott, hogy ennek a bázisán ki kellene alakítani egy magyar múzeumot. A lépték itt sem volt mérhető egy valódi múzeumalapításhoz, de a felvetés jelentősége így sem becsülhető le, jóllehet az ötletet némileg a kényszer szülte, a háború pedig megakadályozta megvalósulását. Így végső soron ez esetben is csak

egy tervről, kezdő lépésekről volt szó, csekély anyagi ráfordítás mellett. A csírájában körvonalazódott elképzelés egy más irányt vetített elő, mint amit helyben, az amerikai magyarok addig követtek. A New York-i esetben egy, a magyar állam aktív szerepvállalásával működő, tájékoztató jellegű intézmény kialakítása volt a cél. A hangsúlyváltás egyértelmű. Egy ilyen magyar múzeum Amerikában nem a bevándoroltak történetének s emlékeinek lett volna az intézménye – bár valamilyenre az ilyen funkciótól sem zárkózott el –, hanem az óhaza melletti, de még inkább az általános magyar kultúra érdekében kifejtett propaganda eszközét s színterét képezte volna.

„A MAGYAR MŰVELTSÉG NÉPSZERŰSÍTÉSE AMERIKÁBAN”

¶ A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár, a *Hungarian Reference Library* a magyar állam, közelebről: a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona volt, s felügyeletét a vallás- és közoktatásügyi minisztérium látta el. Alapját az említett Feleky Károly-féle gyűjtemény képezte, amelyet özvegyétől vásároltak meg 1937 tavaszán. Az 1930-ban elhunyt egykori színházi rendező és igazgató, karmester csaknem négy évtizednyi munkával s teljes vagyonának ráfordításával páratlan hungarikagyűjteményt hozott össze, amely mintegy hatezer angol nyelvű nyomtatványból és tízezer hírlapi és folyóiratcikkből állt, kisebb mértékben kéziratokból. „És az idők folyamán – írta az őt jól ismerő és nagyra becsülő újságíró, Pásztor Árpád (1877–1940) – Feleky Károlyból, a könyvgyűjtőből tudós lett, historikus, akinek fő műve nem a könyvtár volt, hanem a bibliográfia. [...] A könyvtár anyagának feldolgozása. Hogy megmutassa a világnak a magyar szellem és tehetség kincseit, hogy tisztázza az angol világgal összefüggéseit.”⁷² Végül a 19 kötetre rúgó gépírással, lexikonszerű kéziratot özvegye próbálta kiadni, sikertelenül. A bibliográfia nem volt része az eladásnak, Antoinette Feleky (1873–1950) a lakásán tartotta, s az ő halála után elkallódott.⁷³ A vásárlással a magyar kulturális kormányzat célja egy amerikai magyar kulturális intézet létesítése volt. Az új „magyar intézetnek” igen jó, „előkelő”

az 1930-ban elhunyt egykori színházi rendező és igazgató, karmester csaknem négy évtizednyi munkával s teljes vagyonának ráfordításával páratlan hungarikagyűjteményt hozott össze, amely mintegy hatezer angol nyelvű nyomtatványból és tízezer hírlapi és folyóiratcikkből állt, kisebb mértékben kéziratokból

a nagyteremben
pódium és egy
zongora állt
a főhelyen, a falakat
magyarországi
tájképek, épületek,
műemlékek
fényképei
díszítették

helyen, Manhattan szívében sikerült helyet találni. A 44. utca keleti oldalán a 19. szám alatti Berkeley Building 15. emeletén béreltek egy három kis szobából álló helyiséget, ahol nem sokkal a vásárlást követően a gyűjtemény már a nagyközönség rendelkezésére is állott. Az ünnepélyes megnyitást 1938. április 20-án tartották. Tevékenysége rövidesen olyan méreteket öltött, hogy nagyobb helyre volt szükségük. Egy év múlva ugyanazon épület harmadik emeletére költöztek, ahol sokkal tágabb elhelyezésre nyílt mód, továbbá egy előadóterem fenntartására, amely háromszáz személy s egy újabb bővítéssel még száz fő befogadására volt alkalmas. A nagyteremben pódium és egy zongora állt a főhelyen, a falakat magyarországi tájképek, épületek, műemlékek fényképei díszítették. Itt helyezték el ünnepélyes ceremónia keretében, 1940 januárjában Finta Sándor *Colonel Kovats* – Kováts Mihály (1724–1779) ezredes –, az amerikai függetlenségi háború magyar hőségének bronzplakettjét is.⁷⁴

¶ A könyvtár igazgatójának Telkes Lászlót (1902–1998) kérték föl, aki jogi diplomával ösztöndíjasként került ki az Egyesült Államokba 1930-ban. A Harvard Egyetemen szerzett újabb jogi diplomát, majd ugyanitt előbb kutatóként, aztán az összehasonlító magánjog előadójaként nyert alkalmazást. Közben az egyetem jogi könyvtárában is dolgozott, ahol katalogizálta a magyar jogtörténeti könyveket, fejlesztette a magyar gyűjteményt. Kezdetől foglalkoztatta, miként lehet Magyarország iránt érdeklődést kelteni az amerikaiak körében. A jónevű New York-i sebésszel, Cholnoky Tiborral (1904–1975) és feleségével együtt intézték a budapesti Egyetemi Énekkar amerikai látogatását 1937-ben, ami páratlan sikert aratott. Az amerikai viszonyok kiváló ismerőjeként esett rá a választás, miután tevőlegesen is részt vett a hagyaték megvásárlásának hosszas előkészületeiben, amit a magyar követ, Pelényi János (1885–1974) vezetett. Kezdetben az intézet belőle és egy titkárnőből állt.⁷⁵ Hozzájuk csatlakozott egy fiatal okleveles gimnáziumi angoltanár, Szentkirályi József (1913–2008), aki 1939 februárjában az amerikai–magyar diákcseré ösztöndíjával érkezett a New York-i International House-ba. Költségeihez a könyvtár barátainak szövetsége is hozzájárult. Ösztöndíját

OUTSTANDING EVENTS
of the
1941 — 1942 Season
of the
Hungarian Reference Library

19 West 44th Street — New York City

Murray Hill 2-6171

ADVISORY COUNCIL

Edwin M. Borchard	Joseph P. Chamberlain	Manley O. Hudson	Roswell Magill
Isiah Bowman	Stephen Duggan	Eldon R. James	Ernest M. Patterson
Nicholas Murray Butler	Robert M. Haig	Philip C. Jessup	Lindsay Rogers
			James T. Shotwell

Director: LASZLO TELKES

2003 *532 18

CONSTITUTION DAY *Wednesday, October 8th*

Festive Meeting.

KOSSUTH EXHIBITION *Wednesday, October 29th*

Fall opening of the greatly enlarged exhibit.
Reception and Dinner.

THANKSGIVING DAY *Tuesday, November 25th*

Musical.

CLOSING of KOSSUTH EXHIBIT *Saturday, December 6th*

Dinner.

CHRISTMAS, CHILDREN'S DAY *Monday, December 22nd*

Distribution of clothing and presents to
children in need.

DEMOCRACY DAY *Thursday, January 29th*

205th Anniversary of the birth of Thomas
Paine, author-hero of the American Revo-
lution. Festive Meeting.

LINCOLN DAY *Wednesday, February 11th*

Musical.

WASHINGTON DAY *Saturday, February 21st*

Festive dinner. Exhibition of rare maps and
books of the American Revolution.

LECTURE on CANCER *Wednesday, March 4th*

Dr. Tibor de Cholnoky, Member of the
American Board of Surgery. Moving Pic-
tures.

HUNTING in HUNGARY *Wednesday, March 18th*

Lecture. Exhibition. Moving pictures.

HUNGARIAN PAINTINGS *Wednesday, April 8th*

Exhibition.

HUNGARIAN DOGS and HORSES *Wednesday, April 22nd*

Lecture. Exhibition of different breeds of
Hungarian dogs and large collection of
famous English sporting prints.

OPENING of EXHIBITION *Monday, May 11th*

Pictorial and Graphical Exhibit "Hun-
garian Contributions to the U.S.A." in com-
memoration of the 162nd anniversary of
the death of Col. Commandant Michael
de Kovats, drillmaster of Washington's
Cavalry.

CULINARY SCHOOL GRADUATION *Thursday, May 14th*

"Hungarian Art of Cooking" under the
direction of Miss Maria Lukats, author of
"Oomph in Cooking."

FOLKDANCE FESTIVAL *Saturday, May 16th*

Miss Etus Serly's folkdance groups.

DECORATION DAY *Saturday, May 30th*

In commemoration of the Hungarian heroes
of the Civil War.

fél évvel, 1940 februárjáig meghosszabbították azon a címen, hogy az amerikai–magyar kapcsolatok tanulmányozza a Magyar Könyvtárban. Ezt követően a vallás- és közoktatásügyi minisztérium állományába került, titkárként alkalmazták a könyvtárban, illetve magyarnyelv-órákat tartott a Columbián az egyetem meghívására. A könyvtár személyzetét működésének harmadik évében az igazgatón kívül két tudományos és négy irodai alkalmazott alkotta.⁷⁶ Telkes László támogatókat, mecénásokat nyert meg, s megalapította a könyvtár barátainak szövetségét. A tagdíjak a könyvtár fejlesztését s programjainak megvalósítását szolgálták. Az amerikai könyvtárakban rendszeresített, mennyezetig érő acél könyvespolcok és a bútorzat beszerzését a könyvtár amerikai támogatóinak adományai tették lehetővé. A hiányzó összegeket Telkes nemritkán saját forrásaiból egészítette ki. Az említett koncertzongorát ő maga vásárolta.⁷⁷

*az amerikai
könyvtárakban
rendszeresített,
mennyezetig érő
acél könyvespolcok
és a bútorzat
beszerzését
a könyvtár amerikai
támogatóinak
adományai tették
lehetővé*

¶ A New York-i Magyar Könyvtár jóval több volt, mint könyvtár. Sokkal inkább magyar klubként, rendezvényirodaként, tudakozóközpontként működött. Gazdag kulturális programot bonyolított, előadásokat, hangversenyeket és kiállításokat szervezett részben saját helyiségében, részben olyan külső, reprezentatív helyszíneken, mint a Carnegie Hall, a New York Public Library, a Columbia Egyetem McMillian Theatre vagy a Belmont Plaza hotel. Minden rendezvényre ötezer meghívót küldtek szét. A könyvtári működés bibliográfiai munkát, katalóguskészítést, új gyarapításokat – főleg magyar kézikönyvek, sorozatok beszerzését – jelentett, illetve a könyvtárhoz forduló érdeklődők személyes vagy írásbeli kiszolgálását. Havi átlagban ötven-kétszáz érdeklődőnek nyújtottak tájékoztatást, majd a szolgáltatást bővítendő rotaprintes kiadványsorozatot indítottak. Volt rádióműsoruk, angol és magyar nyelvű sajtószolgálatuk. Az amerikai magyar telepekről is kezdeményeztek egy adatgyűjtést, s hozzáfogtak egy angol nyelvű, a prominens amerikai magyarokat bemutató biográfiai lexikon anyagának összegyűjtéséhez, előkészítéséhez.⁷⁸ Szentkirályi József egy a hazai olvasóknak szánt írásában világosan fogalmazott: „Előadásaink, hangversenyeink és kiállításaink közönségsikere, különösen amerikai körök-

*minden
rendezvényre ötezer
meghívót
küldtek szét*

*volt rádióműsoruk,
angol és magyar
nyelvű sajtó-
szolgálatuk*

ben, igazolta azon felfogásunkat, hogy angolszász nyelvterületen, de legalább is Amerikában, tartós sikert és eredményt csak ilyen kulturális programmal lehet elérni. Területi sérelmeink és külpolitikai csatározásaink csak igen csekély számú érdeklődésre számíthatnak s így azok hangsúlyozása nem áll arányban a befektetett anyagi és erkölcsi áldozatokkal.”⁷⁹ Egy másik alkalommal megemlítette, hogy az amerikai „közvéleménynek megfelelően” a propaganda kifejezést nem használják, helyette a „felvilágosító szolgálat” megnevezéssel élnek. „A Könyvtár munkájának jelmondata: a magyar műveltség népszerűsítése Amerikában!”⁸⁰ A könyvtár megnyitásakor a magyar követ, Pelényi János kiemelte, hogy az intézmény nem „propaganda szervezet”. Azt hangsúlyozta, hogy a könyvtár „fontos kulturális kapocs Magyarország és az Egyesült Államok között”. Telkes László rövid beszédében ehhez azt is hozzátette, hogy a könyvtár működésével minden egyes amerikai magyar nyerni fog, beleértve a második nemzedéket is. „A magyar kultúrának széles körökben való megismertetése útján – fogalmazott – minden amerikai születésű magyar származású nő és férfi gazdagabb lesz kulturális örökségében és nyerni fog azáltal, hogy az Egyesült Államok közönsége úgy fog a magyarságra tekinteni, mint egy nagy európai kultúra zászlóvivőire.”⁸¹

az intézmény nem „propaganda szervezet”

a könyvtár „fontos kulturális kapocs Magyarország és az Egyesült Államok között”

¶ A kulturális, tudományos nyelvezet ellenére az intézmény valójában a kor kulturális diplomáciájának megfelelő propagandatevékenységet folytatott. Ez azt jelentette, hogy politikai kérdéseket nyíltan nem artikuláltak – ebben állt a politikamentesség –, hanem kulturális, oktatási, tudományos keretek között mozgó tájékoztatás, népszerűsítés révén törekedtek ismeretterjesztésre, illetve a magyar álláspont képviselésére. Mindennek háttérében a Teleki Pál-féle angolszász kapcsolatok megerősítésének, a német befolyás ellensúlyozásának szándéka állt, valamint az utódállamok amerikai kulturális propagandájának semlegesítése.⁸² A kultusz kormány osztálytanácsosa, Paikert Géza (1902–1990) finoman utalt is erre a hazai pedagógusoknak írt tájékoztatójában: „Mert történhetik bármi a kontinensen, Amerika megfelelő felvilágosítása, s ebből kifolyólag jóindulata, sohasem lehet

politikai kérdéseket nyíltan nem artikuláltak – ebben állt a politikamentesség –, hanem kulturális, oktatási, tudományos keretek között mozgó tájékoztatás, népszerűsítés révén törekedtek ismeretterjesztésre, illetve a magyar álláspont képviselésére

közömbös Magyarország számára. Azok a mérhetetlen szellemi és anyagi erőforrások, amelyek az újvilágban állnak rendelkezésre, a mostani háború befejeztével, akár egy forrongó átalakulás után, akár anélkül egyszer újra be fognak kapcsolódni a nagy világegyetembe. Hogy majd akkor Magyarország miként részesül ezekben a javakban, az attól függ, hogy hogyan s milyen szemüvegen keresztül ismeri meg hazánkat Amerika.”⁸³

¶ A manőverezést a helyszínen azonban aligha értették, nem is igen érzékelték, és nem így értékelték. A kulturális program- és információszolgáltatás azonban egyértelműen sikeres és hatékony volt. Az amerikai közönség jól fogadta a magyar tárgyú színvonalas előadásokat, a szerda esti hangversenyeket, a külső helyszíneken szervezett műsorokat – többek között Bartók Béla koncertjét, az opera- vagy zongoraesteket –, miként az amerikai magyarok kultúrára éhes rétegei is örömmel vették, hogy végre ők is kapnak valamit az óhazától. Ám a magyar állami részvétel miatt – bármilyen burkolt formában is állt a háttérben –, a „felvilágosító szolgálat” sem lehetett semleges tevékenység. Propaganda volt, „ha azt mindjárt ostyába[n] is adják be”, ahogy fogalmazott egy a Horthy-rendszerrel élesen szembenálló magyar munkáslap, amely ennek ellenére kezdetben maga is közölte a fontosabb rendezvényekre szóló híreket, meghívókat.⁸⁴ A könyvtár hazuról jövő anyagi lehetőségei egyébként rendkívül korlátozottak voltak, amit az agilis „Director Telkes” és Szentkirályi találékonysággal, elszántsággal próbált tágítani, ahogy Paikert Géza fogalmazott: „amerikai stílusban” – azaz ilyen tempóval és hatékonysággal – eredményeket elérni.

¶ A könyvtár múzeummá bővítésének első állomásaként 1940. február 7-én ünnepi hangverseny keretében megnyitottak egy állandó magyar kiállítást a Magyar Iparművészeti Társulatnak a New York-i világkiállításra küldött anyagából. (A világtárlaton ekkor épp „téli szünet” volt, május 11-én nyílt meg az új évadra.) A könyvtári előadóterem főbejáratát képező benyílóban modern, belső világítású kiállítási szekrényeket helyeztek el, amelyekben Herendi és Zsolnay porcelánokat, hódmezővásárhelyi és Gorka kerámiákat, Szerlemhegyi-féle

*megnyitottak egy
állandó magyar
kiállítást a Magyar
Iparművészeti
Társulatnak
a New York-i
világkiállításra
küldött anyagából*

A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár részlete
OSZK Kézirattár

magyar viseletű babákat, faliszőnyegeket, bútorhuzatokat, egyéb textíliákat s más kortárs iparművészeti tárgyakat állítottak ki. A látnivalókat időnként cserélték is. Ekkor még inkább amolyan díszletezésről volt szó, ahogy Szentkirályi ki is fejezte: „Ez az állandó kiállítás nemcsak elsőrendű propaganda a magyar iparművészeti cikkek mellett, de hatásos keretet szolgáltat a könyvtár tudományos és művészeti programjához is.”⁸⁵ A kiállítási tér még elég szűkösnek is bizonyult, ezért az ősz folyamán bővítésbe kezdtek. A múzeummá válás lehetőségéhez ugyanakkor egy kedvező külső adottság is hozzájárult, ami valójában egy szűkös helyzet megoldásának kényszeréből származott. Az 1940-re meghosszabbított világiállítás a vége felé közeledett, s a háborús viszonyok, a tengeri út veszélyei miatt a kiállítási anyag hazaszállítása bizonytalanra vált. Ekkor merült föl, hogy a felszabaduló festmények, iparművészeti és háziipari cikkek a magyar kultúrpropaganda kiváló lehetőségét biztosíthatnák, ezért az anyagot átengedik a Magyar Könyvtár részére a New York-i Magyar Múzeum megteremtése érdekében. Az első tervek a meglévő kiállítási tér megtízszerezéséről szóltak, amelynek köszönhetően az átvett iparművészeti anyag mellett kiállítják majd a Kossuth Lajos amerikai útjára vonatkozó emlékeket, de magyar képviselőket is – „bizonyítva népünk magas műveltségét és művészi képességeit”. A könyvtár azt is tervezte, hogy a majdani múzeum évenként kisebb-nagyobb kiállításokat fog küldeni az amerikai magyar telepekre, hogy ott is népszerűsítsék a magyar műveltséget és művészetet.⁸⁶

az 1940-re
meghosszabbított
világiállítás a vége
felé közeledett,
s a háborús
viszonyok, a tengeri
út veszélyei miatt
a kiállítási anyag
hazaszállítása
bizonytalanra vált
ezért az anyagot
átengedik a Magyar
Könyvtár részére
a New York-i
Magyar Múzeum
megteremtése
érdekében

¶ Az októberben és novemberben kiadott sajtóközleményekben már határozottan a New Yorkban létesülő magyar múzeum építéséről adtak hírt. Minden politikamentesség ellenére azt is leszögezték, hogy a múzeumot „Erdély felszabadulásának emlékére” állítja az amerikai magyarság. Olyan központi hely lesz ez, „ahova mindenhonnan el fognak zárándokolni az első- és másodgenerációsok, és ahol az amerikai közönség százezrei fogják a magyar műveltség, történelem és művészet okmányait, bizonyítékait és remekműveit meg szemlél-
ni. A magyarság megbecsülésének szolgálata mellett a második nemzedék „»inferiority complex«-ének eloszlatásához

minden
politikamentesség
ellenére azt is
leszögezték, hogy
a múzeumot „Erdély
felszabadulásának
emlékére” állítja
az amerikai
magyarság

a már amerikai
iskolázottságú,
angolul beszélő
generációt csakis
a magyarságra
vonatkozó
ismeretek
angol nyelvű
megismertetésével
lehet megtartani
a magyar
horizonton belül

fog hozzájárulni.”⁸⁷ Telkes László világosan látta a második nemzedék problémáit. Ez a kérdés volt az egyetlen szál, amin keresztül a Magyarok Világszövetségével közvetlenül együttműködött. Határozott elképzelései voltak arról, hogy a már amerikai iskolázottságú, angolul beszélő generációt csakis a magyarságra vonatkozó ismeretek angol nyelvű megismertetésével lehet megtartani a magyar horizonton belül. A Magyarok II. Világkongresszusán hozzászólásában azt fejtegette, hogy a második nemzedéknek a Magyarországhoz való „ragaszkodás érzetét” három úton lehet elérni: a sajtóban, a filmen és az előadásokon – megfelelő angol nyelvű, kulturális tájékoztatással és propagandával. Az amerikai viszonyok valós tapasztalatait figyelembe véve készített egy reális tervet a világkongresszus szervezeti irodája számára egy a második generációnak szánt történelemkönyvre vonatkozóan. Ebben is a kulturális ismeretek átadására fektette a hangsúlyt, s nem a magyar nyelvű elsajátításának követelményére.⁸⁸ A világszövetségre a könyvtár működése, rendezvényei során annak politikai kötődései miatt soha nem hivatkoztak, s ezáltal a politikai vitákba való sodródást is elkerülték.

¶ Az elképzelt múzeum számára a könyvtárban nagy, mintegy 130 négyzetméternyi kiállítóteret, „csarnokot” alakítottak ki, ahova „számos amerikai magyar kiválóság” javaslatára üvegezett kiállítási szekrényeket helyeztek el. Ezeket a világhiállítás magyar pavilonjában kiállító cégektől vásárolták. A könyvtár megvette onnét a Diósy Antal (1895–1977) által népi motívumokkal tervezett színes, kazettás famennyezetet (vagy legalább is egy részét), amelyért a művész aranyérmert nyert a kiállításon. Mindezzel s az átvett kiállítási tárgyakkal a világhiállítás magyar pavilonja mintegy tovább élt az új helyen, a magyar múzeumban. A szándék azonban mindenképpen az volt, hogy a tervezett kiegészítésekkel együtt a múzeum az amerikai magyarok és az óhaza életét, illetve a magyar kultúra értékeit együttesen fogja majd át és mutatja be. A hírek szerint a múzeum kialakítása, berendezése és felszerelése több mint háromezer dolláros ráfordítást igényelt, amit nem hazai pénzből, hanem egészében a tagsági díjakból és adományokból

a világhiállítás
magyar pavilonja
mintegy tovább
élt az új helyen,
a magyar
múzeumban

A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár olvasóterme
OSZK Kézirattár

szándékoztak előteremteni. A december végi utolsó sajtóhír szerint a múzeum néhány héten belül készen lesz, s díszes ünnepély keretében adják majd át.⁸⁹

¶ Ünnepeles megnyitásra azonban nem került sor, a múzeum kifejezés lényegében eltűnt a hírekből. Telkes László későbbi, a könyvtár programjait összesítő feljegyzésében sem szerepel. Sőt ebben a nem sokkal a halála előtt összeállított dokumentációban egyáltalán nincs szó a múzeumi tervekről.⁹⁰ A töredékes korabeli forrásokból úgy tűnik, hogy a politikai helyzet, illetve a magyar–amerikai viszony romlásával nézeteltérések támadtak a könyvtár vezetője és a magyar hatóságok között. Telkes a New York-i magyar konzulátus, illetve a nagykövetség tudomása nélkül megszerezte az amerikai állampolgárságot (1941. ápr. 7.), s a magyar külképviselet álláspontja szerint más olyan lépéseket is tett, amelyekhez nem volt felhatalmazása.⁹¹ Mindemellett 1941 nyarán egy baleset miatt anyagi nehézségek is felléptek. Petró Elza, a könyvtár titkárnője elvágta a csuklóját egy kiállítási vitrin összetört üvegével, és kártérítési pert indított. A bíróság által megítélt ezerhétszáz dollárt a könyvtár nem akarta, nem tudta kifizetni. December 10-én a New York-i sheriff zárta az intézmény vagyonát, hogy árverés útján biztosítsák az összeget. Három nappal később Magyarország hadat üzent az Egyesült Államoknak. Az amerikai külügyminisztérium elrendelte a magyar állam hivatalos szervezeteinek bezárását. Telkes 1942. január 28-án kapta kézhez a határozatot, s február 8-án a könyvtár hivatalosan is bezárt. A Feleky-könyvtárat összezsomagolták, és nyolc nap alatt a Columbia Egyetemre szállították, az egyéb javakat, a berendezést és a múzeumi tárgyakat egy manhattani raktárban helyezték el.⁹² Telkes korábban Budapestről azt az utasítást kapta, hogy ha a helyzet romlik, a könyvtárat zárja be, és állományát a főkonzulátus segítségével küldje Magyarországra. Nemcsak ennek nem tett eleget, hanem aznap, amikor a svéd főkonzul közbenjárására a könyvtár zárlatát feloldották – megegyeztek ugyanis a kártérítés ügyében a károsulttal –, a New York-i sheriff hivatalával lefoglaltatta a gyűjteményt, s pert indított a magyar állam, illetőleg a tulajdonos Nemzeti Múzeum ellen elmaradt járandóságai s meg nem térített,

a töredékes korabeli forrásokból úgy tűnik, hogy a politikai helyzet, illetve a magyar–amerikai viszony romlásával nézeteltérések támadtak a könyvtár vezetője és a magyar hatóságok között

Magyarország hadat üzent az Egyesült Államoknak. Az amerikai külügyminisztérium elrendelte a magyar állam hivatalos szervezeteinek bezárását

a Feleky-könyvtárat összezsomagolták, és nyolc nap alatt a Columbia Egyetemre szállították, az egyéb javakat, a berendezést és a múzeumi tárgyakat egy manhattani raktárban helyezték el

azt akarta elérni,
hogy a könyvtárat
semmi esetre
se szállítsák el
Magyarországra

a könyvtár működéséhez nyújtott kölcsönei miatt. Ezzel azt akarta elérni, hogy a könyvtárat semmi esetre se szállítsák el Magyarországra.⁹³ A per lefolytatását a külügyminisztérium közbelépésére a háború befejeztéig, illetve a békekötésig felfüggesztették. Az újabb amerikai törvények értelmében a Magyar Könyvtár és a múzeum teljes állományát 1942 végén az idegen vagyon hatósága foglalta le, de mindkét részegység maradt az addigi raktározási helyén. Telkes Lászlót, mint-hogy időközben amerikai állampolgár lett, nem internálták, ellenben Szentkirályi Józsefet igen. A magyar, német és olasz diplomatákkal együtt hagyta el az Egyesült Államokat, és tért vissza Magyarországra.⁹⁴

gyűjteménye
még nem volt
az épülőben
lévő magyar
múzeumnak, illetve
amit átmenetileg
átvett a Magyar
Iparművészeti
Társulattól, annak
ekkor még nem
látszott a végleges
sorsa

¶ A Magyar Könyvtár utolsó nagy rendezvénye egy Kossuth-emlékkiállítás volt 1941 nyarán. Bár ekkor sem került szóba, hogy ez múzeumi kiállítás, mégis a könyvtár talán leginkább múzeumi rendezvényének tekinthető. Mint láttuk, gyűjteménye még nem volt az épülőben lévő magyar múzeumnak, illetve amit átmenetileg átvett a Magyar Iparművészeti Társulattól, annak ekkor még nem látszott a végleges sorsa. Magyarán: nem dőlt el, hogy visszaszállítják-e majd Magyarországra a világiállítási műtárgyakat, iparművészeti termékeket, vagy inkább átengedik a ténylegesen létrejövő New York-i Magyar Múzeumnak, amely éppen lehetett volna a Nemzeti Múzeum filiája is. Az intézmény gyűjteménye ezenkívül könyvtári és adattári volt, eltekintve a Finta-féle említett Kováts Mihály-domborműtől, valamint a New Brunswick-i Szent László római katolikus hitközség plébánosa által a könyvtárnak adományozott Szent László-bronzplakettől.⁹⁵ Voltak még fényképek – egy későbbi kimutatás szerint több mint nyolcszáz darab –, és lehetett még a birtokukban alkalmilag bekevert néhány festmény, grafika is. A Kossuth-emlékkiállítást Kossuth Lajos amerikai körútjának kilencvenedik évfordulója alkalmából rendezték. Négy teremben 261 Kossuthra vonatkozó könyvet, kéziratot, képet és emléktárgyat mutattak be. A minden hazai támogatás, tárgykölcsonzés nélkül készült kiállítás a helyben föllelhető anyagokból, elsősorban a Feleky-gyűjteményből állt össze. Gál István (1912–1982) emiatt – s bizonyos interpretációs hiányosságok miatt – kritizálta

a sajtóvisszhang
eredményeképpen
többen följánlották
a tulajdonukban
őrzött
Kossuth-relikviákat

Budapestről a bemutatót, pedig éppen ez, a helyben föllelhető anyag volt a legfőbb erénye. Különösen, hogy a sajtóvisszhang eredményeképpen többen följánlották a tulajdonukban őrzött Kossuth-relikviákat, s emiatt a tárlatot át is kellett rendezni. A kiállítást a nagy érdeklődésre való tekintettel az év végéig nyitva tartották. Tulajdonképpen akkor zárt be, amikor Kossuth partra lépésének évfordulója aktuálissá vált volna, de ez már egybeesett a nagypolitika említett fordulataival.⁹⁶ Az Amerikai Magyar Református Egyesület 1941-et Kossuth-esztendőnek nyilvánította. Lapja, a Washingtonban megjelenő *Testvériség* erre az alkalomra *America and the Kossuth era* címmel – Antoinette Feleky hosszú, férjére is emlékező bevezetőjével – közreadta azokat a verseket, amelyeket az amerikai és angol költők írtak Kossuthhoz, s amelyeket Feleky fáradtságos munkával gyűjtött össze. A kiállított Kossuth-levelek az özvegy tulajdonát képezték, noha ezeket nem tartotta magánál, hanem a könyvtárban voltak elhelyezve, s egy előző, 1939-es kisebb Kossuth-tárlaton már láthatta őket a közönség. A kiállítás óta a Kossuth-kéziratok sorsa ismeretlen, amikor a Feleky-gyűjteményt a Kongresszusi Könyvtár 1953-ban megvásárolta, a levelek nem voltak az anyagban.⁹⁷

a kiállítás óta
a Kossuth-kéziratok
sorsa ismeretlen,
amikor
a Feleky-gyűjteményt
a Kongresszusi
Könyvtár 1953-ban
megvásárolta,
a levelek nem voltak
az anyagban

¶ A New York-i Magyar Könyvtár (és a formálódóban lévő múzeum) tevékenységét több olyan vonás jellemezte, ami mai viszonyok között is megállná a helyét, sőt szinte úttörő elképzelésnek hatna. Említhető egyrészt az intézmény társadalmi beágyazottságának módszeres kiépítése. A múzeumbaráti kör – Könyvbarátok Szövetsége – megszervezése, a jó nevű amerikai szaktekintélyekből álló tanácsadói testület felkérése egyaránt kiemelte a szervezetet a szűkebb helyi amerikai magyar közéletből vagy a magyarok kizárólagos érdekköréből. A grémium élén Nicholas Murray Butler (1862–1947), a Columbia Egyetem elnöke állt, akít magyarországi látogatásakor Bethlen miniszterelnök látott vendégül vacsorára miniszterek, diplomaták, egyetemi tanárok társaságában. Ugyanebben az évben kapta meg a béke Nobel-díjat. A tizenhárom fős testülethez még hat Columbia-professzor adta a nevét.⁹⁸ További személyiségek felsorolása nélkül is világos, hogy a Magyar Könyvtár úgy volt magyar intézmény, hogy

a múzeumbaráti
kör – Könyvbarátok
Szövetsége –
megszervezése,
a jó nevű amerikai
szaktekintélyekből
álló tanácsadói
testület felkérése
egyaránt kiemelte
a szervezetet
a szűkebb helyi
amerikai magyar
közéletből vagy
a magyarok
kizárólagos
érdekköréből

A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár részlete
OSZK Kézirattár

a könyvtár többször
élt a partnerség
előnyeivel, úgy
terveztek például
egy előadást és
bemutatót
a magyar ékszer
történetéről,
hogy egyúttal
megállapodtak
elegáns manhattani
ékszerészekkel,
hogy egy hétig
magyar ékszereket
mutatnak be
kirakataikban

legalább annyira az amerikai kulturális és tudományos élet igényeit is eredményesen (ki) tudta szolgálni. Még más intézmények támogatójaként is megnyilvánult. A Metropolitan Operaház javára a könyvtár híres magyar fotográfusok képeiből fényképkiallítást rendezett 1940-ben, André Kertész, Munkácsi Márton, Muray Miklós, Dienes André, Éder Gábor és mások részvételével.⁹⁹ Ugyancsak megemlíthető, hogy a könyvtár többször élt a partnerség előnyeivel. Úgy terveztek például egy előadást és bemutatót a magyar ékszerek történetéről, hogy egyúttal megállapodtak elegáns manhattani ékszerészekkel, hogy egy hétig magyar ékszereket mutatnak be kirakataikban.¹⁰⁰ Mátyás király születésének ötszázadik évfordulójára a könyvtár megszervezte, hogy a New York Public Library egy hétig kiállításon mutassa be az Amerikában található négy Corvinát s más korabeli, Mátyáshoz köthető műtárgyakat. A megnyitó ünnepélyen Stephen V. Grancsay (1897–1980), a Metropolitan Múzeum fegyvertárának igazgatója és Walter Allan (1911–2001), a Yale Egyetem tanára tartott előadást, aki az egyetemi könyvtár nemrégén megszerzett Corvinájának, egy Tacitus-kéziratnak feldolgozásával szerzett doktori címet. A Metropolitan fegyvertára őrzi Mátyás címeres, elefántcsont-berakásos iját és három pajzsát, ezekről – illetve a magyar fegyverek történetéről – Grancsay István már korábban is tartott vetített képes előadást a könyvtárban. Az ő dédszülei Kossuthtal vándoroltak ki Amerikába. „Grancsay István már a harmadik generáció, és nem is tud magyarul – mondta róla Kovács Árpád (1898–1983), a brooklyni Szent János katolikus egyetem világtörténet-tanára –, de él-hal minden magyar ügyért.”¹⁰¹

a könyvtár
- hazai példára -
divatba akarta
hozni a „magyar
díszruhákat”, vagyis
a díszmagyart,
annak modernizált
változatát.
Ilyen céllal 1940
telén nagy bál
megrendezését
hirdették meg
„New York egyik
legelőkelőbb
báltermében

¶ Végül egy olyan „múzeumpedagógiai” programot is érdemes megemlíteni, amely ugyancsak a ma népszerű megoldások előképének tekinthető. A könyvtár – hazai példára – divatba akarta hozni a „magyar díszruhákat”, vagyis a díszmagyart, annak modernizált változatát. Ilyen céllal 1940 telén nagy bál megrendezését hirdették meg „New York egyik legelőkelőbb báltermében”. Volt ebben vastagon politika, amit jól mutat az előzetes sajtóközlemény: „Ezen az estélyen Nagymagyarország dicsőséges korszakai fognak meglevenedni. Mindenki

Igazgatói szoba a New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtárban
OSZK Kéziratár

egy „képzett ruhatervező”, Mátyás Anna vezetésével az érdeklődők felkészülhettek a bálra

a könyvtárban található képek, minták alapján magyaros bálruha-varró alkalmakat szerveztek

magyaros díszítésű estélyi ruhában fog felvonulni, ugyanúgy, mint most az óhazában divatos.” Ezúttal fontosabb azonban a módszert meglátni. A hirdetett „szenzációs újítás” abban állt, hogy egy „képzett ruhatervező”, Mátyás Anna vezetésével az érdeklődők felkészülhettek a bálra. A könyvtárban található képek, minták alapján magyaros bálruha-varró alkalmakat szerveztek. Talán jóindulatú túlzással, de így írt erről a helyi magyar sajtó: „A könyvtár egyik szobájában naphosszat folyik a varrás és hímzés. Csodálatosan szép magyar estélyi ruhákat, gyönyörű báli köpenyeket hímeznek és varrnak a fáradhatatlan magyar asszonyok és leányok.” A könyvtár emellett külön magyarosruha-tervezési tanfolyamot is indított kedden esténként 7-től 8-ig.¹⁰²

¶ Fennállása négy éve alatt a Magyar Könyvtár új utat nyitott a magyar kultúra és műveltség népszerűsítése számára az Egyesült Államokban. Egyúttal ígéretes lépéseket tett egy magyar múzeum kialakítása felé is, amely azonban a szűkre szabott időben nem juthatott révbe. Gyűjteményi munkáját szinte teljes egészében a könyvtári feladatok ellátása tette ki, s az időleges átvett iparművészeti, háziipari tárgyak gondozása, kiállítása inkább még csak előre vetítette annak a lehetőségét, hogy egy differenciált közönséget szolgáló s „megszólító” jövőbeli intézménynek milyen jellegű muzeális szakgyűjteményt érdemes fenntartania. Pontosabban: megmutatta az egyik pólust, azt a feladatkört, amely az Egyesült Államokban egy idegen származású népesség történelmi, kulturális háttérét állítja a tevékenysége központjába. Csoporton belül ez az önbecsülés és az azonosságtudat alapjait s forrását biztosítja, a külvilág felé pedig azzal tölti be kulturális funkcióját, hogy mérvadó információkat kínál az érdeklődőknek. A diaszpóra helyzet ugyanakkor a másik pólus „művelését” sem nélkülözheti, az etnikus önkép és öntörténet helyi forrásainak, emlékeinek módszeres felkutatását, begyűjtését, és legfőképpen a megőrzését. A vándorlás és megtelepedés, a sikerek és kudarcok helyi emlékezete és hagyománya nélkül nincs diaszpóra múzeum

a vándorlás és megtelepedés, a sikerek és kudarcok helyi emlékezete és hagyománya nélkül nincs diaszpóra múzeum

a múzeumi funkciók
közül Ligonierban
a megőrzés
szándéka jelentette
az elsődleges
mozgatóerőt,
a New York-i
magyar intézetben
a bemutatás,
a kulturális
közvetítés élvezett
elsőbbiséget

nek próbált eleget tenni szerény eszközeivel. Az adott korszakban itt sem jutottak el az intézményesülés tényleges fokára, bár a gyűjtés megindult, az adományokat befogadták. A módszeres gyűjteményképzést, a tudatos gyarapítást, netán az anyag nyilvántartását, rendszerezését ekkor még egyik póluson sem észlelhetjük. Nem volt ehhez hozzáértő személyzet és megfelelő anyagi fedezet. Míg a múzeumi funkciók közül Ligonierban a megőrzés szándéka jelentette az elsődleges mozgatóerőt, a New York-i magyar intézetben a bemutatás, a kulturális közvetítés élvezett elsőbbséget. Mindehhez hozzáfűzhető, hogy az Egyesült Államokban az – itteni szóhasználat szerinti – etnikus múzeumok kifejlődése a második világháború előtt még általában is a kezdeteknél tartott. Bár a norvégok már 1877-ben, a zsidók 1900 körül, a svédek az 1920-as évek derekán, a lengyelek 1935-ben alapították meg saját múzeumukat, az ilyen intézmények elszaporodásának igazi korszaka csak ezt követően vette kezdetét. Jobban láthatóvá pedig inkább csak az 1960-as évek második felétől váltak.

Jegyzetek

- [1] Magyar ház – kultúrház. *Amerikai Magyar Népszava*, 1910. augusztus 4., 2. (Itt és a továbbiakban az idézetek a rövid magánhangzók kivételével betűhívek.) A New York-i Magyar Ház gondolata nem új, már 1887-ben felmerült, és rendre hamvába holt. Kende Géza sokat mondó fejezetcímmel (A new yorki „Magyar Ház”-ról, amely nincs) írt róla: *Magyarok Amerikában. Az amerikai magyarság története, 1583–1926. I–II. Szabadság, Cleveland 1927. II. 92–96.*
- [2] Magunkról. In: *Az Amerikai Magyar Népszava jubileumi díszalbuma, 1899–1909.* Szerk.: Berkó D. Géza. *Amerikai Magyar Népszava*, New York 1910, 299–305., idézet: 300. Megjegyzendő, hogy Berkó számos ellenlábasa szerint egyáltalán nem tudott írni (nyomdászként kezdte), és a neve alatt közreadott cikkeit is egy erre alkalmazott stróman írta, lásd például a lap tízéves jubileuma kapcsán kirobbant botrányt a budapesti *Népszava* és a New York-i *Előre* hasábjain.
- [3] Lásd bővebben Fejős Zoltán: *Arcképek, csatangolások (Magyar) Amerikában.* Rácz Rónay Károly tárcái az *Amerikai Magyar*

- Népszavában. *Vasváry Collection Newsletter*, 2019/1. (61.)
http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/19jun/fejoss_zoltan_racz_ronay.html.
- [4] Gál István: Az angolnyelvű Hungaricák gyűjtésének történetéből. *Történelmi Szemle*, 19. 1976. 3. 504–508. Pivány 1899-ben vándorolt ki, többször megfordult Magyarországon, 1915-ben amerikai állampolgárként tért időlegesen vissza. Vö. Pivány Jenő: *Egy amerikai kiküldetés története*. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest 1943, 5–7. Pivány ismerte Rác Rónait, aki 1910 előtt néhány évig szintén Philadelphiában működött.
- [5] Fejős Zoltán: „Újszerű mint a futuristák munkája”. Magyar népművészeti kiállítás Amerikában 1914-ben. *Néprajzi Értesítő*, 2016. 98. 87–113. (Zerkovitzról: 92); Fejős Zoltán: Tárgyak nemzeti mundérban. „Magyar specialitások” és háziipar Amerikában az első világháború előtt. *Ethnographia*, 130. 2019. 3. 361–417., különösen: 389–395.
- [6] A New Yorki magyar kultúrház és az amerikai magyar múzeum. *Amerikai Magyar Népszava*, 1910. augusztus 19., 2.
- [7] Magyar ereklék Amerikában. *Amerikai Magyar Népszava*, 1910. december 5., 2. (Vezércikk.)
- [8] Róla lásd Himler Márton: A száz éves magyar sajtó. Singer Mihály. *Szabadság*, 1953. augusztus 22., 2. Eddig ismeretlen születési és halálozási éve: Illinois, Cook County Deaths, 1871–1998, database, *FamilySearch*, Michael Singer, 28 Dec 1923.
- [9] Tollhegyről. *Amerikai Magyar Népszava*, 1910. szeptember 19., 2. – „És persze duzzad a német önérzet. Csupa buzdítás, lelkesítés, erkölcsi és anyagi támogatás minden irányban. Az európai németek szeme mindig figyelő szeretettel kíséri az amerikai németek útját. Ezen az úton pedig babér terem. Pénz, befolyás, hatalom és boldogság dicsősége.”
- [10] Eden Hall. *Philadelphia Inquirer*, 6 Oct 1903. 6. („the most distinguished” professor); Kende i. m. 1927/1: 247–249.; Beszedits, Stephen: Hungarian musicians in America in the second half of the 19th century. *Vasváry Collection Newsletter*, 2008/2. (40.): <http://epa.oszk.hu/00900/00960/00012/musicians.html>; Gracza Lajos: Liszt és az 1848/49-es magyar szabadságharc menekültjei. *Muzsika*, 52. 2009. 10. 13–22., Zerdahelyről: 13–16. Halálhíre: *The Philadelphia Inquirer*, 17 Aug 1906. 7.; *Philadelphia Public Ledger*, 18 Aug. 1906.;

The Etude (Philadelphia), Oct 1906. <https://etudemagazine.com/etude/1906/10/musical-items-36.html>.

- [11] *Képes Világlap*, 1916. május 20., 26.
- [12] 1908–1911 között volt a lap főszerkesztője, vö. *Amerikai Magyar Népszava*, 1944. szeptember 6., 1. 45 éves jubileumi szám. A *Képes Világlap*ot ő indította 1915. szeptemberében, de alig egy év múlva kivált a szerkesztőségéből, lásd 1916. augusztus 26., 35. sz., 348.
- [13] Kovácsi / Kovachy M. Györgyöt tízéves gyerekként vitték ki szülei 1894-ben Amerikába (apja jogász, Pápán végzett református lelkész volt, korábbi országgyűlési képviselő). Iskoláit Clevelandben végezte, sikeres karriert futott be a clevelandi pénzügyi világban, magyar mozgalmakban főként az Amerikai Magyar Református Egyesület egyik országos vezetőjeként játszott szerepet, lásd Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény, Szeged, K6:23-26; apjáról: K6:30-31.
- [14] Szécskay György: Huszonöt esztendő. Történelmi, társadalmi és politikai tanulmány. *Amerikai Magyar Népszava*, 1924. április 20. Huszonöt éves jubileumi szám, IV. Magyar-Amerika Melléklet, 2-6. Szécskay gépiratos önéletrajza: Kende Géza iratai, 4. doboz, 2., Amerikai Magyar Alapítvány, New Brunswick. Ugyanitt található Szécskay hagyatéka (ARCH 304), többek között egy több ezer amerikai magyar adatait tartalmazó kataszter. Szécskay munkássága feldolgozatlan, sokrétű szerepét beárnyékolja, hogy az 1940-es években nyíltan németbarát lett, és a nácizmussal szimpatizált. Bár régi nimbusza sem enyészett el, újabb hívei a '45 utáni politikai emigráció szélsőjobbjaán támadtak. Eddig Várdy Béla érintette tevékenységét, de csak töredékes képet nyújt róla, lásd (több előzetes cikk alapján): *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest 2000. Verseivel többen is foglalkoztak, de csak a népszerűsítés módján, legutóbb: Várdy Huszár Ágnes: *Költő és hazafi: szemelvények a pittsburghi Szécskay György verseiből*. Előadás a MBK 2013. május 23-i tavaszi találkozásán, William Penn, PA, hozzáférhető: <https://www.bocskairadio.org>.
- [15] Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai, Budapest 1982: 327–328.; Tóth Imre: Simon Elemér – Sopron megye főispánja. *Arrabona*, 40. 2002. 335–354. (338.)
- [16] A Külföldi Magyarok Szövetsége célja. *Külföldi Magyarság*, 1920. november 15., 14.

- [17] Berzeviczy Albert a külföldi magyarság megszervezéséről. 8 Órai Újság, 1920. november 12., 4.
- [18] Az amerikai magyarság Magyarország területi integritásának szolgálatában. Az Otthon karácsonyi nagyszáma részére írta: Father Rickert Ernő. Otthon (Chicago), 1920. december 12., 12–13.
- [19] Külföldi Magyarok Múzeuma. Felhívás a világ összes magyarjaihoz! Külföldi Magyarság, 1920. december 16., 8. – kiemelések az eredeti szöveg szerint. Vö. Amerikai Magyar Népszava, 1921. január 21., 4.; Akroni Magyar Hírlap, 1921. január 28.; Foreign-Born: A Bulletin of International Service, Vol. II. N°6. (April 1921) 185.; Vigyázat, Amerikások! Előre, 1921. február 19.
- [20] Kovács Ilona: Külföldi hungarika gyűjtemények kérdése egy nemzetközi konferencián. Könyvtári Figyelő, 37. 1991. 4. 653–656.; Uő: Hungarika/diaszpóra-kutatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Mikes Kelemen Program előtt. Könyvtári Figyelő, 63. 2017. 3. 325–336.
- [21] Külföldi Magyarok Szövetsége. Székely Nép, 1921. március 2., 2.
- [22] A legszomorúbb magyar kiállítás. Budapesti Hírlap, 1930. június 19., 9.; Paizs Ödön: Készül a Külföldi Magyarok Múzeuma. Összegyűjtik a magyarok emlékeit az öt világrészben. Pesti Napló, 1930. június 22., 43. – az idézetek kurzívált részei az eredeti szöveg kiemelései.
- [23] Elsodort magyar életek múzeuma. 8 Órai Újság, 1934. március 27., 6. – kiemelés az eredetiben. Vö. Fejős Zoltán: Nyugati magyarság. In: Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944. Teleki László Alapítvány, Budapest 1995. 513–703., lásd a 7. sz. dokumentumot a Védő Iroda felállításáról. Igazgatója 1931-től a jogi végzettségű, Komárom és Esztergom megye korábbi főispánja, Czobor Imre volt (1883–?).
- [24] Paizs Ödön: A magyarság szent esztendejében újra összegyűl a magyarok kongresszusa. Pesti Napló, 1936. szeptember 18., 12.; Paizs Ödön: Öt világrész magyarsága hazakészül. Pesti Napló, 1937. június 27., 11. (ebben már nincs szó Áldassy kiutazásáról.) A botrány részleteit az amerikai magyar lapok 1921. őszi–téli számai őrzik, lásd továbbá: Nemzetgyűlési Napló, XIV. köt. 284. ülés, 1922. január 9., 421–422.
- [25] A brazíliai magyarok szervezkedése a kongresszusra. Budapesti Hírlap, 1938. július 29., 6.
- [26] Csatár István: A külföldi magyarok élete egy kiállítás keresztmetszetében. Esti Újság, 1938. augusztus 11., 2. A farmer

- Pálinkás Mihály a Torontótól mintegy száz kilométerre lévő Brantfordban lakott, lásd *Canada, Voters Lists, 1935–1980* [database on-line]. *Ancestry*, 1945. A kiállításnak más mozzanatát emeli ki: (cs. z.): Tizenhat amerikai helységnév őrzi Kossuth Lajos emlékét. *Keleti Ujság* (Kolozsvár), 1938. augusztus 20., 7.
- [27] Az egész föld magyarságáról nyújt összefoglaló képet a Külkereskedelmi Hivatal kiállítása. *Budapesti Hírlap*, 1938. augusztus 14., 6.
- [28] Kozma Miklós előadása. In: *A Magyarok II. Világkongresszusának tárgyalásai*. Magyarok Világszövetsége Központi Irodája, Budapest 1938. 64–80., idézet: 65., 79.
- [29] T. L.: Látogatás öt világrész magyarjainál. *Budapesti Hírlap*, 1939. február 14., 7.; Megnyílt a Magyarok Világszövetségének kiállítása. *Pesti Napló*, 1939. február 14., 6. – Nagy Iván kormánytámogatással 1938-ban tett három hónapos tanulmányutat Észak-Amerikában, hogy megírja az amerikai magyarok szociográfiáját. Féja Géza szóvá tette a *Magyarország* hasábjain, hogy a hivatalos magyar társadalomkutató mindössze „három futó hónap alatt akarja végigtanulmányozni az amerikai magyarság sorsát”, ezért módszerváltoztatásra kellene készíteni. Lásd Nagy Iván válaszával: Két cikk – és epilógus. *Láthatár*, 6. 1938. 5. 150–156.; Nagy Iván: Az amerikai magyarság. *Külgügyi Szemle*, 15. 1938. 3. 302–321., különlenyomatként: Dunántúl Ny., Pécs 1938. Rövid beszámoló az Uránia-előadásról: *Budapest Hírlap*, 1939. február 21., 7.
- [30] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 975. Magyarok Világszövetsége, 1928–1944. Az egydoboznyi fénykép jelzete: 61. d., 61. tétel.
- [31] Fejős, i. m. 1995, 697. (56. sz.). – a dokumentum szerint a kegyzereiket a szolyvai református templomnak adták át. Egy a három zászló ünnepélyes átadásakor készült fénykép látható a *Láthatár – Kisebbségi Kultúrszemle* 1942. évi januári számának címlapján, beszámoló ui. 23. Vö. Hőgye Mihály: Az északfranciaországi magyar református misszió. *Láthatár*, 10. 1942. 1. 15–17.; Uő: Aki egy falunyi magyart hozott haza Észak-Franciaországból. *Egyedül Vagyunk*, 1942. 5. sz., 16.
- [32] „Photographs – Pillanatfelvételek a kanadai magyarok életéről”, 1920–1941. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 975-II. 60. cs., 59. tétel, 188. Az albumot újabban részletesen bemutatja: Schmidt

- Anikó: Magyar férfi Kanadában. *Archivnet*, 20. 2020. 4., <https://archivnet.hu/magyar-preri-kanadaban>.
- [33] A magyar bevándorlók szétesztása. *Amerikai Magyar Népszava*, 1923. október 11., 5., ugyanez részletesebben, lovas fényképével: *Az Otthon*, 1923. október 1. – Három hónap alatt 1800 mérföldet tett meg vonaton, autón, lóháton. A lovat, a túrkevei származású Fias Vince farmer kölcsönözte a számára.
- [34] Paizs Ödön: Végig magyar Kanadán. Egy város, amely a prairiekből nőtt ki. *Pesti Napló*, 1927. január 9., 35.; illetve kötetében: *Magyarok Kanadában. Egy most készülő országról*. Athenaeum, Budapest [1928], 132–133.
- [35] A legfontosabbak: Dr. Hoffmann Ferenc: Mi vonzza kivándorlóinkat Észak-Amerikába? *A Társadalmi Múzeum Értesítője*, 3. 1911. 4. 337–348.; uő: Tapasztalatok a jelen és jövő kivándorlásának színhelyéről. *Pesti Hírlap*, 1910. november 20., 69–72.; uő: Kivándorlóink, mint amerikai telepesek. *A Társadalmi Múzeum Értesítője*, 3. 1911. 5. 483–495.; uő: A magyar telepesekről. *Magyar Gazdák Szemléje*, 16. 1911. 2. 129–133. Hoffmann életrajzához lásd Teaches Ukranian. *Saskatoon Daily Star*, 2 October 1920. 3.; Tíz év szolgálat. *Az Otthon*, 1930. július 1., 4–5. (angolul is); Hardy, R. W.: “Tales of Hoffman”. *The Western Home Monthly*, 1931. October, 16., 28., 30., 69.; Ruzsa Imre: A kanadai magyarság története. Toronto, 1940, 106–107.; Mortimore, G. E.: This Week’s Profile. Dr. Frank Hoffman [sic!] – Missionary. *The Islander. Daily Colonist Magazine* (Victoria, B. C.), April 12, 1953. 1., 12.; Dojcsák Győző: A kanadai préri magyar misszionáriusa. In. *Uő: Amerikai magyar történetek*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest 1985. 196–202.
- [36] Magyar múzeum Saskatoonban. *Amerikai Magyar Népszava*, 1923. augusztus 30., 6.
- [37] Egyetemi képezését Edinburgh-ban szerezte, amit féléves berlini egyetemi tanulmányokkal egészített ki. Kanadába érkezése (1904) előtt presbiteriánus lelkésszé szentelték. Kezdetben egyházi szolgálatban állt, majd vallástörténetet tanított előbb Halifax, aztán Toronto egyházi főiskoláján. Morton történeti monográfiák mellett a nyugat-kanadai levéltárügy megteremtőjeként írta be nevét az ország tudományos életébe, s kiemelkedő szerepe volt a történeti helyek, emlékek megőrzésében. Lásd <https://memorysask.ca/morton-arthur-silver-1870-1945-professor-of-history>; Champ,

- Joan: Arthur Silver Morton and his Role in the Founding of the Saskatchewan Archives Board. *Archivaria*, 32. 1991. 101–113.
- [38] Members of University Historical Association Open Museum for Public. *Star-Phoenix* (Saskatoon), 18 March, 1922. 7.; ugyanez: *Saskatoon Daily Star*, 18 March, 1922. 8. A kezdetről, a doukhobor, ukrán, eszkimó gyűjtésről: Material is Collected for Museum. Historical Society is Busy Gathering Ethnological Relics. *Saskatoon Daily Star*, 27 July, 1920. 3.
- [39] Association Outlined By Professor Morton. *Star-Phoenix*, 8 November, 1922. 8.; President's address. *Star-Phoenix*, 5 May 1923. 10. A saskatooni múzeumot s Morton ezzel kapcsolatos nézeteit nem tartják számon a muzeológiai irodalomban, így az „új muzeológia” előzményei között sem, vö. Mairesse, François: La belle histoire, aux origins de la nouvelle muséologie. *Public et Musées*, nos. 17–18. 2002. 33–56.
- [40] Hungarian Museum Has Good Start. *Saskatoon Daily Star*, 1 August, 1921. 9.; Museum is Making Collection of Many Hungarian Articles. *The Leader-Post* (Regina), 30 August, 1921. 7. A lelkész Kovács János valódi pionír volt. 1891-ben érkezett Pittsburghbe, ahol felépítette az első magyar református templomot Amerikában. Az egész kontinenst akarta szolgálni, Kanadába először 1893-ban ment telepíteni, majd visszatért Toledóba, onnét Louisianába, végül ismét Kanadába ment. Nagy tudású, jól képzett lelkész volt, de a falusi nép idegen volt számára. Wakaw községben mint postamester hunyt el, lásd *Jubileumi emlékkönyv*. Szerk.: Tóth Sándor. Amerikai Magyar Református Egyesület, Pittsburgh 1940, 198.; Komjáthy Aladár: *A kitántorgott egyház*. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1984, 22.
- [41] Ajándék a Saskatooni Magyar Múzeumnak. *Az Otthon*, 1924. január 2. Az 1910-es kiadású Kossuth-albumot a Karcagról elszármazott Debrecenyi József őrizte.
- [42] Ajándék a múzeumnak. *Az Otthon*, 1928. november 6.
- [43] “Canadian Handicrafts Guild”. Néprajzi kiállítás Reginában. *Az Otthon*, 1929. április 15., 2–3. A kiállításon más magyarok, jobbára bukovinai székelyek által beküldött tárgyak is szerepeltek. Az 1906-ban létrejött kézművescéh működéséhez lásd McLeod, Ellen Mary Easton: *In Good Hands. The Women of the Canadian Handicrafts Guild*. McGill-Queen's University Press, Montreal–Kingston–London–Ithaca

- 1999, főként: 140–166., a bevándorlókkal kapcsolatos tevékenység: 234–249.
- [44] Patrick Hayes, University Archives and Special Collections és Melanie Schwanbeck, St. Andrew's College 2021. január 5., illetve 6-án kelt tájékoztatása, valamint az online adatbázisok alapján.
- [45] Mortimore, i. m. 1953, 12.; Dojcsák, i. m. 1985, 197. Mrs. Jean Hoffman 1973-ban hunyt el, *Star-Phoenix*, June 12, 1973. 14.
- [46] Eaton, Alan H.: *Immigrant Gifts to American Life. Some Experiments in Appreciation of the Contributions of Our Foreign-Born Citizens to American Culture*. Russell Sage, New York 1932. Vö. Greenwold, Diana: "The Great Palace of American Civilization". Allen Eaton's Arts and Crafts of the Homelands, 1919–1932. *Contemporaneity: Historical Presence in Visual Culture*, 3. 2010. 4. 1. DOI 10.5195/contemp.2014.56. Magyar vonatkozások: Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke, 1890–1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása*. Teleki László Alapítvány, Budapest 1993, 153–155.; Uő: *A matyó hírnév az Újvilágban. Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 38. 1999, 1181–1192., különösen 1184–1186.
- [47] Buffalo's "Little Hungary," Rich in Arts and Crafts, to Make its Formal Bow to All-City in Colourful Pageant-Exhibit. *Buffalo Courier*, Sunday, May 15, 1921, 39. *The Book of the All Nations Exposition held at the Cleveland Public Hall, Cleveland, Ohio, March 18 to March 24, 1929*, The Cleveland Press and the Cleveland City Hall, Cleveland 1929. Eaton, i. m. 1932, 97–103. A magyar pavilon: „Ügyes kezek egy udvarházat építettek, elől kőkerítéssel. Az udvarban látható a jellegzetes kerek kút és galambdúc. A falusi ház belsejében magyar bútorok vannak elhelyezve, tulipános láda és egyéb, a magyar háziipari dicséret tárgyak: pipatartó, tányéros, cserépkályha és neves festők olajfestményei. Az udvarháznak egy külön helyiségében mutatják be a többi érdekességeket.” – A Magyar Pavilon Cleveland „Nemzetiségi Kiállítás”-án az érdeklődés központjába került. *Amerikai Magyar Népszava*, 1929. március 21., 1.
- [48] Pavlish, James: Previous attempts. *Review*, vol. 1. 1986. 1. 2. (Publication of the Cleveland Heritage Society and Hungarian Museum). Kemény György írta egy jegyzetében: „az amerikai magyar múzeumot a clevelandi magyarok vették tervbe és bizonyára meg is valósítják”. – Kalászok a múlt mezejéről. „Omega”. *Amerikai Magyar Népszava*, 1938. augusztus 2., 4. Vö. Krusoe Béla a kereskedők

- és Iparosoknak ajándékozta nagyszabású Hunyadi festményét. *Szabadság*, 1933. április 4., 5.; 1933. augusztus 10., 7.
- [49] Magyar falu. Miért szükséges Kossuthville felépítése Floridában? *Amerikai Magyar Népszava*, 1925. július 8., 5. – A lap ezzel a címmel hirdetett pályázatot, az írás a közölt 50 „pályamű” első darabja. Bojár István (1884–1953) kilétét a lap nem közölte. Az 1924-ben érkezett Bojár még helyét kereső budapesti ügyvéd volt, aki egyes sajtóhírek szerint nem egészen tiszta okok miatt hajózott át az Újvilágba, bár ezt utóbb cáfolta, lásd *Magyar Hirlap*, 1927. január 11., 6. Az állampolgárságot 1941-ben nyerte el: New York, State and Federal Naturalization Records, 1794–1943 [database on-line], *Ancestry*; New York Death Index, 1949–1965 [database on-line], *Ancestry*.
- [50] Conn, Steven: Melting Pot, Salad Bowls, Ethnic Museums, and American Identity. In: Bayor, Ronald H. (ed.): *The Oxford Handbook of American Immigration and Ethnicity*. Oxford University Press, 2016, 477–488. (481.)
- [51] Kemény György bejelentése. Megírja az amerikai magyarság történetét. *Szabadság*, 1923. december 8., 1. Ígéretének megfelelően lapjában, a *Dongó* című élclapban kezdte el közölni az életrajzokat, de a sorozat kb. egy év múlva megszakadt. Később, 1938-ban az *Amerikai Magyar Népszavában* „Kalászkok a múlt mezejéről” címmel indított rovatában közölt ismét életrajzokat. Költői munkásságához lásd legutóbb Kürti László: Öregamerikás irodalom – nosztalgia, radikalizmus és a komikum határán. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, XX. 2016, 1. 265–283.; Sághi Ilona: A Mikes Kelemen Program margójára – 11. rész (folytatás), *nemzetikönyvtar*, blog, 2020. szeptember 18.
- [52] Kende, i. m. A harmadik kötet elkészült része a tervezett folytatásnak kb. egyharmada. A kiszedett, tördelt kézirat az Amerikai Magyar Alapítvány levéltárában található. Vö. Fejős Zoltán: Miről szólna Kende amerikai magyar történetének harmadik kötete? *Vasváry Collection Newsletter*, 1990, 1. 1–3. A harmadik kötet sajtó alá rendezésén huzamosabb ideje Deák Nóra, Kovács Ilona és e sorok írója dolgozik.
- [53] Amerikai Magyar Múzeum lesz rövidesen. *Amerikai Magyar Népszava*, 1932. március 29., 6. – A történelmi társaság megbízásából a pittsburghi egyetem egyik magyar hallgatója, Marchbin Andor (1904–1980) vette jegyzékbe az anyagot, aki részben e források alapján

- egy tanulmányt is szentelt a magyar csoportok ismertetésének:
Marchbin, Andrew A.: Hungarian Activities in Western Pennsylvania.
The Western Pennsylvania Historical Magazine, 23. 1940. 3. 163–174.
- [54] Káldor Kálmán: *Magyar Amerika írásban és képben*. II. köt. St. Louis, 1937, 174. (arcképpel). Magyarországon molnár volt, 1897-ben vándorolt ki Philadelphiába, ahol szinte kezdettől vezető szerepet vitt a magyar közéletben. Családtörténeti adatait a Bacher Family Tree, Ancestry összesíti.
- [55] A gyűjteményről: <http://vasvary.sk-szeged.hu/frameo.html>.
Az anyag java ma már online hozzáférhető a Somogyi-könyvtár eKönyvtár platformján az Elektronikus kép- és dokumentumtárban.
Vö. Mutató a Vasváry-gyűjteményhez. Összeállította Csillag András. Somogyi-könyvtár, Szeged 1984; Vasváry Ödön: *Magyar Amerika*. Somogyi-könyvtár, Szeged 1988. Lásd még alább a 73. sz. jegyzetet.
A Feleky- és a Vasváry-gyűjtemény összevetését és a gyűjtésben Kossuth amerikai útjának inspiratív szerepét lásd Nyirady, Kenneth E.: The Impact of Lajos Kossuth on Collections of Hungarica in the United States. In: Virágos, Zsolt K. (ed.): *Hungarian-American Ties. Essays and Studies in Intercultural Links and Contacts*. Debrecen University Press, Debrecen 2013, 110–118.
- [56] Kalassay Sándor: Újév. *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1906. január 4., 1. Uő: Huszonötévi munka a jótékonyág mezején 1906–1931 és a Református Árvaház tízéves története. [Pittsburgh], Magyarság, 1934; Nánássy Lajos: A ligonieri ref. árvaház és aggmenház. *Református Világszemle*, 3. 1933, 124–133.; Puskás, i. m. 1982, 366–368.; Komjáthy, i. m. 1984, 136. Kalassay Sándor páratlan, az amerikai magyar reformátusság és közélet szempontjából egyaránt megkerülhetetlen életműve feldolgozatlan. Adataiban mindmáig legpontosabb egykori nekrológja: *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1950. május 15. (10. sz.) 8–9., lásd még: *Jubileumi emlékkönyv*, i. m. 1940, 332–333.; Komjáthy, i. m. 1984.
- [57] Árvaházi hírek. *Amerikai Magyar Népszava*, 1927. szeptember 2., 6. Gombkötő Ferenc (1866–1943) a Borsod megyei Szendrőről kivándorolt bányamunkás volt Toms Creeken, lásd Virginia Naturalization Petitions, 1906–1929, Ancestry; findagrave.com Memorial ID: 110497059.
- [58] A ligonieri konvenció. *Amerikai Magyar Népszava*, 1927. szeptember 28., 2.

- [59] Ligonieri árvaházunk jelenti. *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1929. június 8., 7–8.
- [60] Újabb tárgyak érkeztek. *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1936. január 4., 4. A kassai születésű Várady Arthur 1921. január elején érkezett Amerikába. Római katolikus papként kezdte, majd elvégezte a protestáns teológiát, valószínűleg Bloomfieldben (New Jersey). 1923 novemberétől 38 évig szolgált a dél-ohioi bányavidéken, Crescent-Martyns Ferry egyházánál. Magyarországi látogatásakor hunyt el 1974-ben Budapesten, lásd Ohio, County Naturalization Records, 1800–1977, database with images, *FamilySearch*, Arthur Varady, 1926; *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1923. május 12., 9.; 1923. november 24., 11.; Harangi László: Búcsúzik a magyar bányászok lelkipásztora. *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1961. 8. sz., 5.
- [61] A Magyar Református Múzeum és Levéltár. *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1936. április 25., 6. A bizottság tagja volt még Fiók Albert (1891–1953) alelnök, nyomdász, az Expert Printing Company (Pittsburgh) alapító tulajdonosa és Sebestyén Endre (1885–1968) igazgatósági tag, a Független Magyar Református Egyház esperese, duquesne-i református lelkész, vö. Fontos határozatokat hozott a református egyesület gyűlése. *Amerikai Magyar Népszava*, 1936. február 28., 1.
- [62] A Magyar Református Múzeum és Levéltár. *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1936. május 30., 6. Hankó Gyula 1904-ben érkezett Amerikába. „Fegyelmezett észjárású, logikus agyú pap és természettudós volt”, az amerikai magyar lelkészek 25. halottja, lásd *Jubileumi emlékkönyv*, i. m. 1940, 206.
- [63] Az Intéző Bizottság jelentése. A Bethlen Otthon 1936. évi működése. *Bethlen Otthon Naptára*, 1938. 30–34.
- [64] Káldor, i. m. 1937, 158.; Bálint Lajos: Feszty Masa mecénása. *Világ*, 1921. február 17., 3. nekrológja: Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény, Szeged, HRL1. Gyűjteményének sorsa ismeretlen. Vö. P[éter] L[ászló]: Hazakerült egy Jókai-regény kézírata Amerikából. *Délmagyarország*, 1963. augusztus 1., 5. – Itt az szerepel – s ez terjedt el sajnálatos módon a sajtóban és a szakirodalomban, illetve manapság az interneten –, hogy az iparos neve feledésbe merült, aki a teljes kéziratot kétezer dollárért vásárolta. Még az is előfordul, hogy a vásárlást Vasvárynak tulajdonítják, vö. Vasváry, i. mű 1988, 15. A mű kritikai kiadása: Jókai

- Mór: *Mire megvénülünk* (1865). Kiad. Orosz József. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963., hivatkozás a kéziratra: 451.
- [65] Új aggmenházunk építése. *Bethlen Otthon Naptára*, 1938. 100–102.
- [66] Uo. Szintén itt olvasható, hogy „Nt. Papp Károly egy értékes Kossuth levelet adományozott a múzeum részére”.
- [67] Melegh Gyula: A kearsargei harangok. *Református Ujság*, XIV. 1936. augusztus, 11–12. Vö. Fejős Zoltán: „Kaper kóntri”. *Magyar rézbányászok Amerikában*. Korall, Budapest 2020, 241–242.
- [68] Jelentés a Bethlen Otthon 1940-ik évi munkájáról. XI. Múzeum és Levéltár (Kalassay Sándor). *Árvaházi Naptár*, 1942, 36–37.
- [69] Múzeum és levéltár. Dr. Kalassay Sándor múzeum őr jelenti. In: Intéző Bizottsági jelentés a Bethlen Otthon 1939. évi munkájáról. *Árvaházi Naptár*, 1941. 28–40.
- [70] Kalassay Sándor: A Bethlen Otthon munkálkodásának a huszadik évfordulóján. *Árvaházi Naptár*, 1941. 72–78. (77.).
- [71] Vasváry Ödön: Washingtoni posta New Yorkba. *Amerikai Magyar Népszava*, 1939. november 14., 4. A múzeumra egy másik alkalommal „bámulattal vegyes irigységgel” is utalt, lásd Vasváry Ödön: Negyvennégy esztendő az Amerikai Magyar Református Egyesület. *Magyarság* (Pittsburgh), 1940. augusztus 16., 3.; Az Egyesület 44-ik születésnapjára. *Testvériség*, 1940. 7. sz., 5–6. – 1940-ben ezt írta neki a múzeum igazgatója: „Ma már a mi múzeumunk az egyetlen lengyel múzeum az egész világon!” A múzeumról lásd Cabrera, Rosa M.: *The Polish Museum of America: shaping cultural identity*. In: Levin, Amy K. (ed.): *Global Mobilities. Refugees, exiles, and immigrants in museums and archives*. Routledge, London–New York 2016, 67–182.
- [72] Pásztor Árpád: Három szoba Newyorkban. *Pesti Napló*, 1935. április 26., 9. – kiemelés az eredetiben. Egy korábbi cikkében így írt a bibliográfiáról: „A legnagyobb összefoglaló mű, amely ebben a szakmában elképzelhető. Eddig már négy hatalmas kötetre való anyag van feldolgozva, s a munka még nem kész. Egyszerre útmutató és forrás, adattár és kritika. Az anyag ismeretének legnagyobb tárháza, együtt történelem, zszurnalisztika, szociológia, technika és irodalom. A tudós hangyaszorgalma és a bohém vándormuzsikus fantáziája.” – Pásztor Árpád: *New York* (N. Y.) 508 W. 114th St. *Literatura*, 1926. 8. 1–3. (1.).
- [73] Antoinette (Bley) Feleky a Columbia Egyetem jó nevű, több publikációt jegyző fejlődés- és kísérleti pszichológusa volt,

foglalkozott zenepszichológiával is. Feleky Károly 1901-es útlevelekérelme szerint felesége Eperjesen született 1872-ben, az 1903-as szerint 1873-ban, US Passport Applications, 1795–1925, Ancestry. Házasságot 1894-ban kötöttek, lásd Nyirady, Kenneth E.: *The history of the Feleky Collection and its Acquisition by the Library of Congress*. Library of Congress, European Division, Washington 1995, 74–75., a bibliográfia elkallódása: 5. A kéziratról saját kiadványt adott közre *Charles Feleky and his unpublished manuscript* címmel (1938). Mindvégig sérelmezte, hogy a Reference Library elnevezésében nem szerepel férje neve, amire pedig ígéretet is kapott, lásd Pásztor Árpád: Szegény asszony könyve. *Pesti Napló*, 1939. február 11., 12.

- [74] Magyar intézetet állít fel a kultuskormány NewYorkban. (MTI) *Napi Hírek*, 1937. szeptember 28., 30. kiadás.; H. L.: 250 millió amerikai szemnek-fülnek nyújt táplálékot a Newyorki Magyar Intézet. *Pesti Napló*, 1938. szeptember 25., 30.; Paikert Géza: Az Amerikai Magyar Felvilágosító Könyvtár. Magyar kultúrmunka Amerikában. *Néptanítók Lapja*, 73. 1940. 21. 931–933.; Szentkirályi József: A new yorki Magyar Könyvtár. *Láthatár*, 8. 1940. 4. 97–100.; Vasváry, i. m. 1988, 167–168. Vö. Rónai Tamás: A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár történetéhez. *Magyar Könyvszemle*, 94. 1978. 1–4. 81–85.; Nyirady, i. m.: 1995; Nyirady, i. m. 2013, 111–115.; Nagy Zsolt: *Great Expectations and Interwar Realities. Hungarian Cultural Diplomacy, 1918–1941*. CEU Press, Budapest–New York 2017, 119–132.
- [75] Nyirady, i. m. 1995, 78.; Nagy, i. m. 2017, 126. Telkes László 1996-ban véglegesen hazatért Magyarországra, s halála előtt az OSZK kéziratárának ajándékozta a könyvtárral kapcsolatos iratait (Fond 548), vö. Kovács Ilona: Dr. Telkes László látogatása a Széchényi Könyvtárban. *OSZK Híradó*, 41. 1998. 7–8. 13–14.; Uő: Telkes László és a Hungarian Reference Library: Dr. Telkes László emlékezete 1902–1998. *Vasváry Collection Newsletter*, 1999, 2. (22.) 1–2. Kovács Mária: Budapesti egyetemi énekkarok 1862–1948. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 10. 2001, 301–314. (az amerikai út: 311–317.). Dr. Cholnoky Tibor életrajzát lásd Vasváry-gyűjtemény, C1:75-76, C1:77v-78.
- [76] Magyar célú Rockefeller-ösztöndíjat kapott egy magyar diák. *Az Est*, 1939. augusztus 11., 10.; Paikert, i. m. 1940, 932.; Magyarország tiszti cím- és névtára, 48. 1941, 377. – ekkor Szentkirályi József és három – kettő a világhiállításra korábban kiutazott – kisegítő munkatárs állt a magyar állam alkalmazásában. Telkes László egy 1998-as, Kenneth

Nyiradynak írt feljegyzésében cáfolta, hogy Szentkirályi a könyvtár igazgatóhelyettese vagy könyvtárosa lett volna, és azt állította, hogy saját zsebből fizetve ő alkalmazta irodai munkára, lásd OSZK Kézirattár Fond 548/19. Lásd még: Joseph St. Clair [életrajz]: https://www.whitestag.org/history/founders/bio_joseph_szentkiralyi.html (2021. 01. 29.).

- [77] OSZK Kézirattár Fond 548/19.
- [78] Az adatgyűjtésből a Library of Congress, amely 1953-ban megvásárolta a Feleky-gyűjteményt, mikrofilmkiadványt készített, a cédula- és jegyzetanyagot a Vasváry-gyűjteménynek adta át, lásd Kórácz Mária: Amerikai magyar életrajzgyűjtemény – Washingtonból Szegedre. *Könyvtári Figyelő*, 6. (42.) 1996, 1. 20–22. Itt köszönöm meg Kórácz Máriának, a gyűjtemény kezelőjének, hogy az innét idézett források másolatát eljuttatta hozzám.
- [79] Szentkirályi, i. m. 1940, 100. Tudni kell, hogy a 75. kongresszuson elfogadott, 1938. június 8-án kelt, az „idegen propaganda” rendszabályozását szolgáló törvény értelmében a külföldi hatóságok (*foreign principals*) által fenntartott intézmények regisztrációkötelesek voltak. Ez a HRL-re is vonatkozott.
- [80] Szentkirályi József: A postabélyeg a kultúrpropaganda szolgálatában. *Magyar Posta*, 14. 1940. március, 3. sz. 93–102. (94.). Egy másik példa: „Mondanom sem kell, hogy a könyvtár nem napi politikai vonatkozású információkat ad, hanem csak arra vigyáz, hogy az amerikai sajtóban napvilágot látó közlemények magyar szempontból és adatszerűség dolgában megfeleljenek a mi érdekeinknek, illetve az igazságnak!” – Szentkirályi József: A New-Yorki Magyar Információs Könyvtár. *Magyar Rendőr*, 1939. ápr. 15., 8. sz. 185–186., 2 fényképpel (185.).
- [81] Nagy tömegben vonult fel a Hungarian Reference Library megnyitására a magyarság. *Amerikai Magyar Népszava*, 1938. április 23., 5. Pelényi szavait a *New York Times* is átvette, innét idézi Nagy, i. m. 2017, 128. Telkes megnyitóját közli: *Vasváry Collection Newsletter*, 1992. 2. (22.) 3. – kiemelés tőlem, F. Z.
- [82] Nagy, i. m. 2017, 128–130. Teleki Pál 1935 végén részt vett a Carnegie-alapítványok New York-i értekezletén. Ekkor egy szűk körű tanácskozáson Pelényi János magyar követtel és másokkal számba vették a New Yorkban felállítandó magyar intézet terveit (Nagy, i. m. 2017, 124. – téves dátummal, Teleki 1936 februárjában már nem volt Amerikában). Hazatértekor egy újságírónak kifejtette,

- hogy nem jó propagandistákat kell kiküldeni, ha azt akarjuk, hogy tudjanak rólunk, hanem „igazi értékeket”, a propaganda pedig az angolszászoknak azt jelenti, hogy „tudatosan hazudni”. Boldizsár Iván interjúja: *Nemzeti Újság*, 1935. december 25., 3–4. Teleki 1921-es amerikai látogatásakor Pelényi jóvoltából maga is látta a Feleky-gyűjteményt, aki bemutatta neki Felekyt (Nyirady, i. m. 1995, 5.). A két év múlva megjelent *The Evolution of Hungary and its place in European History* (New York, 1923) című monográfiájának bibliográfiáját jórészt Feleky nyomán állította össze, lásd v. és 245.
- [83] Paikert, i. m. 1940, 933.
- [84] Amit nem hagyhatunk szó nélkül. Ki a názikkal! *Bérmunkás*, 1941. június 28., 6.
- [85] Állandó Iparművészeti Kiállítás a Magyar Könyvtárban. *Magyarság* (Pittsburgh), 1940. február 2., 4.; *St. Louis és Vidéke*, 1940. február 9.; Szentkirályi, i. m. A new yorki...1940, 97. A világkiállítás magyar anyagáról: Magyarország a newyorki világkiállításon. *Magyar Iparművészet*, 42. 1939, 151–154., 157–164., a kiállítók: 169–170.; *Hungarian Pavilion. New York World's Fair. New York, Hungary's World Fair Commission*, 1940; Creed, Virginia: *Hungary at the New York World Fair. The Hungarian Quarterly*, 7. 1941. 1. 95–104.
- [86] Állandó kiállítás. *Testvériség* (Washington), 1940, 9. sz., 16.; Megnyílik a new yorki Magyar Múzeum. *Magyarság* (Pittsburgh), 1940. szeptember 6., 4.
- [87] Magyar múzeum nyílik New Yorkban. *Az Ember*, 1940. október 5., 6.; *St. Louis és Vidéke*, 1940. október 16., 3.
- [88] *A Magyarok II.*, i. m. 1938, 104–105. A tankönyvtervről: Fejős, *A chicagói*, i. m. 1993, 172–174.
- [89] New Yorkban magyar múzeum épül. *Bérmunkás*, 1940. november 16., 8.; Épül a New York-i múzeum. *Magyarság* (Pittsburgh), 1940. november 22., 4.; *St. Louis és Vidéke*, 1940. december 27., 4. Diósy Antal mennyezetterve hat kazettájának képét lásd *Magyar Iparművészet*, 1940, 89.
- [90] OSZK Kézirattár Fond 548/19. – A korabeli sajtóhírek fényében megállapítható, hogy ez a dokumentáció nem teljes.
- [91] Affidavit of George Linzbott. In: *State of New York, Supreme Court. Laszlo Telkes against Hungarian National Museum by Martin Kastengren, ...in charge of Hungarian interests in the State of New York...* Adams Press, New York 1942/1. 96–105., különösen 101–102.

- [92] Nadányi Pál: Telkes Lászlót a State Department rendeletére elmozdították állásából. *Amerikai Magyar Népszava*, 1942. február 4., 1., 3.
- [93] Affidavit of George Linzbott, i. m. 1942/1. 101.; 11,700 dollár követelés alapján Dr. Telkes lefoglaltatta a Libraryt. *Amerikai Magyar Népszava*, 1942. február 20., lapkivágat, Vasváry-gyűjtemény, HRL 1. Eredeti szándékáról 1992-ben nyilatkozott Kenneth Nyiradynak, lásd Nyirady, i. m. 1995, 80.
- [94] Gönyei Antal: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből, 1945–1948*. Téka Könyvkiadó, Budapest 1988, 349. (124. dokumentum). Office of Alien Property Custodian (Vestin Order 592) Hungarian Reference Library. *Federal Register*, Vol. 8. N°21. January 30, 1943, 1325. Nyirady, i. m. 1995, 13.; Lisszabonba érkeztek az amerikai magyar diplomaták. *8 Órai Ujság*, 1942. május 18. – Szentkirályit mint a New York-i magyar könyvtár igazgatóját tünteti föl. Lásd még életrajzát: 76. sz. jegyzetet (1948-ban hagyta el újra és véglegesen Magyarországot).
- [95] Bronze Plaque to be Presented. *The Central New Jersey Home News*, 1 February, 1941. 3. Kiss Szaléz (1904–1946) ferences szerzetes hazautazásának emlékére ajánlotta föl a Szent László-plakettet. Vö. Káldor, i. m. 1937, 119. Hazai kálváriáját lásd Balogh Margit: P. Kiss Szaléz szovjetellenes „összeesküvése”. *História*, 19. 1997. 3. 20–23.; Máthé Zsuzsanna: Egy ferences szerzetes tragédiája. *Valóság*, 47. 2004. 6. 37–42.
- [96] OSZK Kézirattár Fond 548/6; Kossuth Exhibition. *Daily News* (New York), July 14, 1941. 17.; Kossuth kiállítás. *Bérmunkás*, 1941. augusztus 9., 6.; Kossuth emlékkiállítás sikere. *Testvériség*, 1941. 8. sz., 8.; Kossuth-kiállítás New-Yorkban, Kossuth-év Amerikában. *Külgöyi Szemle*, 1941. 5. sz., 488.; Gál István: Egy Kossuth kiállítás. *Az Ország Útja*, 1942. 1. 25. A kiállított tárgyak listájának egy sokszorosított kópiáját a New York Public Library őrzi (ltsz.: A pv. 757), de ezt nem állt módomban megtekinteni. A New York-i napilap utal néhány kiállított dokumentumra, képre: A new yorki Kossuth Emlékkiállítás nagy megnyitó ünnepsége. *Amerikai Magyar Népszava*, 1941. július 19., 2.
- [97] Kossuth and the Kossuth Era / Kossuth és a Kossuth-korszak. Preface by Antoinette Feleky. *Testvériség*, 1940. 10. sz., 9–20.; 11. sz., 13–20.; 12. sz., 15–18.; Nyirady, 1995, 5. A könyvtár zár alá helyezett anyagának később fölvetett első leltári jegyzéke 812 fényképet, 262 nyomatot, 266 kéziratot tüntet föl: *Information Bulletin* (The Library of Congress), 1953,

- N^o36. 2. A kiállítás előzménye: Szentkirályi József: Kossuth kiállítás New Yorkban. *Amerikai Magyar Népszava*, 1939. december 13., 4. Már ekkor felhasználtak magángyűjteményekben őrzött leveleket, fényképeket és más emlékeket: Január 7-ig marad nyitva a Kossuth-kiállítás. *Amerikai Magyar Népszava*, 1939. december 26., 5.
- [98] A miniszterelnök dinéje Murray Butler tiszteletére. *Pesti Napló*, 1931. június 17. Vö. <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1931/butler/biographical/>. A tanácsadók névsora: Nyirady, i. m. 1995, 78–79. (62. jegyzet); Nagy, i. m. 2017, 126–127. Butler meghatározó szerepet játszott a Carnegie-alapítvány amerikanisztikai könyvadományának a budapesti Egyetemi Könyvtárba való juttatásában, vö. Deák Nóra: A Carnegie-örökség magyar könyvtári vonatkozása. *Az Americana-könyvadomány sorsa. In: Az emberi sors és a történelem kereszteződésében / At the crossroads of Human Fate and History. Tanulmánykötet Frank Tibor 70. születésnapjára / Studies in Honour of Tibor Frank on His 70th Birthday.* Főszerk. / Ed.-in-chief: Deák Nóra. ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, Budapest 2019. 115–129.
- [99] Fényképészek figyelem! *Az Ember*, 1940. március 10., 8.; *St. Louis és Vidéke*, 1940. március 15., 1.; A Magyar Információs Könyvtár fénykép-kiállítása. *Amerikai Magyar Népszava*, 1940. március 21. Magazine, 5.; Vándorkiállítást rendeznek Amerikában magyar fényképészek műveiből. *Ujság*, 1940. július 26., 7.; *Népszava*, 1940. július 27., 4.
- [100] H. L., i. m. 1938.
- [101] Uo.; Hungarians to Attend Exhibition of Works Of Mathias in. N. Y. *The Central New Jersey Home News*, 13 October 1940. 8.; *The Hungarian Quarterly*, 6. 1940. 4. 698. Vö. Allen, Walter: The four Corvinus Manuscripts in the United States. *Bulletin of the New York Public Library*, 42. 1938. 315–323.; The Yale Manuscript of Tacitus (Codex Budensis Rhenani). *The Yale University Library Gazette*, 11. 1937. 4. 81–86. A szerzőről: <https://dbcs.rutgers.edu/all-scholars/8507-allen-walter-jr> (2020. január 29.).
- [102] Idézetek: Magyar estélyi ruhák Amerikában. *Testvériség*, 1940. 10. sz., 6.; Újra divatba jönnek a magyar díszruhák. *St. Louis és Vidéke*, 1940. november 1., 15., 29. Mátyás Anna (1910–?) ösztöndíjas tervezőként érkezett Amerikába 1937-ben, 1940 januárjában egyetemi hallgatóként deklarálta az állampolgárság megszerzésére vonatkozó szándékát, lásd New York, State and Federal Naturalization Records, 1794–1943, *Ancestry*.

Oltár a New Orleans Historic Voodoo Museumban

KÖVESDI VERONIKA

TESTETLEN ÖRÖKSÉG

A FÉLREÉRTETT VUDU ÉS TÁRGYKULTÚRÁJA

A KOLONIALIZMUSTÓL NAPJAINKIG

IA vudu, az egyik leginkább félreinterpretált vallás múzeumi reprezentációjának problémája két irányból közelíthető meg. Az egyik a nyugati kulturális miliő szerint elfogadott vallási hagyományoknak megfeleltethető tárgykultúra hiánya, a másik pedig a populáris kultúra közvetítésével megerősödött negatív kontextus.

IA vudu története a rabszolgakereskedelemmel kezdődött.¹ A szülőföldjükről elhurcolt afrikaiak a számukra ismert világ szimbólumrendszerét, jelenségeit és önmaguknak a világhoz fűződő relációját kényszerültek hátrahagyni. A kolonizáló elit célja nemcsak az volt, hogy az identitásuk teljes dekonstrukciójával korábbi emberi minőségétől teljesen megfosztott, üres munkaerő dolgozzon az ültetvényeken, hanem az is, hogy az általuk konstruált jelenségeket immanenssé tegyék.

IA vallás kiindulópontja Haiti, a Columbus nyomán Hispaniolának nevezett sziget, amely központi elhelyezkedése miatt szimbólumként állt a karibi térség uralásáért folyó rivalizálás fókuszában. 1679-ben a Franciaország és Spanyolország közötti békeszerződés értelmében a nyugati fele hivatalosan a franciákhoz került, s az innentől Saint-Domingue-ként létező kolónia lakosai a francia polgári jogrendszer alá kerültek. Az 1780-as években lakossága párizsi prostituáltakból, kalózokból, a francia társadalom nem kívánatos személyeiből, a klérusból elbocsátott papokból és afrikai hadifoglyokból állt. A kolónia hírhedtté vált elvtelen szemléletéről. A cukor volt a század olaja, a társadalom mozgatórugója, a feladat a termesztéséhez szükséges feltételek megteremtése volt. Saint-Domingue méretei miatt a legnagyobb és legtöbb hozamot hozó területté vált a cukornádat termesztő összes sziget közül.²

IA növény termesztése nehéz fizikai munkával járt, a gyors gazdasági növekedés következtében pedig munkaerőhiány keletkezett. Az Európából származó munkások halálzási aránya

az 1780-as években lakossága párizsi prostituáltakból, kalózokból, a francia társadalom nem kívánatos személyeiből, a klérusból elbocsátott papokból és afrikai hadifoglyokból állt

a kolónia hírhedtté vált elvtelen szemléletéről

ezrével haltak meg a földeken, amire a franciák válasza a magasabb számú betelepítés volt

magas volt. Bartolomé de Las Casas nevéhez fűződik a terv, hogy a munkaerőhiányt Afrikából behurcolt rabszolgákkal oldják meg. 1700-ban kilencezer embert „importált” a kolónia, az 1790. évi szám 48 ezer fő volt, ekkorra a teljes behurcolt populáció elérte az ötszázezretet. A rabszolgák jelentették az ültetvényeken dolgozó munkaerő szinte egészét. Las Casas nyilvánvalóan hibás elmélete arról, hogy az afrikaiak fizikailag alkalmasabbak lesznek, tapasztalati úton dőlt meg, ezrével haltak meg a földeken, amire a franciák válasza a magasabb számú betelepítés volt.

¶ A rabszolgákat főként Nyugat-Afrikából hozták, de különböző területekről, különböző törzsekből származtak. A Saint-Domingue-ra hurcolt populáció legnagyobb részének vallási hagyományai a tizennyolcadik század első felében főként a Yoruba, dahomey-i és Bakongo törzseké, a későbbiekben pedig a kongóiak vallási tradíciója adta meg a fő kulturális hatást. Ebből következően nem volt egyetlen afrikai kultúra, amelynek nyomán a kolóniára érkező rabszolgák közös alapot találhattak volna, mindannyian saját tradíciókat, eltérő vallási hagyományokat hoztak. A csoportok összekeverése gyakran szándékos volt, biztosítva azt, hogy ne folytathassák életüket közösségként.³

aemmilyen magántulajdonnal nem rendelkezhetek, személyes tárgyaikat elvették.

a törvény szerint minden rabszolgát kereszténnyé kellett tenni, Saint-Domingue esetében pedig ez a katolicizmust jelentette

¶ A francia uralkodó elittől származó Code Noir hivatott meghatározni a kolóniákra érkező afrikaiakra vonatkozó szabályokat. Semmilyen magántulajdonnal nem rendelkezhetek, személyes tárgyaikat elvették. A törvény szerint minden rabszolgát kereszténnyé kellett tenni, Saint-Domingue esetében pedig ez a katolicizmust jelentette. Az 1685-ben bevezetett törvény kimondta, hogy a szigeten lévő minden rabszolgának római katolikus oktatásban kell részesülnie, és a megérkezést követő nyolc napon belül értesíteni kellett a vallásért felelős hatóságot, hogy kitűzhessék a megkeresztelés időpontját. A szabály megszegését a rabszolgatartóra kirótt büntetés erősítette, ennek ellenére a törvény sikertelennek bizonyult.⁴ Ez egyrésztől betudható annak, hogy a francia kolónián élő papoknál gyakran minden teológiai előképzettség hiányzott, Haiti függetlensége után pedig még rosszabbá vált a katolikus képviselő helyzet, a sziget hírhedt lett hitehagyott papjairól

FABRE GEFFRAND, PRESIDENT OF HAITI.

THE CIVIL WAR IN HAITI.

BY JAMES REDFERN.

Haiti was the first country in the New World to imitate the example of the United States in throwing off all political allegiance to the Old World. It is following our example again. It has a Civil War. The North and South are arrayed against each other. But, in Haiti, it is the North that is in revolt; while the South talks of "loyal y," and "union," and "sustaining the Government."

The accounts that have reached us have been vague and contradictory. But I have before me a copy of the *Union Societe* of Port-au-Prince, from which the Government version of the rebellion can be readily enough ascertained. It does not differ from the armed Opposition. It does not recognize them as patriots. It publishes one of the multitudinous manifestoes which undoubtedly have been issued at the headquarters of "the enemy." It characterizes the leader of the rebellion, or one of them, as an assassin.

FABRE GEFFRAND, the President of Haiti, is a man of fine parts: an eloquent orator, a statesman fully alive to the needs of his people, a friend of progress, humane, affable, polished, and tolerably well educated. He was the man of all others to succeed the ignorant and brutal barbarian SOLELQUE. It was necessary, in order that the estates of Haiti should be united, that a mulatto, with such qualifications, should appear as ruler; to suffer, if not obliterate, their mutual prejudices. For the blacks and mulattoes in Haiti have been a nationality from time immemorial. It began before slav-

ery disappeared. The mulattoes were free, wealthy, and slaveholders. Their fathers hung treasures at their feet, but kept them at arm's length. They left them estates, but would not suffer them to dwell with them. They sent them to Paris to be educated, but ostracized them. This prejudice created a sort of extraordinary feeling in the breasts of the mulattoes which a eunuch HENRIOTTE to say that they had killed their father and despoiled their mother.

The French Revolution developed these sentiments into martial action; for the educated mulattoes demanded the political rights for themselves which the National Assembly proclaimed. The St. Domingo planters showed peculiarly the same spirit: which is manifested in South Carolina today. They resolutely declared that they would never share their privileges with "an inferior and low race." This course answered enraged the sensitive mulattoes, who had acted thus far precisely as our Republican party act at the beginning of our own civil war—they had never asked any right to interfere with "the domestic institution." But the logic of events, there as here, quickly called the blacks to arms; and their rebellion was promptly suppressed, at the price of the abolition of slavery. SOLELQUE, the French Commissioner, has the sublime honor of being the first man in history to conceive and execute the idea of universal emancipation.

It would take too much of your space to tell how, during the Revolutionary War and after, the whites disappeared, and the jealousy between the blacks and the mulattoes rapidly developed itself and brought on most disastrous conflicts. It is even, h-

to say that it was suppressed only during the vigorous administration of JOSEPH L'OUVERTURE and the brief and bloody reign of the Emperor DESSAIXES; but burst out again with fresh fury in 1806, when the founder of Haytian monarchy fell dead beneath the dagger of a band of assassins—one of them the grandfather of President GEFFRAND. He had become a very cruel and remorseless despot.

At his death CHRISTOPHE, a black, became King of the North, and PETROS, a mulatto, President of the South. CHRISTOPHE was the PETER THE GREAT of Haiti—a wonderful man, but a vigorous tyrant. PETROS was more like our MAJORS—better calculated for an era of good feeling than steel er times. This territorial division existed until the death of PETROS and the suicide of CHRISTOPHE, in 1820, when not the North only, but the Spanish part also, were united under President BOYER, who reigned for twenty-five years. He was a mulatto, and favored his caste. After four Presidencies of one year each SOLELQUE succeeded to the supreme power, and established a black man's Government; but, unfortunately, he represented the bar atoms rather than the good qualities of the negro. He was overthrown on the 22d of December, 1858, by President GEFFRAND.

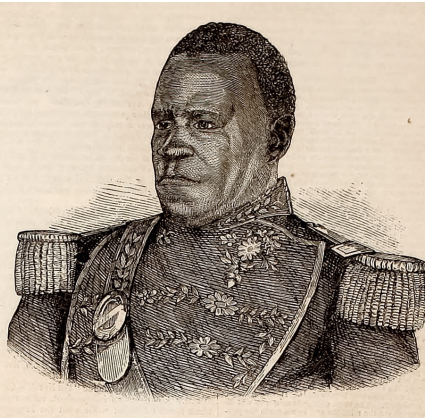
GEFFRAND set to work in the right spirit to reform all abuses. He reduced the army and reorganized it; he encouraged education, and established, for the first time, a school for girls; he applied to the Pope for *delegations*, who would have been a very great novelty in Haiti; he tried to remodel the courts and to reform the Executive; he executed the sanctity of marriage to the country folks, he

did his best to allay the prejudices of the two great classes of his countrymen, and to invite a large emigration. He did a great deal of good; but he lacked firmness—he did not *drive*; he was a gentlemanly conciliator—not an unyielding reformer; he had in his faith in persuasion when adversity was wanted. Long ago—in 1852—I predicted that his work would be accomplished in a few years, and that the situation would demand as his successor a bold black man, inspired with the spirit of progress, to drive the country ahead. That reformer must be a pure negro, because he alone could command the confidence of the blacks, who would not tolerate the semi-raculous rule from a mulatto that they would applaud in one of their own color.

There have been several attempts to overthrow GEFFRAND, most of them from the Soulouque faction—the barbarous element. But there was one effort to inaugurate a revolution originated by the enlightened class, and when it was recorded that Mr. DEVAL and Mr. ANRIE GERMAINE had been imprisoned as conspirators I believed what I had only feared before, that the love of office and the poisonous lips of flatterers had made the good GEFFRAND false to his great mission.

I read now that GEFFRAND has released ANRIE GERMAINE; but I hear also that the Revolutionaries are gaining ground. If HONORÉ GRENIER or Mr. SEVERE had been imprisoned for conspiracy, and released only when a revolution was rapidly increasing in strength, we would rejoice at the fact, but we would not thank the Government. The celebrated sentence would leap to the lips of the boaster. "Ouf! Ouf! tant!"

On the 10th of May last the President of Haiti

FRANCOIS JEAN JOSEPH, THE REBEL PRESIDENT.

VOTARIES OF THE GOD VAUDOUX (SNAKE-WORSHIPERS), EXECUTED FOR THE CRIME OF CANNIBALISM AT HAITI.—[SEE PAGE 645.]

Hispaniola térképe 1859-ből. A sziget nyugati harmadán Haiti

az ültetvényesek,
bár nem
támogatták
az afrikai vallási
tradíciót, nem is
tiltották azt

és az eretnekségről.⁵ Másrészt a büntetés mellett sem feltétlenül tartották be a rendeletet, sok esetben előfordult, hogy az ültetvényesek, bár nem támogatták az afrikai vallási tradíciót, nem is tiltották azt.⁶ Az afrikai vallási hagyományok néhány eleme hasznosnak bizonyult számukra, a természetfelettől, gonosz varázslatoktól való félelem pszichológiai kontrollt biztosított. Ebbe beletartozott az éjszaka felbukkanó szellemek mítosza, amely elősegítette, hogy a rabszolgák ne meneküljenek el a birtokról éjszaka. Így fordulhatott elő, hogy az afrikai hagyományok bizonyos formában mégis túléltek a kolóniákra történő transzportálást annak ellenére, hogy a kulturális hagyományok megőrzésének alapjául szolgáló közösség elérhetetlenné vált, a vallásgyakorlat pedig csak szigorúan szabályozott keretek között folyhatott.

¶ Ez az imént említett forma és annak evolúciója pedig azt eredményezte, ami – ahogy Robert Farris Thompson fogalmaz – az egyik leggazdagabb és legjobban félreértett vallás a bolygón.⁷ Szerteágazó, több lokalitás szerinti változatban létezik, ezért fontosnak tartom, a szóhasználat pontosítását. A voodoo etimológiája egy dahomey-i szóra vezethető vissza, ami szellemet jelent,⁸ ebben a formában pedig azt, hogy isteneket szolgálni.⁹ A vodun, voodoo, voodoo kifejezésekkel is találkozhatunk, a vodou-t pedig leginkább a Haiti és Amerika déli részén létező vallási gyakorlatokra használják, annak ellenére, hogy ezek nem teljesen azonosak. A voodoo már a modern terminus, a populáris kultúrában élő koncepcióra használt, beleértve a New Orleans körül kialakult, erre épülő turisztikai ipart és a filmes, irodalmi és más popkulturális műfajokban jelen lévő reprezentációit.¹⁰ A hoodoo egy Amerika déli részén kialakult változat, bár néhányan úgy vélik, ez önálló vallás,¹¹ mások inkább leágazásként tekintenek rá a mágikus gyakorlatok és az európai tradíciók keveredése nyomán fellelhető hasonlósága miatt.¹² A továbbiakban a vudu kifejezéssel élek, a területi változatok egyértelműsítésével.

az egyik
leggazdagabb
és legjobban
félreértett vallás
a bolygón
szerteágazó, több
lokalitás szerinti
változatban létezik

¶ Ahogy az iménti etimológiai kitekintésből is látható, nem beszélhetünk egyetlen vallásról. Nincs tipikus vudu.¹³ Nehezen definiálható, ez pedig többek között a központosított szabályrendszer hiányából fakad, sosem alapítottak egyházat, sem

Haitin, sem Amerika területén. Továbbá nincs írott doktrína, a rítusok és gyakorlatok sosem váltak formalizálttá. Ez tette lehetővé, hogy organikusan fejlődjön, az adott formát gyakorló csoport igényei szerint. Mindegyik vudu közösség függetlenül formálta meg a vallási képzeletvilágát a lokális körülmények és saját társadalmi struktúrájuk szerint, különböző etikai hiteket és gyakorlatokat szigorú regulák nélkül fenntartva.¹⁴

¶ Története tele van félreértéssel, negatív konnotációval és etnikai alapú sztereotípiával.¹⁵ A vallás tiltottsága miatti interkulturális montázs természete teret adott a képzeletnek. Ceremóniáinak jellege, bizonyos szimbólumok és a halálközelség – amely abból fakad, hogy az ültetvényeken élők számára a halál mindennapos volt –, valamint a felkelésekkel való összekapcsolása alapozta meg a pejoratív szemléletet. Sokak számára a vudu egy sátáni kultusz képét hívja elő, emberáldozatokkal és rituális kannibalizmussal, amelyet a nyugati kultúra horrorfilmjeiben látható reprezentációja erősít. Ezek leginkább az okkultizmussal összekapcsolható elemeket, a megszállottságot, az élőhalottakat helyezik fókuszba. Ennek kapcsán tartom fontosnak, hogy Natalie Armitage definícióját, miszerint egy szinkretikus, politeisztikus vallás, amely a nyugat-afrikai és kongói isteneket keveri a 17–18. századi francia katolicizmussal és miszticizmussal,¹⁶ egy fontos aspektussal egészítsem ki. A 17. századi francia arisztokrácia körében népszerű varázslás, okkultizmus és boszorkányság hatása kihagyhatatlan a vudu vallási gyakorlatok vizsgálata során. Elég szemléletesen jelzi a korszakban ennek jelentőségét az, hogy amikor a királyság megszerezte Saint-Domingue területét, éppen egy botrányból próbált kilábalni az udvar, amelynek előkelő tagjait azzal vádolták, hogy feketemiséket tartottak, amelyeken csecsemőket áldoztak fel. Az ültetvényesek közül sokan így a párizsi szokást követve különböző okkultista gyakorlatokat végeztek, valószínűleg a ház körül dolgozó rabszolgák jelenlétében, akik később beépítették ezeket a varázslatokat a saját vudu ceremóniáikba.¹⁷

¶ A katolicizmus a francia uralom vallása volt, de a kereszténység sem volt teljesen új az afrikaiak számára, sokak már a saját

egy szinkretikus, politeisztikus vallás, amely a nyugat-afrikai és kongói isteneket keveri a 17–18. századi francia katolicizmussal és miszticizmussal

a 17. századi francia arisztokrácia körében népszerű varázslás, okkultizmus és boszorkányság hatása kihagyhatatlan a vudu vallási gyakorlatok vizsgálata során

számos isten
és szent
azonosítható
egymással
a katolikus
és az afrikai vallási
hagyomány között

kontinensükön találkozhattak vele a 15. század közepétől.¹⁸ A vuduban több irányból fonódnak össze a különböző afrikai vallási tradíciók a transzportációt megelőző és később a kolóniákon szerzett, kereszténységgel kapcsolatos eltérő élmények. Számos isten és szent azonosítható egymással a katolikus és az afrikai vallási hagyomány között. Egy legfelső Isten létezését ismeri el, aki nem avatkozik bele az emberek, a világ dolgaiba. A gyakorlati vudu így alsóbbrendű istenek panteonjával dolgozik (*loa*), amelyek közül a legfőbbek megfeleltethetők egy-egy katolikus szentnek. A legelőkelőbb loa Papa Legba, a keresztutak atyja, aki Szent Péterhez hasonlóan igazítja útba a híveket, és a rítusok kezdetekor kinyitja az ajtót a többi isten előtt. Ogun, a háborúk loája Szent Györggyel azonos, Maitresse Erzulie, az anyaság és a testi szerelem loája Szűz Máriával kapcsolható össze. Szakterületüként különbözően több mint ezer loa van, a legtöbb kegyes, néhány fenyegető, például a holtak szellemei. A vudu papok és papnők hálózatán alapszik (*houngans és mambos*), akiket megérzések, szokatlan események vagy öröklődés alapján választanak. Egy templomnak kijelölt házban laknak,¹⁹ aminek a közepén lévő pólust *poto mitannak* hívják, és gyakran a kígyó isten, Damballah ábrázolása és egy oltár jelöli, ami zsúfolásig van különböző loákat reprezentáló katolikus műtárgyakkal.

¶ Mivel a saját hagyományaik, gyakorlataik és tárgyaik a Code Noir szerint tiltottak voltak, tehát mindenfajta hagyományörzésnek titokban kellett zajlania, a katolikus szentábrázolások a rabszolga-populáció általi felhasználása magyarázható azzal, hogy így kevésbé volt szem előtt a gyakorlat megtartása. Ahogy Andrew Apter írja: „A katolikus szentek afrikanizáldtak az újvilági feketék által, mint a vallási szentélyeik kettős ügynökei.”²⁰ Másrészt Zora Neale Hurston úgy érvel, a katolikus szentábrázolások használata annak köszönhető,

A vuduban több irányból fonódnak össze a különböző afrikai vallási tradíciók a transzportációt megelőző és később a kolóniákon szerzett, kereszténységgel kapcsolatos eltérő élmények.

hogy nem volt más haiti művész, aki alternatívát kínált volna, és a képek, ábrázolások pusztán vizuális reprezentációként voltak jelen.²¹ Ez a Haitin végbemenő jelenség az első lépés a katolikus és az afrikai vallás közeledésében, az ebből következően kialakuló szinkretizmus pedig a későbbi New Orleans vudu alapjává vált.²²

a rabszolgák a Bois Caiman szertartás után erőszakkal léptek fel a fehérekkel szemben

a haiti vudu így az afrikai rabszolgák által a fehérekkel szemben elkövetett erőszak és hatalom szimbólumává vált

¶ A vudutól való félelem az 1791-től 1804-ig tartó haiti felkelésben manifesztálódott, ahol a rabszolgák a Bois Caiman szertartás után erőszakkal léptek fel a fehérekkel szemben. Mivel ez a rituális ceremónia volt az az esemény, amelyen kezdetét vette a felkelés, a katolikusok számára a vallás egyet jelentett az erőszak forrásával. A haiti vudu így az afrikai rabszolgák által a fehérekkel szemben elkövetett erőszak és hatalom szimbólumává vált.²³ A felkelés leverése után, csak 1809-ben több mint tízezren érkeztek New Orleansba, megkétszerezve a város lakosságát, egyúttal a vudut importálva. Ezek a gyakorlatok összeolvadtak a Louisianában és az egész régióban kibontakozó, Afrikából származtatott hagyományokkal. Mivel a vallás magasan alkalmazkodik a változó körülményekhez, és beépíti azokat az elemeket, amelyekre szüksége van ahhoz, hogy fennmaradjon, más formát öltve élt tovább a területen.

a vudu elterjedtségét a katolikus egyház erős fenyegetésnek tekintette, és az alsóbb társadalmi osztályok vallásaként definiálta, egyfajta vadállati afrikai gyakorlatnak

¶ A New Orleansba érkező színesbőrűek beáramoltatták a korábban említett, már szinkretizált formát, annak ellenére, hogy a színesbőrűek itt is ugyanazzal a vallási adaptációs kényszerrel szembesültek. A vudu elterjedtségét a katolikus egyház erős fenyegetésnek tekintette, és az alsóbb társadalmi osztályok vallásaként definiálta, egyfajta vadállati afrikai gyakorlatnak, ami a keresztény morál elleni sértés, mert szörnyű keveredése a szexuális szabadosságnak, a vérfertőzésnek és az ördög imádatának. Annak ellenére, hogy a boszorkánymágia fogalma egész New Orleansban elterjedt a vudu kontextusában, nyilvánvaló volt, hogy egy teljesen más szintű ördögről van szó az okkult gyakorlatokban. A vudut nem tekintették tradicionális boszorkányságnak, mivel papjai és papnői elég kevés hasonlóságot mutattak a korabeli mondák nyomán kialakult brit vagy kelta boszorkányokról kialakult képpel. Egy sokkal ördögibb, gonoszabb és halálosabb gyakorlatként élt a társadalom tudatában.

Jelenkori vudu oltár New Orleans francia negyedében
Greg Willis, Wikimedia

Mauzóleum New Orleans Saint Louis-temetőjében, Marie Laveau földi maradványaival

¶ New Orleans etnikai eloszlása rendkívül változatos volt, számos különböző kultúra olvasztótégelyévé vált. A város növekedésével párhuzamosan etnikai diverzitása is nőtt. A kései 18. századtól az afroamerikai és a fehér lakosság aránya megegyezett. Azok, akikre *feketékként* vagy *negróként* hivatkoztak, és afrikai ősökkel rendelkeztek, rabszolgákká váltak, *szabad feketéknek* vagy *szabad negróknak* pedig azokat nevezték, akik keveredés nélküli afrikai származásúak, viszont nem rabszolgák. A *szabad színesbőrű* megnevezés azokat illette, akik kevert etnikumúak, de szabadokként éltek. Utóbbi csoportot még tovább osztották aszerint, hogy milyen ősökkel rendelkeztek (például *szabad mulatt* stb.). Minél összetettebb volt valakinek a származása, annál kevesebb joggal rendelkezhetett. A vudu vallás kontextusában a kreolok voltak a leginkább érintettek. Ez utóbbi definíciót mindenki-re használták, etnikai hovatartozástól függetlenül, akik Louisianában születtek, franciául beszéltek, római katolikusok voltak, és már a területen éltek, mielőtt az amerikaiak megvásárolták volna a földeket. A kreolok privilégiumot élveztek azokkal szemben, akik a francia kolónián kívülről származtak. Bár minden New Orleans-i etnikai hovatartozástól függetlenül katolikus nevelést kapott, a kreolok ezt identitásuk fontos részének tekintették.²⁴

minél összetettebb volt valakinek a származása, annál kevesebb joggal rendelkezhetett

a vudu vallás kontextusában a kreolok voltak a leginkább érintettek

¶ A katolicizmus és a vudu teljes összefonódásának kulcsfigurájává Marie Laveau vált, aki a New Orleans-i kreol tökéletes megtestesítője volt. Különlegesen változatos etnikai származása, hiszen francia kolonista, afrikai rabszolga és már kevert szabad színes bőrű ősökkel bírt. Ősei, ahogy mindenki más is New Orleansban, katolikus nevelést kaptak. Laveau annak ellenére kezdte el gyakorolni a vudu vallást, hogy ezzel a családi vallási tradíciónak ellentmondva a szociális státusának egy részét is feladta, mivel ezzel a rabszolgák vallása felé fordult. Az orsolyita apácáknál tanult, akik a városiak katolikus neveléséért feleltek. Keresztény teológiát, tradicionális imádságokat, himnuszokat, szimbólumokat tanult, majd Sanité Dede vudu főpapnőtől sajátította el a vallási gyakorlathoz szükséges tudást, akinek halála után átvette a pozícióját. Ezután is folyamatosan jelen volt a katolikus miséken, templomba járt, igyekezett

Laveau annak ellenére kezdte el gyakorolni a vudu vallást, hogy ezzel a családi vallási tradíciónak ellentmondva a szociális státusának egy részét is feladta, mivel ezzel a rabszolgák vallása felé fordult

A katolicizmus és a vudu teljes összefonódásának kulcsfigurájává Marie Laveau vált, aki a New Orleans-i kreol tökéletes megtestesítője volt.

jó kapcsolatot ápolni a keresztény papokkal. Mivel mind a katolikus, mind a vudu közösség ismerte és tisztelte, hozzá fordult tanácsért, informális politikai hatalma a legbefolyásosabb személyé tette a városban, még bírósági ügyek végkimenetelére is hatást gyakorolt. Gyógyfüveit a fehérek számára fenntartott patikákban is árulták, titokban, s gyakran a helyi elit tagjai is felkeresték, hogy különböző varázslatai általi segítségét kérjék. A két vallás mély ismerete és a városban betöltött státusa lehetővé tette számára, hogy hatékonyan építse be a helyi vudu gyakorlatokba a katolikus elemeket, illetve azt, hogy a katolikus közösség toleránsabbá váljon, ezzel tovább gazdagítva s még inkább összefonva a már szinkretizált formát.²⁵

- ¶ Félreértett rítusai és szimbólumai miatt a vudu és a horror összekapcsolódása beágyazottá vált a populáris kultúrában. Ilyen például a megszállottság, ami a hiedelmekkel ellentétben nemcsak egy negatív aktus lehet, aminek során a rosszakarató szellem átveszi a test irányítását,²⁶ hanem egy tudatosnak mondható gyakorlat, és a loa általi megszállás segítő szándékot jelöl. Egy másik jelenség, ami erős vonalat húz a popkulturális reprezentáció és a hagyomány között, a zombi, amely a haiti vuduban az előbbi ábrázolásával ellentétben nem élőhalottat jelöl, hanem olyan személyt, aki elveszítette a lelkét. A lelketlenség állapota tehát a zombi, ami a haiti rabszolgalelét tapasztalatát szimbolizálja.²⁷ Ugyanakkor ezeket a félreértelmezéseket a New Orleans-i turisztikai ipar a saját előnyére is felhasználta. A Francia Negyed az afrikai-amerikai történelemre épült, a városkép, a New Age, a spiritualizmus, a dzsessz, a blues,²⁸ a mágia és okkult hagyományok jelenléte a vuduról alkotott populáris olvasatot tükrözi.²⁹
- ¶ Natalie Armitage a New Orleans-i múzeumokról szóló értekezésében erős határvonalat húz az állami és a privát fenntartású intézmények kiállítási gyakorlatai között a vudu tárgyak tekintetében. Míg az előbbi a tradicionális formát tartja, üveg

mögötti kiállítási tárgyakkal, információs táblákkal, az utóbbi sokkal szabadabb, informális hangvételt üt meg. A mágikus gyakorlatok és a negatívként értelmezett elemek ábrázolása kívül marad az állami fenntartású múzeumok által tárgyalt kérdések körén. Azok a múzeumok, amelyekben helyet kap a mágia szerepe, a gyakorlatok és bizonyos objektumok, gyakran kis alapterületen működő, privát fenntartású intézmények.³⁰

¶ A Historic Voodoo Museumot 1972-ben alapította Charles M. Gandolfo helyi művész azzal a céllal, hogy kiállítsa és megmagyarázza a vudut, különös hangsúllyal annak a Louisianában létező formájára. A két kisebb szobából álló, független intézmény, amely főként vudu objektumokat mutat be, zsúfolt, a laikus szemnek rendezetlen káosz, ami tökéletes kontrasztban áll a hagyományos, steril múzeumi környezettel. Bár az utóbbira való szándékot a magyarázó táblák és a különböző tárgyakat használatuk vagy típusuk szerint összerendezett szekrények jelölik, a kiállított oltárok a meghatározók. Ez részben tudatosnak tekinthető, az intézmény önmeghatározása szerint a tér szerepe kettős, nemcsak kiállító, hanem szakrális hely is, ahol vallásgyakorlat zajlik.³¹

*a tér szerepe kettős,
nemcsak kiállító,
hanem szakrális
hely is, ahol
vallásgyakorlat
zajlik*

¶ Mivel a vudu oltár alapja a felhalmozás és a gyűjtés, a tárgyaknak önmagukban, izoláltan elhelyezve a térben nincs releváns jelentésük. Az oltár és a többi objektummal való együttállás az, ami alkalmassá teszi a tárgyakat a rituális gyakorlatokra. A Historic Voodoo Museumban kiállított darabokon a katolikus vallási szimbólumoktól a teljesen hétköznapi tárgyakig bármit elhelyezhetnek a látogatók. Ezek lehetnek olyan felajánlások, amelyeket célzottan ide hoztak, de spontán, az éppen az adott pillanatban az egyén birtokában lévő dolog is.

¶ Maga a múzeum is, ahogy a vudu oltárok, az áldozattétel régóta meglévő gyakorlatának, a felajánlások elhelyezésének eredményeképpen jött létre, koordinálatlan és végpont nélküli gyűjtéssel. A tárgyak önmagukban nem különlegesek, elhelyezésük, tehát a kontextus az, ami az isteni erővel való kapcsolat folyamatosságának szimbóluma. Az oltáron hagyás gyakorlata az objektumot új jelentéssel tölti fel, votív tárgyá

*a tárgyak
önmagukban nem
különlegesek,
elhelyezésük, tehát
a kontextus az, ami
az isteni erővel
való kapcsolat
folyamatosságának
szimbóluma*

Marie Laveau egykori otthona, ma vudu záróköhely New Orleansben

válík, új hasznot foglal magába. Mindez, ahogy Armitage érvel, felveti a kérdést, hogyan lehet ezeket tárgyakat, kontextusukon kívül, az oltártól és a rajta lévő többi tárgytól elválasztva múzeumi környezetben elhelyezni.³² A probléma kulcspontja a rituális gyakorlat céljából készített tárgykultúra hiányát betöltő hétköznapi elemek, aminek folytán nehézségekbe ütközik a vudu objektumok meghatározása. Az oltáron elhelyezett tárgyak értéke összefonódik az oltárral és a felajánlások összességével. Nem állandó terek ezek, folyamatosan változnak, fejlődnek a használatuk által. A folyamatos gyűjtés maga az összerendezés, az interakció nélkül a jelentése elveszik. Azok, amelyeknek világi funkciójuk van, mint a tálak, az alkohollal teli üvegek, akkor nyerik el és változtatják meg korábbi jelentésüket, amikor az oltáron lévő többi objektum közé helyezik őket, és megint valami mássá válnak, amikor kiveszik őket ebből a kontextusból. A kulturális környezet, amelyben a vudu Haitin és Amerika déli részén kibontakozott, megmagyarázza a vudu oltáron elhelyezhető tárgyak jelentésének szabadságát. Egy rendkívül jól adaptálható megoldás volt ez a fogva tartott rabszolgák részéről, akiket megfosztottak minden materiális tulajdonuktól, s a saját maguk által készített tárgyak birtoklása is tiltott volt az ültetvényeken. A vallás szinkretikus jellege így érhető tetten tárgyi kultúrájában is, ide értve a katolikus szimbólumok és objektumok használatát, a francia hatásra beépülő okkultizmust (például a nyúlláb vagy a lópatkó)³³ és a világi eszközöket is. A Louisiana State Museum New Orleans történetét bemutató kiállítása számos tárgyat mutat be, amelyek a rabszolgák életéhez köthetők, s bár helyet kapnak vudu hangszerek, de a vudut mint vallási gyakorlatot egyetlen táblán említik meg. A vallásokhoz köthető materiális kultúra kiállítási gyakorlatába a nyugati koncepció szerint főként a művészi szándékkal létrehozott istenséget vagy spiritualitást kommunikáló ábrázolások, vagy a hitgyakorlat céljából kézzel

egy rendkívül jól adaptálható megoldás volt ez a fogva tartott rabszolgák részéről, akiket megfosztottak minden materiális tulajdonuktól, s a saját maguk által készített tárgyak birtoklása is tiltott volt az ültetvényeken

A kulturális környezet, amelyben a vudu Haitin és Amerika déli részén kibontakozott, megmagyarázza a vudu oltáron elhelyezhető tárgyak jelentésének szabadságát.

készített eszközök, esetleg a tömeggyártású, vallásos felhasználásra készült termékek vehetők be.³⁴

¶ A vudu tárgyak múzeumi kiállításának problémái tehát egyrészt a tárgykultúra hiányából gyökereznek, másrészt a rítusainak tárgyalásához kapcsolt negatív előjelekhez köthetők, amit a populáris kultúra nyomán a turisztikai ipar erősít, miközben a szenzációval egyszerre hitelteleníti is. Mindezek alapján felvetődik a kérdés a hitgyakorlathoz köthető tárgyak kategorizálását működtető definíció pontosságáról.

Jegyzetek

- [1] Ina Johanna Fandrich: *The Mysterious Voodoo Queen, Marie Laveaux. A Study of Powerful Leadership in Nineteenth-Century New Orleans*. Routledge, 2014.
- [2] *Haiti in Colonial Times (1492–1791)* in: Philippe R. Girard: *Paradise Lost. Haiti's Tumultuous Journey from Pearl of the Caribbean to Third World Hot Spot*. Palgrave Macmillan. New York 2005.
- [3] Natalie Armitage: *Vodou Material Culture in the Museum: Reflections on the complexities of demonstrating material culture of assemblage and accumulation in a traditional museum environment*. *Material Religion*, Volume 12., 2018. 218–234.
- [4] Armitage, i. m.
- [5] *Slave Culture: Voodoo*. In: Philippe R. Girard: *Paradise Lost. Haiti's Tumultuous Journey from Pearl of the Caribbean to Third World Hot Spot*. Palgrave Macmillan, New York 2005.
- [6] Herbert Covey: *African American Slave Medicine: Herbal and Non-Herbal Treatments*. Lexington Books, Plymouth 2007.
- [7] Robert Farris Thompson: *Flash of the Spirit: African and Afro-American Art and Philosophy*. Random House, New York 1983.
- [8] Girard, i. m.
- [9] Fandrich, i. m.
- [10] Armitage, i. m.
- [11] Katrina Hazzard-Donald: *Mojo Workin': The Old African American Hoodoo System*. University of Illinois Press. Chicago 2013.
- [12] Jeffrey E. Anderson: *Conjure in African American Society*. Louisiana State University Press, 2005.

- [13] Donald J. Cosentino: *Imagine Heaven*. In: Donald J. Cosentino szerk: *Sacred Arts of Haitian Vodou*. South Sea International Press Ltd. Hong Kong 1995.
- [14] Armitage, i. m.
- [15] Dominique Zahan: *The Religion, Spirituality, and Thought of Traditional Africa*. University of Chicago Press. London 1979.
- [16] Armitage, i. m.
- [17] Girard, i. m.
- [18] Armitage, i. m.
- [19] Malcolm Perry: *A vudu*. Hermit kiadó. Budapest 2015.
- [20] Andrew Apter: *On African Origins: Creolization and Connaissance in Haitian Vodou*. *American Ethnologist* 29., 2002, 233–260.
- [21] Zora Neale Hurston: *Hoodoo in America*, *The Journal of American Folklore* 44. 317–417.
- [22] Fandrigh, i. m.
- [23] Uo.
- [24] Uo.
- [25] Uo.
- [26] Például a 2005-ben készült *The Skeleton Key*, ami New Orleansból nem messze játszódik, középpontjában a rabszolgák által gyakorolt vudu varázslat általi megszállás áll, a test birtokbavétele ártó szándékkal.
- [27] Antonia Blumberg: *The world of vodou: Exhibition brings to life a highly-misunderstood religion*. The Huffington Post, 2014. https://www.huffpost.com/entry/vodou-exhibit_n_6044300.
- [28] A Netflix 2019-ben készült dokumentumfilmjében a blueslegenda, Robert Johnson történetét dolgozza fel, ami szerint Mississippói vidékén egy keresztútnál alkut kötött az ördöggel. Azonban a *Crossroads* című dal szövegében Lordként emlegeti, ami valószínűleg Papa Legbát jelenti. *Remastered: Devil at the Crossroads* <https://www.imdb.com/title/tt9046574/>.
- [29] Armitage, i. m.
- [30] Uo.
- [31] <https://voodooomuseum.com/>
- [32] Armitage, i. m.
- [33] Yvonne Patricia Chireau: *Black Magic Religion and the African American Conjuring Tradition*. University of California Press. London 2003.
- [34] Armitage, i. m.

disputa

Bábu, Japán - Néprajzi Múzeum
Giovanni Bettanin szingapúri kereskedő gyűjtése az 1860-as években
1904, vétel
Fotó: Wilhelm Gábor

BERÉNYI MARIANNA

KOLONIALIZMUSKRITIKA GYARMAT NÉLKÜL?

MAGYAR MÚZEUMOK ÉS A POSZTKOLONIALITÁS

IA gyarmatosítás kulturális örökségének, hatásának kritikai vizsgálata az elmúlt negyven évben egyre több réteget érintette a múzeumi munkának, a múzeumokról való gondolkodásnak. A szemléletmód nemcsak a gyarmatosító múlttal, a gyarmatosított helyzettel vagy a gyarmati örökséggel rendelkező államok távoli területekről származó „kincseinek”, „egzotikus” tárgyainak bemutatására épülő reprezentatív intézményekben, hanem szinte minden olyan területen progresszív szerepet játszhat, ahol a függő, kiszolgáltatott helyzet, a jogtalanság, az alávetettség, a kifosztottság fogalma tetten érhető. Az érintett intézmények a birtokba jutás módjának, a birtoklás fogalmának, a bemutathatóságnak, a kutatói, tudományos paradigmáknak a kritikai vizsgálata mellett olyan konstruktív, edukatív, részvételen és együttműködésen alapuló kutatói, kurátori projektek kidolgozására törekuszenek, amelyekben keresztül többdimenziós képet nyújthatnak gyűjteményükről, a bemutatni kívánt témákról, közösségekről – teret engedve a különböző identitásformák kifejezésének. Miközben szinte nincs olyan nemzetközi muzeológiai konferencia, amelyen a posztkolonializmus fogalma, a kolonializmuskritika ne öltene testet egy-egy vitában, előadásban, kevés tudásunk van arról, hogy az elmúlt évtizedek egyik meghatározó múzeumi diskurzusa mennyire érhető tetten a magyarországi múzeumokban. Kérdéseinkkel Ando György néprajzkutatóhoz, a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum igazgatójához, Frazon Zsófia etnográfushoz, a Néprajzi Múzeum MaDok-programjának vezetőjéhez, Lakner Lajos irodalomtörténet-szmuzeológushoz, a debreceni Déri Múzeum tudományos igazgatóhelyetteséhez, Shah Gabriella művészettörténészhez, a salgótarjáni Dornyay Béla Múzeum vezetőjéhez és Wilhelm Gábor etnográfushoz, a Néprajzi Múzeum Ázsia- és Indonézia-gyűjteményének muzeológusához fordultunk.

MC: Magyarországon, egy gyarmati múlttal nem rendelkező állam kulturális intézményeiben miért nélkülözhetetlen, hogy a posztkolonialitás fogalma és értelmezési szempontjai is teret nyerjenek?

Wilhelm Gábor: A problémának több oldala is van, miközben az sem egyértelmű, hogy egyáltalán gyarmat nélküli ország lennénk. Sokat lehet például azon vitatkozni, hogy

az Osztrák–Magyar Monarchia idején volt-e szándék a gyarmatosításra, mit jelentettek az erre irányuló kísérletek, megszerzett apró területek. De arról is legalább kétszáz éve tart a vita, hogy Magyarország mennyire volt gyarmat, a poszt-, pre- és szovjet érágban mennyire volt kvázi gyarmati helyzetben. És ne felejtjük el Bosznia-Hercegovinát sem, amelyre a történészek jelentős része gyarmatként tekint, azzal együtt, hogy földrajzilag európai történet. Még érdekesebb, hogy egy állam – attól függetlenül, hogy részt vett-e aktívan, sikeresen vagy sikertelenül a gyarmatosításban – része volt annak a kontextusnak, amelyben valamennyi ország működött abban a korszakban. A Monarchia is számos expedíciót úgy finanszírozott, mint egy lehetséges gyarmatosítást megelőző, felmérő kutatás. A gyűjtések jelentős része ebben a keretben történt. Ahogy megjelenik egy európai állam képviselője, egész egyszerűen lehetetlen elvonatkoztatni a gyarmatosítástól. Azoknak a múzeumoknak – legyen szó a Néprajzi Múzeumról vagy bármelyik európai antropológiai, néprajzi gyűjteményről –, amelyek ebben az időszakban jöttek létre, ismerniük kell ezeket a helyzeteket, ezek nélkül értelmezhetetlenek. Azt is figyelembe kell venni, hogy ma már globális szinten szinte minden hozzáférhető, ezek a gyűjtemények már nem elszigetelten léteznek. Ha csak a forrásközösségeket emeljük ki, ahonnan ezek származnak, kapcsolódhatnak ezekhez a gyűjteményekhez Kínától Borneóig. Ez most már szándék kérdése. Hogy ezekhez ők hogyan viszonyulnak, ez már szinte napi kérdés lehet. Nagyon-nagyon különböző tágabb-szűkebb keretekbe belép ez a probléma.

MC: A Déri Múzeum is érintett a kérdésben, hiszen a magját képező Déri-hagyatékek több jelentős darabja a gyarmatosításban érintett területről érkezett, még akkor is, ha a gyűjtő közvetítőkön keresztül jutott a műtárgyakhoz.

Lakner Lajos: Úgy gondolom, a posztkoloniális elmélet klasszikus értelemben nem használható Déri Frigyes gyűjteményére, de még narratívaként sem, ami az elnyomásra és az ellenőrző technikákra épül. S nemcsak azért vagy főleg nem azért, mert célja egy, a korban a maga nemében páratlan, oktató múzeum létrehozása volt, ami mint felsőbbrendű cél szentesíthette volna a tárgyak bármi áron való megszerzését. Déri fölfogásában ugyanis az emberi kultúrák egymás mellett, a maguk sokszínűségében léteztek. Tegyük rögtön hozzá, hogy esetében a világtörténelem jelentősként számon tartott, széles körben ismert kultúráiról volt szó. Ezekről és az emberiség fejlődéséről akart a tárgyak segítségével ismertetést nyújtani. Szakemberek segítségével vásárolt kereskedőktől és aukciókon, melyekről pontos naplót vezetett. A tárgyak útját azonban nem derítette föl.

Így 1917-ben a Dorotheum aukcióján megvásárolt egy papi szarkofágot és műmiát, amit Ferenc Ferdinánd főherceg hozott magával Bécsbe 1893-ban világ körüli hajóútjáról ajándékként. Tudjuk, hogy a Monarchia számára gazdasági és egyéb szempontokból fontos volt Egyiptom, s az ottani elit igyekezett előnyöket szerezni ebből. Így nem lehet tudni az ajándékozás pontos körülményeit. S ezért talán mégis fölmerülhetnek kritikai észrevételek, hogy az ajándékozás valójában nem is volt ajándékozás. Ugyanakkor, mivel a pontos tényeket nem ismerjük, kérdéses, hogy joggal alkalmazható-e a posztkolonialista elmélet koncepciója. Továbbá tudjuk azt is, hogy Déri gyűjteménye különösen az első világháború idején gyarapodott, amikor a műtárgyak pontos származási helye és útja követhetetlen volt. Ugyanakkor Déri szinte biztosnak gondolhatta, hogy „tisztá” tárgyakat vásárol, hiszen az osztrák Bundesdenkmalamt már 1914-ben szigorú ellenőrzéseket vezetett be a műtárgyak eladása és vásárlása, sőt mindenféle helyváltoztatása esetében. Mindezen példák alapján azt gondolom, hogy a posztkolonialis kritika érvényességét esetről esetre érdemes megvizsgálni. S van még egy fontos, említésre érdemes szempont: egy vidéki múzeumban kevés energia jut a gyűjtemény történetének föltárására. Kevés a szakember, s főleg hiányoznak a kutatói státusok, amelyek lehetővé tennék a „napi igényektől” független kutatást. A Déri Múzeum esetében is csak az utóbbi egynéhány évben indult meg igazán, s csak lassan halad a (Déri) gyűjtemény létrejöttének föltárása.

Ando György: A Munkácsy Mihály Múzeum – számos magyarországi múzeumhoz hasonlóan – rendelkezik a gyarmatosításban érintett területekről érkezett műtárgyakból álló gyűjteményi résszel. A végrendeletileg Békéscsabára, később a múzeumba került Jankay Tibor-kollekció jelentékeny egységét képezi az úgynevezett „törzsi” gyűjtemény. Jankay Tibor Békéscsabáról származó, az Amerikai Egyesült Államokba távozó, Los Angelesben letelepedő, zsidó származású képzőművész volt, aki alkotói hagyatékát és gyűjteményét egyaránt Békéscsaba városára hagyta. Csupán egyetlen kitéltet fogalmazott meg: az örököszt, Békéscsaba városát arra kérte, hogy képzőművészeti alkotásainak és etnográfiai gyűjteményének bemutatására állandó kiállítást hozzon létre. Elképzelése megvalósult. Hosszú, többéves előkészítő munka után 2003-ban nyílt meg a Jankay Gyűjtemény és Kortárs Galéria, amely 2013-ban a Munkácsy Múzeum gyűjteményébe integrálódott. Jankay Tibor örökségéért a majd kilencezer festményt, grafikát és kerámia plasztikát kitevő képzőművészeti anyag mellett jelentős törzsi gyűjtemény is érkezett Magyarországra. A csaknem százötven maszkot, szobrot és reliefet magában foglaló etnográfiai gyűjteményt Sárkány

Múzeumi és turisztikai attrakció egyben: a Munkácsy Mihály – Egy géniusz diadala című új állandó kiállítás Békéscsabán
Munkácsy Mihály Múzeum fotótára

A Jankay Tibor-hagyatékkal Békéscsabára érkezett etnográfiai gyűjtemény
Munkácsy Mihály Múzeum fotótára

Mihály néprajzkutató, szociálanropológus, etnológus is áttekintette, és rendkívül elismerően nyilatkozott róla. A gyűjtemény elemei majd az egész világból származnak, Ausztráliától Óceánián keresztül Amerikáig, a Távols-Kelettől Indián keresztül Afrikáig. Jankay Tibor ezeken a helyeken nem járt. Gyűjteményét, amely nem egy néprajzkutató, hanem egy képzőművész érdeklődését tükrözi, az 1960–1980-as években állította össze. Abban az időszakban építette fel, amikor ezek a tárgyak az amerikai (és az európai) művészek körében még mindig divatosak voltak, és a korabeli lakberendezés is örömmel emelte be a törzsi művészet egy-egy reprezentatív, hatásos elemét az enteriőrökbe. Effajta tárgyakhoz tehát viszonylag könnyen hozzá lehetett jutni, a törzsi művészet piaca virágzott. Úgy gondolom, a felvetett kérdéskörhöz e gyűjteményen keresztül kapcsolódhatunk.

MC: A kortárs kultúrakutatás, a jelenkor múzeumi dokumentációja szempontjából mennyire inspirálók a posztkoloniális diskurzus felvetései?

Frazon Zsófia: Ha a kolonializmust és a kolonializmuskritikát nem pusztán a gyarmatosítás történeti összefüggésében próbáljuk megérteni, hanem mint gondolkodásmódot, nézőpontot, attitűdöt tekintjük, akkor például a magyar kontextusban és a mai jelenségek vizsgálatában közelebb vagyunk a realitáshoz. Ha a kulturális és gazdasági fölénynek szerepe van a tudományos munkában, és ennek lenyomatai érzékelhetők a gyűjteményi kontextuson, és ez meghatározza ennek az anyagnak a megítélését, használatát, akkor a kolonializmuskritika értelmes megközelítés ezen tudások és tárgyak újragondolásában, újrapozicionálásában. Tulajdonképpen azért megtévesztő magyarországi kontextusban a posztkoloniális diskurzus fogalmát használni, mert egyből az az attitűd lép be, hogy nem voltak kolóniáink, és ez a látásmód csupán a gyarmati múlt kritikai feltárásával foglalkozik. De ha azt mondom, hogy kolonializmuskritika, akkor az én fejemben ez a fogalom tágul, nem pusztán egyetlen diskurzusra utal, sokkal inkább egy hegemon és elnyomó attitűdre, egy szemléletre, amely uralmi és elnyomó logikán alapult. A kolonializmuskritika fogalma így számomra a magyarországi diskurzusban relevánsabb megközelítés, közelebb enged a megértéshez. Hiszen lényegesen tágabb értelmezésre van szükség, mint a szorosan vett történeti kontextus – erről beszélt szerintem Wilhelm Gábor, Ando György és Lakner Lajos.

MC: Tudnál egy példát mondani, amikor Magyarországon ez a szemléletmód érvényesült?

Az Azonosság, másság, sokszínűség című állandó kiállítás részlete a cigányokkal foglalkozó fejezetből
Munkácsy Mihály Múzeum fotótára

Frazon Zsófia: Az 1896-os Millenniumi Kiállítás Néprajzi Falujához kapcsolódó gyűjtéseknek nagyon erős kulturális céljuk volt. Ahhoz, hogy a szervezők a nemzeti identitást a maga sokszínűségében megmutassák, nemcsak finom és mély kutatásokat végeztek, hanem előre meghatározott kulturális kontextushoz válogattak anyagot reprezentációs céllal. Nagyon keveset tudunk azokról a közösségekről, lokalitásokról és egyégekről, akiktől ezek a tárgyak származnak. Ugyanakkor nem rossz vagy jó kategóriában helyezném el mindezt. De nélkülözik azt a módszertani megközelítést, amely során életvilágok, mikroközösségek hozzáférhetővé válnak. Ebben az anyagban a ma rendkívül fontos forrásérték mellett kitapintható egyfajta kulturális vagy tudásfölényből építkező, nemzeti ideológiát kiszolgáló megközelítés is. Ha ezeket újraolvassuk a koloniális kontextusban, akkor az eredeti célok mellett ez a kvázi koloniális kulturális logika is felfejthető.

Ando György: Egy kicsit visszaulalnék Frazon Zsófia gondolatmenetére. Játsszunk el a gondolattal, mi történne, ha jelentősebb időeltolódással alkalmaznánk ezt a szemléletet, azaz például ma egy magyarországi múzeumban miképpen tekinthetünk – ebben a kontextusban – egy török kori török tárgyra...

MC: *A török hódoltság időszaka ugyanakkor ismét felveti Magyarország egykori gyarmati helyzetét, éppen úgy, mint a rabságról, függőségről, hatalomról, a hatalomhoz való viszonyról szóló diskurzusokat.*

Lakner Lajos: Részben ezért is szeretnék visszaulalni Magyarország gyarmatként való értelmezésére, amelyről már Wilhelm Gábor is szólt. Ebből a perspektívából nem mi vagyunk hatalmi helyzetben, hanem mi vagyunk az alávetettek. Ez a szemlélet különösen 1849 után erősödött fel, amit a műtárgyak tekintetében Bécs ebbéli előjoga is igazolt. Mindez azonban a múzeumok esetében akkor vált különösen fontossá, amikor a trianoni döntés után a műkincsek jelentős része az új országokba került, vagy Bécsben maradt. Ráadásul azzal kellett szembesülniük a magyar múzeumi szakembereknek, hogy a szomszédos országok szabad prédának tekintik a magyar műkincsállományt, és diplomáciai kocsikkal viszik ki az országból. Közismertek a közös vagyon körüli csatározások is. Az osztrákok gyorsan megállapodtak az utódállamokkal, Csehszlovákiával és Romániával, miközben a magyar tárgyalópartnereknek egyre inkább kötött pályán kellett mozogniuk. Talán ez az ország „kirablásaként” értelmezett helyzet lehet az oka többek között, hogy a húszas évektől folyamatosan tematizálódott az ország gyarmati mivolta. Hóman Bálint és Szekfű Gyula magyar történelmi

monográfiájában is megfigyelhető ez az értelmezés. 1945 után pedig az ország szovjet gyarmatként jelent meg, amit műkincsrablások valós történetei is igazoltak. Az országvesztés és az alávetettség okaként Trianon után fölmerült egy másik kontextus is: a vidék, a városok és a főváros kiegyenlítetlen erőviszonya. Sok írás született az 1920–30-as években arról, hogy az ország megcsonkításának, alávetett helyzetűvé válásának az egyközpontúság az oka. E vélemények szerint Budapest minden erőforrást birtokolt, s árnyékában nem alakultak ki erős vidéki központok. Maga Bethlen István is kimondta 1930-ban, hogy ha lehetek volna kulturálisan és gazdaságilag erős nagyvárosaink, az ország szétdarabolása nem következhetett volna be. Aztán az 1920-as évek közepétől újra föl erősödött a központosítás. Az egyközpontúsítás. Jellemző, hogy Déry Frigyes hagyatéka az eredeti elképzelések szerint csak a fővárosi múzeumok előválogatása után érkezett volna meg Debrecenbe. A posztkolonializmus ebből a szempontból olyan függőségi viszonyként értelmezhető, amikor a központban dől el minden, mert itt található a szimbolikus gazdaság és infrastruktúra irányítói.

Frazon Zsófia: Amikor a hatalom és a hierarchia összefüggései megjelennek a kutatási és dokumentálási helyzetekben, ennek nyomai felbukkannak például múzeumi anyagokban, akkor a mai olvasatokban, a történetek újramondásában alkalmazható egyfajta posztkoloniális logika – attól függetlenül is, hogy ezeket koloniális vagy posztkoloniális történetnek tekintjük a szó szűkebb értelmében. Ha egy vizsgálati és kutatási helyzetben megjelenik a kulturális fölény, ennek reprezentációja, akkor mindenképp gyanakodhatunk.

Wilhelm Gábor: Amikor létrejött a Néprajzi Múzeum, a hasonló típusú nyugat-európai múzeumok egyértelműen gyarmati múzeumként működtek. Ezekkel az intézményekkel a budapesti múzeum nagyon intenzív kapcsolatot ápolt, cseréltek, követendő mintaként szolgáltak. Ma a nyugat-európai múzeumok állandó napirendi pontja a repatriáció, a régebbi gyarmatokkal, forrásközösségekkel való kapcsolat. Naponta lehet a benini bronzokról híreket olvasni. Megint egy olyan keret, hogy ha ebben dolgozunk, követni kell tudnunk az eseményeket, bele kell tudnunk magunkat helyezni. Számomra a gyarmatosítás a kisajátítást jelenti, amikor földet, erőforrást, tudást, leírást elveszünk. Ettől lesz egy kicsit izgalmasabb és sokkal inkább alkalmazható ez a szemlélet. Amikor a tudást, a klasszifikálást kisajátítjuk, vagy úgy gondoljuk, hogy az adott megközelítés univerzális (azaz mindenkire érvényes), akkor például érdemes ezt az elemzési keretet használnunk. Nekem maga a posztkoloniális elmélet ugyanakkor egy a sok közül (az antikoloniális megközelítések között), és nem is a kedvencem. Ma már

szerintem vannak kritikusabb, kevésbé Nyugat- és reprezentáció-központú elméletek is. Bizonyos esetekben természetesen érdemes használni. Most sokféleség van az interpretációk között, mindegyiknek megvan a maga erőssége, emez inkább az értelmezésekre, a másik a másokkal vagy éppen a világ dolgai-
val való kapcsolatainkra helyezi a hangsúlyt.

MC: Ha a kisajátítás és a fölény fogalma felől tekintünk intézményeinkre, fel kell tennünk a kérdést: a múzeum gyűjteményeiben, történetében vannak-e olyan tárgyak, tárggyegyüttesek, események, gyakorlatok, kiállítások, diskurzusok, amelyek mások elnyomásának, esetleg kifosztásának tényéből fakadnak? Van-e olyan tárgy a gyűjteményekben, amelynek bemutatása ma már erkölcsi aggályokat vet fel?

Wilhelm Gábor: A kolonializmuskritika szakirodalmi tanulságait Fejős Zoltán már behozta ebbe a diskurzusba a 2000-as *A néprajzi múzeum gyűjteményei* című „zöld” könyvbe írott bevezetőjében. Korábbi esetről nem tudok, hacsak a kilencvenes években nem, amikor északnyugati parti indiánok keresték meg a Néprajzi Múzeumot. Az Egyesült Államok és Kanada repatriációs törekvései és szabályozásai nyomán arról érdeklődtek, hogy őriz-e az intézmény olyan tárgyat, amely hozzájuk kötődik. Pont olyan nem volt. Fejős Zoltán a zöld könyvben egy konkrét példát vet fel az intézmény (ausztrál őslakos) csurunga gyűjteményével kapcsolatban: be lehet-e ma mutatni? A 2001-es *Időképek* kiállításban még kiállítottuk, később azonban ezek a tárgyak már nem jelentek meg. Ennek oka, hogy ezek a tárgyak a forrásközösség számára szent dolgok, náluk a nem beavatottak számára nem hozzáférhetők, akár veszélyesek is. Most az új állandó kiállításban biztosan nem fogjuk már kiállítani, de egy prezentációval grafikailag megjelenítjük, hogy erről a problémáról is beszélhessünk.

A nemzetközi jogi és etikai szabályozások szerint az emberi tárgyak elhelyezése, bemutatása is kényes terület. A régészeti kutatások nyomán a múzeumba került emberi maradványok megítélése más, a Néprajzi Múzeumhoz hasonló kulturális múzeumok azonban nem gyűjtenek emberi maradványokat. A Néprajzi Múzeumban ilyen is van, de a több száz hasonló maradvány a fizikai antropológiai gyűjteménnyel a két világháború között elkerült tőlünk. Egy adott csoport identitásához tartozó rituális tárgyak visszaszolgáltatása ugyancsak alapkérdés, csakúgy, mint a benini példához hasonló, jogtalanul elvett, rablott tárgyaké. Ilyen is akad, ezeket is tematizáljuk a múzeumon belül. Mindez nem feltétlenül jelenti azt, hogy jogtalanul vagy etikátlanul szerzett meg tárgyakat a múzeum. Többszintű gondolkodást eredményez, ha végiggondoljuk, miként került be egy-egy tárgy száz-százötven évvel ezelőtt a múzeumba.

Fétiszszobor (Bori)
 Gabon, Kónga-terület, 19. század első fele
 Felvétel: Sarnyai Krisztina, 2016, www.mnmu.hu
 Magyar Nemzeti Galéria

Fetich statue (Bori)
 Gabon, Kongo, first half of 19th century
 Photographed by Krisztina Sarnyai, 2016
 Hungarian National Gallery

A Gabon, a Kongói Köztársaság és a Kongói Demokratikus Köztársaság területén élő, földművelést és vadászatot foglalkozásukkal rendelkező fétiszszobrok (bori) csak hordozói voltak a test valamilyen részébe – hasüreg, köldökrész, fej – rejtett varázsszernek (bongo). Egy helyi vallási specialista (ngango) készítette a szert szimbolikus jelentésű ásványi, növényi anyagok, illat- és emólió testrészek, például gödör szárdíjának vagy albinó hajának felhasználásával. A szobrok rituális szerepét a varázsszerrel elérni kívánt cél határozta meg, így vadászszerecse kieszközöléséhez, betegségek ellen, jósláshoz vagy akár bosszúálláshoz is használták őket.

A varázsszert a hasüregbe helyezték, majd a testre szövetszárdarabot tekertek, ezért a törzset gyakran kevésbé gondosan faragták ki, a karcoltat is elhagyva. Ezt a szobrot láthatólag sokaság használta, az az sem kizáró, hogy eleve európaiak számára készült. Érdekes, hogy a szemeket gombokkal ábrázolták, ami következtetést adhat arra, hogy a fétis erejét a kultúrájuktól idegen presztízselemmel is igyekeztek növelni.

For the Bateke, a farming and hunting people living in Gabon, the Republic of the Congo and the Democratic Republic of the Congo, the fetish statue (Bori) was a mere vehicle for the magical substance (bongo) that was hidden in a part of its body (abdominal cavity, navel, head). The substance was made by a religious specialist (ngango), with the use of mineral and vegetable substances of symbolic power, animal or even human body parts, like the beard of ancestors or the hair of albinos. The ritual function of the statue was determined by the goal for which the magical substance was used, from the promotion of hunting, fortune, through healing and prophesying, to taking revenge. When the magical substance was placed in the abdominal cavity, a piece of fabric was usually wrapped around the torso, which was consequently less elaborately carved, and even the arms were omitted. It seems this statue was never put to use, and may well have been made for Europeans.

Interestingly, buttons were used to represent the eyes—perhaps in an attempt to increase the potency of the fetish with a high-prestige element alien to their own culture.

Fétiszszobor
 Gabon, Kónga-terület, 19. század első fele
 Felvétel: Sarnyai Krisztina, 2016, www.mnmu.hu
 Magyar Nemzeti Galéria

Fétiszszobor
 Gabon, Kónga-terület, 19. század első fele
 Felvétel: Sarnyai Krisztina, 2016, www.mnmu.hu
 Magyar Nemzeti Galéria

Mindez azonban a múzeumok esetében akkor vált különösen fontossá, amikor a trianoni döntés után a műkincsek jelentős része az új országokba került, vagy Bécsben maradt.

Sírt raboltak ki a tudomány nevében? Az etikai kritériumoknak megfelelően gyűjtötték őket? Ajándékba kapták vagy rabolták, lopták?

Frazon Zsófia: Az időbeli különbséget fontos szem előtt tartani. Egészen más módszerek és normák szerint működött a tudomány száz-százötven évvel ezelőtt. Ezért általában a tudományos módszert is kritika alá kell venni. Tekintsük például a fizikai antropológia fotográfiai módszerét! Több gyűjteményben találhatunk ilyen fotósorozatokat: ezeket tudósok készítették akkor relevánsnak gondolt információgyűjtés és kutatási metodológia szerint, a test megméréseivel, megfigyelésével, vizsgálatával és összehasonlításával. Az etnikus különbségek vizuális dokumentációja pedig része lett az archívumoknak is. A tudomány nevében olyan típusú fotográfiák elkészítésétől sem idegenkedtek, melyeken a „mások” teste ezáltal kiszolgáltatottá vált. A Néprajzi Múzeum Fotótárában is találhatunk hasonlót. Például egy parasztasszonyt ábrázoló képet, amelyen az asszony nem visel felsőruhát. Mai szemmel nagyon megrázó kép. Kiállítható-e ma vajon? Létrehozhatunk-e olyan magyarázati és gondolkodási módszert, amibe belehelyezhetjük ma ezt a képet? Bármit teszünk, a test ugyanolyan kiszolgáltatott marad, mint az eredeti szituációban. Miként mesélhető el ez a történet? A múltbeli és a mai? Milyen beszédmód alakítható ehhez ki, és milyen vizuális keret van ehhez szükség? Hogyan ábrázolható múzeumi eszközökkel a kiszolgáltatottság? Feláldozhatod-e ma a tudomány oltárán egy múltbeli asszony testét?

MC: *Hogy jelenik meg az általad említett gondolati mechanizmus, kritikai látásmód a Néprajzi Múzeum készülő állandó kiállításában?*

Frazon Zsófia: A már említett csurunga tárgyak és a parasztasszonyt ábrázoló fotográfia mellett több más ilyen történet is előjön. De szerintem nincs egy igaz járható út, amelybe minden belefér. Esetről esetre kell végiggondolni, miként interpretálhatók ma ezek a történetek: hiánnyal, verbális protézissel, elemeléssel, eltakarással, sejtetéssel vagy esetleg valami más, nem a néprajztudomány által alkalmazott módszerrel. Minden esethez kidolgozható egy megfelelő módszer, és ez egy olyan tanulási folyamat, amely a múzeumi gondolkodás és a közgondolkodás számára egyaránt elengedhetetlen.

Wilhelm Gábor: Terveink szerint az összes hatalmi, etikai kérdést áttekintjük a kiállításban. Érdekes árnyalni ezeket a dolgokat. Amikor a kutatók a 19. században gyűjtenek, fizikai antropológiai felméréseket végeznek a korabeli tudományos paradigma szerint, azzal is szembesülnek, milyen ellenállást váltanak ki. Valóban hozzányúlnak ezekhez az emberekhez, levetkőztetik őket, a nőket úgy kezelik, mint ha szobrot mérnének körbe. Rengeteg olyan normát, kulturális különbséget áthágnak, amely feltűnik nekik, de annyira nem érdekli őket, mert mégiscsak tudományos munkát végeznek, és ők az adathordozók. A kisajátítás, az emberi méltóság semmibevétele elfogadott gyakorlat volt. Egy része belefért ebbe a normába, de az, hogy feltörték sírokat, elloptak maradványokat, már nem. A szent cél szentesítette a kutató által is átlátott erkölcstelenséget, vagy annyira egy tudományos paradigma közepén volt, hogy nem érzékelték.

Shah Gabriella: Valóban mindent egyenként kell megvizsgálni! A Dornyay Béla Múzeum számos olyan tárgyat őriz, amely az 1956-os salgótarjáni eseményeket dokumentálja. Egy olyan átlótt ingünk is van, amelyen a halálos sérülés nyoma mind a mai napig jól látható. Nem mindegy, hogy elrejtjük-e a kiállítás mélyén, vagy egy fehér fal előtt kiemeljük, és elmondjuk a történetét. Itt is a kiemelés fontos. Döbbenetes, hogy egy ilyen tárgy mennyi mindent adhat egy diáknak, hogy értelmezhesse azokat a tragikus eseményeket, amelyek Salgótarjában december 8-án történtek. Egy tárgy által egy egész korszak megismerhető, ha jól tesszük mellé a történetet.

MC: A Dornyay Múzeum viszonylag új gyűjteményekkel rendelkezik. Vannak a gyűjteményben olyan tárgyak, amelyek a hatalom, a kisajátítás, a jogszerűség szempontjából megkérdőjelezhetők?

Shah Gabriella: Mindig van egy bizonyos történelemszemlélet, ez mindig változik, és a különböző változatok egymásra rakódnak. Mivel a gyűjteményünk az ötvenes, hatvanas évek tárgyi anyagában erős, nem igazán tudunk még ilyen szempontból rátekinteni.

MC: Esetleg valaminek a hiánya fejezi ki a különböző egyenlőtlenségeket?

Shah Gabriella: Hiány nagyon sok van: a roma képzőművészeti, irodalmi kutatás nagyon erős, de a történeti, néprajzi nem, holott együtt élünk a cigánysággal. Óriási gond, hogy nem tudjuk bemutatni, miként kerültek Salgótarjába, milyen keményen dolgoztak, hogyan éltek.

MC: Békéscsabán több mint százhusz éves múltra tekint vissza a múzeum. Hagytak-e hátra az elődök olyan kutatásokat, tárgyakat, amelyeket a jelen már másként értelmez?

Ando György: Arra a kérdésre, hogy a gyűjteményünkben vannak-e olyan tárgyak, amelyeknek bemutatása ma már erkölcsi aggályokat vet fel, egy közelmúltban megtörtént, valós példával tudnék szolgálni: hogyan derült ki egy hétköznapi tárgyról, egy fotográfiáról, hogy mégsem kellett volna bemutatni, vagy bemutatása az etikai normák határait sérti? A múzeumi honlapunkon számos, Békés megyéből származó archív fotográfia található, amelyek közül több családi fotó. A példában említett fotográfiát, a 20. század elején a vidéket járó vándorfotográfusok egyike készítette, s ahogyan általában, itt is beállította a megörökítésre szánt jelenetet. A család egy asztalnál foglal helyet, előttük az asztalon telt pálinkásüveg, poharakkal. A népviselet, a bútor gyönyörűen látszódik. Ezt a képet egy kiadó kiválasztotta, és a múzeum engedélyével egy olyan kiadványba használták fel, amely a különböző italfogyasztási szokásokról és az ezekhez kapcsolódó problémákról szólt.

A múzeumot érintő konfliktus ott kezdődött, hogy a leszármazottak felismerték a képen szereplő rokonaikat, akiket nem szívesen láttak ebben a kontextusban, és ezt jelezték is nekünk. Így vált egy múzeumi műtárgy másképp értelmezhetővé, és így lett a tárgy erkölcsi aggályokat felvető problémává.

A második példám a szoba került restitúcióval kapcsolatos. Békés megyében egykor számos ismert és kevésbé ismert történelmi család épített magának kastélyokat. A második világháború alatt, illetve ezt követően tulajdonosaik ezeket az épületeket – ingóságaikkal együtt – hátrahagyták. És ahogyan már Magyarországon lenni szokott, ezeket épületeket és berendezésüket elkezdték széthordani. Az akkori államhatalom, ezt megakadályozandó, az 1940-es évek végén, az ötvenes évek elején létrehozta a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Bizottságát, amelynek legfőbb feladata a kastélyokban, kúriákban még megmaradt műtárgyak megóvása volt. Kézenfekvőnek tűnt, hogy a múzeumokban helyezték el ezeket a műtárgyakat. A múzeumok pedig e tárgyakat sajátjukként őrizték, óvták, restaurálták, kiállították. Idővel megjelentek az örökösök, akik jogosan szerették volna visszakapni felmenőik értékeit. Békés megye is érintett ebben a témában. Szerencsés kimenetelű a kétegyházi

A múzeumot érintő konfliktus ott kezdődött, hogy a leszármazottak felismerték a képen szereplő rokonaikat, akiket nem szívesen láttak ebben a kontextusban.

Almásy-kastély festmény- és grafikai anyagát érintő restitúciós per lezárása. Az örökösök ugyanis az érintett műtárgyak elhelyezésére a Gyulai Kastély és Látogatóközpont kiállítását jelölték meg. A megoldás a gyűjtemény gondozójaként a mi múzeumunkat és a gyulai kastély látogatóit is meglelégedéssel tölti el.

Lakner Lajos: Sokáig azt gondoltam, hogy ez egy nagyon egyszerű kérdés: ha erőszakkal rabolnak el egy műtárgyat, és ez kiderül, azt vissza kell adni. A pályafutásom során azonban egy egészen különleges esettel találkoztam, amiből kiderült, hogy ha egy ilyen tárgy bekerül a muzeális intézményekbe, a kérdés bonyolultabbá válik. Miután egy, az 1956-os események miatt távollétében elítélt ember az Egyesült Államokba szökött, gyűjteményét elkobozták, és az Igazságügyi Minisztérium a Magyar Nemzeti Galériának adta át. A Galéria különböző vidéki múzeumok között szétosztotta a műtárgyakat. A kilencvenes évek végén azonban jelentkezett a gyűjtemény gazdájának örököse, hogy szeretné a tulajdonjogot visszaszerezni. A férje ugyanis végrendeletében ráhagyta ezeket a műalkotásokat, vagyis nem ismerte el az erőszakos állami tulajdonba vétel jogosságát. Nem a tárgyakat akarta, hanem azt szerette volna, ha szimbolikusan kimondják, őt illeti meg a gyűjtemény. Az akkori kulturális minisztérium a műtárgyak kezelőjéhez irányította őt. A múzeumok és tárgyak tulajdonosai, az állam és a megyei önkormányzatok azonban nem adtak helyt a követelésnek, mondván, az igazságügyi minisztériumtól megvásárolta a művelődésügyi minisztérium a tárgyakat, ezért jogosan vannak a múzeumoknál. S ehhez korabeli minisztériumi leiratokat is mellékeltek. Vagyis miközben az összes szereplő tudta, hogy a történet jogtalan lefoglalással kezdődött, jogi procedúra vette a kezdetét, amelynek során igazság és jogszerűség nem feltétlenül esett egybe. A per egészen 2017-ig húzódott, még az is fölmerült, hogy az akkor 93 éves hölgy csak kitalálta, hogy egy alapítványt akar létrehozni, valójában ténylegesen birtokolni akarja ezeket a tárgyakat. Végül az örökös meghalt, a vita véget ért. Morálisan egyszerű kérdésről volt szó. Mégis, amikor bekerült az intézményi keretek és a jog útvesztőjébe, méltatlan helyzetbe sodorta az örökösöt és a múzeumokat egyaránt. Valahogy a tiszta beszéd lehetősége elveszett.

MC: *A Déri Múzeumban vannak olyan tárgyak, amelyekhez másképp viszonyulnak a kutatók, mint évtizedekkel korábban?*

Lakner Lajos: A Déri Múzeum gyűjteményében található két múmia közül az egyiket korábban nyitott koporsóban mutatták be. Engedve a látogatók kíváncsiságának, hogy „élőben” láthassanak egy múmiát. Emlékszem, amikor a Debreceni Irodalmi

A Perspektívák – művészet és etnográfia című kiállítás a Nemzeti Galériában 2016-ban. Kurátorok: Frazon Zsófia és Wilhelm Gábor (Néprajzi Múzeum)
Fotó: Sarnyai Krisztina

Affinity

When a sculpture is placed in a museum, it is placed in a context that is not its own. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience.

Primitivism / Primitivism

When a sculpture is placed in a museum, it is placed in a context that is not its own. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience.

When a sculpture is placed in a museum, it is placed in a context that is not its own. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience.

When a sculpture is placed in a museum, it is placed in a context that is not its own. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience.

When a sculpture is placed in a museum, it is placed in a context that is not its own. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience. The artist's intention is often to create a work that is not meant to be seen in a museum, but in a specific place, at a specific time, and with a specific audience.

Small text block providing information about the artwork, including the artist's name and the title of the work.

Múzeumban dolgoztam, sok csoport érkezett úgy, hogy csak a múmiát akarják látni. Ma már mindkét koporsó zárt. A látogatók a kiállításban CT-felvételeket láthatnak róla, amelyek látványosak, ugyanakkor a mellettük elhelyezett szövegek arról is tájékoztatnak, hogy e vizsgálat azért volt fontos, hogy minél többet megtudhassunk arról, ki fekszik a koporsóban, mi lehetett a halál oka, hogyan nézhetett ki, s genetikai kutatásoknak is az alapja lehet. A látvány helyett a tudás létrehozására helyeződött a hangsúly. Mindezen túl azonban van itt egy kérdés, amely folyamatosan izgatja a kollégáinkat: végül is milyen jelentősége és jelentése lehet egy egyiptomi gyűjteménynek egy alapvetően helytörténeti múzeumban. Hogyan lehet összekötni az idegent, a távolit és a helyit? A biztos választ nem tudom. Azt azonban igen, hogy tárlatvezetések és előadások során a kollégáim a közönséggel közösen keresik a választ.

MC: A debreceni múzeumban a Csillagos Ég Lakói - Fejezetek a temetkezés és a halotti kultusz történetéből című kiállítás, annak ellenére, hogy a különböző korok halotti kultuszait mutatja be, csínján bánik az emberi maradványok kiállításával.

Lakner Lajos: A kiállításban nem a régészeti feltárás során megtalált emberi testeken és csontvázakon van a hangsúly. Ezek inkább információhordozó „műtárgyként” jelennek meg. Nyilván soha nem fogjuk megtudni, kik is voltak ők, miközben hozzásegíthetnek bennünket ahhoz, hogy megtudjunk valamit az akkor élt emberről, hogyan viszonyult a halálhoz. Nem a rácsodálkozás, a megborzongtatás volt a cél, hanem hogy megidézzünk eltűnt világokat, és bemutassuk, miként lehetséges az elmúlt jelenvalóvá tétele, ha tárgyakon és emberi maradványokon kívül más információhordozó nem áll rendelkezésre. Kicsit féltünk attól, hogy ha a közönséget bevonjuk e gondolkodási-kutatási folyamat megismerésébe, és nem pusztán a látványra, hanem a gondolkodásmódra helyezzük a hangsúlyt, távol maradnak a látogatók, de szerencsére meglehetősen jó a kiállítás fogadtatása. Igaz, ennek oka az is, hogy a halál örök emberi téma. S az installáció, a filmek és a zene e rég elmúlt világokba viszi vissza őket, miközben nem zárja ki, hogy fölidéződjenek személyes tapasztalataik és gondolataik.

MC: Mennyiben bánik másként az intézmény azokkal a tudásokkal/tárgyakkal, amelyek a „mi”-ként nevezhető saját közösségekhez vagy „mások”-hoz, azaz időben vagy térben távoli kultúrákhoz kapcsolódnak? Debrecenben mennyivel másként beszéltek a japán tárgyakról, mint a cívis örökségről? Előtérbe kerül ilyenkor a kincs, az egzotikum fogalma?

Buddha-szobor, Burma – Néprajzi Múzeum
Duka Tivadar, a Brit Bengáliai Hadsereg főorvosának gyűjtése. Az első állomáshelye Comilla, Banglades volt (1854–1855).
A tárgyat 1874-ben leltározták be a Néprajzi Osztályon, miután a gyűjtő a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta 1856-ban
Fotó: Wilhelm Gábor

Női szobor, Japán - Néprajzi Múzeum
Pázmán Ferenc gyűjtése
1914, vétel. Fotó: Wilhelm Gábor

Nyilván soha nem fogjuk megtudni, kik is voltak ők, miközben hozzásegíthetnek bennünket ahhoz, hogy megtudjunk valamit az akkor élt emberről, hogyan viszonyult a halálhoz.

Lakner Lajos: Ugyanúgy tekintünk mind a kettőre. Bár más az időbeli távolság, de mára már mind a 18. századi japán ember, mind a 19. századi cívis világa idegen és egzotikum is a látogatók számára. Mind a két esetben arról van szó, hogy képek vagyunk-e a bemutatott életvilágok nézőpontját teljesen a magunkévá tenni, szamurájja vagy cívisé válni. A saját és idegen örök dialektikájáról van szó. A tudás mindig konjunktív, ezért a képzelet is határos. Soha nem tudunk a másik világába átlépni, ugyanakkor vannak mentális eszméink, amelyek alkalmazhatók magunkra és más emberi lényre egyaránt. Épp ezért tekinthetünk úgy a japán gyűjteményünkre is, mint a sajátunkra, főleg ha hiszünk az egyetemes emberi kultúra létezésében. Nem azt keressük, ami elválaszt, hanem törekszünk az idegen megértésére. Mindeközben folyamatosan tudatosítanunk kell magunkban azt is, hogy bár vannak a tények, de ezek mindig különböző sé mák és reprezentációk révén értelmezhetők. Az egzotikumhatás lebontásának egyik legjobb eszköze, hogy a tárgyakat nem esszenciálisnak gondoljuk el, hanem diszkurzív létezőnek. Épp ezért a japán műtárgyak értelmezésébe a lehetőségeinkhez képest igyekszünk a forrásközösség tagjait is bevonni. A pandémia előtt minden évben egy lelkes japánkultúra-rajongó munkatársunk révén japán egyetemi hallgatók látogattak el a múzeumba, nézték meg a kiállítást, segítettek a tárgyak szerepének, a rajtuk található ábrázolások megfejtésében, előadásaik pedig betekintést nyújtottak a japán kultúrába és szokásvilágba. Ennek kapcsán érdemes szóba hozni, hogy tárgyaink egyszerre több kontextusba tartoznak. A japán példánál maradva: turisztikai nézőpontból ezek egzotikus voltát, ritkaságát hangsúlyozzák, múzeumtörténeti szempontból az eredetük lehet az érdekes, a kultúrák közti kapcsolatokban a gyűjteménygyarapítás alapja lehet, a posztkolonialista elméletnek lehetőséget ad a fizikai és a szimbolikus hatalmi kisajátításról beszélni, és így tovább. Ahány kontextus, annyi féle ugyanaz a tárgy.

MC: Békéscsabán kapott helyet a szlovák bázismúzeum, sokáig ide tartozott a gyulai Erdős Kamill-féle cigánygyűjtemény is. A Munkácsy Múzeum nagyon vegyes, összetett identitással rendelkező környezet kultúráját reprezentálja. Hogyan jelenik meg ez a kérdéskör?

Ando György: Békés megye – etnikai összetételét tekintve – Magyarország egyik legszínesebb megyéje. A megye nemzetiségi összetételét meghatározó, a török kort követő betelepítés akképpen történt, hogy a különböző ajkú és vallású csoportokat más-más helyre telepítették, abból a megfontolásból, hogy az együttélésből ne legyen probléma. Igaz, idővel megtörtént a keveredés, de a mai napig érezhető e nemzetiségi differenciálódás, talán még szeparálódás is. Békéscsaba mindig is nyitott város volt, befogadó. Ma már nem lehet azt mondani, hogy magyarok vagy csak evangélikus szlovákok lakják a várost; napjainkban jóval szabadabban fogjuk fel, éljük meg ezt a kérdést. A városban a szlovákság mellett németiség, románság és több más, kisebb nemzetiség is megtalálható. Most készül az új állandó kiállításunk, az *Utazás térben és időben*, amelynek újdonsága, hogy egy idővonalra épül. Békéscsaba történetének bemutatása mellett helyet kapnak azok az információk is, hogy abban az időszakban mi történt az országban és a nagyvilágban. A kiállításban a városban élő különböző nemzetiségek csupán az említés szintjén jelennek meg, egyedül talán a cigányság hiányzik. Korábban, a nemrég lebontott *Azonosság, másság, sokszínűség – Az együttélés évszázada Békés megyében* című tárlaton egy teljes blokkban mutattuk be a cigányságot. Nem is csoda, hiszen annak a kiállításnak a lényege a megyében élő nemzetiségek bemutatása volt.

Békés megyében, sőt Magyarországon is számottevő, jelentős cigánygyűjteménnyel, romagyűjteménnyel rendelkezik a gyulai Erkel Ferenc Múzeum. Teljes mértékben egyet kell értenünk azokkal a törekvésekkel, amelyek országos roma központ vagy múzeum létrehozását célozzák meg. Régebben, mikor még intézményünk a megyei szervezet központjaként működött, köztudott volt, hogy a Békés megyei múzeumi szervezet szlovák és román bázismúzeumi feladatokat lát el. Sőt az is köztudott volt, hogy Gyulán található Magyarország talán legnagyobb, legkomplexebb roma szellemi és tárgyi emlékeit őrző gyűjteménye, az Erdős Kamill-hagyaték. Az intézményünket többször is meglátogató Daróczi József, Choli bácsi arra törekedett, hogy országos cigány múzeumot, központot hozzanak létre az – egykor jelentős nemzetközi szakmai kapcsolati hálót kiépítő – Erdős Kamill hagyatékára építve. Ezzel teljes mértékben egyet értettünk akkor és ma is. De úgy tudjuk, az anyag java része azóta is a raktárban van, nem történt előrelépés.

MC: A Dornyay Múzeumban folyamatosan indulnak olyan programok, amelyek a helyi romaközösségek múltjára, az együttélés mikéntjére reflektálnak. Még a digitális adatbázisokban is találunk olyan kutatást, amely egy 1988-as kishartyáni roma gyűjtést mutat be.

Shah Gabriella: Ettől függetlenül nagyon nagy a hiány. Csak az utóbbi években kapott hangsúlyt, hogy bemutassuk a cigányság kultúráját. A gyűjteményben már a hetvenes években ott volt Balázs János anyaga, és egy irodalomtörténész kolléga fantasztikus kutatásokat végzett a hagyaték nyomán. De ez mindig csak a szakmának szólt. Látjuk, hogy az együttélés nem egyszerű Salgótarjánban, a múzeumban sem nagyon akad munkatárs, akinek ne lett volna személyes konfliktusa ebből fakadóan a városban. A kérdés azonban mégsem csak erről szól. A helyi cigányságnak fantasztikus kultúrája van, számos jeles képviselőjük Salgótarjánból származik, Balázs János festő-költő mellett Snétberger Ferenc gitárművész, több olimpikon. Szeretnénk ezt bemutatni, és ezen keresztül próbáljuk egymáshoz közelíteni a különböző származású diákokat. Balázs János és egyéb naiv művészek példáján keresztül szemléltethetjük, hogy egy két elemi végzett, putriból érkező ember micsoda dolgokat tud elérni. Készítettünk filmet, hangoskönyvet, kiléptünk velük a környező falvakba, és ott a tanodákban is bemutattuk ezeket. Közfoglalkoztatottként egy kulturális antropológus is segített ebben a munkában.

MC: Már említetted, hogy a Dornyay Múzeum gyűjteménye nem olyan régi, egyik kiemelt jelentősége, hogy dokumentálta a helyi üzemek történetét. Nagyon érdekes, hogy a fotókon számtalan női szakmunkás megjelenik, a nevüket nem őrizte meg az archívum, szemben több, férfiakat ábrázoló képpel. Ez is egyfajta egyenlőtlenségnek, hatalmi diskurzusnak a tükröződése. Lehet-e kritikával szemlélni, utólag szimbolikus kárpótlást nyújtani azoknak, akiket a korabeli kutató a saját normáinak megfelelően kifejejtett a dokumentációból?

Shah Gabriella: Mindenképp. Amikor valaki benne van a saját témájában, azt dolgozza fel. Az ipartörténész az üzemek történetét vizsgálta, nem erre fókuszált. A programokon, tárlatvezetéseken mi is nagyobb hangsúlyt fektetünk ezekre a kérdésekre. Például a Bányamúzeum vezetésein mindig megjelenik, hogyan vették ki a nők, a gyerekek a részüket a munkából, milyen terheket, veszélyeket, lehetőségeket jelentett ez számukra.

MC: A Néprajzi Múzeum új kiállításában hogyan jelennek meg a társadalmi egyenlőtlenségek, a különböző nemzetiségek, etnikumok, a köztük való viszony, együttműködések, konfliktusok?

Wilhelm Gábor: Az antropológia szemléletében, azaz a másik, az idegen tudományában a mi és az ők viszonya alapvető. Ha jobban megkapargatjuk, kiderül azonban,

Balázs János: Szürrealista kompozíció, olaj, vászon, Dornay Béla Múzeum

Múzeumpedagógiai foglalkozás óvodásoknak Balázs János szobránál
Dornay Béla Múzeum

ezt a szembeállítást lehet kezelni úgy is, hogy mi vagyunk velük szemben, mert mások vagyunk. Van viszont egy másik keret is: amikor mi is olyanok vagyunk, mint ők. Azért ez két nagyon különböző összehasonlítás! Az egyik egy szembeállító és mások idegenségét hangsúlyozó, a másik egy mellérendelő, ami a hasonlóságot emeli ki. Emellett minden összehasonlítás valamilyen kontextusban történik. Aszerint hasonló vagy más valami, hogyan jelölöm ki azt a teret, amelyben nézem. Egy egyetemes kulturális nézőpontból mindenki egyforma, egy partikulárisban mindenki más. Hogy mit hasonlítok össze, mi szerint határozom meg magamat, megint választás kérdése, illetve paradigmától függ. Nézhetem emberek kapcsolatát etnikum, szokások, problémák, identitások, hatalom mentén. Mindegyikben van valami, amit éppen hangsúlyozni akarok. A romák–nem romák esetében például én döntöttem el, hogy sok szálon, kapcsolatok hálójában nézem ezt, vagy éppen egzotizálom a résztvevőket.

Frazon Zsófia: Mi történik, amikor erről egy kurátor intenzíven gondolkodik? Hogy tudja beforgatni mindezt egy kiállítási munkába? A Néprajzi Múzeum állandó kiállítása ilyen szempontból nagyon más lesz, mint az eddigi tematikus tárlatok, hiszen most a gyűjtemény mint rendszer és mint gondolkodásmód a kiindulópont. Mondhatjuk azt, hogy ez a téma. Ennek az egyik következménye, hogy nem választjuk el például a magyar és a nemzetközi anyagot, illetve olyan mértékben, mint eddig, semmiképp. Ez új optikát is jelent, többféle nézőpont egymás mellé illesztését teszi lehetővé a kérdések és a magyarázatok megfogalmazásában. Lehetőség adódik szignifikáns különbségek és finom megkülönböztetések együttes alkalmazására. Nemcsak arról van szó, hogy be tudok-e mutatni egy adott etnikumot vagy egy adott lokalitást „úgy általában”, informatívan, hanem azt tudjuk elmesélni, hogy ezzel a lokalitással vagy etnikummal miként foglalkoztak a múzeum kutatói az elmúlt száz-százötven évben. Ez fontos különbség. Mert változnak az elmesélhető történetek hangsúlyai: mit tartottak az adott időszakban fontosnak, miről mondtak le, foglalkoztak-e az egyénnel, teret engedtek-e az egyéni megszólalásoknak? Változtak-e a módszerek időben? Melyek voltak azok a dolgok, amelyek ezt befolyásolták? Ez egy meglehetősen bonyolult összefüggérendszer, amiből viszont nemcsak adatok nyerhetők, hanem ezek segítségével

A Néprajzi Múzeum állandó kiállítása ilyen szempontból nagyon más lesz, mint az eddigi tematikus tárlatok, hiszen most a gyűjtemény mint rendszer és mint gondolkodásmód a kiindulópont.

gondolkodni taníthatjuk a múzeumhasználókat. Minden múzeum nagyon sokféle ember tudásából áll össze; múzeumi emberek és a múzeumon kívüli világ kapcsolatából. A két világ viszonya dinamikus: időben és térben változó. Arról gondolkodtatni a múzeumhasználókat, hogy ez egy változó mechanizmus, hogy nem állandó, hogy ez politikai kérdés, szerintem ma már elengedhetetlen. A múzeum épp azért tudja demokratizálni saját szerepét és működési mechanizmusait, ha a történetileg kialakult, hierarchikus logikát folyamatában és változásában is vizsgálja. Ez az intézmény (a poétikai mellett) politikai regisztere. A posztkolonális diskurzus, a kolonializmuskritika is ebben helyezhető el mint releváns megközelítés.

Wilhelm Gábor: Az, hogy a néprajznak, az antropológiának mi az alapegysége ma, nehéz megmondani. Nincs egységes álláspont. Ezek az etnikumok? A népek? A szokások? Az emberek? A problémák? Az egyéb kulturális jellegzetességek? Nagyon sok válasz van erre. Ha van egy ilyen bizonytalanság, mindig érdemes metagondolkodást, kritikai gondolkodást bevezetni. Nem eszencializálom, hogy etnikumokban létezik az emberi világ, hanem azt mondom, hogy ez egy nagyon izgalmas konstrukció, ami nap mint nap történetileg jön létre, hatalmi és egyéb hagyományok mentén. És akkor egészen más szintről beszélek, mintha azt mondom, hogy ilyenek a finnek, a bajorok. Ez a megkülönböztetés baromi fontos. Az új állandó kiállítás létrehozásakor nagyon erős ez a gondolkodási vonal. Megnézzük metaszinten, hogyan hozták létre elődeink ezeket a konstrukciókat, vagy a nagy világban mindez hogyan működik.

MC: Beszéltünk gyűjtésről, kutatásról, muzeológiáról, arról viszont csak keveset, miként tud ez a fajta kritikai gondolkodás megjelenni a múzeumpedagógia, az edukáció, a részvételi projektek terén? Hogyan tud ez a mindennapokban is jelentkező problémák megoldásában szerepet játszani, legyen szó rasszizmusról, xenofóbiáról, vagy különböző csoportok együttműködésének fejlesztésében, múltbéli sérelmek kibeszélésében. Vannak-e ilyen projektjeitek, jó gyakorlataitok?

Shah Gabriella: A férjem, aki szintén a múzeumban dolgozik, afgán származású. Kiskorában került ide. Most a migrációs válság idején ez rendkívül fontossá vált. Nálunk pont azért nem volt érzékelhető az ezzel járó feszültség, mert akik eljöttek a foglalkozására, akár a kollégák, nem az ellentéteket látják a két világ között. Tudják, hogy Timor milyen háborús környezetből érkezett, milyen kultúrát hozott, mit ad Salgótarján számára a tudásával (filmkészítés, dokumentumfilm-készítés). A cigányság kérdése esetében az iskolai feszültségek feloldására dolgoztunk ki

A cigányság kérdése esetében az iskolai feszültségek feloldására dolgoztunk ki egy programot, amely oda-vissza érvényesül, hiszen egy cigánygyerek éppúgy nem tudja elfogadni a más háttérrel rendelkező osztálytársát, mint fordítva.

egy programot, amely oda-vissza érvényesül, hiszen egy cigánygyerek éppúgy nem tudja elfogadni a más háttérrel rendelkező osztálytársát, mint fordítva. Nagyön és a különbség. Balázs János, a roma festő alkotásaira, legfőképp a költészetére építve olyan előadás-sorozatot dolgoztunk ki, hogy nemcsak bejönnek a gyerekek a múzeumba, hanem mi is kimegyünk, és különböző aspektusokból vizsgáljuk a kérdéskört. A tehetség bárkiben ott van, hogy jön ki, mit szeretne, bemutatunk különböző életutakat. Számos ilyen programot dolgoztunk ki, és egyaránt sikeresek, mert jönnek vissza a pedagógusok, akik a későbbi generációt is hozzák. Ezeket szeretnénk erősíteni.

Lakner Lajos: Ahogyan korábban már említettem, a tárgy önmagában néma, csak a hozzárendelt kontextusban szólal meg. Az egyik ilyen lehetséges kontextus az edukáció, ami ezek múzeumpedagógiai szempontú megszólaltatását tűzi ki célul. Több olyan jó gyakorlatunk is van, amely azzal a kérdéssel szembesíti a résztvevőket, miért tekintünk valamit idegennek, és az idegen valóban idegen-e. Az egyikben a résztvevők Déri Frigyessel együtt utazhatják be azokat az országokat, ismerhetik meg azokat a kultúrákat, ahonnan a tárgyak származnak. A múzeumi tárgy így nem egy kiállított műtárgy lesz csupán, hanem egy másik világra „rálátást” engedő ablak. A játékban részt vevők szembesülhetnek azzal is, hogy a gyűjtemények, bármennyire is objektívek a gyűjtés szempontjai, mindig magukon viselik a gyűjtő személyiségét, s így esetlegesen, folyamatos kiegészítésre és revízióra szorulnak. Egy másik, a Debreceni Irodalom Házához kapcsolódó múzeumpedagógiai játék pedig a 19. század közepi Debrecen újraalkotására serkentve próbálja meg a „halott”, idegen várost életre kelteni, aminek alapját Pákh Albert 1844-es Debrecenről szóló leírása adja. A tervezett jó gyakorlatok között pedig azt tartom fontosnak megemlíteni, hogy a gyűjtemények feldolgozásába igyekszünk majd a forrásközösségek tagjait is bevonni, az ő segítségükkel sok olyan szempont merülhet föl, ami egy kívülről számára, bármennyire fölkészült is, rejtve marad.

Wilhelm Gábor: Valóban az új állandó kiállítás kapcsán tematikus ösvényekben is elkezdtünk gondolkodni, ami egy-egy kérdést jár körül. Kik vagyunk mi? Mi az, hogy tipikus

Román cigányról ábrázoló postatiszta képeslap, Románia, NM Ny 7350

tárgy, milyen a kényes tárgy, mi az, hogy igazságtalanság, mi a gyűjtemény? Jelenleg nagyon alkalmasnak tűnik ez a kiállítás, hogy erős kérdéseket és különböző dolgokat végigvezessen. Az új Néprajzi Múzeumon belül megnyíló Ifjúsági Múzeum is ilyen irányba mozog.

MC: Zsófia és Gábor, a ...NYITOTT MŰZEUM... projektben mindketten dolgoztatok. Az interneten is olvasható kézikönyv több interjújában, a szócikkekben, az esettanulmányokban többször, különböző regiszterekben merül fel ez a megközelítés.

Frazon Zsófia: Minden együttműködési projektnek van pedagógiai regisztere, de mi nem pedagógusként, hanem kutatóként dolgozunk. Fontos, hogy egy ennyire komplex gyűjteményi múlttal rendelkező intézményben minél több probléma kerüljön interpretációs környezetbe. Elengedhetetlen, hogy a kutatásokhoz, az aktuálisan gyűjtött tárgyakhoz és a gyűjteményi tudáshoz ilyenfajta fordítási, interpretációs eljárás kapcsolódjon. Másrészt csak úgy önmagában nincs múzeumpedagógia és közönségkapcsolati tevékenység. Csak a gyűjteményi tudáshoz vagy egy kutatói/kurátori gondolathoz tud releváns módon kapcsolódni. Így tudják érdemben kiegészíteni egymást a különféle beszédmódok. Nyilván az az ideális, ha ezt a dialógusalapú munkát egy intézmény a saját kutatási, kiállítási munkájába módszeresen vagy legalább sporadikusan beépíti. Mindig az a kérdés, mennyire áll bele egy intézmény abba, hogy ilyen típusú problémák megjelenjenek a tárgyak feldolgozásában, és az esetek interpretációjában, közvetítésében. Ha állandó kiállításba teszel bele forró történeteket, a történetek hosszú időn keresztül lehetőséget adnak az építkezésre. Ha valami nem működik, akkor ki lehet dolgozni egy másik módszert. Az aktuális időszaki kiállításokban azonban a kiállítás lebontásával a hozzá kapcsolódó problémaorientált kérdések és foglalkozások is részlegesen eltűnnek (oké, tudom, hogy ha szemléletként megvan, akkor azért nem, de mindenképpen terepvesztés történik). A Néprajzi Múzeum évekkal ezelőtt lebontott, de huszonöt évig álló állandó kiállítása nem a kritikai gondolkodásról vagy a problémaorientált gyűjteményi megközelítésről volt híres. Bele lehetett tenni, lehetett benne izgalmasan dolgozni, de ehhez nagyon sok plusz investícióra volt szükség. Úgy látom, hogy a most készülő állandó kiállítás ilyen szempontból roppant problémaorientált. Olyan tudományos, kulturális és társadalmi kérdéseket igyekszik elemzően és történetmesélően végigvenni, ami nagyon nagy sanszot ad arra, hogy akár forró témákkal is releváns módon foglalkozhasson a múzeum. Ebben a mostani beszélgetés kiindulópontját adó posztkoloniális diskurzus, kolonializmuskritika is megjelenik, de ennél lényegesen tágabb kritikai közeg építése a cél.

múzeumőr

Szilágyi Lenke felvétele

KARÁCSONY ÁGNES

„MEGSZOKTAM A MENETÜTEMET”

BESZÉLGETÉS KOVÁCS VILMOS EZREDES-MÚZEUMVEZETŐVEL

T Negyvenkét éve katona, három évtizede dolgozik a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban, és több mint tíz esztendeje vezeti az intézményt Kovács Vilmos ezredes, aki egyben kutató és muzeológus is. Közvetlenül az első világháború után jött létre az intézmény, amely ma már sokkal inkább egy hadtörténeti kompetencia-központ, egyszerre kutatóhely, levéltár, könyvtár és múzeum. Szimbolikus helye ez a nemzeti hadtörténelemnek, a budai várnegyedben, titkos alagutak fölött, valódi ostromok várfalain.

MC: *Parancsnok úr? Főigazgató úr? Hogy szokás szólítani?*

I Katonai szervezetként működünk, márpedig annak élén parancsnok van. Az intézményt az alapítása óta eltelt száz évben – kevés kivétellel – katonák irányították. Én 2011. április 1-jétől vezetem parancsnokként, előtte megbízott főigazgató voltam. Mandátumomról a honvédelmi miniszter dönt, a parancsnokot ugyanis kinevezik, nem pályáztatják a posztot. A katonákat egyébként többnyire a rendfokozatuk alapján szólítják meg. Ezredes vagyok. Kollégáimnak csak Vilmos.

MC: *Ezredes úr, mit hozott át a katonai gondolkodásból a múzeumvilágba?*

I Praktizáló katonaként kezdtem a pályámat: Várpalotán szolgáltam tüzérként. Volt ott egy tüzérmúzeum az egykori Zichy-kastélyban, sokat időztem ott, azóta már megszűnt, illetve jelenleg a Trianon Múzeum van az épületében. Tiszti pályafutásomon hadnagyként indultam, majd meneteltem tovább, minden katonai beosztást végigjártam. Szerintem aki nem így lépdel, annak gyakran fogalma sincs, mi történik az adott poszton. Érvényes ez az intézményi helyzetekre is. Doktori ösztöndíjjal kerültem ide annak idején, csaknem harminc évvel ezelőtt: haditechnika-, főként tüzérségtörténettel foglalkoztam, most is ezt kutatom, kiegészítve ezzel-azzal. Úgy alakult, hogy lett egy feltöltetlen hely a múzeumban, s megkérdezték tőlem, nincs-e kedvem itt folytatni. Nagyon is volt. Akkor százados voltam. Gyűjteményvezetői állást ajánlottak fel a lőszergyűjteményben. Tudományos kutatás kapcsán a levéltári munkában is elmélyedtem. Közben belekezdtem a muzeológia szakba. Rengeteg segítséget kaptam

a kollégáktól, hogy megtaláljam a kapcsolódásokat a többi gyűjteményünkkel. Tizenöt-húsz év alatt sok mindent megismertem itt, és ez elegendő „műnő” volt ahhoz, hogy elvállalhasam a parancsnoki pozíciót. Akik itt dolgoznak, mind kiváló tudósok, szakemberek, velük szemben eléggé tiszteletlenség lett volna elfogadni ezt a vezetői tisztséget szakmai felkészültség nélkül. De a kérdésre válaszolva: katonaként az embernek van egy vezetői rutinja, alkalmazhatjuk a katonai módszertant, amely itt nem a parancs elvére épül, hanem a rendszerszemléletű gondolkodásra, a gyors helyzetfelismerésre és döntéshozatalra. Az a típusú vezető vagyok, aki szereti tudni, mi történik mögötte, mellette, körülötte. Strukturált szervezetben tud működni képes lenni egy csapat. Másrészt minden helyzetben stratégiát készítünk. Most is. Nyilván nem tudjuk megmondani pontosan, mi lesz egy év múlva, hova indul tovább a világ, milyen hatása lesz a pandémiának az intézményekre. De egy katona még a bizonytalanságban is terveket, prognózisokat készít.

MC: Az intézmény – a hadügyminisztérium szervezetén belül – közvetlenül az első világháború után, 1918 novemberében jött létre: levéltári osztályát Gabányi János alezredes, később tábornok, gyűjteményi osztályát Aggházy Kamill százados, idővel ezredes alapították akkor még Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum néven. Aggházy amúgy autodidakta hadtörténész is volt. Száz év után is tartják magukat az alapítók szándékához?

¶ Ami a nemzettörténelemben fontos, nekünk is az. Az a vezérelvünk: a magyar hadtörténelemmel kapcsolatos minden anyagnak helye van nálunk. Eredetileg is az volt az intézmény célja, hogy összegyűjtse, megőrizze, feldolgozza, a tudományos kutatás és a civil érdeklődők számára is hozzáférhetővé tegye a magyar hadtörténelem emlékeit. Bár korábban is voltak törekvések hadtörténettel foglalkozó múzeum alapítására, az első világháború idején érett meg erre a szándék. Voltaképpen kézenfekvő volt, hogy a világháború emlékeit gyűjtsék, de a korábbi korokról sem feledkeztek meg, ezért is került a levéltár és a múzeum egy intézménybe.

A múzeum több mint húsz gyűjteményéből csak néhányat említék itt, és a tárgyak közül is csupán párat, amelyek történelmi személyek relikviái. Nagyon személyes a választás. Például a Hidegfejgyver Gyűjteményben található Bem József szabályja, a Korai Lőfegyvergyűjteményben gróf Batthyány Lajos csappantyús pisztolya, amely nemzeti ereklyének is számít. A Numizmatikai Gyűjtemény – amely mintegy negyvenezer darabból áll – világviszonylatban is egyedi relikviája az 1956-os Nemzetőrség tervezett jelvényének mintapéldánya. A Kéziratok Emlékanyag-gyűjteményben őrzik az utolsó

A Hadimúzeumot népszerűsítő plakát, 1940-es évek

SZENTMÉNYI BÉLA
KÖLCSÖZ
COLOROPSET

M. KIR. HADIMÚZEUM

GYŰJTI KATONAI EMLÉKEINKET 1715-TŐL NAPJAINKIG
NYITVA HÉTFO KIVÉTELÉVEL NAPONTA 9-13 ÓRÁIG · BUDAPEST, I. KERÜLET BÁSTYASÉTÁNY 40.

Háborús pusztítás és roncok a múzeum belső udvarán, 1946

budai pasa, Abdurrahmán Abdi tábori Koránját. A Fotóarchívum a múzeum egyik legrégebbi gyűjteménye, több mint kétszáz ezer felvétellel, s igazából már a múzeum megalapítása előtt elindult a fotók gyűjtése az első világháborút dokumentálva.

¶ Mindegyik tárgyunk értékes forrását adja a katonai kultúra kutatásának, megjelenítésének. Másfelől ma már – ha úgy tetszik – „több fronton harcolunk”. Sokkal inkább hadtörténeti kompetencia-központ vagyunk. Európában kevés ilyen sokrétű, komplex, hadtörténeti profilú intézmény van, amely egyszerre kutatóhely, levéltár, könyvtár és múzeum. Azt is szoktam mondani: fél lábbal a haderőben vagyunk, fél lábbal a kultúrában. És a kettő kiválóan megfér egymás mellett: szakmai felügyeletünket az Emmi gyakorolja, fenntartónk azonban jelenleg is a Honvédelmi Minisztérium. Tradicionálisan HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum a hivatalos megnevezés az 1950-es évek óta, de nem egészen fedi le a név a valóságot. Öt igazgatóságunk van. Egyik a múzeum, a hadtörténelmi „kirakatunk”, amelynek mandátuma az állandó hadseregek korára vonatkozik, a korábbi korszakok a Magyar Nemzeti Múzeumhoz tartoznak, noha vannak átfedések. A Hadtörténeti Intézet kutatói jobbára a 19–20. századot kutatják, az előző korok feltárása szintén a Nemzeti Múzeum kompetenciája. Intézetünknek része az országos gyűjtőkörű Hadtörténeti Könyvtár is, Magyarország legjelentősebb hadtudományi-hadtörténeti dokumentumgyűjteménye háromszáz ezer kötettel, és itt van a *Hadtörténeti Közlemények* szerkesztősége is. A kiadvány Magyarországon a második legrégebbi társadalomtudományi folyóirat, 1888 óta jelenik meg. A harmadik nagy és önálló szervezeti egységünk a Katonai Emlékezet és Hadisírgondozó Igazgatóság, amely a magyar katonai emlékhelyekkel és hadisírokkal foglalkozik itthon és külföldön is. Külön igazgatóság a Hadtörténelmi Levéltár, amely 1740-től, a magyarországi állandó hadsereg felállításától gyűjti a magyar katonai vonatkozású iratokat, és itt van a gigantikus térképtárunk és légifotó-gyűjteményünk, ezeket a haderő készítette, s az anyag jó részét már digitalizáltuk. Az ötödik igazgatóság a Központi Irattár hét-ezer-háromszáz irat-folyóméternyi anyaggal: a Magyar Honvédségtől a fontosabb iratok idővel idekerülnek. Később a szakemberek eldöntik, közülük mely dokumentumok minősülnek megőrzendő levéltári anyagnak.

MC: *Őriznek még titkos iratokat is?*

¶ A levéltárban minden dokumentum – a legrégebbek Rákóczi-korabeliek – szabadon kutatható. Bárki számára hozzáférhetők ezek, és egyre többen jönnek, civilek is. Az irattárban azonban vannak személyes jellegű iratok, amelyekhez

kizárólag meghatározott kör férhet hozzá meghatározott céllal. Az 1990 előtti „szigorúan titkos” iratok visszaminősítése 2012-ben fejeződött be. Ezzel a feloldással kutathatók például az 1956-os események katonai anyagai, az 1968-as csehszlovákiai bevonulás iratai vagy a Varsói Szerződés gyakorlatainak dokumentációi. Kincsesbánya az irattár.

MC: *A katonai világot a nyilvánosság zárt rendszernek tartja...*

¶ De az intézmény ettől még nem belterjes, sőt éppen ellenkezőleg! Az utóbbi húsz évben tudatos törekvés volt a közösségi nyitás, hogy az adatbázisokat kutathatóvá tegyük, a digitális térben is jól „masírozzunk”, minél több információval és érdekességgel szolgáljunk, ne gondolják azt, hogy egy bunkerban van az intézmény. Kiállításszemléletünkben a tárgy- és információbőség mellett ma már az interaktivitásra helyezzük a hangsúlyt. Én szeretem teljes bevetéssel művelni a dolgokat. 1979-ben vonultam be, negyvenkét éve vagyok katona. Megszoktam a menetütemet, amelyben nincs igazán megállás. Így dolgoznak a nagyszerű kollégáim is. Nem érzem szűk rétegnek azok körét, akik militáriatörténettel foglalkoznak, beszélések az adataink. „Békeidőben”, amikor nincs járvány, évente átlagosan nyolcvan-kilencvenezer látogatója van a múzeumnak, de kétszázötvenezer emberhez tudunk eljutni. És ez óvatos becslés, ennél csak több lehet ez a szám. A Kapisztrán téri „főhadiszállásunkon” túl is sok helyen vagyunk jelen, Magyarországon több mint negyven helyszínen láthatók a tárgyaink. Csak egyet említek: a szolnoki Reptár, a repüléstörténeti kiállítóhely tárgyainak kilencven százaléka a miénk, szakmailag is jelentősen hozzájárultunk a megvalósításához. De szinte mindegyik hazai múzeummal van együttműködésünk, és kiterjedtek a külföldi kapcsolataink is Angliától Németországon át Oroszorszáig. Megkerülhetetlenné váltunk a haderő-történelemben.

MC: *Szakmai konferencián beszélt arról korábban: a hadisírgondozás rendkívül szerteágazó, érinti a hadtörténészeket, a levéltárosokat, a régészeket, de még számos egyéb vonatkozása is van, beleértve például a diplomáciai kapcsolatokat.*

¶ Így van. Az emlékezetpolitika minden országnak fontos. Kilenc országgal van államközi megállapodásunk – kölcsönösségi alapon – a közös hadisírgondozásról. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum koordinálja itthon ezt a tevékenységet. Az első világháborúban hősi halt katonáink kilencven-kilencvenöt százaléka idegen földben nyugszik, Szlovéniában, Lengyelországban, Olaszországban, ahol a harcok folytak. Nézzük a második világháborút: a Magyar Királyság

Eperjes, 1849. február 8.
Görgei Artúr vezérőrnagy a VII. hadtestnek szóló napiparancsában a téli felvidéki hadjáratot lezáró, 1849. február 5-i branyiszikói győztes titkózatban döntő szerepet játszó 33. (korontáji) honvédszász/olajat zászlószalag jutalmazásával tünteti ki
HL 1848-49. 12/492.

Jeldunai magyar kir. tábor főparancsnoksága
Görgeisen Február 8^{án} 1849.

HAT SZÁMA
12/492.

Napi parancs

A 33^{ik} honvéd zászlóalj a bramiszikói szorosok bevételekor f. h. 5^{én} vitézségével viselte magát.

A 33^{ik} zászlóalj, ezen szép vitézségeire nyilvános elismeréssel érdemel.

E zászlóalj, minden egyébből ifjabb, s míg nem edzett zászlóalj előtt, az elhosszú bár mily alakú támadásakor buzdító szóval utasítandó szolgáló példányképpen említendő meg.

Es három fegyver, és a többi eszközök zászlóalfajaitól, miszerint a legközelebbi alkalommal minden áron oda fognak munkálni, hogy kiválsa a belmezei eszénél fegyverük kezeikbe kerüljenek bevételeik, ismét helyrehozzák, mint ezt a 33^{ik} honv. zászlóalj folyó hó 5^{én} teszi.

Elismerésem tanúságául rendeltem, hogy a 33^{ik} zászlóalj számára

1^{ik} 15 napidíj ajándékképpen kiadassék.

2^{ik} zászlóaljának egy széles szalag, melyre a zászlóalj kitüntetésének oktatás napja 1849 Február 5^{én} fog hímészenni, kitévésék.

3^{ik} Megvárom fegyver eszénél, és osztályokat veszel, hogy egy bizalmasnyilag szerkesztett jegyzékben fellejtesse azokat neveit, kik a 33^{ik} Február 5^{én} dicső győzelmet előidéző nem törvényszerű vitézség által az egész hadsereg hőszíneit kiválták - Legszívesebb törvényem lesz, ezen egyéneket jutalmazásukat, és kitüntetésüket az általalomszól kiemelt közzé tenni.

Ezen napi parancs a bátrak lelkesítésére három egy máduson következő napon által a seregrel egész körjével minden körtekentő.

Azon gyávák drettenessére pedig kik a határos pillanat előtt visszelen, és gyaltározó fúsdákkal, míg a legjobb sereg is a legszívesebben távamba hozhatják - hoztatendő, hogy minden szaladó saját társai által is lelővethetnek, — ha pedig ily futás egész lövegben kibővülnek meg, akkor ők mint hazáértelők saját seregünk, és saját agyunktól várhatják el legszívesebben vesztüket.

Hadigrónclal Lovikán
tulajdon

Görgei tábornok
s. k.

1099

területéről bevonult katonák jelentős része hősi halottként orosz, belorusz, lengyel, román földben nyugszik. Ezekkel az országokkal államközi szerződéseket kötöttük, így tudjuk garantálni, hogy a hadisírok megfelelően fennmaradjanak. A második világháborúban Magyarország is hadművelleti terület volt, szovjet katonák tízezrei nyugszanak itt. Az itteni szovjet hadisírok állagmegóvásáért a magyar önkormányzatok a felelősek, az új beruházásokat ugyanakkor az orosz állam intézi. Rudkinóban, Boldirevkán, a két nagy központi magyar katonai temetőben a hadisírok karbantartását az ottani orosz partner végzi, ha felújítani akarunk valamit, azt a magyar állam. Az Oroszországi Föderáció nagykövetsége ellenőrzi ezt Magyarországon, mint ahogyan mi is kint. Van egy orosz-magyar hadisírgondozó vegyes bizottság, amely évente ülészik. A többi országgal is hasonlóan együttműködünk a kegyeletemlékezetben. Igaz, Szerbiával és Szlovákiával még nincs megállapodásunk, pedig a területükön magyar katonák nyugszanak ezrével. De azért már tárgyalóasztalhoz ültünk. Mi úgy tartjuk: a kegyelet a megbékélés küldetése, és az emlékezet mindig időszerű jelenség.

MC: A sajtóban – bár a kifejezés nem feltétlenül szerencsés – szenzáció volt „Esztike gyűrűje”. Sülysáp környékén jelöletlen sírra bukkantak, benne elhantolt katonák maradványaira, köztük egy olyan férfiera, akit arany karikagyűrűjével együtt találtak meg, a gyűrűn felirat: „Esztike 1942”. Kutatásokkal kiderítették, ki volt az elföldelt fiatal katona, kicsoda Esztike, megtalálták a lányukat, és átadták neki a gyűrűt, ő pedig csaknem nyolcvan év után eltemethette édesapját, aki hősi halált halt a második világháborúban. Egyáltalán: mi alapján kezdték kutatni a jelöletlen sírt?

¶ Jelenleg éppen dokumentumfilm készül erről az egészről. Szép történet sok szempontból is. Bár eleinte azt sem tudtuk, hogy sírt keresünk. Ezt már a hadirégészet tárta föl, amelynek szintén nálunk van a központja. A hadirégészet a hadtörténelem segédtudománya, és a terepkutatás során, a hadtörténeti rekonstrukciók alapján megfogalmazott kérdésekre keres választ. Része a hadisírkutatás is: az elhunyt katonák sírjainak, maradványainak lokalizálását, a sírok feltárását, a csontmaradványok antropológiai vizsgálatát is végzi. A régészeti módszerekkel előkerült tárgyak sok mindent mesélnek a hadtörténelemnek. Szóval úgy indult, hogy kaptunk egy bejelentést: Sülysáp környékén a második világháború idején lehettek elföldelések, amelyek még nincsenek feltárva. Ezek az átmeneti elföldelések hadisírnak minősülnek, ám nem hivatalos temetkezési helyek. A hadisírok megtalálásának nyilván egy lényeges fizikai alapja van, a fém. Kicsi az esélye, hogy nincs fém – akár fegyver, lőszer, övcsat, más dolgok – az elföldelt katona mellett. Ezért is hasznos a fémdetektor.

Nagysalló, 1849. április 20.
Klapka György vezérmagy az I. hadtesthez intézett napiparancsában köszönését nyilvánítja csapatainak az 1849. április 19-i nagysallói győztes ütközetben nyújtott
kiváló teljesítményükért
HL 1848-49. 22/546.

IRAT SZÁMA
22/546

Napi parancs.

Április 20^{án} 1849.

Sütemek, Bajtársaim!

A 1° Hadtest parancsokháza

A tegnapi nap szabadsággal
s elvitathatatlan jogaink ügye-
ben történt hirtelenség leg szel és
leg dicősből, sokszorosan nyújtott
alkalmat parancsain által abból sere-
gün vitézséget advának - az 1°
hadtest fegyvercsinél becsülettel az
tegnapi nap által nyitott fegyver-
szel dicősből. - Ez miután ezen
dicősből a becsülettel parancs
nokainak úgy mint seregen egyes
becsületével halas hősiességével
nyilvánítanak, bicsaképpé kívánom
egyszerűsíteni arról is, hogy leg fölé
gondom, s leg szelbebb kötelezve,
nek emere ezen dicő nap egyes
hősiesség vitéz bőlök érdem szel
járt jutalmakon, a jutalom az
dizs jellel, mid a harc leg ér-
demesebb fiainkot szemérem ki-
rökölt ki.
Mely par nap olyan mid a
tegnapi és az elleneskedves ha-
kard szel földjed elgöze hogy.

3 1177

Ép oly gyáva, mint azt szemlé,
kerül meg legrit és kaporai vak,
merőhözott.

Éljen a Nemzet!!!
Éljen a hazai szabadsága!!!
Éljen a hazánk függetlenségére!

és leírta hiedelm
Látvány
Ezen szöveg.

Az erősebb jelzés alapján szakembereink már el tudták dönteni, hogy érdemes mélyebbre ásni, és viszonylag hamar sikerült lokalizálni a területet, egy dombozós mezőn. Megkezdték a feltárást. A tűzszerészek öt centiméter űrméretű aknagránátokra bukkantak.

MC: *Olyan területen, amelyet évtizedek óta használtak az ott élők?*

¶ Igen. Ahol harcok folytak egykor, ott egy mélyen szántó eke még ma is kifordíthat tűzszerészeti maradványokat, lövedékeket.

MC: *És bárhol, bármikor előkerülhetnek még újabb hadisírok itthon?*

¶ Abszolút, hiszen Magyarország területén a második világháborúban szinte mindenütt zajlottak hadműveletek. Miután a tűzszerészek mentesítették a súlysápi lelőhelyet, kollégáim feltárták három katona csontmaradványait: vélhetően a közelükben robbant valami, súlyos sérülések voltak a csontvázakon. Tudtuk, hogy komoly harcok voltak arrafelé is. Először próbáltuk rekonstruálni, hogyan kerülhetett oda az a három fiatalember. Egy lövészárk volt ott, feltehetőleg behúzták oda, és elföldelték őket. Az volt a protokoll, ha a front áthaladt, utána a település lakosságával eltemették az áldozatokat, akikről az évek múlásával sokszor elfeledkeztek. Munkatársaim aztán megnézték, miről informálnak a tárgyaik. Köztük volt az „Esztike 1942” feliratú gyűrű és egy ejtőernyősjelvény is. Úgyhogy feltételeztük: ejtőernyősök lehettek. A tárgyakat a múzeumban megtisztították a restaurátorok, numizmatikusunk megnézte a jelvényt, a gyűrűt, előbbiről kiderítette, hogy unikális darab, utóbbiról azt, hogy a harmincas években készült Budapesten, benne volt az ötvös jelzése. Közben az Irattárban elindult a gondolkodás arról, hogy az ejtőernyősök közül kik haltak hősi halált abban a térségben. Az I/1. ejtőernyős zászlóaljnak voltak ott állásai, és a soroksári harcokból hozták át őket oda. Ezeket a magasan képzett, válogatott katonákat a legkeményebb harcok során vetették be. Sikerült megfejteni az információk alapján, hogy a támadás, illetve a magyar–német ellentámadás 1944. november 17-én történt. Levéltárosaink megnézték az aznapi magyar harcjelentéseket, a veszteségeket is, a katonák többségét az isaszegi temetőben helyezték örök nyugalomra. Kezdték szűkülni a kör, kik lehettek ott, a súlysápi mezőn, és kik nem kerültek elő. Néztük, hogy a bevonulási kartonok szerint kinek lehetett Esztike nevű felesége, menyasszonya. Még jobban szűkült a kör. Sejtettük, hogy az egyik hősi halott Nagy Endre István tizedes lehet. Az Irattárban megtalálták az úgynevezett veszteségi kartonját – minden katonáról készült ilyen, rajta

azzal, hogy mikor halt meg, milyen körülmények között. Gyanítottuk, hogy az övé lehetett a karikagyűrű. A Honvédelmi Minisztérium Facebook-oldalára felkerült a gyűrű története azzal a kérdéssel: esetleg ismeri-e valaki Esztikét. Milliós nézettsége lett a posztnak. A Magyar Nemzetben az egyik kollégám publikált róla. Erre a cikke kapta fel a fejét a család egyik ismerőse, szólt a hozzátartozóknak, akik ápolták az eltűnt Nagy Endre István emlékét, volt róla fotó, mindenféle irat. Összeállt a kép, egyeztek az adatok. A többit már tudja a nyilvánosság. Füzesgyarmati volt a tizedes, ott temették el. Két bajtársáról egyelőre nem tudunk bővebb információkat, de a sülysápi polgármester kérte, hadd temesse el őket a település – fontos számukra a helyi emlékezetben – az ottani temetőben. Mi 2020 decemberében fejeztük be a budapesti Fiumei úti Sírkertben található, a Honvédelmi Minisztérium kezelésében lévő 52-es parcella felújítását: hosszú évtizedek óta most nyílik lehetőség arra, hogy eltemessük ide az előkerült, hősi halált halt, rokonokkal nem rendelkező vagy ismeretlen katonákat is. Méltó sírhelyet kapnak. A főszabály szerint – bár vannak kivételes helyzetek – a katona ott nyugszik, ahol elesett, azaz a külföldön életüket vesztett magyar honvédek a kinti katonatemetőkben. Itthon, a temetőn kívül fellelt katonasírok többségét exhumáljuk, vannak helyek, ahol a katonasír már olyannyira a helyi közösség emlékezetének részévé vált, hogy ott maradnak helyben a honvéd maradványai. Az emlékezet éppúgy kötődik a helyekhez, ahogy a történelem az eseményekhez. Máskülönből Esztike gyűrűjének a története is megmutatja az intézmény komplexitását: a kutatásban, a feltárásban, a tudományos rekonstrukcióban mind az öt igazgatóság kivette a részét, nem is kicsit. De a privát történelem jelentősége is tanulság volt számunkra: ha nem öröklődnek tovább a családi történetek generációról generációra, ha a magánemlékezetet nem lett volna fontos a családnak, lehet, hogy megakadtunk volna.

MC: *Az emlékezet kötelessége – fogalmazott egyszer – jóval túlhaladta a hivatásos történészek körét. Ezek a különálló emlékezetek valójában saját történelmüket keresik?*

¶ Én nem csak kutatóként vagy muzeológusként tartom kötelességnek az emlékezést. Magánemberként is. Nálunk elég jól látszik: egyre többen keresik saját egyéni történelmüket, fognak bele elődök felkutatásába, kíváncsiak családi múltjukra. Benne lehet a valahová való tartozás érzésének visszaszerzése is. A mikrotörténelmi kutatások ösztönzésében szintén komoly szerepe van az intézményünknek. Ügyfélkörünk egyik része általában a haderőtörténet iránt érdeklődik, de egyre népesebb a tábora azoknak, akiket a családtörténeti kíváncsiság hajt. Nagyon sok mindent tett az Első Világháborús Centenárium

Emlékbizottság – tagja vagyok én is – a privát emlékezet kapcsán. Az első világháborús centenáriumi évfordulók alatt az említett bizottság támogatásával a Hadtörténeti Intézet és Múzeum a Magyar Nemzeti Levéltárral együttműködve másfél milliós adatbázist hozott létre a nulláról nyolc év alatt: a Katonahősök Emlékezete programunk része a Magyar Katona Áldozatvállalása a Nagy Háborúban projekt, egy online hálózat, amelyben másfél millió magyar katona adatai szerepelnek, ezek kutathatók, bárki keresheti a felmenőit köztük. Februárban volt a kétmilliomodik kattintás ezen a honlapon. Eszméletlen nagy az érdeklődés. És ezt még fokozzuk. A Katonahősök Emlékezete programot a második világháborús adatbázis felépítésével folytatjuk, ennek egy része már kutatható a Katonák a Gulágon (www.katonakagulagon.hu) oldalon. Mindazok adatait tartalmazza, több mint hatvanhatezer magyar katonáét, akik hadifogolytáborokban meghaltak. Ez a veszteség-adatbázis kiegészül őszre, akkorra már nagyjából kétszázötven-háromszázezer katona adatait tesszük kutathatóvá. Ezt ötödik éve készítik elő a munkatársaim minden forrással. Év végéig eljutunk oda, hogy a magyar haderő történetének több mint százhetven évből, tehát 1848-tól, amióta a Magyar Honvédség létezik, egyaránt kutatható lesz az 1848–49-es események, az első és a második világháború, 1956, a békeidők, valamint a missziók során hősi halált halt honvédek adatbázisa. És akkor majd azt mondhatjuk: egyfajta társadalmi és információs adósságot törlesztettünk az emlékezetpolitikában. Nyilván sohasem lesz teljes az adatbázis, de biztosan ismét sokan keresik majd a családi múlt darabkáit. Egyébként a katonaképzés része kell hogy legyen: aki szolgálatot vállal, valamennyire megismerje a magyar haderő történetét, másrészt a saját fegyvernemének a történetét, hiszen annak ismerete is tartást ad nekünk, harmadrészt tisztában legyen saját szűkebb környezetének, településének a hadtörténetével, helyőrségtörténetével. Ez a három pillér az alapja a katona identitásának. Ez a mi mentális „töltetünk”.

MC: *Maradnak itt, a helyükön, a budai várban?*

¶ Nincs tudomásom arról, hogy mennünk kellene. Megítélésem szerint itt a helyünk.

MC: *Csak mert ön többször is mondta: kinőtték az épületet.*

¶ Ez igaz. Szimbolikus helye ez a nemzeti hadtörténelemnek, a budai várnegyed északnyugati részén, titkos alagutak fölött, valódi ostromok várfalain. Az épület 1847-ben épült kaszárnyaként. De a budavári szikláknak ezen a részen

Esztergom és környékének kéziratos térképe, 1706

mindig volt egy katonai objektum évszázadokra visszamenőleg. Az udvarun-
kon vannak egy IV. Béla-korabeli torony maradványai. Szemben volt az egykori
Helyőrségi templom, még korábban Mária Magdolna-templom, amelynek csak
a tornya maradt meg. Itt van a Kapisztrán-szobor is. Az 1920-as években köl-
tözött ide a múzeum, és 1937-ben nyílt meg az első kiállítás. A második világ-
háború hatalmas pusztítása után jócskán helyre kellett állítani. Bár az épület
hadtörténelmi hangulata meghatározó, valóban kinőtünk a tereit, és jelentős
bővítésre szorulna ahhoz, hogy 21. századi módon alkalmas legyen múzeumi
célokra. A Központi Irattárunk a Verseny utcában van, a múzeumi raktárunk
részben a Kerepesi úton, ez is katonai objektum. Évekkel ezelőtt javaslatot tet-
tünk a fenntartó felé egy plusz korszerű kiállítótér és raktárbázis létrehozására.
Nem idegen a honvédelmi tárca vezetésétől, hogy ez a hely bővüljön. Nem áru-
lok el hadititkot: a haderő-fejlesztési programon belül a haderő kultúrával fog-
lalkozó része is fontos szerepet kap. Ebből a támogatásból mi főként olyan dol-
gokat valósítunk meg – adatbázisokat, kutatási programokat –, amelyek primer
módon társadalmilag és az emlékezetpolitikában hasznosak. Már 2022–2023-
ra, sőt a Zrínyi 2026 program miatt a rákövetkező évekre is vannak stratégiai el-
képzeléseink, amelyeket a tárca vezetése támogat. Nem biztos, hogy mindegyik
terv bejön. Régi katonai mondás: a terv azért van, hogy legyen mit megváltoztatni.
De legyen terv, mert ha nincs, azt úgy hívják, hogy káosz.

DR. KOVÁCS VILMOS ezredes tanulmányait a Kossuth Lajos Kato-
nai Főiskolán, majd a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián végezte raké-
ta- és tüzérszakon. 1996-ban az MTA Doktori Tanácsa a hadtudomány
kandidátusává nyilvánította, 1997-ben a Zrínyi Miklós Nemzetvédel-
mi Egyetem odaítélte számára a doktori fokozatot. Ugyancsak '97-ben
diplomázott az ELTE Új- és Legújabbkori Történelmi Tanszék muzeoló-
gia szakán. 1995-től a HM Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Mú-
zeumban gyűjteményvezető, osztályvezető, majd igazgató-helyettes
volt. 2011. január 15-től megbízott főigazgató, 2011. április 1-től az in-
tézmeny parancsnoka ezredesi rendfokozatban. 12 katonai és állami
kitüntetéssel rendelkezik, köztük a Magyar Érdemrend lovagkeresztje
katonai tagozata elismeréssel (2015). A Magyar Hadtudományi Társa-
ság Hadtörténelmi és Hadszintértudató szakosztály elnöke. Főbb ku-
tatási területe a 19-20. századi magyar és egyetemes hadiipar, lőfegy-
ver és lőszer, valamint a tüzérség története. Számos tudományos kötet
és cikk szerzője, illetve társszerzője.

Az Artmagazin a MOL-töltőállomásokon is megvásárolható!

Digitális verzió és előfizetés: artmagazin.hu/megrendelolap
Régi lapszámok megrendelése: elofizetes@artmagazin.hu

múzeumcafé 83

2021/3. május–június

www.muzeumcafe.reblog.hu

www.facebook.com/muzeumcafe

www.muzeumcafe.hu

Szerkesztőbizottság: Baán László, E. Csorba
Csilla, György Péter, Martos Gábor,
Rockenbauer Zoltán, Török László

Főszerkesztő: Gréczi Emőke

Szerkesztő: Basics Beatrix, Berényi Marianna,
Karácsony Ágnes, Magyar Katalin

Lapterv, tipográfia: Pintér József

Korrektor: Szendrői Árpád

E számunk szerzői: Basics Beatrix, Berényi
Marianna, Fejős Zoltán, Gréczi Emőke,
György Péter, Karácsony Ágnes, Kovács Imre,
Kövesdi Veronika, Marosi Ágnes

Fotó: Szilágyi Lenke

Szerkesztőség: 1068 Budapest,
Szondi utca 77.

E-mail: muzeumcafe@szepmuveszeti.hu

Kiadó: Kultúra 2008 Nonprofit Kft.,
1146 Budapest, Dózsa György út 41.

Lapigazgató: Lévy Zoltán

Lapmenedzser: Bacsa Tibor

bacsatibor.hatvan@gmail.com

Szerkesztőségi koordinátor: Sarkantyú Anna

Nyomdai munkák: EPC Nyomda, Budaörs

Felelős vezető: Mészáros László

ISSN szám: HU ISSN 1789-3291

Lapnyilvántartási engedély száma:

163/0588-1/2007

Terjesztés: A Lapker Zrt. országos hálózatán keresztül a Relay és az Inmedio kiemelt üzleteiben

További árusítóhelyek: Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Múcsarnok, Magyar Fotográfusok Háza/Mai Manó Ház, Fővárosi Állat- és Növénykert, Ferenczy Múzeumi Centrum (Szentendre), Művészetek Palotája, Kieselbach Galéria, Kogart, Írók Boltja, Rózsavölgyi Zeneműbolt, Kódex Könyvárúháza, Fuga Budapesti Építészeti Központ

Kedvezményes előfizetési díj

2021. évre lapszámonként 1090 Ft,
az elofizetes@muzeumcafe.hu
e-mail címen.

Lapunk a terjesztési hálózaton belül
1490 Ft áron vásárolható meg.

Tilos a kiadvány bármely fotójának, írott anyagának vagy azok részletének a kiadó írásbeli engedélye nélküli újraközlése.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A szám megjelentetését az Emberi Erőforrások
Minisztériuma támogatta.